

ISSN: 1303-3123
E-ISSN: 2458-7982

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI STUDIES IN OTTOMAN SCIENCE

Cilt / Volume 23 - Sayı / Issue 1 - 2022

Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü tarafından hazırlanmaktadır. Kapağında bir parçası görülen bilimsel alet, Ay ve Güneş tutulmalarının tarihini önceden belirlemeye yarayan bir 'tutulma hesaplayıcısı'dır. Philippe de la Hire tarafından tasarlanan bu aletin bir örneği, J. B. Nicolas Bion'un Paris'teki dükkânında Osmanlı Devleti'nin Fransa Sefiri Said Efendi için 1741 yılında üretilmiştir. Bu bilimsel alet 2010 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü'nün logosu olarak kabul edilmiştir.

Aletin tamamının çizimi için bkz. Feza Günergun, "The Ottoman Ambassador's curiosity coffer: Eclipse prediction with De La Hire's 'machine' crafted by Bion of Paris," in *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*. Eds. F. Günergun & D. Raina (Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2010), 117. Aletin grafik çizimi, N.Bion'un eserindeki çizime dayanılarak Atilla Bir ve Mustafa Kaçar tarafından yapılmıştır. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nın kapak tasarımı Kaan Ata tarafından gerçekleştirilmiştir.

Dizinler / Indexing and Abstracting

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

EBSCOhost

DOAJ

SCOPUS

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Gaye ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü,
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No. 6, Laleli, Fatih, 34134 İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 15978
E-mail: oba@istanbul.edu.tr
<https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/oba/home>
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu, İstanbul, Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, French and German.

Ocak ve Temmuz aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası,
hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
*This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal
published biannually in January and July.*

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Feza Günergün – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – fezagunergun@yahoo.com

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Kaan Ata – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kaan_ata@yahoo.com

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Mehmet Canatar – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – mehmetcanatar@yahoo.com

Sevtap Kadioğlu – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kadioglusevtap@gmail.com

Meltem Kocaman – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kocamanmeltem@gmail.com

Gaye Şahinbaş Erginöz – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – gayesah@gmail.com

Arzu Terzi – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – arzuterzi@mynet.com

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary Earl – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James Newson – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Ackermann, Silke – Oxford University History of Science Museum, Oxford, UK – silke.ackermann@hsm.ox.ac.uk

Ageron, Pierre – Université de Caen Normandie Laboratoire de Mathématiques, Caen, France – pierre-marc.ageron@unicaen.fr

Ágoston, Gábor – Georgetown University in Qatar, Department of History, Doha, Qatar – agostong@georgetown.edu

Bir, Atilla – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – atilabir@gmail.com

Brentjes, Sonja – Max-Planck-Institut für History of Science (MPIWG), Berlin, Germany – brentjes@mpiwg-berlin.mpg.de

Bret, Patrice – Centre Alexandre-Koyré, membre honoraire, Paris, France – patrice.bret@yahoo.fr

Değer, Özkan – İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ozdeger@istanbul.edu.tr

Dölen, Emre – Marmara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi emekli öğretim üyesi, İstanbul, Türkiye – emredolen@gmail.com

Etker, Şeref – T.C. Sağlık Bakanlığı, Uzman Hekim, Emekli, İstanbul, Türkiye – serefetker@gmail.com

Fazlıoğlu, İhsan – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ihsanfazlioglu@gmail.com

Georgeon, François – Directeur de recherche émérite au CNRS, CETOBaC, Paris, France – georgeon@ehess.fr

Görkey, Şefik – Marmara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İstanbul, Türkiye – sgorkey@marmara.edu.tr

Günergün, Feza – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – fezagunergun@yahoo.com

Kaçar, Mustafa – Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – mustafa.kacar@gmail.com

Kadioğlu, Sevtap – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – sevtapk@istanbul.edu.tr

Kocaman, Meltem – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – kocamanmeltem@gmail.com

Kuriyama, Shigehisa – Harvard University Radcliffe Institute for Advanced Study, Cambridge, MA, USA – hkuriyam@g.harvard.edu

Küçük, Harun – University of Pennsylvania School of Arts and Sciences, Philadelphia, USA – kucuk@sas.upenn.edu

Martykanova, Darina – Universidad Autónoma de Madrid Faculty of Philosophy and Letters, Madrid, Spain – darinamartykanova@yahoo.es

Nicolaïdis, Efthymios – National Hellenic Research Foundation, Athens, Greece – efnicol@eie.gr

Sertöz, Ali Sinan – Bilkent Üniversitesi, Fen Fakültesi, Ankara, Türkiye – sertoz@bilkent.edu.tr

Şen, Ahmet Tunç – Columbia University, Department of History, New York, USA – ats2171@columbia.edu

Toprak, Zafer – Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – ztoprak@ku.edu.tr

Varlık, Nühket – Rutgers University School of Arts & Sciences-Newark, New Jersey, USA – varlik@newark.rutgers.edu

Vlahakis, George – Hellenic Open University, Patra, Athens, Greece – gvlahakis@yahoo.com

Yalçinkaya, Alper – Ohio Wesleyan University Sociology and Anthropology Department, Delaware, OH, USA – mayalcin@owu.edu

Yıldız, Sara Nur – Max-Planck-Institut für History of Science (MPIWG), Berlin, Germany – saranuryildiz@gmail.com

Zorlu, Tuncay – İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye – zorlu@itu.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Avusturyalı Bir Hekimin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Mirası: Graziadio Friedrich Vallon (1819-1859) ve Kütüphanesi 1
Legacy of an Austrian Physician at the Imperial School of Medicine: Graziadio Friedrich Vallon (1819–1859) and His Library 1
Ebru Aykut

- II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'da Modern Protez İmalatı Girişimleri 35
Modern Prosthetic Manufacturing in Istanbul: Initiatives Taken Under the Reign of Abdülhamid II 35
Esat Aktaş

- Whose Science? A Preliminary Study on *Kevâkib-i Seb'a* and the Scholar's Rhetoric 69
Kimin İlimi? Kevâkib-i Seb'a ve Alim Retoriği Üzerine Bir Deneme 69
Fezanur Karağaçlıoğlu

- Mecmûa-i İber-i İntibâh* ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler 103
The Mecmûa-i İber-i İntibâh and the Early Polemics Among Ottoman Popular Science Journals 103
Bilal Yurtoğlu

- An Ottoman Cargo Ship Drawing from Russian Archives 127
Rus Arşivlerinde Bulunan Bir Osmanlı Gemisi Çizimi 127
Evren Türkmenoğlu

- Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin (Union Pharmaceutique Ottomane) Kuruluşu ve Nizamnamesine Göre Yapısı 137
Ottoman Pharmacists' Association (Union Pharmaceutique Ottomane): Its Establishment and Organization as Defined in its Regulations 137
Eyüp Talha Kocacık

Yayın Tanıtımları / Book Reviews

- Enlightenment and Sociability in 18th-century Britain 201
18. Yüzyıl Britanya'sında Aydınlanma ve Sosyalleşme 201
Clifford Siskin

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Almanya'dan Türkiye'ye Göç: İstanbul'da Yaşayan Bilim İnsanları ve Sanatçılar (1930lardan 1960lara)	205
<i>German Émigrés in Turkey: Scientists and Artists in Istanbul from 1930s to 1960s</i>	205
Gaye Şahinbaş Erginöz	
Türkiye'de Madencilğin Kilit İsmi Sadrettin Alpan	211
<i>Sadrettin Alpan: The Key Man of Mining in Turkey</i>	211
Elif Aslan Küskü	

Avusturyalı Bir Hekimin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Mirası: Graziadio Friedrich Vallon (1819-1859) ve Kütüphanesi

Legacy of an Austrian Physician at the Imperial School of Medicine: Graziadio Friedrich Vallon (1819–1859) and His Library

Ebru Aykut¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.A. 0000-0001-6399-723X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ebru Aykut,

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: ebru.aykut@msgsu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 17.08.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

03.10.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

07.10.2021

Kabul/Accepted: 20.10.2021

Atf/Citation: Aykut, Ebru. "Avusturyalı Bir Hekimin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Mirası: Graziadio Friedrich Vallon (1819-1859) ve Kütüphanesi." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2022): 1-34.
<https://doi.org/10.26650/oba.983969>

Öz

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli eğitim kurumlarından biriydi. 1838'den itibaren Viyana'dan davet edilen Avusturyalı hekimler, okul müfredatının ve kamu sağlığı hizmetlerinin yeniden düzenlenmesinde büyük rol oynadılar. Bu hekimler arasında Karl Ambros Bernard, Sigmund Spitzer, Joseph Wartbichler ve Lorenz Rigler'in biyografileri çalışılmış, Osmanlı tıp eğitimine katkıları büyük ölçüde teslim edilmiştir. Viyana ekolünün Tıbbiye'deki son temsilcisi Graziadio Friedrich Vallon (1819-1859) ise literatürde ihmal edilmiş bir figür olarak kalmıştır. Bu makale, Avusturya Ulusal Kütüphanesi ve Bavyera Devlet Kütüphanesi digital arşivlerindeki süreli tıbbi yayınlardan faydalanarak Vallon'un hayatı ve kariyerine ışık tutmayı amaçlarken, aynı zamanda Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir dosyaya odaklanıyor. Dosya, Vallon'un kütüphanesindeki kitapları listeleyen bir defter ihtiva etmekte ve bu kitapların Vallon'un vefatının ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kütüphanesi için satın alındığını göstermektedir. Bu defter sayesinde, bir on dokuzuncu yüzyıl hekiminin özel kütüphanesine yakından göz atma ve 1859'dan sonra okulun kütüphanesinde bulunan kitap koleksiyonunu kısmen de olsa keşfetme imkânı buluyoruz.

Anahtar sözcükler: Osmanlı tıp tarihi, Graziadio Friedrich Vallon, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kütüphanesi, Viyana Tıp Ekolü, Avusturya-Osmanlı tıbbi ilişkileri

ABSTRACT

The Imperial School of Medicine was one of the foremost educational institutions of the Ottoman Empire. From 1838 onward, the Austrian physicians invited from Vienna played a significant part in reorganizing the school's curriculum and public health services. Among these physicians were Karl Ambros Bernard, Sigmund Spitzer, Joseph Wartbichler, and Lorenz Rigler.

Their biographies and contributions to Ottoman medical education have received relatively large attention, whereas the final representative of the Viennese physicians at the Imperial School of Medicine, Graziadio Friedrich Vallon (1819–1859), has remained a neglected figure in the literature. This article seeks to shed light on Vallon's life and career by using medical periodicals available in the digitized archives of the Austrian National Library, the Bavarian State Library, and a dossier from the Ottoman archives. The dossier includes an inventory listing Vallon's books from his personal library, thereby showing that the library of the Imperial School of Medicine purchased the books after his death. Thanks to this inventory, we have the opportunity to take a closer look at the private library of a 19th century physician and explore, in some measure, the book collection the school's library owned after 1859.

Keywords: The history of Ottoman medicine, Graziadio Friedrich Vallon, the library of the Imperial School of Medicine, Viennese School of Medicine, Austro-Ottoman medical encounters

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli eğitim kurumları arasında yer alan ve 1839'da Galatasaray'da eğitime başlayan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurumsal organizasyonunda Viyana'dan davet edilen doktorlar büyük rol oynamıştı. Mekteb-i Tıbbiye'de "Muallim-i Evvel" unvanıyla ders nazırlığına getirilen Karl Ambros Bernard (1808-1844) ile anatomi ve dahiliye (iç hastalıkları) dersleri muallimi Sigmund Spitzer (1813-1895), Viyana Askeri Tıp ve Cerrahi Akademisi *Josephinum*'u model olarak Mekteb-i Tıbbiye'yi yeniden yapılandırdılar.¹ Sultan Abdülmecid'den alınan izinle anatomi derslerinde kadavra üzerinde teşrih (diseksiyon) yapılmaya başlanması, okul bünyesinde bir ebelik sınıfı ve poliklinik açılması, kütüphane, botanik bahçesi, herbaryum, doğa tarihi ve anatomi müzelerinin kurulması ve zenginleştirilmesi, çiçek hastalığına karşı geniş çaplı aşı kampanyalarının örgütlenmesi gibi tıp eğitiminin modernizasyonu ve kamu sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik ilk adımlar, Doktor Bernard ve Spitzer zamanında atıldı.² Mekteb-i Tıbbiye'de Viyana okulunu temsil eden diğer iki önemli hekim ise Joseph Wartbichler (1817-1852) ve Lorenz Rigler (1815-1862) idi. Meclis-i Tahaffuz'da Avusturya delegesi olan ve Avusturya Hastanesi'nde başhekimlik yapan Wartbichler, 1847 yılından vefatına kadar Askeri Tıbbiye'de anatomi dersleri verdi. Maltepe Askeri Hastanesi'ndeki başarılı çalışmalarıyla dikkat çekip Hastaneler Genel Müfettişliği'ne getirilen Rigler ise 1849-1856 yılları arasında Tıbbiye'de dahiliye kliniği muallimliği ve direktörlüğü yaptı.³ Rigler, Graz Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği'ne atandığı için 1856'da İstanbul'dan ayrıldığında, onun yerine yine bir Avusturyalı hekim olan Graziadio Friedrich Vallon (1819-1859) görevlendirildi. Ancak Vallon'un 1859 yılında tüberküloz sebebiyle erken vefatının ardından Mekteb-i Tıbbiye'de Viyana ekolünün etkisi zayıfladı. Zira Osmanlı hükümeti en başından itibaren Avusturyalı hekimlerin idaresinde olan dahiliye kliniğine Fransız hekim Antoine Fauvel'i (1813-1884) tayin edecek, bu da Tıbbiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı.⁴

1 Rıza Tahsin, *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye* (Dersaadet: Kader Matbaası, 1328 [1912]), 23-28; Nuran Yıldırım, *Tıphâne-i Âmir ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne* (İstanbul: Betim Kitaplığı, 2019), 23-31.

2 Bernhard Stern, *Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei* (Berlin: Verlag, 1903), 55-59; Esin Kâhya, "Bizde Diseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?," *Belleten* XLIII, 172 (1979): 749-752, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1575/tur>; Asuman Baytop, "Wilhelm Noë (1798-1858) ve Türkiye Bitkiler Koleksiyonu," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13, 2 (2012): 23-30. <https://dergipark.org.tr/pub/iuoba/issue/1221/14332>; Yeşim Işıl Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi. Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 116-118 ve 190-192; Semih Çelik, "Science to Understand the Abundance of Plants and Trees. The First Ottoman Natural History Museum and Herbarium, 1838-1848," *Environments of Empire. Networks and Agents of Ecological Change*, haz. U. Kirchberger ve B. M. Bennett (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2020) içinde, 85-102; Ebru Aykut, "Mekteb-i Tıbbiye Numunehanesi'ndeki Anatomi Koleksiyonları ve Teratolojik Numuneler," *Toplumsal Tarih* 311 (2019): 42-47.

3 Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi*, 171-175.

4 Marcel Chahrouh, "'A Civilizing Mission'? Austrian Medicine and the Reform of Medical Structures in the Ottoman Empire, 1838-1850," *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 38

Mekteb-i Tıbbiye'de Avusturya tıbbının temsilcisi olan ve yukarıda bahsi geçen hekimlerden Bernard, Spitzer, Wartbichler ve Rigler'in hayatı ve Osmanlı tıbbına katkıları üzerine biyografik çalışmalar yayımlanmış olmakla birlikte, Rigler'in halefi Doktor Vallon, literatürde ismi nadiren zikredilen neredeyse bir hayalet figür gibidir. Bugüne kadar müstakilen herhangi bir çalışmaya konu olmadığı gibi biyografisi de yazılmayan Vallon'un adının geçtiği çalışmalarda dahi,⁵ Tıbbiye'de Rigler'den boşalan pozisyona getirilip kısa süre sonra vefat ettiği dışında hakkında bir bilgiye rastlanmaz.⁶ Bu çalışmada, büyük ölçüde Avusturya Ulusal Kütüphanesi ve Bavyera Devlet Kütüphanesi dijital süreli yayın arşivlerinden faydalanılarak Doktor Vallon'un biyografisi yazılmış, makalenin sonunda ise Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen bir dosya incelenmiştir. Gerek tıp tarihi gerekse kütüphanecilik araştırmaları açısından son derece önemli olan ve ilk defa gün yüzüne çıkan bu dosya, Vallon'un vefatından sonra Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesi için satın alınan kitaplarının listesini içeren yirmi bir sayfalık bir defter ihtiva etmektedir.⁷ Bu defter tarihçilere, Viyana Tıp Fakültesi'nden mezun olup

- (2007): 702, doi: 10.1016/j.shpsc.2007.09.005. Bu önemli tespitle birlikte Chahrour bir hata yaparak Vallon'un Mekteb-i Tıbbiye'de Spitzer'in yerine istihdam edildiğini söyler. Aynı hata Elmar Samsinger, "Die Einrichtung ordentlicher Quarantäne-Anstalten zur Unterdrückung der orientalischen Pestseuchen in Konstantinopel einzuleiten: Vom Wiener Dioskurides zu den Begründern der modernen Medizin in Konstantinopel," *Österreich in Istanbul III. K. (u.) K. Präsenz im Osmanischen Reich* içinde, haz. E. Samsinger (Wien: Lit., 2018), 291'de de tekrarlanmıştır. 1827'de Tıbhâne-i Âmire'nin kuruluşundan 1933 üniversite reformuna kadar Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi tıp eğitiminde farklı ekollerin etkileri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Nuran Yıldırım, "Tıp Eğitimimizin Tarihsel Sürecinde Eğitim Modellerine Bakış (1827-1933)," *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, haz. N. K. Aras, E. Dölen ve O. Bahadır (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007) içinde, 237-287.
- 5 Tespit edebildiğim kadarıyla Vallon'un isminin zikredildiği kaynaklar şunlarla sınırlıdır: Georg Preyß, *Das Leben und Wirken des k. k. Raths, Stabsfeldarzts und Professors der Augenheilkunde am Josefinum Dr. Friedrich Jaeger Ritter v. Jaxthal* (Gedächtnissrede gehalten bei Gelegenheit der Jahresfeier der wissenschaftlichen Thätigkeit des Wiener medicinischen Doctoren-Collegiums am 22 October 1877) (Wien: Verlag d. Verf., 1877), 10; Arslan Terzioğlu, "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi," *İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 63, 2 (2000a): 8, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuitfd/issue/9322/116535>; Yıldırım, "Tıp Eğitimimizin Tarihsel Sürecinde Eğitim Modellerine Bakış," 246; Chahrour, "A Civiziling Mission?," 702; Samsinger, "Die Einrichtung ordentlicher Quarantäne-Anstalten," 291; Atilla Ökten ve M. Akif Karan, "İstanbul Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı'nın Tarihçesi," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 60 (2004): 124, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/98589>; Fatih Rukancı, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Tıp Kütüphaneciliği'ne Dair Arşiv Belgelerinden Örnekler," *Bilgi Dünyası* 15, 1 (2014): 196, doi: 10.15612/BD.2014.413.
- 6 Buna tek istisna Feza Günergün ve Nuran Yıldırım, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler (1857-1867)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 3, 1 (2001): 24-25, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1217/14291>'dir. Günergün ve Yıldırım bu makalede, Vallon'un *Gazette médicale d'Orient*'de yayımlanan klinik notlarına da değinmişlerdir. Ancak aynı makalenin 17 no'lu dipnotunda Vallon hakkında verilen bilgiler Rıza Tahsin'in *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*'de aktardıklarına dayandığı için hatalıdır. Rıza Tahsin kitabında, 1268'de (1852-53) Rigler'in ölümü üzerine seririyat-ı dahiliye muallimliğine tayin edilen Graz şehri seririyat-ı dahiliye muallimi Vallon'un dört sene sonra edranü'r-rie (tüberküloz) hastalığından vefat ettiğini ve yerine Fauvel'in getirildiğini söyler. Bkz. Rıza Tahsin, *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, 48. Burada birden fazla hata bulunmaktadır. Öncelikle, Rigler 1852-53'de değil 1862'de vefat etmiştir. Ayrıca aşağıda da değinileceği gibi, İstanbul'a Graz'dan değil Viyana'dan gelen Vallon, Rigler'in Graz Tıp Fakültesi'ne tayini üzerine dahiliye kliniği muallimliğine getirilmiş ve bu görevde dört değil sadece iki yıl kalmıştır.
- 7 Fatih Rukancı *Bilgi Dünyası*'nda yayımlanan bir makalesinde Doktor Vallon'un (makalede Vallon'un ismi Vala şeklinde hatalı okunmuştur) kitaplarının Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesi için satın alınmasıyla ilgili Maliye Nezareti ve Tıbbiye Nezareti'ne hitaben yazılmış bir buyrulunun özetini nakletmiştir. Bkz. Rukancı

hekimlik yapmış, ardından Osmanlı tıbbına hizmet etmiş bir dahiliye kliniği profesörünün şahsi kütüphanesine göz atma imkânı verdiği gibi, muhtevası hususunda pek az bilgi sahibi olduğumuz Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesinin hiç değilse birkaç rafında 1859 yılından sonra hangi kitapların yer aldığı da göstermektedir.

Doktor Vallon ve Viyana Tıp Ekolü

Graziadio Friedrich Vallon 1819 yılında Rovigno’da doğdu.⁸ Modern patolojinin kurucusu ünlü Alman hekim Rudolf Virchow’un (1821-1902) “tıbbın Mekkesi” olarak tarif ettiği Viyana’da tıp eğitimi alarak,⁹ *De arte morbos praevidendi ex examine causarum remotarum et prodromorum* başlıklı teziyle 1847 senesinde mezun oldu.¹⁰ On sekizinci yüzyılın ortasından itibaren Viyana, İmparatoriçe Maria Theresia’nın (1717-1780) başlattığı reformlar ve bilhassa II. Joseph (1741-1790) döneminde açılan *Allgemeines Krankenhaus* (Genel Hastane, 1784) ve *Josephinum* (1785) sayesinde Avrupa’nın en önemli tıp başkenti haline gelmiş; ancak on dokuzuncu yüzyıl başında René-Théophile-Hyacinthe Laënnec’in (1781-1826) stetoskopu icadı ve Pierre Adolphe Piorry’nin (1794-1879) Avusturyalı hekim Josef Leopold Auenbrugger (1722/1809) tarafından keşfedilen perküsyon tekniğini geliştirmesiyle, klinik tıp alanında öne çıkan Paris karşısında kısmen gözden düşmüştü.¹¹ 1830’lar ise Viyana tıbbının yeniden canlanışına tanık olacaktı. 1840’larda Vallon henüz öğrenciyken fakülte kadrosuna dahil olan Karl von Rokitansky’nin (1804-1878) patolojik anatomi, Joseph Škoda’nın (1805-1881) iç hastalıkları ve Josef Hyrtl’in (1810-1894) karşılaştırmalı anatomi alanındaki öncü çalışmaları sayesinde, okul yitirdiği uluslararası şöhreti yeniden kazandı ve bilhassa iç hastalıkları alanında ün yaptı.¹² Terapötik nihilizm (therapeutische nihilismus / expectant therapy) anlayışını benimseyen Yeni/İkinci Viyana Tıp Ekolü’nün temsilcisi bu hekimler farmakolojik tedavi yöntemlerine şüpheyle yaklaşıyor, hastayı tedaviden ziyade hastalığın teşhisine önem vererek patolojik anatomi ve otopsiyi tanı için en güvenilir araç olarak görüyorlardı.¹³ Buna paralel olarak, Viyana Genel Hastanesi’nde

“19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı’da Tıp Kütüphaneciliği’ne Dair,” 196. Buyruldu için bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.MKT. 309/1, 13 Rebiülevvel 1276 (10 Ekim 1859).

8 *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 34 (18 Ağustos 1856), 562; *Oesterreichische Zeitschrift für Practische Heilkunde* 34 (22 Ağustos 1856), 631.

9 Aktaran Fabio Zampieri, “Exchanges and Interactions Between Padua and Vienna Medical Schools in the XIX Century,” *Wiener medizinische Wochenschrift* (26 May 2020): 3, doi: 10.1007/s10354-020-00754-1.

10 Wilhelm Edlen von Well, *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. Österreichischen Staates*, Dreiundsechzigster Band (Wien: Bei Braumüller und Seidel, 1848), 124. Teze erişim için bkz. http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ155895908. Tezin başlığı şu şekilde tercüme edilebilir: ‘Uzak ve ön belirtilerin incelenmesi yoluyla hastalıkları öngörme sanatı’.

11 Alex Sakula, “Joseph Skoda 1805-81: A Century Tribute to a Pioneer of Thoracic Medicine,” *Thorax* 36 (1981): 405-406, doi: 10.1136/thx.36.6.404.

12 Sakula, “Joseph Skoda,” 409; Tatjana Buklijas, “Mapping Anatomical Collections in Nineteenth Century Vienna,” *The Fate of Anatomical Collections*, haz. R. Knoeff ve R. Zwijnenberg (Burlington: Ashgate, 2015) içinde, 145-148.

13 Isabelle Percebois, “Medical Developments in the 19th Century: The Vienna Clinical School,” *Medicographia*

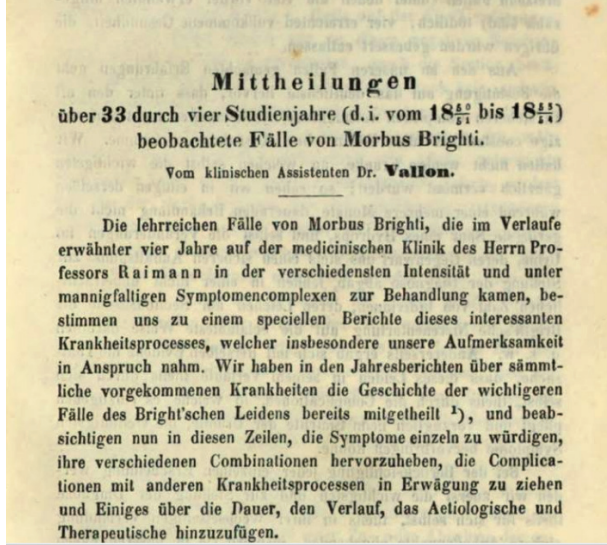
vefat eden hastaların cesetlerinin doğrudan tıp fakültesine verilmesiyle kadavraya erişimin kolaylaşması da okulun bu dönemde tıp öğrencileri için bir çekim merkezi haline gelmesinde rol oynayacaktı.¹⁴ Dolayısıyla Vallon, Viyana Tıp Ekolü'nün yükselişte olduğu bir zamanda otopsi ve klinik araştırmalara büyük önem atfeden bir tıp tedrisatından geçmiş, ayrıca 1844'ten itibaren tüm öğrenciler için zorunlu hale gelen Rokitansky'nin patoloji derslerini de takip etmişti.¹⁵

Mezuniyetinden sonra Genel Hastane'de farklı servislerde çalışıp başhekim yardımcılığı yapan Vallon, üyesi olduğu Viyana Tıp Fakültesi Doktorlar Konseyi'nin (Doctoren-Collegium) dergisinde yayımlanmış bir habere göre uzun süre Paris'te kalarak gerek Fransız sağlık kurumlarını gerekse buradaki klinik araştırma ve tedavi yöntemlerini yakından izleme fırsatı buldu.¹⁶ 1850-51 ve 1854-55 akademik yılları arasında ise Viyana Üniversitesi tıp kliniği direktörlerinden Johann Anton Raimann'ın (1810-1857) asistanıydı.¹⁷ Bu süre zarfında Raimann'ın kliniğine başvuran hastalar üzerine yaptığı gözlemleri içeren raporları, Viyana Hekimler Cemiyeti'nin (Gesellschaft der Aerzte in Wien) çıkardığı haftalık gazete *Wochenblatt der Zeitschrift der K. K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien*'de ve yine aynı cemiyet tarafından çıkartılan *Zeitschrift der K. K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* adlı tıp dergisinde yayımlandı. Bu raporların ilki Vallon'un fakülte kadrosuna alındığı yıl olan 1853, sonuncusu ise asistanlığının sona erdiği 1855 tarihlidir.¹⁸ Aynı zamanda 1850-55 yılları arasında klinikte tedavi gören Bright (nefrit) hastaları üzerine yaptığı numerik metot ve istatistiki ölçümlere dayanan araştırmasını, 1854 yılı Mart ayında daimi üye seçildiği Viyana Hekimler Cemiyeti'nin bir toplantısında sundu.¹⁹ Kullandığı yöntem itibarıyla takdir gören

35, 3 (2013): 354-355.

- 14 Tatjana Buklijas, "Cultures of Death and Politics of Corpse Supply: Anatomy in Vienna, 1848-1914," *Bulletin of the History of Medicine* 82 (2008): 572, doi: 10.1353/bhm.0.0086.
- 15 Rokitansky-Tilscher sadece patoloji derslerinin değil, Rokitansky'nin 1842-46 yılları arasında üç cilt halinde yayımlanan ünlü kitabı *Handbuch der Pathologischen Anatomie*'nin de 1846 tarihli bir imparatorluk emriyle tüm tıp öğrencileri için zorunlu ders kitabı haline geldiğini söyler. Bkz. Ursula Rokitansky-Tilscher, "The Influence of Neighbouring Countries and Sciences and the International Spread of Viennese Medicine: Carl Freiherr von Rokitansky's International Relations," *Wiener Medizinische Wochenschrift* (29 January 2019): 4, doi: 10.1007/s10354-019-00725-1. Bu kitabın İtalyanca çevirisi *Trattato Completo di Anatomia Patologica*, Vallon'un Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesi için satın alınan kitapları arasında mevcuttur. Bkz. Ek 2 no: 104.
- 16 *Oesterreichische Zeitschrift* [...] 34 (22 Ağustos 1856), 631. Geçmişte onördüncü yüzyılda Viyana Tıp Fakültesi'nin kuruluşuna dek uzanan Doktorlar Konseyi, tıp eğitiminin yanı sıra doktorlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı örgütlemek üzere faaliyet gösteren bir meslek örgütüydü. 1848 Devrimi'nin hemen ardından fakülte üyeleri arasında gerçekleşen ayrışmayla üniversitede Doktorlar Konseyi ve Profesörler Konseyi olmak üzere ikili bir yapı oluşmuştur. Bkz. "Bibliothek des Wiener medizinischen Doctoren-Collegiums," erişim 30 Temmuz 2020, <https://exlibrisjosephinum.wordpress.com/virtuelle-bibliothek-en-2/wiener-medizinisches-doktorencollegium/>
- 17 *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 34 (18 Ağustos 1856), 562. *Zeitschrift der K. K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 8, 2 (1852): 383 ve *Wiener Zeitung* 108 (5 Mayıs 1854), 703'te Tıp Fakültesi'ndeki klinik direktörlerini ve asistanlarını gösteren yazılarda Vallon'un ismi Doktor Raimann'ın asistanı olarak geçer.
- 18 *Wiener medizinische Wochenschrift* 34 (20 Ağustos 1853), 544'te Vallon'un Tıp Fakültesi'ne 27 Mart 1853'te kabul edildiği belirtilmektedir.
- 19 Sunumun duyurusu ve sonrasında yapılan haber için sırasıyla bkz. *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 9 (27 Şubat

ve 1856 yılında cemiyetin dergisinde yayımlanan bu çalışma, vefatından sonra *Gazette médicale d'Orient*'da yer alan nekrolojisinde Vallon'un en önemli bilimsel çalışması olarak nitelendirilecekti.²⁰

Şekil 1. Doktor Vallon'un Bright (nefrit) hastalığıyla ilgili çalışmasının ilk sayfası.²¹

Doktor Vallon'un İstanbul'a Tayini ve Mekteb-i Tıbbiye'de Avusturya-Fransa Rekabeti

1856 yılı başında Graz Üniversitesi'ne tayini sebebiyle Doktor Rigler'in İstanbul'dan ayrılacağı kesinleşmiş, Osmanlı hükümeti seririyat-ı tıbbiye (klinik) muallimi olarak istihdam edilmek üzere Viyana'dan başka bir doktor gönderilmesi için Avusturya Sefareti'yle

1855), 48 ve *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 11 (12 Mart 1855), 179. Vallon'un Viyana Hekimler Cemiyeti'ne üyeliği hakkında bkz. *Zeitschrift der K. K. Gesellschaft* [...] 10, 1 (1854): 476. Cemiyet'in 1854-55 yılı daimi üye listesi aynı derginin 10 (2) no'lu ve 1854 tarihli nüshasında s. 94-95'te yayımlanmıştır. Bu listeye göre Rokitansky'nin başkanı olduğu Cemiyet, farmakoloji, fizyoloji ve patoloji, kamu sağlığı ve tedavi olmak üzere dört seksiyondan oluşuyordu. Vallon'un ismi tedavi seksiyonunda geçer. Tıpta on dokuzuncu yüzyıl başında önem kazanan numerik metot ve bununla bağlantılı olarak yükselişe geçen terapötik nihilizm hakkında özet bilgi için bkz. Harold Cook, "From the Scientific Revolution to the Germ Theory," *Western Medicine: An Illustrated History*, haz. I. Loudon (Oxford: Oxford University Press, 1997) içinde, 94; Patrice Pinell, "The Genesis of the Medical Field: France, 1795-1870," *Revue française de Sociologie* 52 (2011): 123, <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-sociologie-1-2011-5-page-117.htm>.

20 Vallon'un bahsi geçen yayınlarının künyceleri Ek 1'de verilmiştir. Nekroloji için bkz. "Nécrologie. Le Professeur Vallon," *Gazette médicale d'Orient* 3, 2 (Mayıs 1859): 43.

21 "Mittheilungen über 33 durch vier Studienjahre (d. i. vom 1850-51 bis 1854-55) beobachtete Fälle von Morbus Brighti," *Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 12 (1856): 1-20.

görüşmelere başlamıştı.²² Vallon aynı yıl Ağustos ayında bu pozisyona aday olduğunda, Askeri Hastane'de başhekim yardımcısı olarak çalışıyordu.²³ Viyana Tıp Fakültesi Profesörler Konseyi tarafından kurulan değerlendirme komitesi 13 Ağustos'ta yaptığı toplantıda, İstanbul'daki göreve talip olan iki aday -Vallon ve cerrah Ludwig Lewinsky- arasından Vallon'u seçti.²⁴ Komitenin kararında Vallon'un klinik tecrübesinin yanı sıra kimi meziyetleri de belirleyici olmuş görünüyor. Zira bu haberi aktaran Viyana Hekimler Cemiyeti'nin gazetesinde, Fransızca ve İtalyancanın yanı sıra İngilizce de bildiği söylenen Vallon'un oybirliğiyle seçildiği belirtilmekte, bu son derece önemli vazifeyi hakkıyla yerine getireceği vurgulanmaktadır.²⁵

Berlin'de yayımlanan tıp gazetesi *Allgemeine Medicinische Central-Zeitung*'un İstanbul muhabirinden aldıkları bilgiye dayanarak yayımladığı bir başka haber ise bunlardan daha farklı detaylar ihtiva ettiği gibi, Mekteb-i Tıbbiye'de süregelen Fransa-Avusturya rekabetine mercek tutması bakımından da mühimdir. Habere göre, dönemin Avusturya sefiri Baron Koller başka bir göreve tayin edildiği için Dersaadet'ten ayrılırken vedalaşmak üzere Sultan Abdülmecid'le görüşmüş, Sultan kendisine bir dileği olup olmadığını sorduğunda Mekteb-i Tıbbiye'de Rigler'den boşalan pozisyonun yine bir Avusturyalı hekime tevdi edilmesini istemişti.²⁶ Zira Fransızların bu görev için Osmanlı hükümetine önerdikleri bir başka isim vardı: Mekteb-i Tıbbiye'de iç hastalıkları dersleri veren ve 1848'ten itibaren Meclis-i Tahaffuz'da Fransa delegesi olan tecrübeli epidemiyolog Antoine Fauvel. Ancak Sultan Abdülmecid Baron Koller'in niyazını kabul edince, Viyana Tıp Fakültesi profesörlerinin tavsiyesiyle Vallon'un bu göreve getirileceği belli olmuştu. Gazete, Baron Koller'in bu son hamlesini rakip Fransa karşısında kazanılmış önemli bir zafer olarak nitelendiriyor, hatta Alman biliminin sabık Dersaadet sefirine son derece minnettar olduğunu belirtiyordu.²⁷

Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk yıllarından itibaren Viyana'dan İstanbul'a doktor gönderilmesi, Marcel Chahrour'un altını çizdiği gibi, bilimsel bir misyon taşımaktan ziyade Habsburg diplomasinin Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve siyasi nüfuz alanını genişletme arzusundan kaynaklanmaktaydı. Zira tıp eğitimi ve kamu sağlığı alanında Osmanlı

22 BOA, HR.MKT. 137/66, 20 Cemaziyelahir 1272 (27 Şubat 1856); İ.DH. 342/22481, 5 Receb 1272 (12 Mart 1856).

23 *Hof-und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich (Zweiter Theil)* (Wien, 1856), 3; *Wiener medizinische Wochenschrift* 35 (30 Ağustos 1856), 574.

24 Vallon'un yanı sıra Lewinsky'nin de bu pozisyona aday olduğunu *Wiener Zeitung* 33 (16 Ağustos 1856), 543'ten öğreniyoruz. Ludwig Lewinsky hakkında bilgi için bkz. Theodor Puschmann, *Die Medizin in Wien während der letzten 100 Jahre* (Wien: Verlag, 1884), 245. Vallon İstanbul'daki pozisyon için seçilince Lewinsky de Askeri Hastane'ye hekim yardımcısı olarak atanmıştır. Bkz. *Wiener Zeitung* 43 (23 Ekim 1856), 695.

25 *Wochenblatt der Zeitschrift [...]* 34 (18 Ağustos 1856), 562.

26 Avusturya'da Maliye ve Ticaret Nezareti'ne tayin edilen Baron Koller'in bu niyazı üzerine Osmanlı hükümetinin Avusturya Sefareti'ne talepte bulunduğu dair Osmanlı arşivlerinde de bir kayıt mevcuttur. Bkz. BOA, HR.MKT. 137/66, 20 Cemaziyelahir 1272 (27 Şubat 1856).

27 *Allgemeine medicinische Central-Zeitung* 75 (17 Eylül 1856), 600.

hükümetinin hayata geçireceği reformlar, Habsburg İmparatorluğu'nun kolera başta olmak üzere salgın hastalıklara karşı izlediği karantina politikalarının seyrini yakından ilgilendiriyordu.²⁸ 1830'ların başından itibaren uluslararası sağlık ve karantina teşkilatları üzerinde hegemonya kurmaya çalışan Fransa için de durum bundan farklı değildi şüphesiz. İlk uluslararası sağlık konferansının hangi ülkede toplanacağı dahi Avrupa ülkeleri arasında büyük rekabete yol açmışken, nihayet 1851'de Paris'te toplanan konferansın ardından Fransa, kolera salgınlarına karşı bir tampon bölge addettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlık politikalarına müdahale gücünü arttırmayı başarmıştı.²⁹ Ne var ki Fransızca öğretim yapan Mekteb-i Tıbbiye'de ironik biçimde Avusturyalı hekimlerin hakimiyeti, bir diplomatik zafiyet olarak görülmekteydi. Özgür Yılmaz'ın Fransız arşivlerinde tespit ettiği 1850 tarihli bir yazışmaya göre, Fransa'nın İstanbul sefiri Jacques Aupick'e hitaben Doktor Fauvel de "Avusturyalı hekimlerin hâkim olduğu bu okulda Fransız bir hekimin varlığını ülkesi adına faydalı bul[duğunu]" söylüyordu.³⁰ Öyle ki bu yazışmadan bir yıl sonra Tıbbiye'de iç hastalıkları dersleri vermeye başlayan Fauvel, 1854'e kadar dört yıl boyunca okulda meccanen gönüllü olarak çalışacaktı.³¹ Kısacası Fransa ve Avusturya açısından gerek Osmanlı karantina teşkilatında etkin olmak, gerekse Mekteb-i Tıbbiye'de varlık göstermek her şeyden evvel emperyal nüfuz ve rekabetle ilgili son derece politik bir meseleydi. Hatta bu rekabet sebebiyle Fransızlar Tıbbiye'yi başarısız bularak eleştirmekte, Avusturyalı hekimler ise söz konusu iddiayı kıskançlık olarak nitelendirmekteydi.³²

Neticede Rigler'in yerine seririyat-ı tıbbiye muallimi ve klinik direktörü olarak istihdam edileceği Ağustos ayında kesinleşen Vallon, Ekim ayında Viyana'dan ayrıldı ve 1848 Beyoğlu yangınından sonra Galatasaray'dan Haliç'teki Humbarahane Kışlası'na taşınmış olan Mekteb-i Tıbbiye'de derslere başladı.³³ Buradaki vazifesi boyunca Viyana Hekimler Cemiyeti'nin ve Doktorlar Konseyi'nin İstanbul muhabirliğini yürütürken, dahiliye kliniğinde karşılaştığı

28 Chahrour, "A Civilizing Mission'?", 688.

29 Francisco Javier Martinez, "International or French? The Early International Sanitary Conferences and France's Struggle for Hegemony in the Mid-Nineteenth Century," *French History* 30, 1 (2016): 77-98, doi: 10.1093/fh/crv035; Valeska Huber, "The Unification of the Globe by Disease? The International Sanitary Conferences on Cholera, 1851-1894," *The Historical Journal* 49, 2 (2006): 460-461, doi: 10.1017/S0018246X06005280.

30 Özgür Yılmaz, "Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları (1847-1867)," *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 8-10 Mayıs 2014*, haz. M. F. Gökçek (Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014) içinde, 198.

31 Mekteb-i Tıbbiye faaliyet raporlarına göre Doktor Fauvel 1851 yılında dokuzuncu ve onuncu sınıflara iç hastalıkları dersleri vermeye başladı. Bu tarihten evvel iç hastalıkları ve dahiliye kliniği tek ders halinde Doktor Rigler tarafından veriliyordu. Bkz. Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi*, 277, 284-285. 1854 yılı sonunda Fransa Sefareti'nin müracaatı üzerine Fauvel'e maaş bağlandığını şu belgeden öğreniyoruz: BOA, İ.HR. 116/5692, 7 Rebiülahir 1271 (31 Aralık 1854).

32 Chahrour, "A Civilizing Mission'?", 701. Ayrıca bkz. *Wiener medizinische Wochenschrift* 38 (19 Eylül 1852), 616 ve *Wiener Medizinische Wochenschrift* 42 (16 Ekim 1852), 677.

33 *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 34 (18 Ağustos 1856), 562; *Wiener medizinische Wochenschrift* 35 (30 Ağustos 1856), 574; *Allgemeine Wiener medizinische Zeitung* 1 (2 Eylül 1856), 4; *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 42 (13 Ekim 1856), 698 ve *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 5 (2 Şubat 1857), 74; BOA, HR.MKT. 179/38, 1 Receb 1273 (25 Şubat 1857).

vakalara dair gözlemlerini *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] ve *Oesterreichische Zeitschrift* [...]’te raporlar halinde yayımladı. En son kaleme aldığı 1857-58 akademik yılına ait klinik gözlemleri ise, Kırım Savaşı’ndan sonra İstanbul’a yerleşmiş yabancı hekimler tarafından kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’nin (1856) yayın organı *Gazette Médicale d’Orient*’da, ölümünden yedi ay sonra yayımlanabildi. Vallon Cemiyet’e üye değildi.³⁴ Ancak *Gazette Médicale d’Orient*’da çıkan bu yazının altına Mekteb-i Tıbbiye genel patoloji muallimi Spiridon Mavroyeni’nin (1817-1902) düştüğü bir dipnottan, Vallon’un klinik gözlemlerini gazeteye yazacağına dair Cemiyet’e söz verdiğini ve taslak halindeki bu metnin, ölümünün ardından kendi el yazmaları arasında bulunduğunu öğreniyoruz.³⁵ Mekteb-i Tıbbiye’de klinik tıp eğitiminin ilerlemesine sekte vuran hususlara da dikkat çektiği için önem arz eden bu notlara aşağıda kısaca değinilecektir ama evvela şunları belirtmek gerekir:

Doktor Vallon’un İstanbul’daki yaşamı ve kariyeri, tüberküloz sebebiyle erken ölümünden dolayı hayli kısa sürdü. Hastalığa nerede ve ne zaman yakalandığı meçhul olmakla birlikte, *Oesterreichische Zeitschrift* [...]’e gönderdiği son raporun yayımlandığı tarih hesaba katılırsa, durumu muhtemelen 1858 Nisan ayından sonra ağırlaşmış olmalı.³⁶ Nihayet Vallon, tedavi için gittiği Rodos’ta sağlığına kavuşamayarak 6 Nisan 1859’da hayatını kaybetti ve adadaki Katolik mezarlığına defnedildi.³⁷

NECROLOGIE.

Nous avons le regret d’annoncer la mort de M. le Dr. Vallon, professeur de clinique interne à l’école Impériale de Médecine de Constantinople, décédé le 6 avril à l’île de Rhode.

Il y a deux ans la Sublime Porte ayant demandé au gouvernement autrichien un médecin de l’école de Vienne pour la chaire de clinique, vacante par suite du départ de M. le Dr. Rigler, M. Vallon fut désigné, et remplit depuis cette place avec distinction. La mort a enlevé M. Vallon à la science dans la fleur de l’âge.

M. Vallon a publié successivement dans les feuilles médicales de Vienne plusieurs travaux, dont le plus remarquable est celui qui a pour objet ses observations sur la maladie de Bright; recueillies dans la clinique du professeur Raimann de Vienne, auquel il était attaché alors en qualité de chef de clinique (*Zeitschrift der K. K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien. 1856*).

Şekil 2. Doktor Vallon’un vefatının ardından yayımlanan nekrolojisi.³⁸

34 Vallon’un Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyesi olmadığını *Gazette médicale d’Orient* 2, 1 (Nisan 1858): 19’da yayımlanan üye listesinde isminin bulunmamasından anlıyoruz. Ayrıca 1856 yılından itibaren tutulan ve İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı arşivinde bulunan Cemiyet’in üye kayıt defterinde de Vallon’un ismi yoktur. Bu bilgiyi paylaşma nezaketini gösteren değerli hocam Nuran Yıldırım’a teşekkür ederim.

35 S. M. imzasıyla yayımlanmış Mavroyeni’nin dipnotu için bkz. Graziadio Vallon, “Notes cliniques, 1857-58,” *Gazette médicale d’Orient* 3, 8-9 (Kasım-Aralık 1859): 159.

36 Vallon’un son raporu için bkz. Ek 1, 15 no’lu yayın.

37 *Gazette médicale d’Orient* 3, 2 (Mayıs 1859): 43; *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 18 (2 Mayıs 1859), 288; *Allgemeine Wiener medizinische Zeitung* 18 (3 Mayıs 1859), 134; *Oesterreichische Zeitschrift* [...] 18 (6 Mayıs 1859), 326; *Wiener medizinische Wochenschrift* 19 (7 Mayıs 1859), 308. Ailesi Vallon’un vefatından yaklaşık iki ay sonra, Katolik mezarlığındaki kabrinin etrafına duvar çektirmek için Osmanlı hükümetinden izin almıştır. Bkz. BOA, HR.MKT. 288/79 19 Şevval 1275 (22 Mayıs 1859).

38 *Gazette médicale d’Orient* 3, 2 (Mayıs 1859): 43.

Ölümünün ardından Mekteb-i Tıbbiye’de onun görevinin kime devredileceği hususu da doğal olarak tekrar gündeme geldi. Osmanlı hükümeti boşa kalan pozisyon için ilk başta “hem Fransa ve hem de Avusturya Sefaretleri’nin mücib-i memnuniyetleri olaca[k]” bir ismi, Spiridon Mavroyeni’yi düşünüyordu.³⁹ Muhtemelen bu tercihte Doktor Mavroyeni’nin Viyana’da tıp tahsili görmesinin yanı sıra Paris’te bir süre kalarak Tıp Fakültesi’deki dersleri takip etmiş olmasının da payı vardır.⁴⁰ Avusturya ise Vallon’un yerini yine Viyana’dan bir hekimin dolduracağı beklentisiyle bunun için uygun isim arayışına girmişti.⁴¹ Hal böyleyken Temmuz ayı sonuna doğru dahiliye kliniği muallimliği ve direktörlüğüne, en azından Avusturya’nın beklemediği bir kararla, Doktor Fauvel getirildi.⁴² Osmanlı hükümetinin niçin fikir değiştirdiği, Fransa Sefareti’nin bu konuda diplomatik kulis yapıp yapmadığı bilinmiyor; ancak Viyana Tıp Fakültesi Doktorlar Konseyi Başkan Yardımcısı Georg Preyss’in 1877’de yaptığı bir konuşmadan anlaşılacağı gibi, Avusturya bu atamayı Fransa karşısında tam bir hezimet olarak değerlendirmişti. O vakit İstanbul’a yeni bir aday önermek üzere görevlendirilmiş olan Viyana Tıp Fakültesi Profesörler Konseyi’ni bu hususta beceriksizlik göstermekle eleştiren Preyss’in aktardıklarına göre, gecikmeden dolayı sabrını kaybeden Osmanlı hükümeti Vallon’un yerine en sonunda Fauvel’i tayin etmiş, Viyana okulunun şöhretinin Doğu’da yayılmasına hizmet eden bu mühim pozisyon da böylelikle Fransızlara kaptırılmıştı.⁴³

Doktor Fauvel’in dahiliye kliniğine atanması, kuruluşundan itibaren aktif üyesi olduğu Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’de memnuniyetle karşılandı. Öyle ki *Gazette médicale d’Orient*’ın Eylül 1859 tarihli nüshasında yayımlanan bültende Cemiyet’in o dönemki genel sekreteri ve yayın komitesi üyesi Hermann Ritter von Mühlig (1826-1907), bir yandan klinik tıp eğitimi için uygulamalı anatomi derslerinin ne kadar ehemmiyet arz ettiğini anlatırken diğer yandan da Fauvel’den büyük övgüyle bahseder. Bu övgünün sebebi, yeni klinik direktörünün göreve başlar başlamaz dönemin Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Hayrullah Efendi’yle görüşerek klinikte vefat eden hastalar üzerinde otopsi yapılabilmesi için izin almış olmasıydı. Mühlig’e göre, Osmanlı İmparatorluğu tıbbın ilerlemesi için paha biçilmez önemi haiz bu son gelişmeyi tamamen Fauvel’e borçluuydu.⁴⁴ Oysa aşağıda görüleceği gibi, Mühlig’in bu yazısından iki ay

39 BOA, A.MKT.NZD. 283/39, 9 Zilkade 1275 (10 Haziran 1859).

40 Bkz. Feza Günergün, “Spiridon Mavroyeni Pacha (1817-1902) et sa Contribution à la Diffusion des Sciences Médicales dans l’Empire Ottoman,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6, 1 (2004): 41-42, <https://dergipark.org.tr/pub/iuoba/issue/1211/14256>.

41 Bkz. *Wiener medizinische Wochenschrift* 24 (11 Temmuz 1859), 398-399; *Wiener medizinische Wochenschrift* 25 (18 Temmuz 1859), 412; *Allgemeines Wiener medizinische Zeitung* 24 (14 Temmuz 1859), 182. Bu haberlerden öğrendiğimize göre, Viyana Tıp Fakültesi Vallon’un yerine Doktor Raimann’ın eski asistanlarından Wilhelm Pissling’i önermişti.

42 BOA, A.MKT.MHM. 160/93, 25 Zilhicce 1275 (26 Temmuz 1859), *Gazette médicale d’Orient* 3, 4 (Temmuz 1859): 82.

43 Preyss, *Das Leben und Wirken des k. k. Raths*, 10.

44 Hermann Ritter von Mühlig, “Bulletin, Constantinople 31 Aout, 1859,” *Gazette médicale d’Orient* 3, 6 (Eylül 1859): 105-107. Mühlig bu yazıyı H. M. imzasıyla yayımlamıştır.

sonra *Gazette médicale d'Orient*'da yayımlanan Vallon'un klinik notları, Fauvel'i harekete geçiren fikrin zaten Vallon tarafından dile getirildiğini göstermektedir.

Vallon'un 1857-58 akademik yılına ait klinik gözlemlerini aktardığı yazısında, Mekteb-i Tıbbiye'deki klinik tıp eğitiminin temel sorunlarını tespit ederek çözüme yönelik önerilerde bulunduğu yukarıda değinilmişti.⁴⁵ Bu tespitlerden bahsetmek gerekirse; Vallon dahiliye kliniğinde tedavi gören hastaların yarısının öğrencilerin eğitimi açısından ilginç ve faydalı vakalar olduğunu düşünmekle beraber, askerlikten kaçmak için hasta taklidi yapanlar ve kronik hastalardan müteşekkil diğer yarısının gereksiz yere yatak işgal ettiği fikrindeydi. Ancak bundan daha mühimi, okul bünyesinde kadın hastaların tedavi görebileceği bir kliniğin bulunmamasıydı. Vallon'a göre derslerde uygulamalı eğitim yapmaya engel olan bu durum bilhassa kadın doğum hocaları için sıkıntı yarattığından, klinik dahilinde her milletten yoksul kadının faydalanabileceği ayrı bir koğuşun açılması elzemdi. Son olarak mektepte otopsi yapma olanağı bulunmadığına dikkat çeken Vallon, söz konusu imkânsızlıktan dolayı bir hastaya klinikte konan teşhisin o hastanın vefatı durumunda otopsi neticesiyle karşılaştırılmadığını söylüyordu.⁴⁶ Bu soruna çözüm önerirken ise belli ki kafasında kendi ülkesinde cari olan bir uygulama vardı. Viyana'da 1749 yılında yapılan bir düzenlemeyle yerel hastanelerde hayatını kaybeden hastaların cesetleri teşrih derslerinde ve anatomik preparat hazırlanmasında kullanılmak üzere anatomi profesörlerine verilmekteydi.⁴⁷ Hatta bu sayede Doktor Rokitansky'nin Genel Hastane'de ölen tüm hastalara erişim sağlayarak kariyeri boyunca yaklaşık 30 bin otopsi yaptığı söylenir.⁴⁸ Dolayısıyla Vallon da tıp eğitiminin önündeki bu önemli engelin, Mekteb-i Tıbbiye kliniğinde tedavi görürken vefat eden hastalara otopsi şartı getirilmesiyle bertaraf edilebileceğini vurguluyor, yetkilileri bu konuda bir yasa veya talimat çıkartmaya davet ediyordu.

Bu son tespit ve önerinin altına *Gazette médicale d'Orient* tarafından düşülen dipnotta ise, yakın zamanda yapılan bir düzenlemeyle Tıbbiye kliniğinde kadavra teşrihi ve otopsi yapmanın artık mümkün olduğu belirtilmiştir. Sözü edilen düzenleme, Fauvel'in Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Hayrullah Efendi vasıtasıyla aldığı otopsi izniydi kuşkusuz. Ancak Vallon'un henüz hayattayken yayımlayamadığı klinik notlarında dile getirmiş olduğu bu öneri Fauvel'in girişimiyle hayata geçirildiği için olsa gerek, Mühlig yukarıda bahsi geçen yazısında onun ismini zikretmeye gerek duymamıştı.

Sonuç Yerine: Doktor Vallon'un Kitapları

Vallon'un Mekteb-i Tıbbiye'ye en önemli katkılarından biri, eşi vasıtasıyla gerçekleşti. Vallon'un eşi, kocasının ölümünden yaklaşık bir ay sonra, üç çocuğuyla beraber kimsesiz ve

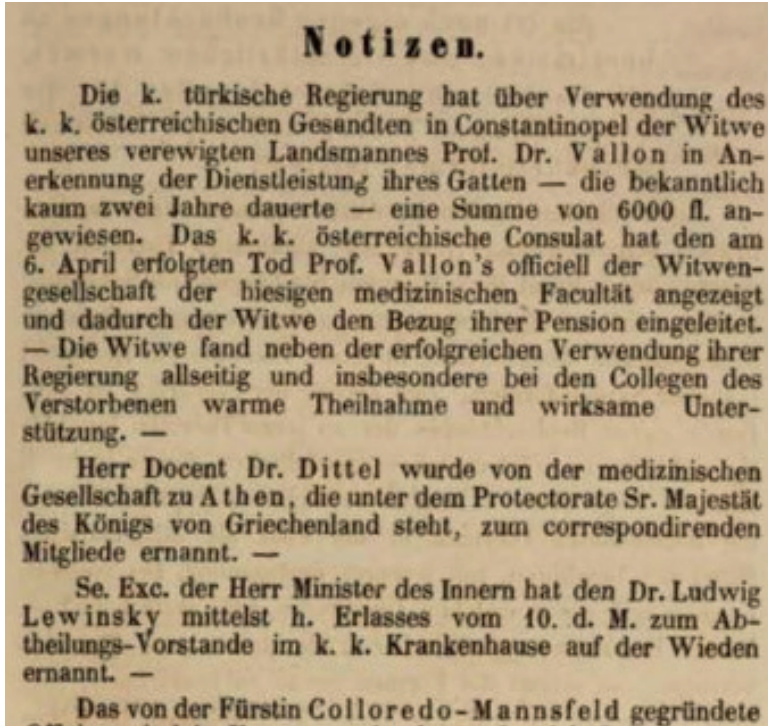
45 Daha önce belirttiğim gibi Vallon'un bu tespitlerine Günergün ve Yıldırım, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler," 24-25'te de yer verilmiştir.

46 Vallon, "Notes cliniques," 159.

47 Buklijas, "Mapping Anatomical Collections," 145-146.

48 Sakula, "Joseph Skoda," 405.

yoksul kaldığından bahisle, kendilerine maaş bağlanması için Osmanlı hükümetine müracaat etmiş; fakat bu talep uygun bulunmadığından aileye maaş yerine 6000 florin (66 bin kuruş) atıyye-i seniyye ihsan edilmesine hükümlenmişti.⁴⁹ 1859 Ağustos'unda ise Vallon'un eşi bu defa dönemin Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya bir mektup yazarak başka bir hususta yardım ricasında bulundu. Mektupta kendilerine verilen 6000 florini çocuklarının eğitimi ve geleceğini düşünerek faize koyduğunu, dolayısıyla bu paraya dokunamayacağını söylüyor, Vallon'un terekesinde bulunan kitaplar Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesi için satın alındığı takdirde eline geçecek parayla ülkesine geri dönebileceğini belirtiyordu. Ayrıca tamamı 200 cildi bulan ve 161 başlıktan oluşan bu kitapların künyesi ve her birinin fiyatını gösteren detaylı bir liste de hazırlamış, mektuba ek olarak Fuad Paşa'ya iletmişti.

Şekil 3. Osmanlı hükümetinin Doktor Vallon'un ailesine 6000 florin atıyye-i seniyye ihsan ettiğini duyuran haber.⁵⁰

49 BOA, HR.MKT. 286/91, 6 Şevval 1275 (9 Mayıs 1859); İ.HR. 167/9001, 15 Şevval 1275 (18 Mayıs 1859); HR.MKT. 289/21, 21 Şevval 1275 (24 Mayıs 1859); *Gazette médicale d'Orient* 3, 4 (Temmuz 1859): 82; *Wochenblatt der Zeitschrift* [...] 25 (29 Temmuz 1859), 399; *Fremden-Blatt* 168 (22 Temmuz 1859), 4; *Zeitschrift der K. K. Gesellschaft* [...] 25 (20 Temmuz 1859): 399.

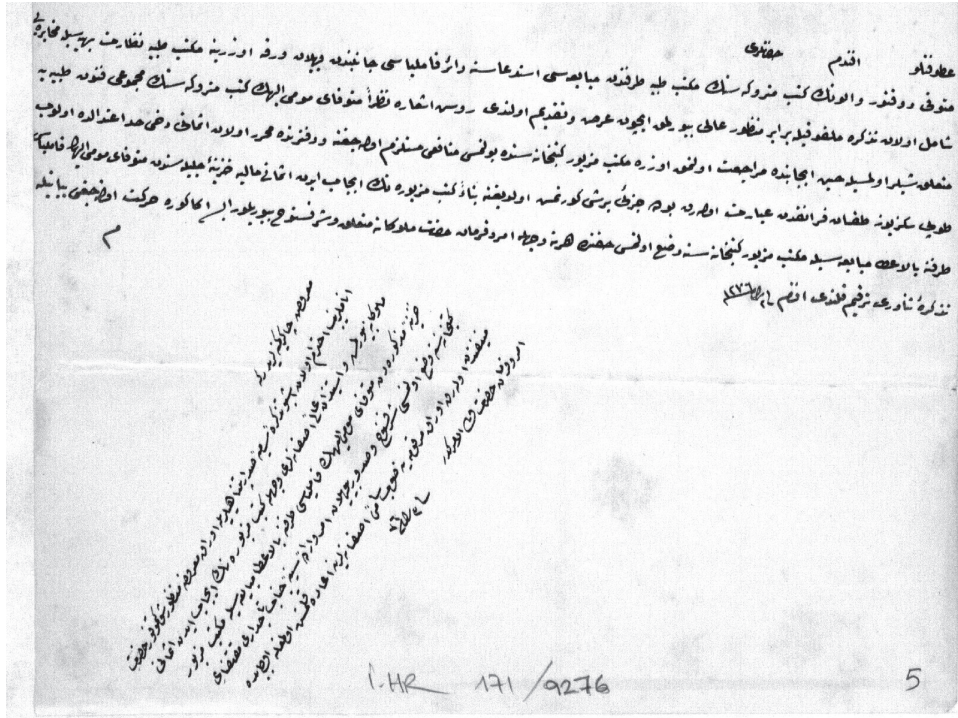
50 *Zeitschrift der K. K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 25 (20 Temmuz 1859).

4	Ouvrages	Auteurs	Volumes	Prix francs	Reduction francs	Ouvrages	Auteurs	Volume	Prix francs	Reduction francs
	Erziehung, Hdtb. 1806	Niemeyer	1	4.-		Traité de l'émorragie utérine	Bigezsch	Part. 1 ^{re}	2.-	
	Venerisches Kran. Kheiten, Bhd. 1812	Hecher	1	2.-		Pathologie des gens l'enfant.	Hartman	manuel 2 ^e	2	
	Handbuch der rationellen Pathologie	Heub.	7			Populaire d'histoire de la médecine	Deverax		6	22.50
	Supplement zu seinem System der gerichtlichen Arzeneiwissenschaft. Wien. 1844	Meijger	1-2	3.-		Leçons de médecine légale	Deverax		7	7 francs
	Ueber Leben und Tod aus dem Brangörischen übersetzt. Wien. 1812. (A. Altmann)	Bichard	1	2.-		Il magnétisme animal.	H. Roman		1	5.50
	Opflichkeitliche Krankheiten übersetzt von G. Hoff. Wien. 1812	Schweidauer	2	2.-		Des Accouchemens in leur Art. Wien. 1846	Lehrer		1	2
	Der Visionsart. 1826	Der Verfasser des medicinischen Rathes	4	2.-	22	Geburtskünde für Hebammen Prag. 1824	Jungmann		1	4.-
						Praxis der Medizin Sibirien?	Schramm		2	6.-
						Aphorismen. Berlin. 1845	W. H. Schramm		2	10.-
										36

20	Ouvrages	Auteurs	Volumes	Prix francs	Reduction francs	Ouvrages	Auteurs	Volumes	Prix francs	Reduction francs
	Die Krankheiten der Haut Wien. 1851. (non relié)	Gellman	1	5		Sammlung Wörter u. Reden der türkischen, neu-griechischen u. russischen Sprache. Wien. 1840	Hindoglan	5	16	43
	Drei Jahre in Constantine pol. Stuttgart. 1846	Frank	1	5.50		Dictionnaire polono-français et français-polonois. Breslau. 1846	Sahlman	2	4	42
	Gelb auch des Microscops Leipzig. 1844. (non relié)	Wegel	1	5		Novelle Ggalante. Italia. 1848	Schramm	1	1	37
	Maladies des gens du monde. Paris. 1830	Sinot	1	5		Materialien zur Anatomie der Arzeneikunde u. für die prax. Wien. 1838	St. M. Schramm	5	5	55
	Dialogues français sur l'optique. 1852	Jungel	1	5		Emorragie uterina. Firenze 1846	La seconda	1	1	37
	Recept-tarbuch. (non relié)	Meyer	1	6		Différentes brochures, dissertations médicales et balnéologiques et journaliers médicaux				55
	Grammaire italienne. Frankfurt. 1. N. 1851	Ollendorf	1	7.50						37
	Krankheiten der Neugeborenen u. Säuglinge. Wien. 1851	Widman	2	10						22
	Dictionnaire de Médecine pratique. Paris. 1848	Hoff	1	3						30
										30
										890
										16
										16

Şekil 4. Doktor Vallon'un eşi tarafından hazırlanan kitap listesinden örnek sayfalar.⁵¹

Değerlendirilmek üzere Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne havale edilen bu talep, Vallon'un hizmetleri, ailesinin durumu, kitapların kütüphaneye katkısı ve ederinin çok fazla olmaması (toplam 890 frank) göz önüne alınarak uygun bulundu.⁵² Maliye Nezareti'nce karşılanan meblağ ile Vallon'un ailesi Viyana'ya dönmüş olmalı. Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesi ise bu sayede, yüzde altmışı (97 adet) Almanca, kalan kısmı ise Fransızca (31 adet), İtalyanca (20 adet) ve Latince (12 adet) kitaplardan müteşekkil yeni bir koleksiyona sahip oldu.⁵³

Şekil 5. Doktor Vallon'un kitaplarının Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesi için satın alınmasına müsaade edildiğine dair irade.⁵⁴

1840'ların başında Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesinde hemen hemen tamamı Fransızca olmak üzere 1300 kitabın bulunduğu bazı kaynaklarda belirtilmiştir.⁵⁵ Hatta bu koleksiyon içinden 86 kitabın (400 cilt) 1842'de Paris'ten satın alındığını ve pek çok önemli ismin yanı

52 BOA, İ.HR. 171/9276, 2 Rebiülevvel 1276 (29 Eylül 1859). Vallon'un eşinin Fuad Paşa'ya yazdığı mektup 11 Ağustos 1859 tarihlidir.

53 Vallon'un kitapları arasında sadece bir adet İngilizce yayım bulunmaktadır. Bu tek kitap ise tıp eğitimi görmüş İngiliz yazar George Payne Rainsford James'in bir romanıdır. Bkz. Ek 2 no: 81.

54 BOA, İ.HR. 171/9276, 2 Rebiülevvel 1276 (29 Eylül 1859).

55 Stern, *Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei*, 55; Terzioğlu, "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi," 6. Ancak Terzioğlu, referans verdiğim bu makalenin İngilizce versiyonunda *Allgemeine Medicinische Central-Zeitung* 68 (23 Ağustos 1845)'e atıfla kütüphanede bulunan kitap sayısının 4000 olduğunu söyler. Bkz. Arslan Terzioğlu, "The History of Istanbul Medical Faculty," *İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 63, 2 (2000b), 23, <https://dergipark.org.tr/pub/iuitfd/issue/9322/116535>.

sıra bilimsel hematolojinin kurucusu Gabriel Andral (1797-1876), adli toksikolog ve kimyager Mathieu Orfila (1787-1853) ve modern histolojinin kurucusu Xavier Bichat (1771-1802) gibi ünlü hekimlerin eserlerini ihtiva ettiğini biliyoruz.⁵⁶ Ancak 1848 Beyoğlu Yangını'nda kütüphane neredeyse tamamen yok oldu ve okul Humbarahane Kışlası'na taşındıktan sonra, satın alımlar ve bağışlarla yeni baştan kuruldu. Örneğin yangının hemen ardından Paris'ten yaklaşık 27 bin kuruş tutarında kitap satın alınmış; Finli biyolog Alexander von Nordmann, hayvan resimleri ihtiva eden kitabını (muhtemelen *Histoire naturelle des Animaux sans Vertèbres*'i); Fransız anatomist ve cerrah Jules Cloquet, Paris Tıp Fakültesi'nde verilmiş tezlerden oluşan 242 ciltlik bir koleksiyonu; Fransız toksikolog ve adli tıp profesörü Auguste Ambroise Tardieu ise hazırladığı dört ciltlik kamu sağlığı sözlüğü *Dictionnaire d'hygiène publique et de salubrité*'yi (1854) okula hediye etmişti.⁵⁷ Osmanlı Arşivi'nde bu gibi bağışlara dair kayıtlar bulunmakla birlikte, bunlar 1848 yangını sonrası kütüphanenin vaziyetine dair genel bir resim çıkarmamıza yardımcı olacak mahiyette değildir.⁵⁸ Dolayısıyla Vallon'un terkesinden satın alınan 161 kitabın Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesini hacimce ne ölçüde genişlettiği hususunda tahmin yürütemiyoruz. Öte yandan doğa tarihi, botanik, oftalmoloji, obstetrik, adli tıp ve dermatolojiden cerrahi, anatomi, patoloji ve elbette klinik tıbbı kadar farklı uzmanlık alanlarında pek çok önemli eser ihtiva eden bu koleksiyonun kütüphaneyi muhteva açısından zenginleştirdiğine şüphe yoktur. Zira Vallon'un kitapları arasında Alphonse de Lamartine'in sekiz ciltlik eseri *Histoire de la Turquie*, Charles White'ın seyahatnamesi *Three Years in Constantinople*'un Almanca çevirisi, Artin Hindoğlu'nun Türkçe-Almanca-Yunanca lügati vb. tıpla alâkalı olmayan az sayıda kitap ve sözlüğün yanı sıra, Eski ve Yeni Viyana Tıp Okulu'ndan Frank, Rosas, Rokitansky, Škoda ve Hebra gibi isimlerin; Traube, Lotze, Frerichs ve Rotterau gibi Alman hekimlerin; Magendie, Bichat, Andral ve Tardieu gibi Paris Tıp Okulu'na damga vurmuş Fransız hekimlerin önemli eserleri bulunuyordu.

Sonuç olarak, Doktor Vallon Viyana'dan İstanbul'a uzanan ve iki yıl sonra Rodos'ta son bulan kısa yaşamında, ömrünü adadığı klinik tıp alanında derin izler bırakacak bir esere imza atmadı. Tıp tarihindeki görünmezliğinin, bugüne kadar kısa bir biyografisinin dahi

56 Bkz. BOA, ML.MSF.d.3943, 14 Rebiülevvel 1258 (25 Nisan 1842).

57 Osmanlı arşivlerinde 1848 yangını sonrası Paris'ten satın alınan kitapların masrafının nasıl karşılanacağıyla ilgili bir yazışma bulunmakla birlikte, kitapların listesi mevcut değildir. Bkz. BOA, İ.MVL. 155/4444, 15 Muharrem 1266 (1 Aralık 1849). Nordmann'ın hediyesi için bkz. A.AMD 6/19, 29 Zilhicce 1264 (26 Kasım 1848). Cloquet'in hediyesiyle ilgili bkz. Ülman, "Galatasaray Tıbbiyesi," 287-288; İ.HR. 77/3745, 25 Receb 1267 (26 Mayıs 1851); A.MKT.NZD. 40/11, 8 Şevval 1267 (6 Ağustos 1851). Tardieu'nün bağışı için bkz. İ.HR. 199/5832, 8 Receb 1271 (27 Mart 1855).

58 Öte yandan yangından tam elli yıl sonra kütüphanenin durumunun pek de iç açıcı olmadığını Doktor Rieder'in bir raporundan öğreniyoruz. Almanya'dan davet edilerek 1898 yılı Haziran ayında Mekâtib-i Tıbbiye-i Şahane müfettişi ve seririyat-ı hariciye ve dahiliye muallimi olarak göreve başlayan Doktor Rieder Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hakkında hazırladığı bir raporda, kütüphanenin tıptaki yeni gelişmeleri yansıtan kitaplardan ziyade "artık kullanılmayan Fransızca kitaplarla dolu" olduğunu belirtmektedir. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 143/69, 18 R 1316 (5 Eylül 1898)'den aktaran Yıldırım, "Tıp Eğitiminin Tarihsel Sürecinde Eğitim Modellerine Bakış," 256-257.

yazılmamış olmasının sebeplerinden biri bu olmalı. Vefatından sonra taslak halindeki klinik gözlemlerinin *Gazette médicale d'Orient*'da yayımlanmasına aracı olan Doktor S. Mavroyeni de belli ki dostunun Mekteb-i Tıbbiye'ye katkısının çabucak unutulacağına farkındaydı. Bu sebeple Vallon'un yazısına düştüğü dipnotta, bu klinik gözlemleri unutulmaktan kurtarma arzusuyla hareket ettiklerini söylemiş, ayrıca bunun Vallon'un dostları ve öğrencilerini de son derece memnun edeceğini dile getirmişti.⁵⁹ Ancak Vallon'dan geriye kalan tek şey, klinik gözlemlerini içeren bu notlar ve daha evvel tıp gazetelerinde yaptığı akademik yayınlar değildi elbette. Yukarıda bahsedilen, aşağıda Ek 2'de ise künyeleri verilen kitaplar, onun en önemli mirası olarak Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesinde yerini aldı ve gerek askeri tıp öğrencilerinin eğitimine, gerekse Tıbbiye hocalarının çalışmalarına belki de birkaç nesil boyunca katkıda bulundu. Öyle ki Doktor Hulusi Fuad (Tugay) (1890-1967) başta olmak üzere Darülfünun Tıp Fakültesi'nden pek çok asistanın emeğiyle 1921'de yayımlanan ve fakülte kütüphanesinde mevcut yabancı dillerde basılmış eserleri listeleyen katalog incelendiğinde, Vallon'un eşinden 1859'da satın alınmış 200 cilt ve 161 başlıktan oluşan kitaptan on yedisinin bu tarihte hâlâ kütüphanede olduğu görülmektedir.⁶⁰

59 Bkz. Vallon, "Notes cliniques," 159'da Doktor Mavroyeni'nin dipnotu.

60 Bkz. *Catalogue de la Bibliothèque de la Faculté de Médecine de Constantinople* (Imprimerie Amiré, 1921). Konu başlıklarına göre anahtar sözcükler belirlenerek alfabetik sırayla düzenlenmiş (ilk başlık "abdomen" son başlık ise "zoologisch")tir 148 sayfalık *Catalogue*'un takdim yazısı, dönemin Darülfünun Tıp Fakültesi reisi (dekani) ve fenn-i tedavî ve seririyat-ı tedaviye dersleri müderrisi Akil Muhtar (Özden) tarafından kaleme alınmıştır. Akil Muhtar bu kısa yazıda, kütüphanede bulunan yabancı dilde basılmış eserlerin (kitap, mecmua, sözlük ve tezler) tanzimiyle eski asistanı Hulusi Fuad Bey'in görevlendirildiğini, mektep asistanlarından Doktor Muzaffer, Rasim, Tevfik, Hamdi, Mükerrerem ve Osman Bey'lerin ise yayınları konularına göre alfabetik olarak tasnif ettiğini belirtir. Pek çok yayın, başlıkları itibarıyla birden fazla anahtar sözcük altına kaydedildikleri için katalog boyunca birkaç defa karşımıza çıkar. Örneğin Wilson'un eseri *Compendium der Anatomie des Menschen*, hem "anatomie" hem de "compendium" anahtar sözcükleri altında listelenmiştir. Vallon'un eşinden satın alınan ve 1921'de hâlâ kütüphanede mevcut olduğu tespit edilen on yedi kitap, Ek 2'deki liste numaraları ve *Catalogue*'daki sayfa numaralarıyla şunlardır: Liste no: 1 Wilson (1845), 8 ve 38; no: 23 Pitschaft (1825), 12; no: 24 Schedel et Cazenave (1847), 109; no: 29 Tardieu (1857), 88; no: 36 Rotterau (1851), 58, 60 ve 145; no: 45 Henke (1830), 77; no: 70 Andral (1839), 73 ve 106; no: 83 Béclard (1856), 115; no: 84 Scanzoni (1849), 58; no: 93 Schönlein (1839), 106 ve 135; no: 95 Raimann (1835), 106 ve 135; no: 98 Oesterlen (1850), 65; no: 99 Grisolles (1850), 72 ve 105; no: 100 Vallex (1853), 87; no: 101 Trousseau ve Pidoux (1851), 84 ve 134; no: 144 Böcker (1855), 25; no: 145 Trousseau et Réveil (1851), 56. Daha evvel varlığından haberdar olmadığı *Catalogue*'u benimle paylaşan değerli hocam Nuran Yıldırım'a bir kez daha teşekkür ederim.

Ek 1. Doktor Graziadio Friedrich Vallon'un Yayınları:

1. “De arte morbos praevidenti ex examine causarum remotarum et prodromorum.” *Dissertatio Inauguralis, Vindobonae, 1847.*
2. “Bericht über die auf der medizinischen Klinik des Herrn Professors Raimann in den Studienjahren 1850-51 und 1851-52 behandelten Kranken.” *Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 9, 2 (1853): 155-208.
3. “Bericht über die auf der medizinischen Klinik des Herrn Professors Raimann in den Studienjahren 1852-53 und 1853-54 behandelten Kranken.” *Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 10, 2 (1854): 290-408.
4. “Bericht über die im Studienjahre 1854-55 auf der medicinischen Klinik des Herrn Professors Raimann vorgekommenen Fälle.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 43 (22 Oktober 1855): 681-683.
5. “Bericht über die im Studienjahre 1854-55 auf der medicinischen Klinik des Herrn Professors Raimann vorgekommenen Fälle.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 44 (29 Oktober 1855): 700-704.
6. “Bericht über die im Studienjahre 1854-55 auf der medicinischen Klinik des Herrn Professors Raimann vorgekommenen Fälle.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 46 (12 November 1855): 732-737.
7. “Bericht über die im Studienjahre 1854-55 auf der medicinischen Klinik des Herrn Professors Raimann vorgekommenen Fälle.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 50 (10 Dezember 1855): 793-797.
8. “Bericht über die im Studienjahre 1854-55 auf der medicinischen Klinik des Herrn Professors Raimann vorgekommenen Fälle.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 51 (17 Dezember 1855): 819-822.
9. “Bericht über die im Studienjahre 1854-55 auf der medicinischen Klinik des Herrn Professors Raimann vorgekommenen Fälle.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 52 (24 Dezember 1855): 831-836.
10. “Mittheilungen über 33 durch vier Studienjahre (d.i. vom 1850-51 bis 1854-55) beobachtete Fälle von Morbus Brighti.” *Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 12 (1856): 1-20.
11. “Correspondenz, Constantinopel.” *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 28 (13 Juli 1857): 458-462.

12. "Correspondenz, Constantinopel." *Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien* 29 (20 Juli 1857): 474-479.
13. "Zuh Lehre vom Friesel" (Nach einer Correspondenz aus Constantinopel von Prof. Dr. Vallon), *Oesterreichische Zeitschrift für Practische Heilkunde* 3 (15 Januar 1858): 49-54.
14. "Correspondenz aus Constantinopel II." *Oesterreichische Zeitschrift für Practische Heilkunde* 10 (5 März 1858): 172-176.
15. "Correspondenz aus Constantinopel III." *Oesterreichische Zeitschrift für Practische Heilkunde* 16 (16 April 1858): 296-298.
16. "Practische Beiträge aus dem Gebiete der Staatsarzneikunde?" *Oesterreichische Zeitschrift für Practische Heilkunde* 17 (23 April 1858): 311-314.
17. "Practische Beiträge aus dem Gebiete der Staatsarzneikunde?" *Oesterreichische Zeitschrift für Practische Heilkunde* 18 (30 April 1858): 327-330.
18. "Notes Cliniques, 1857-58." *Gazette médicale d'Orient* 3, 8-9 (Novembre-Décembre 1859): 159-164.

Ek 2. Doktor Graziadio Friedrich Vallon'un Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kütüphanesi için satın alınan kitapları.⁶¹

	Yazar	Başlık ve Cilt Sayısı	Yayın yeri ve tarihi	Fiyatı (frank)
1	[Sir William James Erasmus] Wilson [1809-1884, İngiliz cerrah, dermatolog]	Compendium der Anatomie [des Menschen], 1 cilt	Berlin, 1845	7
2	[Joseph-François] Malgaigne [1806-1865, Fransız cerrah ve tıp tarihçisi]	[Manuel de] Médecine opératoire, [fondée sur l'Anatomie normale et l'Anatomie pathologique], 5. basım, 1 cilt	Paris, 1849	7
3	Gius[eppe] Corneli-ani [1797-1855, İtalyan hekim]	Formulario Clinico [Corredato di Osservazioni Teorico-Pratiche di Materia Medica]	[Pavia], 1831	2
4	Fried[rich] Hoffmann [1660-1742, Alman hekim ve kimyager]	[Tractatus huc usque seorsim nondum editus] de morbis Infantum [praecipuis], 1 cilt	Basel, 1741	2
5	[L.] Hubert [1777- ?, Fransız hekim]	Manuel des Lois et Réglements [sur les Études et l'Exercice des diverses Parties] de la Médecine, 1 cilt	[Paris, 1827]	4
6	[Johann Christoph] Hackel [1758-1814, Viyanalı hekim]	[Anleitung zum zweckmäßigen Gebrauche der zur Erhaltung der Gesundheit [des Lebens], 2 cilt	Viyana, 1797	2
7	[Christoph Wilhelm] Hufeland [1762-1836, Alman hekim, naturopath]	[Über die Natur, Erkenntnißmittel und Heilart der] Skrofelkrankheit, 2. basım, 1 cilt	Viyana, 1798	3
8	[Jean François] Dufour [18. yüzyıl, Fransız psikiyatr]	[Versuch über die Verrichtungen und] Krankheiten des [menschlichen] Verstandes, aus dem Französischen, 1 cilt	[Leipzig], 1786	3
9	[August Hermann] Niemeyer [1754-1828, Alman teolog]	[Grundsätze der] Erziehung [und des Unterrichts], 1 cilt	Halle, 1796	4

61 BOA, İ.HR. 171/9276, 2 Rebiülevvel 1276 (29 Eylül 1859). Yukarıda Şekil 4'te görüleceği gibi, Vallon'un eşi tarafından hazırlanan listede kitapların ve yazarlarının tam isimlerinin yanı sıra bazı kitapların yayın yeri ve/ya yayın tarihi de belirtilmemiştir. Bu makale için liste düzenlenirken mümkün mertebe kitapların tam başlıkları, yazarların ön isimleriyle beraber doğum ve ölüm tarihleri, eksik olan yayın yeri ve tarihi bilgisi tespit edilerek köşeli parantez içinde yazılmıştır. Fiyat sütununda parantez içinde verilen rakamlar ise kitapların iskontolu fiyatıdır. Listenin sonuna düşülen bir notta Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesine bu listedeki kitaplara ilâve olarak Vallon'a ait broşürler, tıp ve balneoloji üzerine tezler ve tıp dergilerinin de hibe edildiği anlaşıyor.

10	[August Friedrich] Hecker [1763-1811, Alman hekim, bilimsel venerolojinin kurucusu]	[Deutliche Anweisung, die] venerischen Krankheiten [genau zu erkennen und richtig zu behandeln], 1 cilt	Erfurt, 1812	2
11	[Friedrich Gustav Jakob] Henle [1809-1885, Alman hekim ve anatomist]	Handbuch der rationellen Pathologie	[Braunschweig, 1846]	7
12	[Johann Daniel] Metzger [1739-1805, Alman hekim]	[Gerichtlich-medizinische Abhandlungen, Ein] Supplement zu seinem: [Kurzgefassten] System der gerichtlichen Arzneywissenschaft, 2 cilt bir arada	Viyana, 1804	3
13	[Marie François Xavier] Bichat [1771-1802, Fransız anatomist ve patolojist. Modern histolojinin kurucusu]	[Physiologische Untersuchungen] über Leben und Tod, aus dem Französischen übersetzt [Fransızcadan çevrilmiştir], 1 cilt	Tubingen, 1802	2
14	[Franz-Xaver] Schwediauer [1748-1824, İsveçli hekim, frengi uzmanı]	[Über die Erkenntniß, Wirkungen, Natur und Behandlung der] syphilitischen Krankheiten, übersetzt von G. Kleffel [G. Kleffel tarafından çevrilmiştir], 2 cilt	Viyana, 1813	2
15	Der verfasser des medicinischen Rathgebers [Christian F. Gottlieb Thon (1773-1844)]	Der [Landmann als] Thierarzt, 1 cilt	Linz, 1826	2
16	[Giovanni] Bigeschi [?-1829, İtalyan obstetrisyen]	Trattato dell'emorragie uterine, 1 cilt	Floransa, 1816	2
17	[Karl Philipp] Hartmann [1773-1830, Alman hekim ve patolog]	[Theoria Morbis] Pathologia Generalis, sadece 2. cilt	[Viyana, 1828]	2
18	[François Sulpice] Beudant [1787-1850], [Henri Milne] Edwards [1800-1885] ve [Adrien de] Jussieu [1797-1853]	Populäre Naturgeschichte der drei Reiche, aus dem Französischen übersetzt [Fransızcadan çevrilmiştir], 6 cilt	[Stuttgart, 1845]	22.50 (7)
19	M[artino] Tommasi (?-?, İtalyan hekim)	Il magnetismo animale [considerato sotto un nuovo punto di vista], 1 cilt	Torino, 1851	3.50
20	[August Friedrich] Zöhrer [?-?, Avusturyalı cerrah]	Der Vaccinprocess und seine Crisen, 1 cilt	Viyana, 1846	2

21	[Anton Johann] Jungmann [1775-1854, Bohemyalı obstetrisyen]	[Lehrbuch der] Geburtshilfe für Hebammen, 1 cilt	Prag, 1824	4
22	[Jacob Friedrich] Isenflamm [1726-1793, Alman hekim]	Lexicon Medicum, 2 cilt	Leipzig, [1777]	6
23	[J. A.] Pitschaft [1783-1848, Alman hekim]	Die Aphorismen [des Hippokrates], 2 cilt	Berlin, 1825	10
24	[Pierre Louis Alphée] Cazenave [1795-1877, Fransız dermatolog] ve [Henry Edward] Schedel [?-1856]	[Abrégé pratique sur les] Maladies de la Peau, 1 cilt	Paris, 1847	10
25	[Franz-Xavier] Kurzak [1801-68]	[Lehrbuch der] Receptirkunde [für Ärzte und Apotheker], 1 cilt	Viyana, 1855	7.50
26	[Michel Hyacinthe] Deschamps [1808- ?]	Du Signe certain de la Mort, 1 cilt	Paris, 1851	4
27	[Ludwig] Traube [1818-76, Alman hekim]	[Über den Zusammenhang von] Herz und Nierenkrankheiten, 1 cilt	Berlin, 1856	2
28	[Alois] Bednar [1816-1888, Avusturyalı pediatrişt]	Die Krankheiten der Neugeborenen und Säuglinge [vom klinischen und pathologisch-anatomischen Standpunkte]	Viyana, 1850	7
29	[Auguste] Ambroise Tardieu [1818-1879, Fransız hekim, adli tabip]	[Manuel de] Pathologie et Clinique Médicales, 1 cilt	[Paris, 1857]	8.50
30	[Carl Wolfgang Franz] Gerster [1813-1892, Alman hekim]	[Praktische Anleitung zur] pathologischen Chemie [für Aerzter], 1 cilt	Augsburg, 1849	7
31	[Eduard] Lumpe [1813-1876, Avusturyalı obstetrisyen]	[Cursus der praktischen] Geburtshilfe, 1 cilt	Viyana, 1847	6.25
32	Wilibald Artus [1809-1880, Alman botanikçi ve kimyacı]	Receptirkunst [oder Anleitung die verschiedenen Formen der Arzneien nach den Regeln [...]], 1 cilt	Braunschweig, 1857	3.75
33	Karl Christian Anton [1791-?, Alman iç hastalıkları doktoru]	[Vollständiges pathologisch geordnetes Taschenbuch der bewährtesten] Heilformeln für innere Krankheiten, 1 cilt	Leipzig, 1857	4.50
34	[Joseph Johann] Knolz [1791-1862, Avusturyalı hekim]	[Darstellung der] Humanitäts und Heilanstalten, 1 cilt	Viyana, 1840	5

35	[Christoph Wilhelm] Hufeland [1762-1836, Alman hekim ve yazar]	Enchiridion medicum [oder Anleitung zur medizinischen Praxis], 1 cilt	St. Gallen, 1839	13.50 (3)
36	[Franz A.] Kiwisch [von Rotterau] [1814-1852, Almanya'da modern jinekolojinin kurucusu]	Klinische Vorträge [über specielle Pathologie und Therapie der Krankheiten des weiblichen Geschlechte's], 2 cilt	Prag, 1851	8
37	[Lorenz] Rigler [1815-1862, Avusturyalı hekim ve cerrah, Mekteb-i Tıbbiye dahiliye kliniği direktörü ve muallimi]	Die Türkei und deren Bewohner [in ihren naturhistorischen, physiologischen und pathologischen Verhältnissen vom Standpunkte Constantinopel's]	[Viyana, 1852]	20 (4)
38	[Franz Ignaz] Pruner [1808-1882, Alman hekim, oftalmolog ve antropolog]	Die Krankheiten des Orients [vom Standpunkte der vergleichenden Nosologie], 1 cilt	[Erlangen, 1847]	10
39	[Ludwig August Friedrich] Siebert [1805-1855, Alman hekim]	Diagnostik der Krankheiten des Unterleibes, 1 cilt	Erlangen, 1855	7.50 (3)
40	[F. J. H.] Merguin [?- ?]	Dictionnaire Français Italien et Allemand, 3 cilt	[Viyana, 1825]	15
41	[Heinrich] Häser [1811-1885, Alman hekim]	Historisch-pathologische Untersuchungen, 1 cilt	Dresder ve Leipzig, 1839	3.50
42	[Jean-Emmanuel-Marie] Le Maout [1799-1877, Fransız hekim ve doğa bilimci]	Les Règnes de la Nature botanique, illustrée coloriée, 3. Edisyon, renkli resimlendirilmiş, 1 cilt	Paris, 1855	16 (6)
43	[Friedrich Wilhelm] Arming [1805-1864, Avusturyalı cerrah ve yazar]	Leitfaden [zum Unterrichte chirurgischer Lehrlinge und zur Bildung] Chirurgischer Gehilfen, 1 cilt	Viyana, 1839	4
44	[Johann] Peter Frank [1745-1821, Alman hekim]	De curandis hominum morbis [epitome praelectionibus academicis dictate], 3 cilt	[Mannheim, 1792-1821]	57.50 (11)
45	[Adolph] Henke [1775-1843, Alman hekim ve eczacı]	[Handbuch zur Erkenntniss und Heilung der] Kinderkrankheiten, 1 cilt	Viyana, 1830	10
46	[Giovanni] Rasori [1766-1837, İtalyan hekim ve tercüman]	Theoria della Flogosi, 1 cilt	Milano, 1837	2
47	[Johann Christoph] Hackel [1758-1814]	Erhaltung der Gesundheit, 1 cilt	Viyana, 1798	2
48	Thomas Bateman [1778-1821, İngiliz dermatolog. Kitabın önsözü Kurt Sprengel tarafından yazılmış ve notlanmıştır]	[Praktische Darstellung der] Hautkrankheiten, 1 cilt	Halle, 1815	3

49	[Anton von] Rosas [1791-1855, Avusturyalı oftalmolog]	[Lehre von den] Augenkrankheiten, 1 cilt	Viyana, 1834	8
50	[Friedrich Benjamin] Osiander [1759-1822, Alman obstetrisyen]	[Über den] Selbstmord, 1 cilt	Hannover, 1813	5.50
51	[Albert Samuel] Loewenstein [?-?, Alman obstetrisyen]	Der [theoretische und praktische] Geburtshelfer [oder vollständiger Unterricht der gesammten Geburtshülfe], 1 cilt	[Berlin, 1839]	3
52	[Carl Ernst] Bock [1809-1874, Alman anatomist]	[Lehrbuch der pathologischen Anatomie und] Diagnostik, 1 cilt	Leipzig, 1853	10
53	[Hermann] Lotze [1817-1881, Alman hekim ve filozof]	Allgemeine Pathologie [und Therapie als mechanische Naturwissenschaften], 1 cilt	Leipzig, 1848	7
54	[Rudolph Albert von] Kölliker [1817-1905, İsviçreli embriyolog]	[Handbuch der] Gewebelehre [des Menschen], 1 cilt	Leipzig, 1852	13.75
55	[Christoph Wilhelm] Hufeland [1762-1836, Alman hekim ve yazar]	[Bemerkungen über das] Nervenfieber, 1 cilt	Viyana, 1799	4
56	[Adam Elias von] Siebold [1775-1828, Alman jinekolog]	[Handbuch zur Erkenntniß und Heilung der] Frauenzimmerkrankheiten, 2 cilt	Viyana, 1829	10
57	[Friedrich A.] Weber	Englisch-Deutsches Wörterbuch, 1 cilt	Leipzig, 1844	7.50
58	[Carl Ernst] Bock [1809-1874, Alman anatomist]	[Lehrbuch der] pathologischen Anatomie, 1 cilt	Leipzig, 1847	11.25
59	[Giovanni Battista] Laurin [?-?, İtalyan veteriner hekim]	[Trattato sistematico] dele epizoozie [dei più utili mammiferi domestici], 1 cilt	Milano, 1829	2
60	[Karl Friedrich] Burdach [1776-1847, Alman fizyolog]	Gerichtsärztliche Arbeiten, 1 cilt	Stuttgart ve Tübingen, 1834	6.80
61	[Jean Baptiste Philippe] Barth [1806-1877, Fransız hekim] ve [Henri Louis] Roger [1809-1891, Fransız pediatrişt]	[Traité pratique] d'Auscultation, 2. basım, 1 cilt	Paris, 1841	5
62	[Carl Ernst] Bock [1809-1874, Alman anatomist]	Anatomisches Taschenbuch, 1 cilt	Leipzig, 1841	7.50
63	[Ignaz Florian von] Nadherny [1789-1867, Bohemyalı hekim]	[Über die] Verletzungen [in gerichtlich-medizinischer Beziehung], 1 cilt	Prag, 1818	5

64	Carol Nobile [1807-1864, İtalyan hekim]	[Vedute generali sui fondamenti della] fisica biologica, 1 cilt [dissertazione]	Pavia, [1830]	5
65	[Johann Christian Gottfried] Jörg [1779-1856, Alman obstetrisyen, jinekolog ve pediatrişt]	Die Zurechnungsfähigkeit [der Schwangeren und Gebärenden], 1 cilt	Leipzig, 1839	5
66	[Johann Ludwig] Casper [1796-1864, Alman adli tabip]	Denkwürdigkeiten zur medizinischen Statistik und Staatsarzneikunde [für Criminalisten und Aerzte], 1 cilt	Berlin, 1846	8
67	[Franz] Zehetmayer [1813-1846, Avuşturyalı hekim]	Die Herzkrankheiten [Leitfaden zum Selbstunterrichte für Ärzte], 1 cilt	Viyana, 1845	7
68	[Franz] Zehetmayer	[Grundzüge der] Percussion und Auscultation, 1 cilt	Viyana, 1843	6.25
69	[Giuseppe] Cerri [?-?, İtalyan hekim]	Trattato della pellagra, 3. basım, 1 cilt	Milano, 1807	2
70	[Gabriel] Andral [1797-1876, Fransız patoloğ, bilimsel hematolojinin kurucusu]	[Cours de] Pathologie interne, 3. basım, 1 cilt	Brüksel, 1839	7
71	[Ferdinand Ritter von] Hebra [1816-1880, Avuşturyalı dermatoloğ]	[Geschichtliche Darstellung der grösseren] chirurgischen Operationen, 1 cilt	Viyana, 1842	7
72	[Alexander] Blastos [?-?, Yunan hekim ve cerrah]	[Specimen inaugurale] de phthisi pulmonum tuberculosa, 1 cilt	Berlin, 1833	2
73	[Bassiano] Carminati [1750-1830, İtalyan hekim]	[De'nuovi chimici alcali di] cinconina e chinina [e de'nuovi loro usi medicinali], 1 cilt	Milano, 1829	2
74	Astley [Paştın] Cooper [1768-1841, İngiliz cerrah ve anatomist]	Opere [Complete] di chirurgia, 1 cilt	Venedik, 1838	6
75	[Auguste Ambroise] Tardieu [1818-1879, Fransız hekim, adli tabip]	Dictionnaire d'Hygiène publique [et de Salubrité], 3 cilt	Paris, 1852	24 (9)
76	[Ludwig F.] Fränkel [1806-1872, Alman hekim]	[Die Specielle] Physiologie, 1 cilt	[Berlin, 1839]	7
77	-	Rapporti sul cholera-morbus, 1 cilt	Milano, 1832	3
78	[Henri Louis] Roger [1809-1891, Fransız pediatrişt]	Di auscultazione versione con note del dottor Carlo Cesarin, 1 cilt	Pavia, 1844	3

79	[Johann Valentin] Hildenbrand [1763-1818, Alman hekim]	Institutiones practico-medicae [rudimenta nosologiae et therapiae specialis complectentes], 2 cilt	Viyana, 1833	6
80	[Franciscus] Breit ve [Aloysius] Wieser	[Tractatus generalis] de vesaniis secundum institutiones D. Prof. Lippich, 1 cilt	Viyana, 1842	2
81	[George Payne Rainsford] James [1799-1860, İngiliz yazar]	A Book of the Passions, 1 cilt	London, 1839	15 (7)
82	[Léon] Roştan [1790-1866, Fransız hekim]	[Cours de] Médecine clinique, 1 cilt	Brüksel, 1836	?
83	[Jules-Auguste] Béclard [1817-1887, Fransız fizyolog]	[Traité élémentaire de] Physiologie [humaine comprenant les principales Notions de la Physiologie comparée], 1 cilt	Paris, 1856	12 (5)
84	[Friedrich W. von] Scanzoni [1821-1891, Alman jinekolog]	[Lehrbuch der] Geburtshilfe, 2 cilt	Viyana, 1849	8
85	[François] Magendie [1783-1855, Fransız fizyolog, deneysel fizyolojinin öncülerinden]	Formulario (Traduzione di Antonio Cattaneo), 1 cilt	[Milano, 1825]	3
86	[Otto] Kreussler [1813-1897, Alman filolog]	Kurzgefaßtes lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Handwörterbuch, 1 cilt	Leipzig, 1841	7.50
87	[Johann Christian Gottfried] Jörg [1779-1856]	[Taschenbuch] für gerichtliche Aerzte und Geburtshelfer, 1 cilt	[Leipzig, 1814]	2
88	[Maximilian Joseph von] Chelius [1794-1876, Alman cerrah]	[Handbuch der] Chirurgie, 1 cilt	Viyana, 1831	30 (10)
89	[Valeriano Luigi] Brera [1772-1840, İtalyan hekim]	Ischl und Venedig [in ihrer heilkräftigen Wirksamkeit dargestellt und verglichen e.] Aus dem Italienischen übersetzt [und mit Zusätzen vermehrt] von Dr. H. H. Beer, 1 cilt	Viyana, 1838	2
90	[Franz] Nessel [1803-1876, Avusturyalı cerrah ve diş hekimi]	[Handbuch der] Zahnheilkunde, 1 cilt	[Prag, 1840]	4
91	[Ludwig August] Kraus [1777-1845]	[Kritisch-etymologisches] medizinisches Lexikon [für die in der Sprache der Aerzte am häufigsten vorkommenden Wörter], 1 cilt	Göttingen, 1821	22.50 (10)

92	[Antonio] Scarpa [1752-1832, İtalyan anatomist]	[Praktische Abhandlung über die] Augenkrankheiten [oder Erfahrungen und Beobachtungen], 2 cilt	Leipzig, 1830	10
93	[Johann Lukas] Schönlein [1793-1864, Alman doğabilimci ve hekim]	[Allgemeine und Specielle] Pathologie und Therapie, 4. basım, 4 kitap 2 cilt halinde	[St. Gallen ve Leipzig], 1839	16
94	[Maurizio] Bufalini [1787-1875, İtalyan hekim]	[Fondamenti di] patologia analitica, 2 cilt	Pavia, 1819	8
95	[Johann Nepomuk Ritter von] Raimann [1780-1847, Avusturyalı hekim]	[Principia] Pathologiae ac Therapiae [Specialis Medicacae], 2 cilt	Viyana, 1835	8
96	[Ludwig Julius] Budge [1811-1888, Alman fizyolog]	Memoranda der speciellen Physiologie [des Menschen], 1 cilt	Weimar, 1850	5.50
97	[Karl Friedrich] Canstatt [1807-1850, Alman hekim]	[Die Specielle] Pathologie und Therapie, 3 cilt	Erlangen, 1854	45 (15)
98	[Friedrich] Oeesterlen [1812-1877, Alman hekim ve halk sağlığı uzmanı]	[Handbuch der] Heilmittellehre, 1 cilt	Tübingen, 1850	18.75 (8)
99	[Augustin] Grisolle [1811-1869, Fransız hekim]	[Traité élémentaire et pratique de] Pathologie interne, 1 cilt	Paris, 1850	18 (5)
100	[François-Louis-Isidore] Valleix [1807-1855, Fransız pediatriist]	Guide du Médecin praticien [or Résumé général de Pathologie interne et de Thérapeutique appliquées], 5 cilt	Paris, 1853	45 (20)
101	Armand Trousseau [1801-1867] ve Hermann Pidoux [1808-82]	[Traité de] Thérapeutique et de Matière médicale, 2 cilt	[Paris, 1851]	20 (10)
102	[Joseph] Skoda [1805-1881, Bohemyalı dermatolog]	[Adhandlung über] Perkussion und Auskultation, 4. basım, 1 cilt	Viyana, 1850	7.50
103	[Hermann Julius] Clarus [1819-1863, Alman eczacı]	[Handbuch der speciellen] Arzneimittellehre, 1 cilt	[Leipzig, 1852]	22 (8)
104	[Karl von] Rokitsansky [1804-1878, Bohemyalı hekim ve patolog]	[Trattato Completo di] Anatomia Patologica en Italien par les Drs. Richetti et Fano	Paris, 1846 [yayın yeri ve tarihi hatalıdır. Doğrusu Venedik, 1852]	30 (15)
105	[François-Vincent] Raspail [1794-1878, Fransız kimyacı, doğabilimci, hekim ve avukat]	Histoire naturelle de la Santé et de la Maladie [chez les Végétaux et chez les Animaux en général; et en particulier chez l'Homme], 3 cilt	Paris, 1846	9
106	[Alphonse de] Lamartine [1790-1869]	Histoire de la Turquie, 8 cilt	Paris, 1855	32 (12)

107	[Friedrich Carl] Emmert [1812-1903, Alman cerrah]	[Lehrbuch der] Chirurgie, 2 cilt	Stuttgart, 1851	3.80
108	[Georg Friedrich Louis] Stromeyer [1804-1876, Alman cerrah. Ortopedik cerrahinin kurucularından]	[Handbuch der] Chirurgie, 1 cilt	Freiburg, 1844	20 (5)
109	[Robert Friedrich] Froriepi [1804-1861, Alman anatomist]	Atlas Anatomicus, 5 cilt	Weimar, 1850	10
110	[Franz Andreas] Ott [?-?, Alman hekim ve cerrah]	Theoretisch-practische Handbuch [der allgemeinen und besonders] des chirurgischen [Instrumenten und Verandlehre], 1 cilt	Münih, 1845	-
111	[Franz Andreas Ott]	Abbildungen zur [den theoretisch- praktischen Handbuch der allgemeinen und besonderen chirurgischen] Instrumenten und Verandlehre, 1 cilt	Münih, 1846	2
112	[Johann Carl E.] Zimmermann [?-?, Alman hekim]	Der allgemeine Kreislauf des [Blutes in dem] menschlichen Körper, 1 cilt	Körper, Leipzig, 1850	2
113	[Edmond] Pelouze [1807-1847, Fransız kimyager]	Secrets [modernes] des Arts et des Métiers, 3 cilt	Paris, 1840	12
114	[Mihály Ignác] Lenhossék [1773-1840, Macar hekim, cerrah, fizyolog]	[Untersuchungen über die] Leidenschaften und Gemüthsaffacten [als Ursachen und Heilmittel der Krankheiten], 1 cilt	Peşte, 1814	5
115	[Carl von] Cessner [?-1892, Alman cerrah]	[Handbuch der chirurgischen] Instrumenten und Verandlehre, 1 cilt	Viyana, 1852	11.25
116	[Jean-Louis-Marie] Guillemeau jeune [1766-1852, Fransız hekim]	Histoire naturelle de la Rose, 1 cilt	Paris, 1800	3
117	[Friedrich] Ehrenberg [1776-1852, Alman ilahiyatçı]	[Der Charakter und die] Bestimmung des Mannes, 1 cilt	Leipzig, 1808	3.75
118	-	[Besprechung der] Materialien für die Staatsarzneykunde und Jurisprudenz, 1 cilt	Königsberg, 1795	3
119	[William] Smellie [1697-1763, İskoçyalı obstetrisyen]	[Sammlung] anatomischer Tabellen, [mit Erklärungen und einem Auszuge der praktischen] Hebammenkunst, übersetzt von Becker (Becker tarafından çevrilmiştir), 1 cilt	Augsburg, 1804	-

120	[Philipp Karl] Hartmann [1773-1830, Alman hekim]	[Istituzioni di] Patologia generale, 1 cilt	Bologna, 1830	10 (4)
121	[Theodor Georg August] Roose [1771-1803, Alman fizyolog, anatomist ve tip tarihçisi]	Taschenbuch für gerichtliche Aerzte, 1 cilt	Frankfurt, 1819	5
122	[Siro] Borda [?-?] ve [Giacomo Andrea] Giacomini [1796-1849, İtalyan hekim]	[Compendioso Trattato inedito di] Materia Medica, 4 cilt	Padua, 1850	10
123	[Friedrich Theodor von] Frerichs [1819-1885, Alman nefrolog]	Die Brightsche Nierenkrankheit [und deren Behandlung: Eine Monographie], 1 cilt	[Braunsweig, 1851]	5.50
124	[Johann Nepomuk Ritter von] Raimann [1780-1847, Avusturyalı hekim]	Institutiones generale sac Ferarin clinicans, 1 cilt	Viyana, 1829	12 (5)
125	[Alfred-Armand-Louis-Marie] Velpeau [1795-1867, Fransız anatomist ve cerrah]	[Traité élémentaire de] l'Art des Accouchements, 1 cilt	Paris, 1829	3
126	-	Pharmacopoea Austriaca, 5. basım, 1 cilt	Viyana, 1855	5
127	[Vincenz] von Kern [1760-1829, Avusturyalı cerrah]	[Abhandlungen über die] Verletzungen am Kopfe [und die Durchbohrung der Hirnschale], 1 cilt	Viyana, 1829	5
128	-	Codex. Pharmacopée française, 1 cilt	Paris, 1833	5
129	[Friedrich Wilhelm Ludwig] Suckow [1770-1838, Alman hekim ve doğabilimci]	Vademecum für Naturaliensammler, 1 cilt	Stuttgart, 1830	5
130	[Wilhelm Günther] Bleichrodt [1784-1857]	Ursachen der Feuchtigkeit in den Gebäuden, 1 cilt	Weimar, 1839	2
131	[Carlo] Morelli [1816-1879, İtalyan hekim ve reformcu]	La Pellagra, 1 cilt	Floransa, 1856	2
132	[Christian Friedrich Ludwig] Wildberg [1765-1850, Alman hekim]	Taschenbuch für gerichtliche Aerzte [Behufs der Obductionen], 1 cilt	Berlin, 1830	5
133	-	Medicinische Diagnostik, 3 cilt	Erlangen, 1844	9
134	[Franz Wilhelm] Lippich [1799-1845, Avusturyalı hekim]	Adversaria Medico-Clinica, 1. fasikül	Patavia, 1836	1

135	-	Die älteren Statuten der Wiener medizinischen Facultät, 1 cilt	Viyana, 1847	2
136	[Antonin Jan] Jungmann [1775-1854, Çek obstetrisyen]	Das Technische der Geburtshülfe, 1 cilt	Prag, 1824	3
137	-	Mémoires de l'Académie royale de Chirurgie, sadece 5. cilt	Paris, 1768	20 (3)
138	[Johann Josef] Bernt [1770-1842, Avusturyalı hekim]	Beiträge [zur gerichtlichen Arzneykunde für Aerzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte], 6 cilt	Viyana, 1819	10
139	[Leopoldo Marco Antonio] Caldani [1725-1813, İtalyan fizyolog ve anatomist]	Istituzioni Anatomiche, 4 cilt	Brescia, 1807	8
140	[Christoph Jakob Friedrich Ludwig Gustav] Simon [1824-1877, Alman cerrah]	Die Hautkrankheiten [durch anatomische Untersuchungen erläutert], 1 cilt	Berlin, 1851	5
141	[Friedrich Karl Ludwig] Schödlner [1813-1884, Alman doğa bilimleri profesörü]	Das Buch der Natur, 1 cilt	Braunschweig, 1852	5.50
142	[Franz] Köstl [1811-1882, Çek psikiyatir]	Observationes et Experimentiae, 1 cilt	Viyana, 1843	5
143	[Maximilien] Kaufmann [1808-?]	De la Mort apparente [et des Enterrements précipités], 1 cilt	Paris, 1851	5
144	[Friedrich Wilhelm] Böcker [1818-1861, Alman hekim ve kimyacı]	[Lehrbuch der praktischen] medicinischen Chemie, 1 cilt	Weimar, 1855	5.75
145	[Armand] Trousseau [1801-1867, Fransız hekim] ve [Oscar] Réveil [1821-1865, Fransız eczacı]	[Traité de] l'Art de formuler [comprenant des Notions de Pharmacie...], 1 cilt	Paris, 1851	3.50
146	[Apollinaire] Bouchardat [1809-1886, Fransız eczacı]	Nouveau Formulaire magistral, 8. basım, 1 cilt	Paris, 1856	3.50
147	[Ion] Heliade Rădulescu [1802-1872, Romen yazar ve siyasetçi]	[Mémoires sur l'Histoire de la] Régénération roumaine [ou sur les Événements de 1848 accomplis en Valachie], 1 cilt	Paris, 1851	3
148	[Wilhelm] Gollmann [1822-1892]	Die Krankheiten der Haut [und ihre Behandlung nach homöopathischen und allopathischen Grundsätzen], 1 cilt	Viyana, 1856	5

149	[Charles White] [1793-1861] (çev. Gottlob Fink)	Drei Jahre in Constantino- pel, 1 cilt	Stuttgart, 1846	3.50
150	[Julius] Vogel [1814-1880, Alman patoloj]	[Anleitung zum] Gebrauc- he des Mikroskops, 1 cilt	Leipzig, 1841	5
151	[Samuel-Auguste] Tissot [1728-1797, İsviçreli hekim, nörolog]	[Essai sur les] Maladies des Gens du Monde, 1 cilt	Lozan, 1770	3
152	[Eram] Güzeloğlu [?-?, Bab-ı Vâlâ-yi Seraskeri Tercüme Odası memurların- dan]	[Nouveaux] Dialogues français-turcs, [précédés d'un Vocabulaire], 1 cilt	Constantinople, 1852	5
153	[Carl Josef] Meyer [1774-1854, Alman hekim ve cerrah]	[Vollständiges] Recept-Tas- chenbuch [zur neuesten österreichischen Pharma- kopöe], 1 cilt	[Güns, 1836]	6
154	[Heinrich Gottfried] Ollendorff [1803-1865, Alman dil eğitmeni]	Grammaire italienne, 1 cilt	Frankfurt, 1851	3.75
155	[Alois] Bednar [1816-1888, Avustur- yahı çocuk hekimi]	Die Krankheiten der Neu- geborenen und Säuglinge	Viyana, 1850	10
156	[Jean Chrétien Ferdinand] Hoefer [1811-1878, Fran- sız-Alman hekim ve leksikograf]	Dictionnaire de Médecine pratique, 1 cilt	Paris, 1847	3
157	[Artin] Hindoğlu [1780-1840?, Ermeni dilbilimci, profesör, leksikograf]	Sammlung [der zum Spre- chen nöthigsten] Wörter und Redensarten der türkischen, neugriechischen und deut- schen Sprache, 1 cilt	Viyana, 1840	5
158	[Pierre] Dahlmann	Dictionnaire Polona- is-Français et Français-Po- lonais, 2 cilt	Breslau, 1846	4
159	-	Novella Galante, sadece 4. cilt	İtalya, 1848	1
160	-	Materialien für die Staat- sarzneikunde und Jurispru- denz	Königsberg, 1792	5
161	[Giovanni Bigeschi] [?-1829, İtalyan obstetrisyen]	[Trattato Dell'] Emorragie Uterine, 2. kısım	Floransa, 1816	1

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu çalışmaya katkıları için Nuran Yıldırım, Feza Günergün, Fatih Artvinli, Cem Bico ve Osmanlı Bilimi Araştırmaları dergisinin anonim hakemlerine teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Mektubî Kalemi (HR.MKT) 137/66, 20 Cemaziyelahir 1272 (27 Şubat 1856); 179/38, 1 Receb 1273 (25 Şubat 1857); 286/91, 6 Şevval 1275 (9 Mayıs 1859); 288/79 19 Şevval 1275 (22 Mayıs 1859); 289/21, 21 Şevval 1275 (24 Mayıs 1859); 309/1, 13 Rebiülevvel 1276 (10 Ekim 1859).

İradeler Dâhiliye (İ.DH) 342/22481, 5 Receb 1272 (12 Mart 1856).

İradeler Hariciye (İ.HR) 77/3745, 25 Receb 1267 (26 Mayıs 1851); 116/5692, 7 Rebiülahir 1271 (31 Aralık 1854); 199/5832, 8 Receb 1271 (27 Mart 1855); 167/9001, 15 Şevval 1275 (18 Mayıs 1859).

İradeler Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 155/4444, 1 Muharrem 1266 (1 Aralık 1849).

Maliye Masârifat Defterleri (ML.MSF.d) 3943, 14 Rebiülevvel 1258 (25 Nisan 1842).

Sadâret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD) 6/19, 29 Zilhicce 1264 (26 Kasım 1848).

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM) 160/93, 25 Zilhicce 1275 (26 Temmuz 1859).

Sadâret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD) 40/11, 8 Şevval 1267 (6 Ağustos 1851); 283/39, 9 Zilkade 1275 (10 Haziran 1859).

Süreli Yayınlar / Periodicals

Allgemeine medicinische Central-Zeitung

Allgemeine Wiener medizinische Zeitung

Fremden-Blatt

Gazette médicale d'Orient

Oesterreichische Zeitschrift für practische Heilkunde

Wiener medizinische Wochenschrift

Wiener Zeitung

Wochenblatt der Zeitschrift der kais. kön. Gesellschaft der Aerzte zu Wien

Zeitschrift der K. K. Gesellschaft der Aerzte zu Wien

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Aykut, Ebru. "Mekteb-i Tıbbiye Numunchanesi'ndeki Anatomi Koleksiyonları ve Teratolojik Numuneler." *Toplumsal Tarih* 311 (2019): 42-47.

- Baytop, Asuman. "Wilhelm Noë (1798-1858) ve Türkiye Bitkiler Koleksiyonu." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 13, 2 (2012): 23-30. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1221/14332>.
- Buklijas, Tatjana. "Mapping Anatomical Collections in Nineteenth Century Vienna." *The Fate of Anatomical Collections*. Hazırlayan R. Knoeff ve R. Zwijnenberg içinde 143-159. Burlington: Ashgate, 2015.
- Buklijas, Tatjana. "Cultures of Death and Politics of Corpse Supply: Anatomy in Vienna, 1848-1914." *Bulletin of the History of Medicine* 82 (2008): 570-607, doi: 10.1353/bhm.0.0086.
- Catalogue de la Bibliothèque de la Faculté de Médecine de Constantinople*. Imprimerie Amiré, 1921.
- Chahrouh, Marcel. "'A Civilizing Mission'? Austrian Medicine and the Reform of Medical Structures in the Ottoman Empire, 1838-1850." *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 38 (2007): 687-705, doi: 10.1016/j.shpsc.2007.09.005.
- Cook, Harold. "From the Scientific Revolution to the Germ Theory." *Western Medicine: An Illustrated History*. Hazırlayan I. Loudon içinde 80-101. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Çelik, Semih. "Science, to Understand the Abundance of Plants and Trees. The First Ottoman Natural History Museum and Herbarium, 1836-1848." *Environments of Empire. Networks and Agents of Ecological Change*. Hazırlayan U. Kirchner ve B. M. Bennett içinde 85-102. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2020.
- Günergun, Feza ve Nuran Yıldırım. "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler (1857-1867)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 3, 1 (2001): 19-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1217/14291>.
- Günergun, Feza. "Spiridon Mavroyéni Pacha (1817-1902) et sa Contribution à la Diffusion des Sciences Médicales dans l'Empire Ottoman." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6, 1 (2004): 37-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1211/14256>.
- Hof-und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich (Zweiter Theil)*. Wien, 1856.
- Huber, Valeska. "The Unification of the Globe by Disease? The International Sanitary Conferences on Cholera, 1851-1894." *The Historical Journal* 49, 2 (2006): 453-476, doi: 10.1017/S0018246X06005280.
- Kâhya, Esin. "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?" *Belleten* XLIII, 172 (1979): 739-759. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1575/tur>.
- Martínez, Francisco Javier. "International or French? The Early International Sanitary Conferences and France's Struggle for Hegemony in the Mid-Nineteenth Century." *French History* 30, 1 (2016): 77-98, doi: 10.1093/fh/crv035.
- Mühlig, Hermann Ritter von. "Bulletin, Constantinople 31 Aout, 1859." *Gazette médicale d'Orient* 3, 6 (Eylül 1859): 105-107.
- Ökten, Atilla ve M. Akif Karan. "İstanbul Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı'nın Tarihçesi." *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 60 (2004): 124-131. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/98589>.
- Percebois, Isabelle. "Medical Developments in the 19th Century: The Vienna Clinical School." *Medicographia* 35, 3 (2013): 349-361.
- Pinell, Patrice. "The Genesis of the Medical Field: France, 1795-1870." *Revue française de Sociologie* 52 (2011): 117-151. <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-sociologie-1-2011-5-page-117.htm>.
- Preyss, Georg. *Das Leben und Wirken des k. k. Raths, Stabsfeldarzts und Professors der Augenheilkunde am Josephinum Dr. Friedrich Jaeger Ritter v. Jaxthal* (Gedächtnissrede gehalten bei Gelegenheit der Jahresfeier der wissenschaftlichen Thätigkeit des Wiener medicinischen Doctoren-Collegiums am 22 October 1877). Wien: Verlag, 1877.
- Puschmann, Theodor. *Die Medizin in Wien während der letzten 100 Jahre*. Wien: Verlag, 1884.
- Rıza Tahsin. *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*. Dersaadet: Kader Matbaası, 1328 (1912).

- Rokitansky-Tilscher, Ursula. "The Influence of Neighbouring Countries and Sciences and the International Spread of Viennese Medicine: Carl Freiherr von Rokitansky's International Relations." *Wiener medizinische Wochenschrift* (29 January 2019): 1-10, doi: 10.1007/s10354-019-00725-1.
- Rukancı, Fatih. "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Tıp Kütüphaneciliği'ne Dair Arşiv Belgelerinden Örnekler." *Bilgi Dünyası* 15, 1 (2014): 189-201, doi: 10.15612/BD.2014.413.
- Sakula, Alex. "Joseph Skoda 1805-81: A Century Tribute to a Pioneer of Thoracic Medicine." *Thorax* 36 (1981): 404-411, doi: 10.1136/thx.36.6.404.
- Samsinger, Elmar. "Die Einrichtung ordentlicher Quarantäne-Anstalten zur Unterdrückung der orientalischen Pestseuchen in Konstantinopel einzuleiten: Vom Wiener Dioskurides zu den Begründern der modernen Medizin in Konstantinopel." *Österreich in Istanbul III. K. (u.) K. Präsenz im Osmanischen Reich*, hazırlayan E. Samsinger içinde 247-299. Wien: Lit., 2018.
- Stern, Bernhard. *Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei*. Berlin: Verlag, 1903.
- Terzioğlu, Arslan. "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihçesi." *İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 63, 2 (2000a): 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuitfd/issue/9322/116535>.
- Terzioğlu, Arslan. "The History of İstanbul Medical Faculty." *İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63, 2 (2000b): 19-30. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuitfd/issue/9322/116535>.
- Ülman, Yeşim Işıl. *Galatarasay Tıbbiyesi. Tıbbiye'de Modernleşmenin Başlangıcı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Vallon, Graziadio. "Notes cliniques, 1857-58." *Gazette médicale d'Orient* 3, 8-9 (Kasım-Aralık 1859): 159-164.
- Well, Wilhelm Edlen von. *Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. Österreichischen Staates* (Dreiundsechzigster Band). Wien: Bei Braumüller und Seidel, 1848.
- Yıldırım, Nuran. *Tıphâne-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den İstanbul Tıp Fakültesi'ne*. İstanbul: Betim Kitaplığı, 2019.
- Yıldırım, Nuran. "Tıp Eğitiminin Tarihsel Sürecinde Eğitim Modellerine Bakış (1827-1933)." *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*. Hazırlayan Namık K. Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır içinde 237-287. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007.
- Yılmaz, Özgür. "Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları (1847-1867)." *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 8-10 Mayıs 2014*. Hazırlayan Mehmet Fatih Gökçek içinde 190-206. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Zampieri, Fabio. "Exchanges and Interactions Between Padua and Vienna Medical Schools in the XIX Century." *Wiener medizinische Wochenschrift* (26 May 2020): 1-6, doi: 10.1007/s10354-020-00754-1.

Elektronik Kaynaklar / Electronic Sources

- "Bibliothek des Wiener medizinischen Doctoren-Collegiums." Erişim 30 Temmuz 2020. <https://exlibrisjosephinum.wordpress.com/virtuelle-bibliotheken-2/wiener-medizinisches-doktorencollegium/>
- Vallon, Graziadio. "De arte morbos praevideendi ex examine causarum remotarum et prodromorum." *Dissertatio Inauguralis, Vindobonae, 1848*. http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ155895908.

II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'da Modern Protez İmalatı Girişimleri*

Modern Prosthetic Manufacturing in Istanbul: Initiatives Taken Under the Reign of Abdülhamid II

Esat Aktaş¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt, Türkiye

ORCID: E.A. 0000-0003-4197-8470

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esat Aktaş,

Bayburt Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü

Bayburt, Türkiye

E-posta/E-mail: esataktas@bayburt.edu.tr

Başvuru/Submitted: 20.04.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

25.04.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

18.10.2021

Kabul/Accepted: 20.10.2021

Atıf/Citation: Aktaş, Esat. "II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'da Modern Protez İmalatı Girişimleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2022): 35-67.

<https://doi.org/10.26650/oba.923514>

Öz

Zihinsel ve bedensel engellilik durumu, doğuştan olabileceği gibi hayatın akışı içerisinde de meydana gelebilir. Her toplumda olabilecek engellilik hâli, Osmanlı toplumundaki insanlarda da görülmüştür. Bu doğrultuda, hastalık ya da kaza sonucunda kaybedilen uzvun yerine "suni uzuv" olarak isimlendirilen protezler yapılmıştır. Kullanılan protezler içinde kol, bacak ve göz protezleri yer almaktadır. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da yaygın imâl edilen protezler, Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın sonunda, II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) yapılmaya başlanmıştır. Döneme ait arşiv belgelerinde ise ağırlıklı olarak protez bacak yapımına dair talepler dikkati çekmektedir. Devlet, Paris'teki bir atölyeye bu işe yatkın kişileri protez yapımını öğrenmeleri için göndermiştir. Bununla birlikte ihtiyaç duyan imalathaneler, Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire başta olmak üzere devletin çeşitli birimlerinde kurulmuştur. Özel imalathanelerin de bulunduğu İstanbul'da, protez masraflarının devlet tarafından karşılanması için birçok engelli tarafından başvuru yapılmıştır. Protez için yapılan talepler, ilgili kurumlarca değerlendirilmiş ve sosyal devlet olmanın gereği olarak bunların büyük kısmının masrafı da devlet tarafından karşılanmıştır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı toplumu, Sosyal devlet, Engellilik, Protezler, Yapay uzuv, Yapay organ

ABSTRACT

Mental and physical disabilities can be congenital or acquired at any stage in life. As in any other society, these disabilities were also prevalent among the Ottomans. Accordingly, prostheses, also called "artificial limbs," were manufactured to replace limbs lost as a result of illness or accident. Commonly used prostheses include those for legs, arms, and eyes. Although prostheses were already manufactured in Europe in the 19th century, initiatives to introduce them in Istanbul began in the reign of Abdülhamid II in the late 19th century. The archival documents from this period typically relate

instances of demands made for the manufacture of prosthetic legs. Skilled individuals were sent to Paris to attend a workshop for and undergo training in manufacturing prostheses. In addition, factories were established at various units of the Imperial Dockyards (*Tersane-i Amire*) and in the State Gun Factory (*Tophane-i Amire*). Private workshops producing prosthetic devices were also prevalent. The demands for prostheses were evaluated by the relevant institutions and the expenditures incurred for most of them were covered by the state in the capacity of its identification as a social state.

Keywords: Ottoman society, Social state, Disability, Prosthesis, Artificial limbs

*Bu makale, 22-24 Ekim 2018 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen *Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi*'nde sunulan ve özeti yayınlanan "II. Abdülhamid Dönemi'nde Protez İmalatı ve Protez Bacak Kullanımı" isimli bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş tam metin hâlidir.

Giriş

Protez, genel olarak bir uç organın görevini kısmen yerine getirecek yapay organa denir.¹ Bu genel tanımlamadan ve *uç organ* ifadesinden hareketle protezin kol, bacak, göz, burun, yüz ve benzeri organ ve dokuları kapsadığı anlaşılmaktadır. Çalışma konusu itibarıyla ve daha özelinde de protez, doğuştan eksik ya da kaza ve hastalık sebebiyle ampute edilen kol veya bacağın yerine o organın görevlerini ve estetiğini kazandırabilecek yapay kol veya bacak olarak tanımlanır.² MÖ. 484 yılına ait Herodot'un kayıtlarında ilk amputasyonun yapıldığı ifade edilmektedir. Bu amputasyonun, Hegesistratos isimli bir Pers askerinin travma neticesinde kendi ayağını kesmesiyle meydana geldiği ve yerine de tahtadan yapma bir protez takıldığı bildirilmektedir.³ Bu eyleme, kurtuluş için başvuran Hegesistratos'un asker değil kâhin olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Ancak hangi sebeple olursa olsun yaptığı işin sonucunda ayağını kaybettiği ve onun yerini protez olarak zikredilen dış destek malzemesinin aldığı görülmektedir. Bunun dışında proteze dair izlere, Hint edebiyatında da rastlanmaktadır.⁵

Protez olarak, Orta Çağ'a kadar temel malzemesi ağaç olan tahta bacaklar ve kancalı kollar kullanıldı. Bunlar kaba ve ağır malzemeler olmasına rağmen dönemin protezleri olarak kabul görmektedir.⁶ En eski protez, 1858 yılında İtalya'nın Capua şehrinde bir mezarda bulunan ve Londra'daki Royal College Müzesinde sergilenen ahşap bacaktır.⁷ Bu protez, Samnite [Samnit] savaşlarından (MÖ. 344-290) kalma; bronz takozlu ve deri kayışlı bir Roma protezidir.⁸ Bununla birlikte Finch, ilk protez örneklerinin eski Mısır'a kadar götürülebileceğini iddia etmektedir. Thebes kentinde biri on dokuzuncu yüzyılın sonlarında diğeri de 2000'li yıllarda keşfedilen iki Mısırlıya ait yapay ayak parmakları bulunmuştu. Finch, ekibiyle birlikte yürüttüğü çalışmaların neticesinden hareketle bunların Capua'daki protezden daha eskiye dayandığını öne sürmektedir.⁹

Rönesans Dönemi'nde savaşta rakibe sert eylemler gerçekleştirmek ve üstünlük sağlamak amacıyla yetenekli metal ustaları tarafından savaşçılar için daha fonksiyonel

1 Serap Alsancak, "Ortez ve Protez Tarihçesi," *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 1, 1 (2000): 27.

2 Serap Alsancak, "Protez tanımı, tarihçesi, alt ekstremité amputasyonları, nedenleri, seviyeleri," erişim: 06.05.2021, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/36411/mod_resource/content/1/Protez%20tan%C4%B1m%C4%B1%2C%20tarih%C3%A7esi%2C%20alt%20ekstremité%20amputasyonlar%C4%B1%20nedenleri%2C%20seviyeleri.pdf

3 Alsancak, "Ortez ve Protez Tarihçesi," 27-28.

4 Herodotos, *Tarih-Dokuzuncu Kitap*, çev. Müntekim Ökten (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2006), 705-706.

5 O. Fliegel ve S. G. Feuer, "Historical Development of Lower-Extremity Prostheses," *Orthopedic & Prosthetic Appliance Journal* December (1966): 313-314.

6 Leman Birdane vd., "The Development of Artificial Organs and Prostheses Worldwide and in the Ottoman Empire," *Journal of Medical Biography* 21, 3 (2016): 323.

7 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 313, 315.

8 İlhan Ovalıoğlu, "Protezin Tarihçesi," *Yediküta Dergisi* 35 (2011): 49.

9 Daha geniş bilgi için bkz. Jacqueline Finch, "The Ancient Origins of Prosthetic Medicine," *The Lancet* 377, 9765 (2011): 548-549.

protezler üretildi. Diğer taraftan bu protezler, onların engellilik hâlini saklamalarına da yaramaktaydı.¹⁰ Bu sürecin devamında bir veya birden fazla uzvu kesilmiş kimselerin tedavisinde ve protezlerin üretiminde dikkate değer bir ilerleme kaydedildi. Modern dönem protezlerinin öncüsü olan Fransız Cerrah Ambroise Paré (1510-1590), ampütasyon ve protez fikrini hayata geçirerek¹¹ ampüte edilmiş uzuvların yerine bir kol ve bir bacak protezi üretti.¹² Paré, üretim sürecine çilingir olan Küçük Lorraine'i de dahil ederek esnafla iş birliği yapan ilk cerrah oldu. Üretilen bu protezin kaba ve ağır olmasına rağmen günümüz protezlerinin temel prensiplerini bünyesinde barındırdığı ifade edilmektedir.¹³ Bu bilgiden hareketle de söz konusu protezin eklemli olduğu tahmin edilmektedir. Zira Paré, bu uygulamalarıyla daha sonraki gelişmelere de öncülük etti. Nitekim 1696 yılında Hollandalı Cerrah Verduin'in bacak kısmı ahşaptan olan bakır soketli diz altı bir protez üretmesi, 1775'te Ravaton'un, 1776'da Charles White'nin, 1796'da Bruenninghausen ve Rueil'in yine diz altı protezler üretmeleri bunu göstermektedir.¹⁴

On dokuzuncu yüzyılda protez üretimi yeni bir boyut kazandı. Edinburglu tamirci Gavin Wilson¹⁵ ve İngiliz James Potts, bir diz üstü protez yaptılar. Potts'un yapmış olduğu protez,¹⁶ savaşta bacağını kaybeden Anglesey tarafından kullanıldığından *Anglesey bacağı* olarak isimlendirildi.¹⁷ Bu protez şekli, İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı'na kadar kullanıldı. Aynı dönemde ünlü diğer bir protez ise Philadelphialı Doktor Palmer tarafından tasarlanan ve kendi adıyla anılan *Palmer bacağı* idi.¹⁸ 1846'da Amerika'da imâl edilen Palmer bacağı, Londra'da düzenlenen dünya sergisinde birinci oldu.¹⁹ Ahşaptan yapılan ve hareketli diz ve bilek bağlantıları olan bu protez, ilerleyen yıllarda geliştirilerek Amerika, İngiltere ve Fransa'da Birinci Dünya Savaşı'na kadar *Amerikan bacak* adıyla yaygın bir şekilde kullanıldı.²⁰

Protezleri kullanışlı hâle getiren, tasarımları ve malzemeleridir. Bu bakımdan tarihi süreç içerisinde malzemelerde yıllara ve ülkelere göre farklılıklar görülebilmektedir. On dokuzuncu yüzyıldan öncesine ait protez örnekleri içerisinde metalden yapılanların kalıcı olduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer malzemelerin yok olduğu ve bu durumun da dönemdeki protezlerin yorumlanmasını etkilediği ifade edilmektedir.²¹ Bununla birlikte protezleri

10 John Kirkup, *A History of Limb Amputation* (London: Springer, 2007), 158.

11 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 317; Alsancak, "Ortez ve Protez Tarihi," 28.

12 Birdane vd., "The Development of Artificial Organs and Prostheses," 324.

13 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 317.

14 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 317-318.

15 Aynı yer.

16 Alsancak, "Ortez ve Protez Tarihi," 29.

17 Birdane vd., "The Development of Artificial Organs and Prostheses...", 324.

18 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 319.

19 Cevat Alpsoy, *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1951), 5.

20 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 319.

21 Kirkup, *A History of Limb Amputation*, 159.

kullanacak olanların rahatlığının dikkate alınmış olabileceği ve bu durumun da malzeme değişimini etkilediği tahmin edilmektedir. Bu açıdan Almanya’da ilk başlarda protez imâline deri ve çelik kullanılırken sonraki dönemlerde ağaç kullanıldı.²² 1860 yılında Marks, ahşap yerine sert lastik kullanırken Hanger, bunu geliştirerek protez ayakların içine lastik yastıklar yerleştirdi. Hanger, diz üstü protezlerinde yeni bir modelleme olan “suction” (vakum süspansiyon) tekniğini kullanarak bir protez üretti. Aynı dönemde Amerikalı Parmelee de bu tekniği kullandı ve geliştirdi.²³ Amerika’da sert plastikten daha kullanışlı olan kauçuk malzemenin tercih edilmesi, protez imalatında yeni bir dönemi başlattı.²⁴ 1912’de İngiliz Marcel Desoutter, protezlerin daha hafif olmasını sağlayan alüminyum malzemeden yapmış bir protezi tanıttı.²⁵ Bu gelişmeden sonra hafif madenler, daha çok tercih edilir oldu.²⁶ Birinci Dünya Savaşı ise protez üretimi ve bu alandaki kurumsallaşmayı yakından etkiledi. Bu dönemde Amerika’daki gelişmeler dikkat çekmekle birlikte protez üretimindeki çalışmalarda ülkeler arasında iş birliği de geliştirildi.²⁷

Osmanlı Devleti’nde bu gelişmeler ışığında modern protez imâline dair çalışmalar, on dokuzuncu yüzyılın sonunda başladı. Dönemin padişahı II. Abdülhamid, devletin modern ilerlemelere ayak uydurması için çeşitli alanlardaki yeniliklere ivme kazandırdığı gibi sosyal devletin gereklerini yerine getirmeye de çalışmaktaydı. Döneminde birçok hayır kurumunun açılması, fakir-fukara ahaliye yardımlar vasıtasıyla el uzatılması, öksüz ve yetimlere sahip çıkılması, tesis edilen hastane ve okullar, bu gerekliliğin mahsulü olarak değerlendirilmektedir. Bunların içinde engelli eğitiminin devletin eğitim politikasına dâhil edilmesi, görme, işitme ve konuşma engelli çocuklar için okul açılması önemlidir.²⁸ II. Abdülhamid Dönemi’nde engelliler için diğer bir gelişme, belgelerde “sûni aza” veya “sûni uzuv” olarak ifade edilen protez konusunda oldu.

Amaç, Yöntem ve Kaynaklar

Bu çalışmada, II. Abdülhamid Dönemi’nde protezlerin ne zamandan itibaren imâl edilmeye başlandığı, devletin hangi birimlerinde protez yapıldığı, bu gelişmenin bedensel

22 Alpsy, *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar*, 5-6.

23 Alsancak, “Ortez ve Protez Tarihçesi,” 28-29.

24 Alpsy, *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar*, 5.

25 Fliegel ve Feuer, “Extremity Prostheses,” 321.

26 Alpsy, *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar*, 5.

27 Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler için ayrıca bkz. Kirkup, *A History of Limb Amputation*, 163-164.

28 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914* (İstanbul: İletişim, 2008); İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)* (İstanbul: Libra, 2011); Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* (İstanbul: Libra, 2013); Fatih Demirel, *Osmanlı’da Sağır-Dilsiz ve Amâların Eğitimi Dilsiz ve Amâ Mektebi* (İstanbul: İdeal Kültür, 2013); Kamuran Şimşek, “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909)” (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2017).

engellilere etkisi ve devletin engellilere bakış açısının ne yönde olduğu tespit edilmeye çalışıldı. Çalışmanın temel malzemesini Osmanlı Arşivindeki belgeler oluşturmaktadır. Konuyla ilgili söz konusu arşivde 2017-2018 yıllarında araştırma yapılmış, ardından arşiv tekrar incelenerek yeni belgelere ulaşılmıştır. Belgelerin bir kısmının bu alanda atölye ve imalathanelerin açılmasına yönelik olduğu, ancak önemli sayıda belgenin proteze ihtiyaç duyan insanların taleplerine dair yazışmaları kapsadığı anlaşılmıştır. Bu belgeler analize tabi tutulmuş ve hem proteze ihtiyaç duyan hastaların durumu, hem de kurumsal gelişmeler tespit edilmeye çalışılmıştır. 2017-2018 yıllarında yapılan araştırmaya göre altmışa yakın protez başvurusunun olduğu görülmüştü. Bu başvuruların 54'ünün ayak ve bacak, birkaçının da el ve kol için olduğu tespit edilmişti. Güncel arşiv verilerine göre -Osmanlı Arşivinde yeni açılan fonlar ve belgeler ışığında- bu sayının arttığı görülmektedir. Bazı belgelerde kaç hastadan bahsedildiği tam olarak açık değildir. Bundan hareketle en az 90 kişinin bacak ve ayak protezi, 8 kişinin de kol ve el protezi için talepte bulunduğu tespit edilmiştir. 98 protez talebinin içerisinde %90'ının bacak ve ayak üzerine olması, çalışmamızın şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Konuya dair başka çalışmalar da bulunmaktadır. Birdane, Cingi, Elçioğlu ve Muluk tarafından hazırlanan makale²⁹ genel mahiyette olup bu çalışmada devlete ait protez üretim birimleri ve yılları tam olarak tespit edilmemiştir. Aynı eksiklik Heybet tarafından yayınlanan makalede³⁰ de görülmektedir. Bu çalışma, protez imalatı için önemli isimlerden olan Hüseyin Efendi'yle ilgili bilgilerin bir kısmını içerse de daha ziyade Hamidiye Etfal Hastanesindeki pediatrik fizyoterapi çalışmaları üzerine yoğunlaşmaktadır. Yine diğer bir makale, Gültekin tarafından kaleme alınmıştır.³¹ Bu çalışmada, eski bilinenlerden Sadeddin Paşa'ya protez getirtilmesi bilgisinin yanlışlığı ortaya konulmaktadır. Paris'te fabrikası bulunan Mösyö Mathieu'ya yaptırılan protezin Sadeddin Paşa'ya değil Rauf Paşa'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Bu makalede, daha ziyade Osmanlı Devleti'nin protez atölyesi için girişimleri, Mösyö Mathieu ile bağlantıya geçilmesi ve bu kişinin İstanbul'a gelme süreci işlenmektedir. Kurumlardaki protez çalışmalarına dair bazı bilgiler verilmişse de kurumsal gelişmenin tam anlamıyla ortaya konulmadığı düşünülmektedir. Yine harp malûlleri ile ilgili Kurnaz Şahin tarafından kaleme alınan doktora tezi de protezle ilgili II. Abdülhamid sonrasındaki bilgileri içermektedir.³² Bu konuda bilgi veren diğer bir çalışma, Şimşek tarafından engelliler üzerine hazırlanan doktora tezidir.³³ Protez taleplerinin bir kısmına değinilen çalışmada, Osmanlı'daki

29 Birdane vd., "The Development of Artificial Organs and Prostheses...".

30 Safa Heybet, "Bahriye Sağ Kolağası Hüseyin Efendi; Hamidiye Etfal Hastanesi'nde İlk Pediatrik Fizyoterapi ve Ortez-Protez Uygulamaları", *Lokman Hekim Dergisi* 10, 1 (2020).

31 Elif Gültekin, "The First Production of Artificial Limbs in The Ottoman State," *Lokman Hekim Dergisi* 11, 1 (2021).

32 Feyza Kurnaz Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939)" (Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012).

33 Şimşek, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler...".

kurumsal gelişim kısmının eksik kaldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda İstanbul'da protez imâlinin gelişimi, bir paşanın protez ihtiyacı üzerinden şekillendirilmektedir. Bundan hareketle İstanbul'da protez yapımının Mathieu ile iletişime geçilmesiyle başlatıldığı kabul edilmektedir. Bu değerlendirmeler, devlet birimlerinde protez imâl edilmesi açısından doğrudur. Ancak yapılan çalışmalarda dikkatten kaçan önemli bir hususun İstanbul'da özel çalışan birinin olmasıdır. Bu kişi, cerrahî malzeme ve protez konusunda da Saray'la bağlantısı olan Hugo Avellis'tir. 1890'lı yıllara ait birkaç protez örneğinde ismi farklı şekillerle Gültekin ve Şimşek'in çalışmalarında zikredilse de bu kişinin kim olduğunun üzerinde durulmamıştır. Ancak yapılan inceleme neticesinde kendi atölyesinde protez üreten Avellis'in Saray'ın tedarikçisi olarak 1880'li yıllardan itibaren bu işle ilgilendiği görülmektedir.

Bu çalışmayla Osmanlı'da protez yapımının başlangıcı, kurumsal gelişmenin ne yönde seyrettiği, hangi birimlerde protez imâl edildiği ve devlet birimlerinde protez imâlinin engellilere nasıl yansıdığı konuları üzerinde durularak Osmanlı'da modern protez imalatının seyri ve etkisi açıklanmaya çalışılmaktadır.

İstanbul'da İlk Protezlerin İmâl Edilmesi ve Hugo Avellis

Osmanlı Arşivi'nden ulaşılabilen belgelere göre proteze dair yazışmaların 1890 yılından itibaren başladığı görülmektedir. Bunların ilki Mamuretülaziz (Elaziz) vilayetinden gönderilen bir arzuhaldir. Söz konusu arzuhalde Malatya'nın Sefer köyünden Ömer oğlu Mahmud, Kırım Savaşı'nda ayaklarında oluşan sızının daha sonradan iltihap hâline geldiğini ve bu sebeple de ayağının kesildiğini bildirmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre ayağını kaybeden bu şahsa daha önceki yıllarda protez yapılarak hareket imkânı sağlanmıştı. Mahmud, yaptırdığı protezin parasını talep etmemekle birlikte geçimini temin etmek için uygun bir iş verilmesini istemekteydi.³⁴ Mahmud'un kullandığı protezin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilgisine ulaşılamamaktadır. Fakat bu arzuhal, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde protez kullanımını göstermesi açısından önemli bir bilgi sunmaktadır.

Hastalık dolayısıyla bacağı dizinden kesilmiş olan Kudüslü Merzuk ile bir bacağı tümörden kaybetmiş Hacı Abdülaziz, 1891 yılında protez yapılması talebinde bulunmuşlardı. Bu şahısların yapılmasını istedikleri protezlerin 400-500 kuruşa imâl ettirilebileceği tespit edildi. Ayrıca protez masraflarının *atiyye-i seniyye*³⁵ ödeneğinden verilmesi uygun görüldü ve yapılacak protezlerin de Mekteb-i Tıbbiye tarafından satın alınması için emir verildi.³⁶

34 T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubu Kalemi (DH.MKT.) 1737/12, 14 Haziran 1306 (26 Haziran 1890).

35 Atiyye, Arapça bir kelime olup hediye anlamına gelmektedir. Atiyye-i seniyye ise padişahların verdikleri hediyeler için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004), 1: 110.

36 BOA, DH.MKT. 1867/12, 31 Ağustos 1307 (12 Eylül 1891).

Bahsedilen örnekler birkaç kişiyle sınırlı olsa da başka hastaların olduğunu tahmin etmek güç değildir. Zira Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda binlerce askerin harp malûlü olduğu bilinmektedir.³⁷ Osmanlı Devleti'nin az da olsa Avrupa'daki atölyelerde protez yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları olarak kabul edilebilecek bir zamanda yani 93 Harbi sonrasında İstanbul'da protez imâl edilmeye başlandığı tespit edilebilmektedir. İstanbul'da protez yapan bu usta, tıp doktoru Hugo Avellis idi. Alman asıllı olan Avellis, 93 Harbi'nde bulunmuştu. Cerrahî malzeme üreticisi olarak iş yapabileceğini düşünerek savaştan sonra İstanbul'a gelmiş ve Sultan da dâhil olmak üzere toplumun her kesimiyle temasa geçmişti. Akıcı bir Türkçe konuşan Avellis, ayrıca Fransızca, Rusça, İngilizce, Romence ve Macarca da bilmekteydi. Entelektüel bir kişiliğe sahip olan Avellis, yaptığı işlerle kısa süre içinde İstanbul'da önemli bir isim oldu.³⁸

1886 yılına ait bir gazete ilanında Hugo Avellis'in isminin Beyoğlu'ndaki Passage Oriental'da (Şark Pasajı) *Saray-ı Hümayun Aza-yı Sun'ıye Alat-ı Cerrahiye Amili Mösyö Hugo Avellis* şeklinde geçtiği aktarılmaktadır.³⁹ Avellis'in Beyoğlu'nda bulunan Aynalı Çarşı'daki dükkânının tabelasında da Sultan'ın özel cerrahî malzeme tedarikçisi olduğu yazılıydı. Muayenehanesinde, kadın ve erkek, birçok milletten ve dinden hastası vardı. Muayenehanenin duvarında iki fotoğraf bulunmaktaydı. Bir Arnavut'a ait olan bu fotoğrafların ilkinde hastanın burnu, üst damağı ve dudağının olmadığı görünmekteydi. İkincisinde de yapay burun ve bıyık gösterilmekteydi. Avellis'in bu fotoğraflarla hastanın eski ve işlem sonrasındaki görüntüsünü ortaya koymak istediği anlaşılmaktadır. Söz konusu yapay uzvu da II. Abdülhamid'in emriyle kendisi yapmıştı.⁴⁰ Bu iş için 25 lira fiyat belirleyen Avellis'in 3 Haziran 1890 tarihinde verdiği fiyat pusulasında da klişe baskılı evrak kullandığı görülmektedir. Söz konusu klişe yazıda Sultan'ın bu alandaki tedarikçisi olduğu bilgisiyyle birlikte "*Cerrahî Alet Üreticisi ve Ortopedi Uzmanı*" olduğu yazmaktadır.⁴¹ II. Abdülhamid Dönemi'nde Saray'la bağlantısı ve bu konudaki sorumluluğu aynı şekilde devam etmiştir.⁴²

37 Şimşek, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler...".

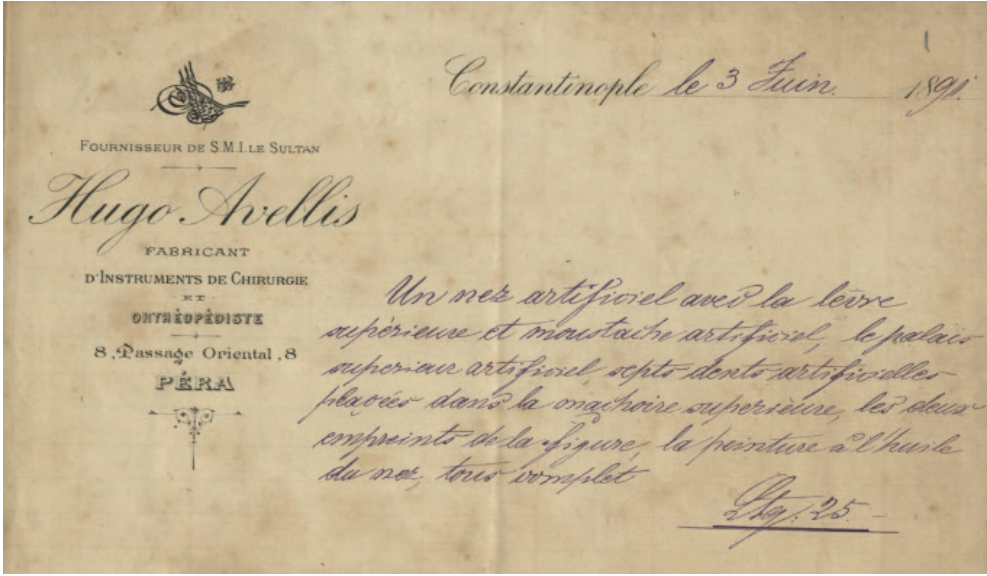
38 Sidney Whitman, *Turkish Memories* (London: William Heinemann, 1914), 205-206. 1855'te Almanya'nın kuzeybatısındaki Wesel'de doğan Hugo Avellis, 1908'de İstanbul'da hayatını kaybetti ve Feriköy Protestan mezarlığına defnedildi. Avellis konusunda daha geniş bilgi için bkz. Sébastien Ducongé, "Hugo Avellis: "C'est un Brave Homme";" *The Ledger, Bulletin of The Feriköy Protestant Cemetery Initiative* 1, 1 (2021), 2-4.

39 Hayri Tanaçan, "Türk Ortopedisinin Tarihçesi," *Acta Orthop Traumatol Turc* 27, 3, (1993), 158.

40 Whitman, *Turkish Memories*, 206-207.

41 Belgede Fransızca olarak "*Un nez artificiel avec la lèvre supérieure et moustache artificiel, le palais supérieure artificiel, sept dents artificielles placées dans la mâchoire supérieure, les deux empreints de la figure, la peinture à l'huile du nez tous complet. Ltq 25*" (Yapay burun, yapay üst dudak bıyık ile birlikte. Üst damak yapay, 7 yapay diş üst çeneye yerleştirilmiş, yüzdeki iki iz, burnun yağlıboyası, hepsi tam. 25 Türk Lirası.) yazmaktadır. BOA, Yıldız Perakende Arzuhâl ve Journaller (Y.PRK.AZJ.) 16/92, 14 Şevval 1307 (3 Haziran 1890).

42 BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.) 51/63, 13 Ağustos 1323 (26 Ağustos 1907).

Cerrahî aletleri üreticisi ve ortopedist Hugo Avellis'in klişe baskılı yazısı
BOA, Y.PRK.AZJ. 16/92.

Hugo Avellis, bizzat devlet kurumlarında çalışmasa da Saray'ın emri ve siparişiyle ihtiyacı olan engellilere protez yapmaktaydı. Daha önceden bahsi geçen Mahmud'un protezinin Avellis tarafından 1880'li yıllarda yaptırıldığına dair bir bilgi olmasa da onun tarafından imâl edilmiş olabileceği, aynı şekilde Abdülaziz ve Merzuk'un protezlerinin de ona sipariş edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

1893 yılında Zağra muhacirlerinden Ahmed'in proteziyle ilgili görüşmeler üzerinden de Avellis'in devletle nasıl çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira Ahmed'e yaptırılacak protez ücretinin, protezin tesliminden sonra verilmesi teklif edilmiş, ancak Avellis, daha önceki yıllarda yaptığı protezlerin ücretinin yarısını sipariş sırasında yarısını da işin tesliminde aldığını bildirmiştir.⁴³ İleride görüleceği üzere devlet birimlerinde protez imalatına başlansa da bu kişiyle bağlantı devam edecek, zaman zaman parası devlet birimlerinden ödenmek üzere protez siparişi verilecektir. 1896 yılında üç asker için protez göz, iki zabıt ve beş asker için de kol ve bacak protezlerinin yapımı Avellis'e havale edilecektir.⁴⁴

43 BOA, DH.MKT. 166/25, 28 Teşrinievvel 1309 (9 Kasım 1893); BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO.) 312/23395, 28 Teşrinievvel 1309 (9 Kasım 1893); BOA, BEO. 312/23395, 3 Teşrinisani 1309 (15 Kasım 1893); BOA, DH.MKT. 166/25, 16 Teşrinisani 1309 (28 Kasım 1893).

44 Bu işler için 21.200 kuruş (212 lira) para ödenecekti. BOA, Yıldız Perakende Hazîne-i Hassa Nezareti Maruzat Evrakı (Y.PRK.HH.) 29/46, 13 Teşrinievvel 1312 (25 Ekim 1896). Bu paranın 57 lirası protez gözün takılması sırasında ameliyatı yapan doktora aitti. BOA, Yıldız Mütevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.) 147/66, 13 Teşrinievvel 1312 (25 Ekim 1896). Ayrıca yedi askerin üçüne bacak ve ayak, dördüne de kol protezi yapıldı. BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM.) 238/52.

Devlet Birimlerinde Protez Atölyesinin Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar

Protez yapımında on dokuzuncu yüzyılda önemli gelişmelerin yaşandığı daha önce zikredilmişti. Yüzyılın sonunda İngilizlerin Anglesey bacağı ve Amerikalıların Palmer bacağı, dönemin ünlü protezlerindendi. Bunlardan Palmer bacağı, Amerikan bacak adıyla geliştirilerek Amerika, İngiltere ve Fransa'da yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı.⁴⁵ II. Abdülhamid, bilimsel gelişmeleri yakından takip ediyor, protezle ilgili yeniliklerle de ilgileniyordu.⁴⁶ 1890'lı yıllara gelindiğinde protez ihtiyacına yönelik taleplerin görülmesi üzerine Sultan, bu ihtiyacın devlet birimlerinde yapılacak çalışmalarla karşılanmasını istedi. Bu konuda yardımcı olması için de Paris'te fabrikası olan Raoul Mathieu ile bağlantıya geçildi. 1892'de eğitim almaları amacıyla da Mathieu'nun yanına personel gönderildi.⁴⁷ Bu kişi, İsviçre kökenli bir aileye mensup olup 1817 yılında Belçika'da doğan, Almanya'dan sonra Fransa'ya geçen Louis Mathieu'nun oğluydu. Cerrahî malzeme üreten L. Mathieu, bu alanda ünlü bir isimdi. III. Napolyon tarafından nişanla ödüllendirilen L. Mathieu, 1860'lardan itibaren protez kol imalatıyla bu alanda da çalışmalara başlamıştı. 1879'da L. Mathieu'nun ölümünden sonra işlerini oğlu Raoul Mathieu devralmıştı.⁴⁸ 1894 yılında R. Mathieu'nun yardımıyla İstanbul'da atölye kurulması konusundaki girişimler sırasında göndermiş olduğu kataloğun kapak sayfasından da hareketle fabrikanın babasının adıyla bilindiği anlaşılmaktadır. Ayrıca malzeme tedarik ettiği yerler hakkında verilen bilgilerde Osmanlı hastaneleri de zikredilmektedir.⁴⁹

Raoul Mathieu ile protez imâlî konusunda iletişime geçilmesine vesile olan konu, bir paşanın ona protez yaptırmış olması ve daha kullanışlı yeni bir proteze ihtiyaç duymasıydı. Bu konuda Çocuk Cerrahî ve Ortopedi Uzmanı Dr. Cevat Alpsoy, 1951 yılında yayınladığı *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar* adlı kitabında Masraf Nazırı Sadeddin Paşa'ya Paris'ten iki defa protez getirtildiğini ve Paşa'nın her yıl yeni bir proteze ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Sadeddin Paşa'nın üçüncü protezi için 300 altın istenmesi sebebiyle Sultan'ın İstanbul'da protez imâl edilmesini emrettiğini ve bu sebeple protez yapımını öğrenmeleri için Bahriyeden ve Tophaneden ikişer kişinin Paris'e gönderildiğini yazmaktadır.⁵⁰ Ancak bu protezin Sadeddin Paşa'ya değil de Rauf Paşa'ya ait olduğu Gültekin tarafından ortaya konulmuştur. Zira Rauf Paşa'nın kullanışlı bir proteze ihtiyaç duyması üzerine 8 Haziran 1892'de yeniden sipariş verildi. II. Abdülhamid, siparişin teslimi konusunda farklı bir istekte

45 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses," 319.

46 Birdane vd., "The Development of Artificial Organs and Prostheses...", 325.

47 BOA, BEO. 381/28548, 29 Mart 1310 (10 Nisan 1894).

48 Gérard Braye, "Louis Mathieu, Coutelier chirurgical parisien d'Origine belge," *Actes. Société française d'Histoire de l'Art dentaire* 19 (2004): 51-52.

49 BOA, BEO. 381/28548.

50 Alpsoy, *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar*, 7-8.

bulundu. Rauf Paşa'nın protezini, bizzat Mathieu'nun takmasını ve kullanımını tarif etmesini istedi. Bu davet üzerine de Mathieu İstanbul'a geldi. Bu kişinin İstanbul'a gelmesi protezin çok üstünde bir maliyet oluşturdu. Ancak İstanbul ziyareti, II. Abdülhamid ile arasındaki iş birliğini geliştirdi. Bu şekildeki gelişmelerin ardından protez yapımını öğrenmeleri için Mathieu'nun yanına öğrenci gönderilmesine karar verildi.⁵¹

Rauf Paşa için Sultan'ın bizzat olaya müdahil olması, ilk bakışta bu konunun tek bir kişinin ihtiyacından kaynaklı olduğunu düşündürmekteyse de II. Abdülhamid'in bunu fırsata çevirmek istediği anlaşılmaktadır. Zira bu protezden önce hem İstanbul'da protez imâl edildiği hem de yeni taleplerin olması, Sultan'a işin daha geniş bir perspektifte ele alınmasını düşündürmüş olmalıdır. İleride teferruatıyla bahsedileceği üzere 1894 yılında Mathieu'nun fabrikası gibi bir tesisin İstanbul'da kurulmasını talep etmesi buna işaret etmektedir.⁵² Bunun için de Hugo Avellis'in yetersiz kaldığı ve bağlantıda olunan Mathieu'dan yararlanılmak istendiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yıllarda II. Abdülhamid'in hayır ve refah yoluyla Saray merkezli siyasi yapıyı topluma yaymaya çalıştığı öne sürülmektedir.⁵³ Bu bilgilerin ışığında Sultan'ın, hem toplumun talebinin olumlu ve bizzat Saray tarafından karşılanmasını hem de engellilere destek olduğunu göstermek istediği anlaşılmaktadır.

Raoul Mathieu'ye 3 Ağustos 1892'de dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı ile Sanayi Madalyası verilmesi konusunda irade buyruldu.⁵⁴ Bunun hemen akabinde de daha önce bahsi geçen öğrenciler Paris'e gönderildi. Bunlar, Tophane-i Amire ve Tersane-i Amire'den (Bahriye) ikişer kişi olmak üzere toplam dört kişidir.⁵⁵ Ocak 1893 tarihli bir yazıya göre eğitim için giden bu dört kişinin ürettiği malzeme, İstanbul'a gönderilmiş ve bunlar beğenilmiştir. Bu yazıda ayrıca R. Mathieu'nun yetkili kişilere mektup gönderdiği ifade edilmektedir. Mathieu'nun bu mektubundan da kendisinin daha önceden İstanbul'a geldiği ve Paris'e döndüğünde atölyesini genişlettiği anlaşılmaktadır. Mektupta R. Mathieu'nun İstanbul'daki hastanelerle birlikte bütün ordu hastaneleri için gerekli olan malzemeleri tedarik ettiği ve satın alınacak malzemelerin uygun fiyatla verileceğini taahhüt ettiği de zikredilmektedir.⁵⁶ Bu belgenin kaleme alınmasının hemen ardından *The Oriental Adviser* isimli gazetede iki ayrı haber yayımlanmıştır. 18 Ocak tarihli sayısında Mathieu'nun firmasının bütün ortopedik ürünleri ve cerrahî malzemeleri tedarik edeceğinden bahsedilirken⁵⁷ 20 Ocak tarihli sayısında da eğitim için gönderilen dört kişiyle ilgili bilgi verilmektedir. Haberde bu dört kişinin hangi kurumlar adına gönderildiğine dair teferruatlı bir bilgi sunulmamakta, bunlardan İstanbul'dan

51 Gültekin, "The First Production of Artificial Limbs in the Ottoman State", 126; BOA, Hariciye Nezareti-Sofya Sefareti (HR.SFR.04.) 460/13; BOA, HR.SFR.04. 460/15.

52 BOA, İrade Hususî (İ.HUS.) 22/41, 19 Mart 1310 (31 Mart 1894).

53 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 31.

54 BOA, İrade Taltifat (İ.TAL.) 1/70, 22 Temmuz 1308 (3 Ağustos 1892).

55 BOA, Y.MTV. 65/109, 4 Ağustos 1308 (16 Ağustos 1892).

56 BOA, Y.MTV. 73/113, 22 Kanunievvel 1308 (3 Ocak 1893).

57 "Military Medical Service", *The Oriental Adviser*, 18 January 1893, 2.

gönderilen dört genç olarak bahsedilmektedir. Söz konusu dört genç tarafından imâl edilen bazı ürünlerin İstanbul'a gönderildiği de zikredilmektedir. Mathieu'nun cerrahî aletlerle ilgili zanaatın tüm sırlarını öğretmeye çalıştığı bu çırakların yakın zamanda İstanbul'da örnek atölyeler kurabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca Mathieu'nun bu gençlerin eğitimiyle yakından ilgilendiği ve daha o zamanda oldukça tatmin edici sonuçların elde edildiği de vurgulanmaktadır.⁵⁸

İstanbul'da protez atölyesinin kurulmasına yönelik çalışmalar sürerken Avellis'e de iş yaptırılmaya devam ediliyordu.⁵⁹ Aynı dönemde Mösyö Touche isimli bir kişi de uygun bir yerde istihdamını talep etti. Paris'te Mathieu'nun yanında eğitim alarak protez yapımını öğrendiğini ve daha önce devlet hizmetinde çalıştığını bildirmektedir.⁶⁰ Ancak bu kişinin devlet hizmetinde protez imâl ettiğine dair herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Bu da devlet kurumlarında çalışmışsa da başka alanlarda istihdam edildiğini düşündürmektedir. Bu başvurunun değerlendirilmesi sırasında Mösyö Touche'nin Mekteb-i Tıbbiyede çalıştırılmasının faydalı olacağı ve gelecekte Avrupa'ya bu iş için personel gönderilmesine de gerek kalmayacağı düşünüldü.⁶¹ Ancak bu konunun neticesine dair bir bilgiye ulaşılamadı. İlerleyen yıllardaki belgelerde de bu isimle karşılaşılması, kendisine olumlu cevap verilmediğini akla getirmektedir. Bununla birlikte yetkililerin Touche konusundaki değerlendirmesinden hareketle Paris'e gönderilenlerin o anda geri dönmedikleri anlaşılmaktadır.

Bu alanda R. Mathieu ile bağlantı devam ettirildi ve 1894 yılında Mathieu'nun imalathanesi gibi bir tesisin İstanbul'da kurulmasına yönelik girişimde bulunuldu.⁶² Ancak bu fabrika sadece protez işiyle ilgilenmiyor, cerrahî malzeme üzerine geniş çaplı üretim yapıyordu.⁶³ Bunun için de kurulması istenen tesisin cerrahî malzeme alanında geniş bir alt yapıya sahip olacak bir imalathane olmasının tasarlandığı tahmin edilmektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan çalışmalarda protez üzerinde durulması, imalathanedeki çalışmaların protez üretimiyle başlatılmasının düşünüldüğünü göstermektedir.

İmalathanenin kurulması için II. Abdülhamid tarafından 1894'te verilen emir üzerine çalışmalar başlatıldı. Gerekli olan malzemelerin uygun fiyatla verileceği R. Mathieu tarafından bildirildiğinden bu konuda Hassa Müşiri Rauf Paşa ile görüşülmesi için irade buyruldu. Zira Paşa'nın bu alanda bilgisi vardı ve R. Mathieu'yu tanıyordu. R. Mathieu'nun yanına gönderilen personel tarafından örnek manken ve protez kol imâl edilmişti. Bu

58 "Surgical Instruments", *The Oriental Adviser*, 20 January 1893, 2.

59 BOA, DH.MKT. 166/25; BOA, BEO. 312/23395.

60 BOA, BEO. 266/19908, 15 Ağustos 1309 (27 Ağustos 1893).

61 BOA, BEO. 266/19908, 15 Ağustos 1309 (27 Ağustos 1893).

62 BOA, İ.HUS. 22/41, 19 Mart 1310 (31 Mart 1894).

63 BOA, BEO. 381/28548, 29 Mart 1310 (10 Nisan 1894).

örneklerin de Rauf Paşa tarafından görülmesi istendi.⁶⁴ Bu emir üzerine R. Mathieu ile görüşülerek malzemelere ilişkin bir defterin acele düzenlenmesi talep edildi. Söz konusu defter gelene kadar, daha önce R. Mathieu tarafından gönderilen kataloglardan bir takım da Sadarete sunuldu.⁶⁵ Çok geçmeden R. Mathieu, istenen fiyat pusulasını içeren bir defter gönderdi. İstanbul'da kurulması düşünülen imalathaneye dair çeşitli bilgileri istedi, atölye mevcut binalardan birine kurulacak ise bu binanın resimlerinin gönderilmesini de talep etti. Bu iş için yeni bir bina yapılması düşünülüyorsa işin başında bulunmak amacıyla İstanbul'a gelebileceğini de bildirdi. Ayrıca fabrikasında eğitim alan personelin bütün modelleri yapmayı öğrendiklerini fakat bu kişilerin eleman yetiştirebilmeleri için bir yıl daha eğitimlerine devam etmeleri gerektiğini de ifade etti.⁶⁶ Padişah tarafından bu tesisin Tophane'de kurulması uygun görüldü. Zira bu malzemelerin çoğu Tophane'de mevcuttu. Mevcut olan malzemeler göz önünde tutularak kurulacak imalathanenin masrafının yeniden hesap edilmesi konusunda emir verildi.⁶⁷

İstanbul'da kurulması tasarlanan imalathanenin 1894 yılında tamamlandığına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak 1893 yılında Tersane-i Amirede protez yapımına başlanmış ve 1894 yılında kesin netice alınmıştır. Bu gelişmenin de imalathane kurulmasını hızlandırdığı ve padişahın bu yönde emir vermesine vesile olduğu anlaşılmaktadır. 25 Ocak 1894 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Bahriye Nezaretine Avellis'in daha önce yapımı için 2.500 kuruş istediği Zağra muhacirlerinden Ahmed'in proteziyle ilgili bir yazı gönderildi. Yazıda bu kişinin protezinin yapılması için Mösyö Avellis ile görüşülmesine rağmen böyle protezlerin Bahriye tarafından imâl edildiğine dair bir haber alındığı ifade edilmekte ve bu kişi için de protez yapılması istenmekteydi.⁶⁸ Ahmed'in protezinin yapım işinin uzamasıyla ilgili olan bir evrakta da 1893 yılının sonunda bu işin Hüseyin Efendi'ye verildiği zikredilmekteydi.⁶⁹ Bunu teyit eden diğer bir kayıt, İstanbul'da görev yapan Polis memuru İstapan (Stefan) Efendi'nin protez talebini içeren 1 Ocak 1894 tarihli belgedir. Zamanı bilinmemekle birlikte gece nöbette olduğu sırada Kumkapı'da demiryolu hattı çevresinde dolaşırken trenin altında kalan İstapan Efendi'nin yaşanan kazada sağ kolu kopmuştu. Zaptiye Nezareti tarafından Bahriye yüzbaşlarından birinin Avrupa'da protez kol imâlini öğrenerek İstanbul'a döndüğünün ve Avrupa'dakilerden daha kaliteli olmak üzere bir protez kolu 2.000 kuruşa yaptığının haber alındığı ifade edildi. Görevdeyken kaza geçiren İstapan Efendi için de protez yaptırılması ve ücretinin de Zaptiye Nezareti bütçesinden karşılanması konusunda izin istendi.⁷⁰

64 BOA, İ.HUS. 22/41, 19 Mart 1310 (31 Mart 1894).

65 BOA, BEO. 381/28548, 29 Mart 1310 (10 Nisan 1894).

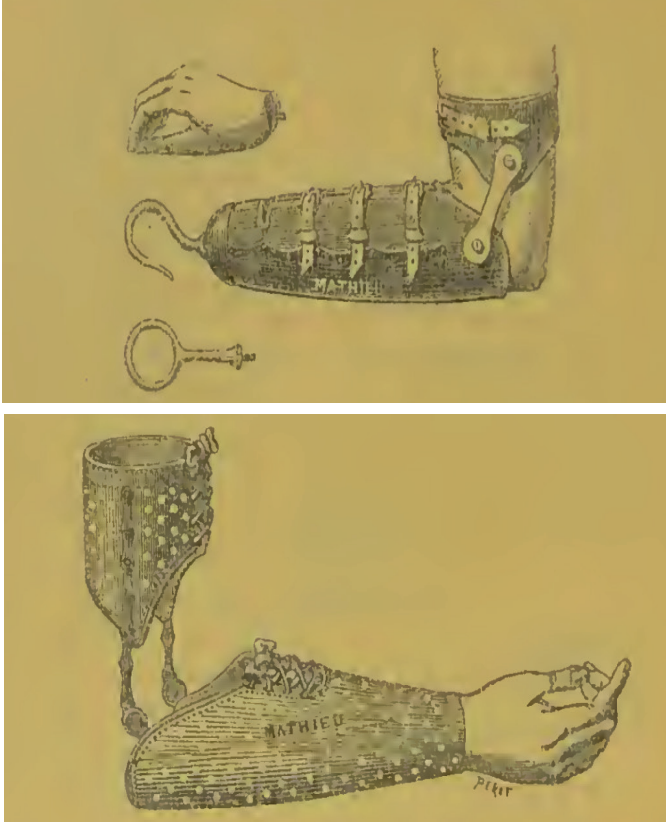
66 BOA, İ.HUS. 28/93, 2 Ağustos 1310 (14 Ağustos 1894).

67 BOA, Yıldız Sadaret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.) 306/81, 7 Ağustos 1310 (19 Ağustos 1894); BOA, BEO. 461/34528, 11 Ağustos 1310 (23 Ağustos 1894); BOA, BEO. 462/34646, 13 Ağustos 1310 (25 Ağustos 1894).

68 BOA, DH.MKT. 166/25, 13 Kanunisanı 1309 (25 Ocak 1894).

69 BOA, DH.MKT. 166/25, 15 Nisan 1310 (27 Nisan 1894).

70 BOA, BEO. 339/25400, 20 Kanunievvel 1309 (1 Ocak 1894).

On dokuzuncu yüzyılın sonuna ait kol ve el protezi örnekleri
Maison L. Mathieu Kataloğu (Paris: 1889), 334.

Protez imâl ettiğine dair bilgi verilen usta, daha önce Paris'e Mösyö Mathieu'nun yanına eğitim alması için gönderilenlerden biri olan Kolağası (Yüzbaşı) Hüseyin Efendi'ydi. Hüseyin Efendi'nin dışında Bahriye'den İlhami Efendi ile Tophane-i Amireden de iki kişi gönderilmişti. Ancak Hüseyin Efendi, hakkında yapılan şikâyet neticesinde geri dönmüş ve orada bulunduğu sürede protez yapımını öğrendiğinden Tersane-i Amirede protez kol ve bacak imâl etmeye başlamıştı.⁷¹ Alpsoy, Hüseyin Efendi haricindeki diğer kişilerin Paris'te

71 BOA, BEO. 476/35667, 29 Ağustos 1310 (10 Eylül 1894). Hüseyin Efendi'nin geri dönüşüne dair birkaç ayrı görüş ileri sürülmektedir: Alpsoy, beş yılda öğreneceği işi 11 ay gibi kısa bir sürede öğrendiğini ve kendi isteğiyle geri döndüğünü (Alpsoy, *Suni Uzun ve Ortopedik Cihazlar*, 8), Tanaçan ise 14 Haziran 1893 tarihli bir belgede Hüseyin Efendi'nin eğitiminin yeterli görülmesi hâlinde İngiltere veya Almanya'daki fabrikalardan birine gönderilmek üzere şimdilik İstanbul'a dönmesine dair irade buyrulduğunu ifade etmektedir (Tanaçan, "Türk Ortopedisinin Tarihçesi", 157). Muhtemelen Tanaçan tarafından bahsedilen bu yazı, Hüseyin Efendi'nin hakkında yapılan şikâyetin İstanbul'a bildirilmesi üzerine kaleme alınmış olmalıdır.

mızıka ve tıbbî alet yapımıyla ilgilendiğini bildirmektedir.⁷² Hüseyin Efendi ile birlikte Paris'e gönderilmiş olan arkadaşının vefat ettiği de daha sonraki yıllara ait bir belgede zikredilmektedir.⁷³ Bu bilgilerden hareketle gönderilen ilk dört kişiden protez imâlinde ustalaşan tek kişinin Hüseyin Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte R. Mathieu'nun gönderilenlerin ustalaşması için biraz daha zamana ihtiyaç olduğunu bildirmesine rağmen kastettiklerinin de Hüseyin Efendi'nin haricindekiler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer protez talepleriyle birlikte başta Avellis'e havale edilen Zağra muhacirlerinden Ahmed'in protezinin yapımı da Hüseyin Efendi'ye verilmişti. Ancak 1894 yılının Nisan ayına gelinmesine rağmen protezin teslim edilmediğine dair Ahmed tarafından başvuru yapıldı.⁷⁴ Fakat birkaç ay sonra protezin 2.000 kuruşa mâl edildiği ve Dahiliye Nezaretine gönderildiği bildirildi.⁷⁵ Yine bu dönemde Denizlili Mehmed oğlu Hasan, sol bacağı için protez yapılmasını istedi. Bu istek üzerine protezin nerede yaptırılacağı ve masrafının ne kadar olacağı soruldu.⁷⁶ Konunun Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne havale edilmesi üzerine kalitesiz bir protezin 40-50 kuruşa imâl edilebileceği ifade edilirken kaliteli bir protezin maliyetinin ise 3.000-4.000 kuruşa kadar çıkabileceği bildirildi.⁷⁷ Bahriye Nezareti tarafından protez bacakların çeşitleri ve fiyatlarına dair bir de liste hazırlandı. Bu listeye göre kalçadan ampüte edilen bacağa yapılacak protezin fiyatı 3.000-3.500; diz kapağından ampüte edilen bacak için yapılacak protezin fiyatı 2.000-2.500 ve on beş santimetre diz kapağının altından ampüte edilen bacak için gerekli olan protezin fiyatının da 1.500-2.000 kuruş arasında olacağı bildirilmekteydi.⁷⁸ Denizlili Hasan'a yapılacak protezin parasının devlet tarafından karşılanmasına karar verilmişse de⁷⁹ Hüseyin Efendi, rahatsızlığı sebebiyle hava değişimi için İstanbul dışındaydı ve Tersane-i Amirede bu işle ilgilenen başka biri daha yoktu.⁸⁰ Biraz önce bahsi geçen Ahmed'in proteziyle ilgili olan belgelerden birinin arkasında "*Bahriye Yüzbaşılardan Kazım Bey tarafından imâl olunacaktır*"⁸¹ şeklinde tarihsiz bir bilgi yer almaktaysa da resmi yazışmaların herhangi bir yerinde böyle bir isim zikredilmemekte ve protezin ustasının Hüseyin Efendi olduğu bildirilmektedir. Bu ismin belgenin başka bir yerinde geçmemesi ve Bahriye nazırının Kasım 1894'te Tersane-i Amirede bu işle ilgilenen başka birinin olmadığını beyan etmesi,⁸² evrak arkasındaki bu bilginin farklı bir iş için yazıldığını düşündürmektedir.

72 Alpsyoy, *Suni Uzun ve Ortopedik Cihazlar*, 8.

73 BOA, Y.MTV. 161/44, 23 Muharrem 1315 (24 Haziran 1897). Bu kişinin İlhami Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

74 BOA, DH.MKT. 166/25, 15 Nisan 1310 (27 Nisan 1894).

75 BOA, DH.MKT. 166/25, 7 Teşrinisani 1310 (19 Kasım 1894).

76 BOA, BEO. 437/32767, 6 Temmuz 1310 (18 Temmuz 1894); BOA, BEO. 476/35667, 29 Ağustos 1310 (10 Eylül 1894).

77 BOA, BEO. 460/34494, 10 Eylül 1310 (22 Eylül 1894).

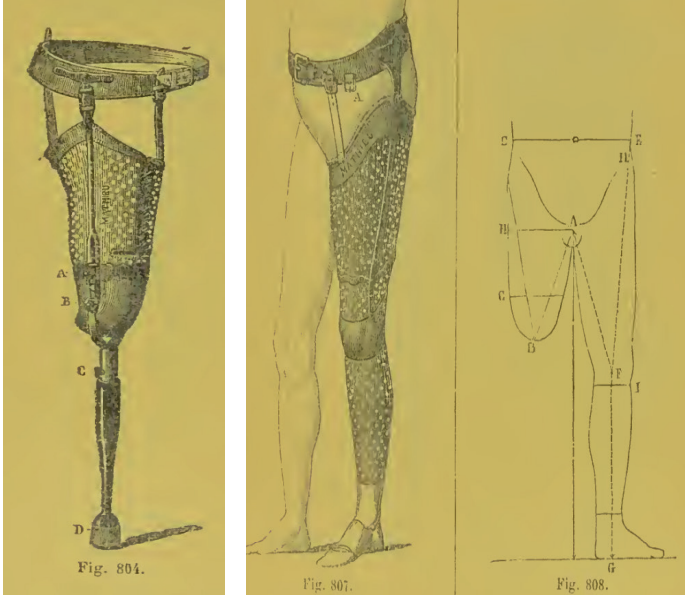
78 BOA, BEO. 476/35667, Tarihsiz.

79 BOA, DH.MKT. 287/13, 12 Eylül 1310 (24 Eylül 1894).

80 BOA, BEO. 515/38559, 27 Teşrinievvel 1310 (8 Kasım 1894).

81 BOA, DH.MKT. 166/25. Tarihsiz.

82 BOA, BEO. 515/38559, 27 Teşrinievvel 1310 (8 Kasım 1894).

Ondokuzuncu yüzyılın sonuna ait bacak protezi örnekleri
Maison L. Mathieu Kataloğu (Paris: 1889), 329, 331.

Protez İmalatının Kurumsallaşmasına Yönelik Girişimler ve Engellilere Umud Olması

Tersane-i Amirede ilk protezlerin yapımının ardından bu alanda önemli gelişmeler görüldü. Devletin verdiği destekle imalat kurumsal bir hâle getirilmeye çalışıldı ve bu gelişmeler, ihtiyacı olan hastalara umut oldu. Böylece taleplerde de dönemin şartlarına göre artış görüldü. Alpsoy, Hüseyin Efendi'nin memlekete döndükten sonra padişahın emriyle ilk olarak Yıldız'da, daha sonra da Tersane-i Amirede *Âlât-ı Nazike* ismiyle protez imalathanesini kurduğunu ve yanına birçok çırak verilse de Bahriye'de öğrenci olan Rifat Bey'in işe devam ettiğini zikretmektedir. Tarih olarak da *tahminen 50 yıl önce* ifadesini kullanmaktadır. Alpsoy'a göre bu şekilde memlekette ilk defa protez atölyesini Hüseyin ve Rifat Beyler kurmuştur.⁸³ Alpsoy'un kitabının 1951 baskılı olması, atölyenin 1900 yılında ya da bu yıla yakın bir zamanda kurulduğunu göstermekteyse de tam bir tarih verilmemektedir. Ancak belgelerde bu isimde bir imalathaneye ulaşılamamasıyla birlikte Hüseyin Efendi de ilk olarak Yıldız Sarayı'nda değil 1893'te Tersane-i Amirede bu işe başlamıştı. *Âlât-ı Nazike* isimli imalathane, Yıldız Sarayı'nda ve Hüseyin Efendi tarafından kurulmuşsa belgeler bu tarih konusunda 1897 yılını işaret etmektedir. Zira 1897'de Hüseyin Efendi, Yıldız Sarayı Tamirhanesinde görevlendirildi. Bunun üzerine Tersane-i Amirede de ihtiyaç olmasından

83 Alpsoy, *Suni Uzuv ve Ortopedik Cihazlar*, 8.

dolayı Bahriye Nazırı, Hüseyin Efendi'nin haftanın üç günü Tersane-i Amiredeki işine devam etmesini, diğer günlerde Yıldız Sarayı Tamirhanesinde çalışmasını talep etti.⁸⁴

Tersane-i Amirenin dışında protez imâline başlayan diğer bir kurum da Tophane-i Amire idi. Sanayi Alaylarından Avrupa'ya gönderilenlerden bir netice alınamamışsa da yine aynı alayın mensubu Yüzbaşı Kerim [Abdülkerim] Efendi'nin numune olarak bir protez bacak yaptığı Tophane-i Amire Müşiri tarafından bildirilmekteydi. Abdülkerim Efendi, VII. Orduda görevliyken kurşun isabet etmesi neticesinde ayağı kesilen Halepli Mehmed için de protez yapmıştı.⁸⁵ Buradan anlaşılıyor ki Abdülkerim Efendi, profesyonel şekilde olmasa da kendi imkanlarıyla protez yapmayı öğrenmişti. Ancak Mehmed için yaptığı protezin modern protezlerin dışında *ahşaptan* bir malzeme olduğu da akla gelmektedir. Ayrıca Tophane'de protez imâliyle uğraşan tek ismin Abdülkerim Efendi olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu sebeple kurumda eğitilmiş kişilere duyulan ihtiyaç, yeniden Avrupa'ya personel gönderilmesini gündeme getirdi. Bu amaçla da 1895 yılında Kolağası Şevki, Mülazım Nuri ve Refet Efendiler Paris'e gönderildi.⁸⁶ Bir yıl sonra da Mösyö Mathieu'nun fabrikasında çalışan görevlilerden Mösyö Lages'e orada eğitim alanların işlerinin kolaylaştırılmasında yardımcı olması sebebiyle beşinci rütbeden bir nişan verildi.⁸⁷

Personel yetiştirilmesindeki çabaya rağmen yeni taleplerin karşılanmasında yetersiz kalıyordu. Taleplerin artışıyla birlikte ihtiyacı karşılayamayan devlet, bir taraftan da kendi imalathanesinde üretim yapan Hugo Avellis'e iş havale etmekteydi.⁸⁸ Aynı yıl İstanbul dışında Tekfurdağı'nda da protez imâl edildiği, protezi imâl eden Gemlikli Haralambo isimli ustaya verilen madalyadan tespit edilmektedir. Yapılan protezin de Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti tarafından görülerek kullanıma uygun olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹ Ancak yapılan bu protezin modern gelişmeler ışığında imâl edilmediği ve eski tarzda ahşaptan bir bacak olabileceği akla gelmektedir. Zira o dönemde hâlâ aynı yöntem de kullanılmaktaydı. 1897 yılında Edirnekapı'da Ali isimli bir kişinin, kömür yüklü bir arabayı boşaltırken kaza sonucu sağ ayağı kırıldı. Yenibahçe Gureba-yı Müslimîn Hastanesi'nde (İstanbul) yapılan tedavisinden bir sonuç alınamayınca Ali'nin ayağı ampüte edildi ve kendisine ahşaptan bir protez verildi. Ancak bu protezi kullanmakta çok zahmet çeken Ali, bir yıl sonra durumunu

84 BOA, Y.MTV. 161/44, 23 Muharrem 1315 (24 Haziran 1897).

85 BOA, BEO. 476/35667, 29 Ağustos 1310 (10 Eylül 1894). Abdülkerim Efendi, sadece protez bacak yapmıyor, bununla birlikte protez diş de imâl ediyordu. 1894 yılının sonunda bu protezler için kendisine 1.000 kuruş verilmesi uygun görüldü (BOA, BEO. 535/40125, 6 Kanunievvel 1310 (18 Aralık 1894); BOA, DH.MKT. 327/28, 1 Kanunievvel 1310 (2 Ocak 1895). Bu çalışmasından dolayı da terfi ettirildi (BOA, BEO. 560/41966, 15 Kanunisanı 1310 (27 Ocak 1895).

86 Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)* (İstanbul: Kitabevi, 2020), 94.

87 BOA, İ.TAL. 104/9, 11 Eylül 1312 (23 Eylül 1896); BOA, Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.) 182/76, 19 Eylül 1312 (1 Ekim 1896).

88 BOA, Y.PRK.HH. 29/46, 13 Teşrinievvel 1312 (25 Ekim 1896).

89 BOA, BEO. 752/56379, 3 Mart 1312 (15 Mart 1896).

bildirerek Avrupa'dan bir protez getirtilmesini talep etti.⁹⁰ Tophaneden verilen bilgiye göre önceki protezlerin Avrupa'dan getirilmesine rağmen bu uygulamanın devam etmediği ve Tophane-i Amirede modern protezlerin yapıldığı beyan edildi. Bu sebeple Sadaretin izni olursa Ali'ye protez yapılacağı bildirildi.⁹¹ Bu da uygun bulunarak 893 buçuk kuruşa imâl edilecek protezin⁹² parasının Dahiliye Nezareti tarafından ödenmesine karar verildi.⁹³ Bahsedilen ahşap protezin hangi birimde yapıldığının tam olarak tespit edilememesine rağmen konuyla ilgili olarak Tophane ile görüşülmesi, Abdülkerim Efendi tarafından imâl edildiğini düşündürmektedir. Ayrıca verilen cevap, 1895 yılında Paris'e gönderilen personelin de geri dönerek Tophanede modern protez üretimine başladığına işaret etmektedir.

Yaşanan bu gelişmelerin engellilere umut olduğuna dair diğer bir örnek, Krikor veled-i Onnik'in protez talebinde görülmektedir. 1899'da 26 yaşında olan Krikor isimli genç, 1893 yılında kaza sebebiyle ameliyat edilmiş ve sol ayağını kaybetmişti. Bu kişi kazadan 6 yıl sonra protez yapılmasını talep etti.⁹⁴ 1.800 kuruşa mâl edileceği anlaşılan protezin parasının atıyye-i seniyye ödeneğinden karşılanması uygun bulunarak Bahriye Nezaretine bilgi verildi.⁹⁵

Hastanelerin Engellilere Yönelik Hizmetleri ve Protez İmalatı Konusundaki Girişimler

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı'da tıp alanında önemli adımlar atıldı ve modern hastaneler kuruldu. 1898 yılında tıp ve cerrahî alanında önemli bir gelişme olarak Gülhane Seririyat Hastanesi açıldı ve Almanların desteğiyle modern yöntemlerden faydalanılmaya çalışıldı.⁹⁶ Kuruluşuyla birlikte Almanya'dan Prof. Dr. Robert Rieder (1861-1913) getirildi. Eski Gülhane Askeri Lisesi'nin binası, hastane için restore edilmeye başlandı. Dört aylık çalışmanın sonunda hasta odaları, ameliyathaneler ve cihazlarıyla birlikte modern bir hastane kurulmuş oldu. İstanbul'daki sağlık kurumlarının inşaat sürecini takip eden Rieder, inşaattan düştü ve bel omurları ile bacakları kırıldı. Bu kazanın ardından Alman hekimin proteze olan ihtiyacı üzerine atölye kurulmasına yönelik çalışmaların başlatıldığı zikredilmektedir.⁹⁷ Ancak önemli ameliyathaneler yapıldığı bu hastanede hastaların ihtiyaç duyduğu protezlerin

90 BOA, BEO. 1194/89510, 25 Ağustos 1314 (6 Eylül 1898).

91 BOA, BEO. 1194/89510, 23 Rebiülahir 1316 (10 Eylül 1898).

92 BOA, BEO. 1212/90852, 29 Eylül 1314 (11 Ekim 1898).

93 BOA, DH.MKT. 2138/99, 12 Teşrinisani 1314 (24 Kasım 1898).

94 BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.) 1366/11, 16 Mayıs 1315 (28 Mayıs 1899); BOA, BEO. 1317/98754, 19 Mayıs 1315 (31 Mayıs 1899).

95 BOA, İ.DH. 1366/11, 13 Temmuz 1315 (25 Temmuz 1899); BOA, BEO. 1348/101038, 13 Temmuz 1315 (25 Temmuz 1899); BOA, DH.MKT. 2305/26, 31 Kanunisanı 1315 (12 Şubat 1900).

96 Cem Hakan Başaran, "Prof. Tbp. Mirliva Julius Wieting Tarafından Yazılan "Gülhane Hakkında Üçüncü Layiha" Adlı Eserin Çeviri Yazısı", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 24 (2018), 54.

97 Birdane vd., "The Development of Artificial Organs and Prostheses...", 325.

yapımı diğer kurumlara havale edilmekteydi.⁹⁸ Bunun kurumsal olarak belirli bir birimin geliştirilmesi hedefinden kaynaklı olabileceği düşünülebilir. Ancak döneminde Gülhane Seririyat Hastanesi gibi modern bir sağlık kuruluşunun hizmete açılmasına rağmen istenen seviyeye getirilemediğini de göstermektedir. Bu da protez imalatının altyapısının malî gerekçelerle böyle modern bir hastanede kurulamadığı ve yeniliklerin her sağlık kuruluşuna yansıtılmadığı yönünde fikir vermektedir. Zira bu hastanede protez imâlî için girişimler, Alman firmalarının desteğiyle ancak Balkan Savaşlarından sonraya kalmıştır.⁹⁹

II. Abdülhamid Dönemi'nde Gülhane Seririyat Hastanesinde protez üretimine denk gelinmezken aynı dönemde hizmete açılan Hamidiye Etfal Hastanesi (Şişli Etfal Hastanesi) protez yapımı konusunda önemli bir birim oldu. 5 Haziran 1899 tarihinde açılan hastaneye¹⁰⁰ Tersane-i Amirede görevli olan ve devlet birimlerinde protez için ilk çalışmaları başlatan Kolağası Hüseyin Efendi'nin *Alet-i Cerrahiye ve Suni Ayak İmalî* için görevlendirildiği bildirilmektedir.¹⁰¹ Ancak bu atamayla ilgili olan belgede Bahriye Kolağası olduğu ifade edilen isim, Hüseyin Rıza Efendi olarak geçmektedir. Bundan dolayı da aynı kişi olup olmadığı konusunda bir tereddüt ortaya çıkmaktadır. Zira Hüseyin Efendi'nin ismi, daha önceki yıllara ait olan belgelerde bu şekilde zikredilmemektedir. 1903'te Hafız Kadri Efendi'ye yaptığı protezle ilgili yazışmalarda da *Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi Suni Aza İmâlîne Memur Kolağası Hüseyin Rıza* ismi geçmektedir.¹⁰² Söz konusu belirsizliğe rağmen bu hastanede protez yapım çalışmalarının başlatıldığı ve Hüseyin Rıza Efendi'nin 1901 yılından itibaren burada hizmet verdiği anlaşılmaktadır.¹⁰³ Ayrıca yaptığı başarılı çalışmalardan dolayı da 1904'te II. Abdülhamid tarafından 1.000 kuruş atıyye-i seniyye ile ödüllendirilmiştir.¹⁰⁴

Hüseyin Rıza Efendi, 1905 yılında hastanede bir imalathanenin kurulması için talepte bulundu. Bu şekilde hastanede tedavi edilen muhtaçlar için gerekli olan kol ve bacak protezleri, Avrupa ürünlerine göre daha kaliteli bir şekilde imâl edilecekti. Bununla birlikte kurulacak imalathanede, hastane laboratuvarlarında mevcut olan cerrahî malzemenin ihtiyaç duyulduğunda tamiri de yapılabilecekti. Bu imalathanenin kurulması için 28 kalem malzeme gerekiyordu. Adet ve birim fiyatıyla beraber hazırlanan listedeki malzemelerin toplam maliyeti de 20.500 kuruş olarak hesap edilmişti.¹⁰⁵ Bu listede yer alan ürünler, protez imâlinde kullanılan malzemeleri göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Zira listede torna tezgâhından zımpara tezgâhına, vantilatörden tesviyeci, demirci, saatçi, sarraç, lehim

98 BOA, BEO. 2636/197630, 17 Temmuz 1321 (30 Temmuz 1905).

99 Kurnaz Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûlleri...", 99.

100 Betül Altıntaş Selçuk ve Cihan Çolak, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi," *Lokman Hekim Journal* 2, 1 (2012), 12.

101 Tanaçan, "Türk Ortopedisinin Tarihçesi", 157; Heybet, "Bahriye Sağ Kolağası Hüseyin Efendi...", 80.

102 BOA, ML.EEM. 458/63, 12 Teşrinisani 1319 (25 Kasım 1903).

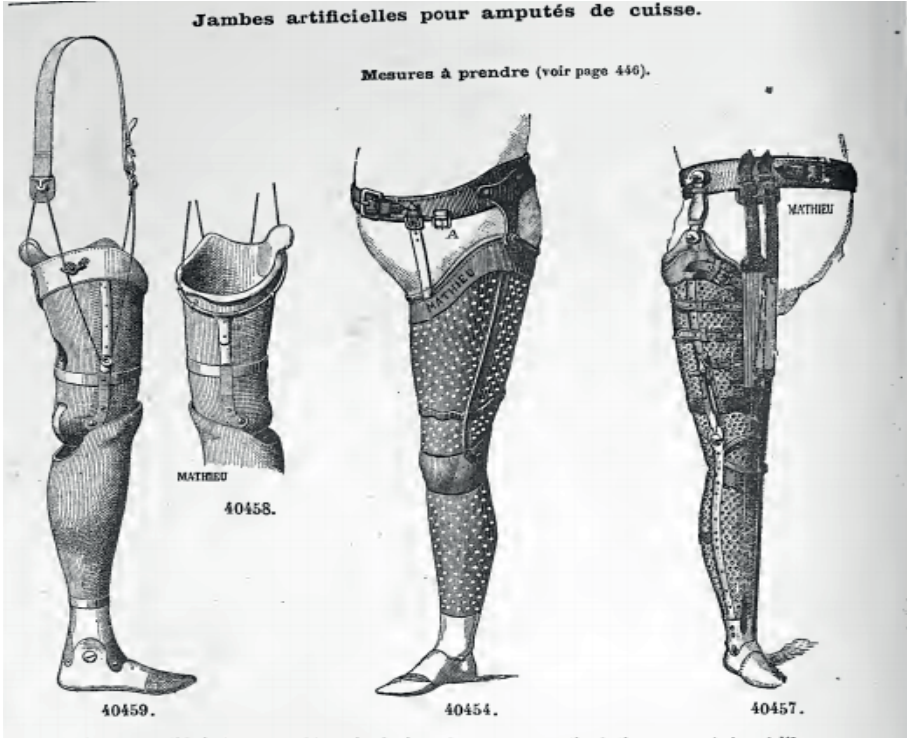
103 BOA, ML.EEM. 385/36, 15 Ağustos 1317 (28 Ağustos 1901).

104 BOA, ML.EEM. 480/28, 14 Ağustos 1320 (27 Ağustos 1904).

105 BOA, Y.MTV. 272/104, 12 Mart 1321 (25 Mart 1905).

takımlarına, dikiş makinesi ile iğneden tele kadar birçok üretim malzemesine ve bu tezgâh ve makinelerde işlenecek ağaç, kumaş ve meşin gibi tüketim malzemelerine yer verilmişti. Hatta listenin sonuna ölçü alınması için kullanılacağı tahmin edilen “Paris alçısı” [Plâtre de Paris] adını taşıyan alçı türü de yazılmıştı.¹⁰⁶

Malzeme açısından 1906 yılında yapılan iki protez üzerinden de bilgi edinilebilmektedir. Bunlardan biri, Kolağası Ali Efendi'nin amcası Molla Mustafa Ağa'ya düz üstünden bel korseli olarak yapılan bir protezdi. Ustalığını Hüseyin Rıza Efendi'nin yaptığı protezin ana malzemesi içinde İngiliz çeliği ve aynı çelikten bağlantı kısımları, Fransız güderi meşini, ıhlamur ağacı, nikel toka, nikel tel, pirinç vida, yay, ipek kumaş ve lastikli şeritler yer alıyordu. Mükemmel şekilde olduğu ifade edilen protezin maliyeti ise 1.262 buçuk kuruştı.¹⁰⁷ Diğeri de Manastırlı İsmail Hakkı Bey'in oğlu Cevdet için yapılan protezdi. Aynı malzemeleri içerdiği anlaşılma birlikte ıhlamur ağacının, protezin Fransız alçısından yapılan kalıbında ve ayak kısmında kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Bu bilgi, ahşabın protezin ana malzemesi olmaktan çıktığını ve protezin belirli kısımlarında destek ürünü olarak kullanıldığını da göstermektedir.

Yirminci yüzyılın ilk yıllarına ait bacak protezi örnekleri
Maison L. Mathieu Kataloğu (Paris: 1907), 444.

106 BOA, Y.MTV. 272/104, Tarihsiz.

107 BOA, ML.EEM. 561/34, 18 Şubat 1321 (3 Mart 1906).

108 BOA, ML.EEM. 672/36, 10 Nisan 1324 (23 Nisan 1908).

1908 yılına gelindiğinde rütbesi binbaşılığa terfi ettirilmiş olan Hüseyin Rıza Efendi'nin hastanedeki görevi konusunda yeni bir karar alındı. 5 Ağustos 1908 tarihinde hastane yönetimince imâl ettiği protezler için ücret ödenen Hüseyin Rıza Efendi'ye ayrıca maaş verilmesine gerek olmadığı düşünüldü. Hüseyin Rıza Efendi'nin şahsıyla ilgili olmayan ve bütçe yetersizliğinin etkisiyle alınan bu karardan dış tabibi ile mütercim de etkilendi. Bu şekilde Hüseyin Rıza Efendi'nin buradaki resmi görevine son verilmiş oldu.¹⁰⁹ Ancak dönemde proteze duyulan ihtiyaç göz önüne alındığında bu alanda ustalaşan isimlerin kurumlarda ya da özel olarak çalışmalarına devam ettiği tahmin edilmektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde engelliler, fizyoterapi açısından da desteklenmekte, bu şekilde protez kullanımı için altyapı oluşturulmaktaydı. Bunun için Gülhane Seririyat ve Hamidiye Etfal hastanelerinde Avrupa'dan getirtilen modern cihazlarla felçli hastaların tedavileri sürdürülmekteydi.¹¹⁰ Alman doktorların yönetimine bırakılan Gülhane Seririyat Hastanesine daha açılışının ilk yılında Almanya'dan Doktor Prof. Hoffmann getirtilerek masaj tedavisine başlanılmıştı.¹¹¹ Bu dönemde sağlık alanındaki gelişmelerde, Almanların etkisi hissedilmekteydi. Hamidiye Etfal Hastanesi için de cerrahî malzeme tedarikinde yine Almanlardan yardım alındı ve bu iş için bir Alman görevlendirildi.¹¹²

Aynı dönemde bu iki hastanede yaşanan gelişmelerden Darülacezenin de faydalandırılması düşünüldü. 1903 yılında söz konusu cihazlardan getirtildi ve böylece fizyoterapi çalışmaları burada da başlatıldı. 1906 yılında da protez yapımı için önemli bir tesis kurulması talep edildi. Bu konudaki girişimci, Tersane-i Amirede *Protez Kol ve Bacak Fabrikası Memuru* olarak görev yapan *Yüzbaşı Osman Efendi*'ydi. Osman Efendi'nin tasarısına göre bu fabrika, hem Darülacezedeki kimsesizlere iş istihdamı sağlayacak hem de protez kol ve bacak üretiminin yanında cerrahî malzeme imâl edilecek geniş bir tesis olacaktı. Bu fabrikada bütün hastane ve askerî daireler için gerekli olan malzemeler yapılacak ve tamirine ihtiyaç duyulanlar da yenilenmiş olacaktı. Fabrikanın kurulması hâlinde Avrupa'dan birçok masraf yapılarak getirtilen ürünler, Darülacezede üretilmiş olacak ve daha başlangıçta tahmini olarak yıllık 150.000 kuruş gibi bir gelir de elde edilecekti. Fabrikanın kurulması için daha önce de girişimde bulunulduğu ve gereken malzemelerin arz edildiği ifade edilmekteydi. Bu önerinin kabul edilmesi durumunda çalışacak görevliler de düşünülmüştü. Bu alanda tecrübesi olan Bahriyeden İstanbullu Yüzbaşı Hüseyin İsmet, Beşiktaşlı Mülazım Rifat Emin ve Edremitli Mülazım Ahmet Ali Efendiler burada çalışacakları gibi protez yapımını da bu alanda yetişmek isteyenlere öğreteceklerdi.¹¹³ Fakat bunun gerçekleşmediği tahmin edilmektedir. Zira bu talepte bulunan kişinin birkaç yıl sonrasında yine Tersane-i Amirede

109 BOA, ML.EEM. 696/29, 30 Temmuz 1324 (12 Ağustos 1908).

110 BOA, DH.MKT. 753/12, 2 Ağustos 1319 (15 Ağustos 1903).

111 BOA, İ.HUS. 78/42, 7 Teşrinisani 1315 (19 Kasım 1899).

112 BOA, İ.HUS. 147/12, 8 Teşrinievvel 1322 (21 Ekim 1906).

113 BOA, DH.MKT. 1084/9, 11 Mayıs 1322 (24 Mayıs 1906).

çalışmaya devam eden Osman İsmail Efendi olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte söz konusu girişim, protezlerin diğer birimlerde de yapılması gerektiği fikrinin oluştuğunu açık bir şekilde göstermektedir.¹¹⁴

Protez Ustalarının Artışı ve Engellilere Yansımaları

Protez imalat merkezlerinin artışı konusundaki girişimlerle yeni bir iş kolu oluşturulmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Zira kısa süre içinde protez imâlinde yaşanan bu gelişme ve alandaki ustaların artışı, rekabeti de beraberinde getirmiştir. Buna dair Kadri Ağa'nın protezi örnek gösterilebilir. Sadaret Müsteşarlığında odacılık yapan bu kişinin 1907'de sol bacağı dizinden kesilmişti. Kadri Ağa, ameliyat sonrasında atıyye-i seniyye ödeneğinden karşılanmak üzere bir protez yapılmasını talep etti.¹¹⁵ Yapılan muayene neticesinde Kadri Ağa'nın protezinin 2.470 kuruşa imâl edilebileceği ve yapımı için ölçüsünün de alındığı Tophane-i Amiredeki ilgili memur tarafından bildirildi.¹¹⁶ Ancak Sadaret tarafından bu miktar yüksek bulundu. Zira aynı şekilde bacağı dizinden ampüte edilen Giresunlu Talib için gereken protezin Avrupa'dan 1.500 kuruşa getirtilme imkânı olduğu, dahası Tersane-i Amire ve Tophane-i Amirede protez yapabilen zabıtların bulunduğu ve bunlar tarafından uygun fiyatla protez yapılabilceği düşünüldü. Bu sebeple verilen fiyatın acilen incelenmesi istendi.¹¹⁷ Tophanedeki ustanın, masrafın düşürülemeyeceğini bildirmesi¹¹⁸ üzerine Tersane-i Amire ile görüşüldü. Bu kurumda çalışan protez imalatçısı Osman İsmail Efendi¹¹⁹ tarafından düzenlenen raporda hastanın muayene edildiği ve söz konusu protezin 1.500 kuruşa yapılabilceği beyan edildi.¹²⁰ Bunun üzerine de Kadri Ağa'nın protezi için söz konusu miktarın Osman İsmail Efendi'ye ödenmesi uygun bulundu.¹²¹ Bu bilgiler iki önemli sonucu ortaya koymaktadır. Biri protez ücretlerinin hâlâ istenen miktarlara düşürülemediği, diğeri de fiyatların düşürülmesi için girişimlerin olduğu ve rekabetin yaşanmaya başladığıdır. Bunun dışında rekabet fikrini, Osman İsmail Efendi'nin protez ustası olduğuna dair bir kartvizit yaptırması ve protez ücretinin imalatçı ustaya verildiği bilgisi de desteklemektedir.

114 Aynı dönemde başka girişimde bulunanlar da vardı. Zira Gümüşsuyu Marangozhanesinde Bursalı Mustafa Çavuş da bir protez imâl etmişti. BOA, DH.MKT. 517/50, 25 Nisan 1318 (8 Mayıs 1902); BOA, BEO. 1862/139644, 25 Mayıs 1318 (7 Haziran 1902). Fakat Mustafa Çavuş'un daha önce eğitim için Avrupa'ya gönderildiğine, ya da eğitilmiş kişilerin yanında bu işi öğrendiğine dair bir bilgiye ulaşılamadı. Bundan hareketle de yaptığı protezin eski usuldeki ahşap bacak mı yoksa modern usullerle üretilen bir protez mi olduğu kesin olarak tespit edilemedi.

115 BOA, BEO. 3102/232606, 4 Temmuz 1323 (17 Temmuz 1907).

116 BOA, BEO. 3127/234521, 4 Ağustos 1323 (17 Ağustos 1907).

117 BOA, BEO. 3127/234521, 6 Ağustos 1323 (19 Ağustos 1907).

118 BOA, BEO. 3158/236783, 16 Eylül 1323 (29 Eylül 1907).

119 Bu kişinin Darülacezede fabrika kurulmasını isteyen isim olduğu tahmin edilmektedir. Zira Bahriye Nezaretinde görevli olan Osman İsmail Efendi'nin 1902 yılında Tersane-i Amirede çalıştığı anlaşılmaktadır. BOA, ML.EEM. 418/5, 28 Ağustos 1318 (10 Eylül 1902).

120 BOA, BEO. 3158/236783, 17 Eylül 1323 (30 Eylül 1907).

121 BOA, BEO. 3158/236783, 18 Eylül 1323 (1 Ekim 1907); BOA, DH.MKT. 1206/65. 6 Teşrinievvel 1323 (19 Ekim 1907).

Kartvizitinden de anlaşıldığı üzere kurum dışında özel olarak iş yapmaktadır. Kartvizitte “Tersâne-i Âmire Yüzbaşlarından Sun ‘i El ve Ayak ve Korse ve Kasık [Fitik] Bağı ve Âlât-ı Cerrahiye ‘Âmili Capitaine de Marine Osman İsmail-Ortopédiste” ifadesi yazmakta ve adres olarak da Babıali Caddesi’nde İbrahim Nazif Eczahanesi gösterilmektedir.¹²² Ortopedi uzmanı bir doktor olmamasına rağmen kendisini ortopedist olarak tanıtan Osman İsmail’in verdiği bu bilgi, söz konusu alanda uzmanlaşanların da aynı unvanı kullandığına, protez ve cerrahî malzeme üretiminin uzmanlaşmaya doğru giderek ayrı bir alan olmaya başladığına işaret etmektedir. Adres olarak gösterdiği eczananın de protez üretim merkezi değil, kendilerine ulaşılabilecek bir ofis olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Tersane-i Amire yüzbaşlarından ortopedist Osman İsmail Efendi'nin kartviziti
BOA, BEO. 3158/236783.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, şimdikiye kadar örnek olarak gösterilenlerle birlikte en az 98 kişinin protez yapımına dair resmi başvurusuna ulaşılmıştır.¹²³ Ekonomik olarak

¹²² BOA, BEO. 3158/236783, Tarihsiz.

¹²³ BOA, BEO. 669/50107; BOA, BEO. 585/43819; BOA, BEO. 388/29072; BOA, BEO. 452/3397; BOA, BEO. 473/35406; BOA, BEO. 587/43973; BOA, BEO. 605/45308; BOA, BEO. 678/50795; BOA, BEO. 770/57719; BOA, BEO. 1141/85510; BOA, BEO. 1021/76568; BOA, BEO. 1043/78156; BOA, BEO. 1048/78555; BOA, BEO. 1132/84874; BOA, BEO. 1142/85597; BOA, BEO. 1150/86233; BOA, BEO. 1245/93310; BOA, BEO. 1397/104729; BOA, BEO. 1404/105266; BOA, BEO. 1441/108056; BOA, BEO. 1467/109996; BOA, BEO. 1725/129342; BOA, BEO. 1979/148391; BOA, BEO. 2436/182642; BOA, BEO. 2505/187846; BOA, BEO. 2605/195353; BOA, BEO. 2636/197630; BOA, BEO. 2729/204629; BOA, BEO. 2920/218966; BOA, BEO. 2977/223206; BOA, BEO. 3085/231358; BOA, BEO. 3171/237758; BOA, BEO. 3061/229542; BOA, BEO. 3102/232606; BOA, BEO. 3127/234521; BOA, BEO. 3158/236783; BOA, BEO. 3152/236339;

gücü yetmeyenlerin devlete başvuruda bulunduğu düşünülse dahi bu sayı ilk bakışta çok az görünmektedir. Fakat yeni gelişme gösteren bir alan için önemsenmeyecek bir rakam olarak değerlendirilmemelidir. Sayının az olması, engellilerin büyük bir çoğunluğunun bu gelişmeden haberdar olmamasıyla ilişkilendirilebilir. Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden protez için talepte bulunulması, dönemin haberleşme ve ulaşım şartlarının da göz ardı edilmesi için yeterli değildir. Bununla birlikte bazı ustaların da eğitim almadan protez yaptığına dair örnekler vardır. Bu da memleketin çeşitli yerlerinde eski usulde *tahta/ ahşap bacak* yapıldığını düşündürmektedir. Bundan hareketle de asıl etkinin, modern protezlerin hastaya uyumlu yapılması gerektiği, proteze ihtiyaç duyan engellilerin bunun için İstanbul'a gelmeleri zorunluluğu ve dönemin şartlarından dolayı da bu seyahatin onlar için zorluğu olsa gerektir. Bu şartlar dikkate alındığında modern protezlerin yerine ahşap bir destek malzemesiyle idare ettikleri tahmin edilmektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Avrupa'ya personel gönderildiği ve bu kişilerin modern protez yapımını öğrenerek başkalarını da yetiştirdikleri anlaşılmaktadır. Zira başlangıçta Tersane-i Amirede başlayan protez imalatı, kısa süre içinde Tophane-i Amirede de yapıldı. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında daha fazla yaygınlık göstererek Hamidiye Etfal Hastanesi ve Darülaceze gibi kurumlarda da yeni atölyelerin açılmasına yönelik girişimlerde bulunuldu. Bu alanda geniş çaplı atölyelerin kurulmasına yönelik girişimler de taleplerin artışından kaynaklanmış olmalıydı. Bu gelişmeler sayesinde istenen seviyelere indirilemese de ilk yıllara nispeten uygun fiyatla daha fazla protez yapma imkânı ortaya çıkmış oldu. İlk başta özel imalatçılara yönlendirilen hastalar birkaç örnekle sınırlıydı. Ancak ilk devlet destekli yerli modern protez örnekleri, kısa süre içinde protez talep eden engellilerin artış göstermesinde

BOA, BEO. 3329/249611; BOA, BEO. 3195/239616; BOA, BEO. 3249/243608; BOA, BEO. 3254/243988; BOA, BEO. 3300/247440; BOA, BEO. 3407/255493; BOA, BEO. 3433/257452; BOA, BEO. 3484/261260; BOA, BEO. 1063/79651; BOA, BEO. 827/61998; BOA, DH.MKT. 21/49; BOA, DH.MKT. 247/60; BOA, DH.MKT. 280/3; BOA, DH.MKT. 350/46; BOA, DH.MKT. 166/25; BOA, DH.MKT. 351/8; BOA, DH.MKT. 373/35; BOA, DH.MKT. 363/24; BOA, DH.MKT. 354/10; BOA, DH.MKT. 436/76; BOA, DH.MKT. 421/19; BOA, DH.MKT. 596/24; BOA, DH.MKT. 1189/63; BOA, DH.MKT. 2162/105; BOA, DH.MKT. 2132/69; BOA, DH.MKT. 2149/57; BOA, DH.MKT. 2156/105; BOA, DH.MKT. 2196/51; BOA, DH.MKT. 2342/83; BOA, DH.MKT. 2409/47; BOA, DH.MKT. 2167/2; BOA, DH.MKT. 2485/19; BOA, DH.MKT. 480/23; BOA, DH.MKT. 901/7; BOA, DH.MKT. 928/11; BOA, DH.MKT. 917/51; BOA, DH.MKT. 943/65; BOA, DH.MKT. 997/28; BOA, DH.MKT. 1016/55; BOA, DH.MKT. 1061/8; BOA, DH.MKT. 1136/43; BOA, DH.MKT. 1206/65; BOA, DH.MKT. 1230/2; BOA, DH.MKT. 2688/64; BOA, DH.MKT. 1188/85; BOA, DH.MKT. 1209/47; BOA, DH.MKT. 1219/7; BOA, DH.MKT. 2671/52; BOA, DH.MKT. 2691/54; BOA, DH.MKT. 2725/90; BOA, DH.MKT. 2739/97; BOA, DH.MKT. 2753/82; BOA, DH.MKT. 2772/49; BOA, DH.MKT. 2774/48; BOA, DH.MKT. 2747/7; BOA, DH.MKT. 2755/62; BOA, ML.EEM. 470/12; BOA, ML.EEM. 485/88; BOA, ML.EEM. 507/65; BOA, ML.EEM. 509/72; BOA, ML.EEM. 571/21; BOA, ML.EEM. 574/69; BOA, ML.EEM. 584/98; BOA, ML.EEM. 597/23; BOA, ML.EEM. 615/58; BOA, ML.EEM. 624/20; BOA, ML.EEM. 638/49; BOA, ML.EEM. 648/26; BOA, ML.EEM. 644/26; BOA, ML.EEM. 645/8; BOA, ML.EEM. 645/44; BOA, ML.EEM. 673/34; BOA, ML.EEM. 696/24; BOA, ML.EEM. 712/36; BOA, ML.EEM. 696/64; BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.) 638/31; BOA, Rumeli Müfettişliği-Selanik (TFR.I.SL.) 40/3950; BOA, Rumeli Müfettişliği-Makamat (TFR.I.MKM.) 35/3496; BOA, HR.SFR.04. 796/87; BOA, Yıldız Perakende Askeri Maruzatı (Y.PRK.ASK.) 253/5; BOA, Y.PRK.AZJ. 28/12; BOA, Y.MTV. 296/117; BOA, Y.MTV. 291/83.

etkili oldu. Bu gelişmenin de daha rahat hareket imkânına kavuşmak isteyen engellilere umut olduğunu göstermektedir.

II. Abdülhamid Dönemi sonrasında Balkan Savaşlarının ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle hasta sayısı arttı. Hasta sayısı, protez ihtiyacını ve dolayısıyla bu alanda çalışanları da artırdı. İhtiyaçtan kaynaklı olarak da Avrupa'ya ihtisas için yeni personel gönderildi. Böylece bu alandaki gelişmeler, hız kesmeden devam etmiş oldu.¹²⁴

Sosyal Devlet Düşüncesinin Protez İmalatına Etkisi

Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılda toplumsal gelişmeleri destekleme konusunda önemli atılımlar yaptı. Protez imalatının devlet kurumlarında yapılmaya başlanması da bu atılımların önemli aşamalarından biridir. 1880'li yıllarda İstanbul'da özel imalatçılarla başlayan protez çalışmaları, 1893'ten itibaren devlet birimlerinde yapılmaya başlandı. Kurumlarda açılan atölyeler ve buralardaki protez üretimi üzerine kısa süre içinde bir hayli başvuru yapıldı. Başvuru yapan 98 kişiden bir kısmının uzvunu kaybetme nedenine ulaşılamamaktadır. Ulaşılabilenlerden birinin bacağı yanmış ve 30'a yakını da hastalık sebebiyle bacağının belirli kısımlarını kaybetmişti. Bunların dışında önemli bir kısmı da sakatlanma sebebiyle engelli kalmıştı. Kol protezine ihtiyaç duyan engellilerin çoğu ise kaza geçirmişti. Protez için başvuru yapanlardan birkaç kişi hariç neredeyse tamamına olumlu cevap verilmiş ve birçoğunun protezi için de devlet birimleriyle görüşülmüştü. İçlerinde çocuk hastaların da olduğu görülen engellilerden ayrıca 11'inin de kadın olduğu tespit edilebilmektedir.

Protezler, 3.000-4.000 kuruş gibi yüksek meblağlara yapılmaktayken devlet birimlerindeki yerli imalatın belirli bir düzene girmesiyle ücretler de protezin yapısına göre 500-2.000 kuruş seviyesine kadar düştü. Bu meblağların ödenmesi konusunda sıkıntı yaşayan hastalar ya da hasta yakınlarının büyük çoğunluğu, muhtaç olduğunu bildirmekte ve devletin yardımını talep etmekteydi. Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet olma yolundaki adımlarından biri olarak protez yapımını gündemine aldığı görülmektedir. Bunda yüksek maliyetlerin etkisinin olduğu açıktır. Bununla birlikte dönemin tıbbî gelişmeleri ışığında engelli vatandaşlarına el uzattığı, yapılan taleplere verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. Zira Sultan, talep edilen protezlerin büyük bir çoğunluğunun masrafının *atiyye-i seniyye* ödeneğinden verilmesi konusunda irade buyurmuştur. Birkaçı hariç olmak üzere diğer talepler de geri çevrilmemiş, bunların imâl masraflarının askeriye ve diğer devlet kurumları tarafından ödenmesi uygun bulunmuştur. Ödenemeyeceği bildirilenlerin içinde

124 Daha geniş bilgi için bkz. BOA, Hariciye Nezareti İdare Evrakı (HR.İD.) 1391/34, 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915); BOA, HR.İD. 1391/36, 26 Şubat 1330 (11 Mart 1915); BOA, HR.İD. 1391/37, 9 Mart 1331 (22 Mart 1915); BOA, HR.İD. 1391/38, 12 Haziran 1331 (25 Haziran 1915); BOA, HR.İD. 1391/39, 16 Haziran 1331 (29 Haziran 1915), BOA, HR.İD. 1391/40, Tarihsiz; BOA, HR.İD. 1391/41, 12 Temmuz 1331 (25 Temmuz 1915); Kurnaz Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûlleri...".

askeri personel olan Kolağası Mehmed Efendi'nin oğlu için yapımını talep ettiği protez yer almaktaydı. Bunun sebebinin ise ekonomik olarak protezin masrafını karşılayabilecek güce sahip olduğu düşüncesinden ileri geldiği tahmin edilmektedir. Zira olumsuz cevap alan Mehmed Efendi'nin maaşından kesilmek üzere çocuğuna protez yapımına karar verilmiştir.¹²⁵ Yine protez talep eden başka bir hastanın muayenesi sonucunda proteze ihtiyacı olmadığı anlaşıldı. Bu kişinin topuğunun bir kısmının ameliyatta kesilmesinden dolayı protez başvurusunda bulunduğu ancak bundan kaynaklı oluşan kısıtlı özel tabanlı ayakkabı ile giderilebileceği görüldü. Masrafının ise devlet tarafından karşılanmasıyla ihtiyaç duyduğu ayakkabı yapıldı.¹²⁶

Protez masraflarının bizzat Sultan tarafından karşılanması konusuna çalışmasında yer veren Özbek, Yıldız Sarayı'nda konumlanan iktidarın pekiştirilmesi için hükümet bürokrasisinin etkisizleştirilmesinin yeterli olmadığını, Sultan Abdülhamid'in hayır ve refah yoluyla saray merkezli siyasi yapıyı topluma yaymaya çalıştığını aktarmaktadır. Bu siyasi yönelime özellikle Meşrutiyet taraftarı muhalif grubun örgütsel bir yapı kazandığı 1890'lı yıllarda ağırlık verdiğini ifade etmektedir. Bu şekilde “*monarşik refah sistemi aracılığıyla padişah, popüler ve paternalist bir figür olarak sunulmuş ve bu yolla yoksul halk ile padişah arasında bir “yakınlık hissi” oluşturulmaya çalışılmıştır*” demektedir.¹²⁷ Özbek'e göre II. Abdülhamid Dönemi'nde yapılan hayırlar, geleneksel uygulamaları akla getirmekteyse de geleneksel motiflerden farklı olarak hayır işleri, hükümdarın şahsi hayırları olarak “*modern sosyal yardım ve sağlık kurumları*” yoluyla yeni ve başarılı bir şekilde sunulmaktaydı. Padişah hediyesi olan atıyye-i seniyye, II. Abdülhamid iktidarının güçlendirilmesinde bir araç olarak zikredilmekte, yani meşruiyetin kazanılmasındaki önemli yollardan biri olarak görülmektedir. Bu vasıta ile yardım yapılması, padişahın fakir ahalinin sorunlarıyla yakından ilgilenmesini sağlarken ahalinin de padişaha karşı bağlılığının beklendiği şeklinde yorumlanmaktadır.¹²⁸ Protezin aynı dönemde devlet birimlerinde yapılması ve bunların büyük çoğunluğunun atıyye-i seniyye ödeneğinden karşılanması da bu fikri desteklemektedir. Ayrıca padişahın engellilere destek olduğuna ve protez imâl ettirdiğine dair haber de yapılmış olmalıdır. Zira İstanbul dışındaki örnekler, bu fikri destekler niteliktedir. Bununla birlikte, engellilerin sesinin duyulduğuna ve yapılan protezlerin onların hayata tutunabilmesi için umut ışığı olduğuna da şüphe yoktur.

Engellilerin protez taleplerinin diğer bir boyutu da bu insanların, geçimlerini sağlama kaygısıdır. Bir uzvu ampüte edilen insanların proteze sahip olmaları hayati önem taşımaktadır. Zira bir organın eksikliği, beraberinde işsizliği getirebilmektedir. Bu da insanların düşkün bir hâle gelmesi demek olup ihtiyacı olan insanları başkalarından yardım isteme yoluna

125 BOA, BEO. 2729/204629, 14 Kanunievvel 1321 (27 Aralık 1905).

126 BOA, BEO. 1150/86233, 1 Temmuz 1314 (13 Temmuz 1898).

127 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 31.

128 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 34-35, 123.

sevk edebilir. Orta Çağ'da fakirler, toplum tarafından yardım göremediklerinden kayıp uzuvları için geçici çarelere başvurmakta; dilenci veya satıcı olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktaydılar.¹²⁹ Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde durum bundan çok da farklı değildi. Bu dönemde meşru olarak görülebilen dilencilığe bakış açısı, on dokuzuncu yüzyılın sonunda değişti. Dilencilerin halkı rahatsız ettiği ve devletin imajını zedelediği düşünülmeye başlandı. Dahası toplumun elit grubu, dilencilığı çalışmadan başıboş gezmek şeklinde değerlendirerek daha büyük sosyal ve ahlâki bir sorun olarak görmeye başlamıştı.¹³⁰ II. Abdülhamid Dönemi'nde bu insanlara verilecek imkânla topluma kazandırılmalarının bizzat devlet tarafından önemli bir vazife olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ortamda proteze ihtiyaç duyan engellilerin çalışmaktan başka çarelerinin olmadığı örnekler de vardır. 1908 yılındaki bir başvuru, hastaların bu konudaki durumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır: Çorum'un Sungurlu kasabasında ikamet eden muhacirlerden Mehmed, tespit edilemeyen sebeplerle iki ayağını da kaybetmişti. Mehmed, Sungurlu'dan İstanbul'a gelerek Sadarete bir arzuhal sundu. Arzuhalinde ayakları olmadığını, ailesinin geçimini sağlayamadığını vurguladı ve *"her iki cihetle sürünmekteyim"* diyerek durumunu anlatmaya çalıştı.¹³¹ Hakkında yaptırılan araştırma neticesinde fakir olup protez yaptırmak üzere memleketinden İstanbul'a geldiği ve Sultan Ahmet Camii çevresinde gecelediği anlaşıldı.¹³² Mehmed'in ihtiyaç duyduğu protezlerin 1.650 kuruş karşılığında ve bir ay içinde Tersane-i Amirede yapılabileceği Bahriye Nezaretinden bildirildi.¹³³ Bunun üzerine protezlerin parasının da atıyye-i seniyye ödeneğinden karşılanması uygun bulundu.¹³⁴ Bu örnek, yapılacak protezler sayesinde Mehmed'in zor durumdan kurtarılmasının ve ayağa kaldırılarak topluma kazandırılmasının amaçlandığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, birçok alanda Avrupa'ya ayak uydurmadığını fark etmiş, kendini modernize etmenin çarelerini aramaya başlamıştı. Bu anlayışla on dokuzuncu yüzyılda önemli gelişmeler yaşandı. Bu kapsamda sağlık alanında protez ihtiyacı da göz önünde bulunduruldu. Avrupa'da Orta Çağ Dönemi'nde kullanılan tahta bacaklar ve kancalı kollar, on altıncı yüzyıldan itibaren daha kullanışlı ve fonksiyonel bir hâle getirilmişti. Bu gelişmeye Amerika da ayak uydurmuştu. Ancak Osmanlı Devleti çağdaşlarına göre bu alandaki çalışmalarında çok geç kalmıştı. Bundan dolayı da Osmanlı toplumunda modern proteze muhtaç olan insanların bu ihtiyacının, alanında gelişme gösteren diğer devletlerdeki firmalardan

129 Fliegel ve Feuer, "Extremity Prostheses", 316.

130 Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 81.

131 BOA, DH.MKT. 2691/54, 28 Teşrinisani 1324 (11 Aralık 1908).

132 BOA, DH.MKT. 2691/54, 5 Kanunievvel 1324 (18 Aralık 1908).

133 BOA, DH.MKT. 2725/90, 19 Kanunisani 1324 (1 Şubat 1909); BOA, DH.MKT. 2739/97, 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909).

134 BOA, BEO. 3484/261260, 21 Kanunisani 1324 (3 Şubat 1909); BOA, DH.MKT. 2753/82, 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909).

temin edildiği görülmektedir. Ancak bunun da kişilerin mevkileriyle sınırlı tutulduğu ve herkese yansımadağı aşıkardır. Bundan hareketle modern yerli proteze dair çalışmaların İstanbul'da 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında başladığı tespit edilebilmektedir. Savaş sonrasında İstanbul'a gelerek protez işiyle de ilgilenmeye başlayan Hugo Avellis'in 1880'li yıllarda protez ürettiği bilgisine ulaşılmaktadır. Fakat arşiv belgelerine yansıyan bilgilerden hareketle devlet birimlerinde protez imâl edilmesinden önce, bunların çok az olduğu görülmektedir. Bu şekilde hem Avrupa'dan getirtilenlerin hem de özel imalatçıya yaptırılan protezlerin maliyetinin yüksek olması ve ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalınması, devlet destekli yerli protez imalatı konusunda Sultan II. Abdülhamid'i harekete geçirmiştir. Böylece modern protez ustalarının yetiştirilmesi ve bunlar vasıtasıyla da ihtiyacın devlete ait atölyelerde yapılacak protezlerle karşılanması amaçlanmıştır. Bu girişim sonuç vererek devlet birimlerinde 1893 yılından itibaren modern protezler yapılmaya başlanmıştır.

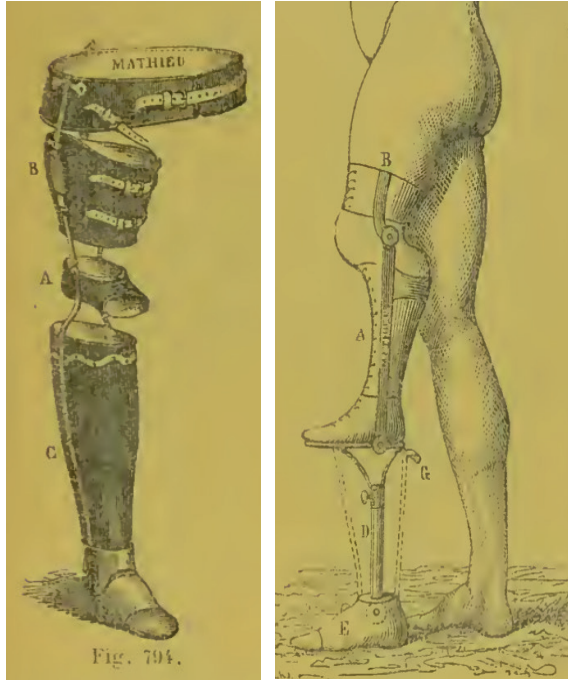
II. Abdülhamid Dönemi'nde elde edilen bilgilere göre modern protez imâli için Avrupa'ya eğitime gitmeden protez üreten ustaların olduğu ve ahşap bacakların hâlâ yapıldığı tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte devletin imâl ettirmek istediği protezlerin modern üretim teknikleriyle yapılanlar olduğu görülmektedir. Modern protezler; ahşap, metal ve deri gibi malzemeleri içeren ve fonksiyonel özelliğe sahip olan ürünlerdir. Bundan dolayı da eski ahşap bacaklardan farklı malzemeler içeren, eklemli protezlerdir. Mathieu'nun kataloglarındaki örnekler de bunu desteklemektedir. Ayrıca *âlât-ı nazike* teriminin kullanılması da bunların eklemli ve hareketli özelliğiyle birlikte nazik ve fonksiyonel olduğuna işaret etmektedir. Mekanik aksama sahip olan ateşli silahların yapıldığı kurumların üretim merkezi olarak seçilmesi de bunu destekler niteliktedir. Zira bu kurumlar, sanayi ve teknoloji konusunda devletin elindeki en gelişmiş fabrikalardı. Buralar, sahip olduğu imkanlar doğrultusunda bu teknolojiyi transfer edebilecek yerlerdi. Bu da iki alan arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Bununla birlikte silah üretiminde Avrupa'yı örnek alan¹³⁵ devletin protez imalatında da aynı şekilde hareket ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, kısa süre içinde bu alanda ilerleme sağlayabilmişse de on dokuzuncu yüzyılın sonunda çağdaşlarına nispeten yetersiz kalmıştı. Protez taleplerinin arşive yansımalarına rağmen yapılan ürünlerin çizimlerinin olmaması dikkat çekmektedir. Bu da kurumsallaşma yolunda daha başlangıç aşamasında olunduğuna işaret etmektedir. II. Meşrutiyet Devri'nde bu alandaki dış desteğin devam etmesi, bir taraftan bu düşüncüyü desteklerken diğer taraftan da alandaki yeniliklerin takip edildiğini göstermektedir.

Devlet, bedensel engelli olan bu insanlara kendi ihtiyacını karşılayabilmesi için destek olmaya çalışırken onları topluma kazandırmayı da hedeflemiş olmalıdır. Özellikle yapılan başvuruların çok büyük bir kısmının bacak ve ayak protezleri olmasından hareketle engelli

135 Silah sanayii konusunda daha geniş bilgi için bkz. Zengin, ... *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)*.

insanları ayağa kaldırmayı amaçladığını göstermektedir. Engelliler açısından bakıldığında bu ayağa kalkış -suni bir uzuvla da olsa- hayata tutunmanın bir gerekliliğiydi. Hastalar eksik uzuvla çalışamayacaklardı. Devletin protez ihtiyacını karşılamaması hâlinde ise bu insanlar farklı çareler aramaya itilmiş olacaktı. Arşiv belgelerinden hareketle incelenen dönemde ilk bakışta modern protez kullanımının çok az olduğu anlaşılmaktadır. Başvuru yapan engellilerin, yalnızca İstanbul'da değil Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşadıkları görülmektedir. Buna rağmen dönemin iletişim ve ulaşım şartlarının gelişmişlik durumu ve bir de engelli vatandaşların seyahat imkânları dikkate alınırsa bu şartların yapılan başvuruların az olmasındaki önemli sebeplerden birini oluşturduğunu görmek mümkündür. Sayının az olmasındaki diğer bir sebebi toplumsal olarak engellilere bakış açısında aramak da gerekir. Fakat az da olsa bu örnekler, artık engellilerin de sosyal ve ekonomik olarak hayata tutunmak için mücadele ettiklerini, modern protez yapımının ve kullanımının bu açıdan onlara umut olduğunu göstermektedir.

On dokuzuncu yüzyılın sonuna ait doğuştan engelliler için bacak protezi örnekleri
Maison L. Mathieu Kataloğu (Paris: 1889), 325.

Protez imalatında dikkat çeken diğer bir husus, başvuruda bulunanların tamamının sağlıklıyken çeşitli sebeplerle kol ve bacaklarının belirli bir kısmını ya da tamamını kaybeden insanlar olmasıdır. Her dönemde ve her toplumda doğuştan bedensel engellilerin var olduğu

tahmin edilmektedir. Hele de tıbbın ve tıbbî aletlerin günümüze oranla daha az gelişmiş bir durumda olması, geçmişte doğuştan engelliliğin daha fazla olabileceğini akla getirmektedir. Ancak yapılan başvurularda gösterilen sebepler arasında doğuştan engellilik yoktur ve başvuru sahiplerinin tamamı sonradan engelli olan insanlardır. Bu durumun sebebi olarak sağlıklı iken uzuvlarını kaybeden insanların buna alışkın olmamasıyla -toplum içinde sosyal olarak kendi ihtiyaçlarını karşılarken ya da ailesinin geçimini sağlarken- bir anda yaşanan kaza ve hastalıklar nedeniyle meydana gelen engelliliği, protez vasıtasıyla aşmaya çalışmasında ve bunun için çözüm aramasında görmek mümkündür. Elde edilen belgeler ışığında doğuştan engellilerin başvurularına ulaşılamamasının sebebinin ise toplumun engellilik durumuna bakış açısıyla birlikte dönemin şartlarından, engellilik hâlinin içselleştirilmesinden ve bunun kader olarak görülmesinden ileri geldiği tahmin edilmektedir.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti, çağdaşlarına göre protez imalatında biraz geç kalmışsa da bu alanda girişimini yapmıştır. Bu girişim, kısa süre içinde meyvelerini vermişse de hâlâ istenen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Bununla birlikte protez imâlindeki maharetli ellerin az olmasına ve atölyelerin kuruluşundaki ekonomik zorluklara rağmen devlet, protez yapımı için başvuruda bulunan engellilerin ihtiyacını karşılamaya, bu insanlara yardım elini uzatmaya çalışmış ve bunu devlet politikası olarak kabul ettiğini göstermiştir. İmâl edilen protezlerin hastaya uygunluğunun tam olarak sağlanması ve belirli bir rehabilitasyon sürecinin olduğu da aşikardır. Üretime başlayan devlet, kısa süre içinde rehabilitasyon çalışmaları için de adım atmıştır. Ancak çalışmanın dışında bir konu olması hasebiyle rehabilitasyon, başlı başına araştırmaya muhtaç bir alan olarak kendini göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO) 1021/76568, 1043/78156, 1048/78555, 1063/79651, 1132/84874, 1141/85510, 1142/85597, 1150/86233, 1194/89510, 1212/90852, 1245/93310, 1317/98754, 1348/101038, 1397/104729, 1404/105266, 1441/108056, 1467/109996, 1725/129342, 1862/139644, 1979/148391, 2436/182642, 2505/187846, 2605/195353, 2636/197630, 266/19908, 2729/204629, 2920/218966, 2977/223206, 3061/229542, 3085/231358, 3102/232606, 312/23395, 3127/234521, 3152/236339, 3158/236783, 3171/237758, 3195/239616, 3249/243608, 3254/243988, 3300/247440, 3329/249611, 3407/255493,

3433/257452, 3484/261260, 381/28548, 388/29072, 437/32767, 452/33897, 460/34494, 461/34528, 462/34646, 473/35406, 476/35667, 515/38559, 535/40125, 560/41966, 585/43819, 587/43973, 605/45308, 669/50107, 678/50795, 752/56379, 770/57719, 827/61998.

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 1016/55, 1061/8, 1084/9, 1136/43, 1188/85, 1189/63, 1206/65, 1209/47, 1219/7, 1230/2, 166/25, 1737/12, 1867/12, 21/49, 2132/69, 2138/99, 2149/57, 2156/105, 2162/105, 2167/2, 2196/51, 2305/26, 2342/83, 2409/47, 247/60, 2485/19, 2671/52, 2688/64, 2691/54, 2725/90, 2739/97, 2747/7, 2753/82, 2755/62, 2772/49, 2774/48, 280/3, 287/13, 327/28, 350/46, 351/8, 354/10, 363/24, 373/35, 421/19, 436/76, 480/23, 517/50, 596/24, 753/12, 901/7, 917/51, 928/11, 943/65, 997/28.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti İdare Evrakı (HR.İD) 1391/34, 1391/36, 1391/37, 1391/38, 1391/39, 1391/40, 1391/41.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH) 182/76.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Dahiliye (İ.DH) 1366/11.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Hususî (İ.HUS) 147/12, 22/41, 28/93, 48/72.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Taltifat (İ.TAL) 1/70, 104/9.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Hariciye Nezareti-Sofya Sefareti (HR.SFR.04) 460/13, 460/15, 796/87.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Maliye Nezareti Emlak-i Emiriye Müdüriyeti (ML.EEM) 238/52, 385/36, 418/5, 458/63, 470/12, 480/28, 485/88, 507/65, 509/72, 561/34, 571/21, 574/69, 584/98, 597/23, 615/58, 624/20, 638/49, 644/26, 645/8, 645/44, 648/26, 672/36, 673/34, 696/24, 696/29, 696/64, 712/36.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Şura-yı Devlet (ŞD) 638/31.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Müfettişliği-Makamat (TFR.I.MKM) 35/3496.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Müfettişliği-Selanik (TFR.I.SL) 40/3950.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Sadaret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS) 306/81.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV) 147/66, 161/44, 272/104, 291/83, 296/117, 65/109, 73/113.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK) 253/5.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Perakende Arzuhâl ve Journaller (Y.PRK.AZJ) 16/92, 28/12.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Perakende Hazîne-i Hassa Nezareti Maruzât Evrakı (Y.PRK.HH) 29/46.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB) 51/63.

Gazeteler / Newspapers

The Oriental Adviser, 18 ve 20 January 1893.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Alpsoy, Cevat. *Suni Uzun ve Ortopedik Cihazlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1951.

Alsancak, Serap. "Ortez ve Protez Tarihiçesi." *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 1, 1 (2000): 27-33.

Altıntaş Selçuk, Betül ve Cihan Çolak. "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi." *Lokman Hekim Journal* 2, 1 (2012): 11-14.

Balcı, Sezai. *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra, 2013.

Başaran, Cem Hakan. "Prof. Tbp. Mirliva Julius Wieting Tarafından Yazılan "Gülhane Hakkında Üçüncü Layiha" Adlı Eserin Çeviri Yazısı." *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 24 (2018): 53-81.

Birdane, Leman, Cemal Cingi, Ömür Elçioğlu ve Nuray Bayar Muluk. "The Development of Artificial Organs and Prostheses Worldwide and in the Ottoman Empire." *Journal of Medical Biography* 24, 3 (2016): 323-327.

Braye, Gérard. "Louis Mathieu, Coutelier Chirurgical Parisien d'origine Belge." *Actes. Société Française d'Histoire de l'Art dentaire* 19 (2004): 50-54.

Demirel, Fatih. *Osmanlı'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi Dilsiz ve Âmâ Mektebi*. İstanbul: İdeal Kültür, 2013.

Duongé, Sébastien. "Hugo Avellis: "C'est un Brave Homme"." *The Ledger, Bulletin of The Feriköy Protestant Cemetery Initiative* 1, 1 (2021): 2-4.

Finch, Jacqueline. "The Ancient Origins of Prosthetic Medicine." *The Lancet* 377, 9765 (2011): 548-549.

Fliegel, O ve S. G. Feuer. "Historical Development of Lower-Extremity Prostheses." *Orthopedic & Prosthetic Appliance Journal* December (1966): 313-324.

Gültekin, Elif. "The First Production of Artificial Limbs in the Ottoman State." *Lokman Hekim Dergisi* 11, 1 (2021): 124-130.

Herodotos, *Tarih-Dokuzuncu Kitap*. Çeviren Müntekim Ökten. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2006.

Heybet, Safa. "Bahriye Sağ Kolağası Hüseyin Efendi; Hamidiye Etfal Hastanesi'nde İlk Pediatrik Fizyoterapi ve Ortez-Protez Uygulamaları." *Lokman Hekim Dergisi* 10/1 (2020): 77-83.

Karakaş Özbayrak, İzi. *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*. İstanbul: Libra, 2011.

Kirkup, John. *A History of Limb Amputation*. London: Springer, 2007.

Kurnaz Şahin, Feyza. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939)." Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012.

Maison L. Mathieu Kataloğu. Paris: 1889.

Maison L. Mathieu Kataloğu. Paris: 1907.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004.

Ovalıoğlu, İlhan. “Protezin Tariğesi.” *Yediküta Dergisi* 35 (2011): 47-51.

Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*. İstanbul: İletişim, 2008.

Tanaçan, Hayri. “Türk Ortopedisinin Tariğesi.” *Acta Orthop Traumatol Turc* 27/3 (1993): 151-159.

Zengin, Ersoy. *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)*. İstanbul: Kitabevi, 2020.

Whitman, Sidney. *Turkish Memories*. London: William Heinemann, 1914.

Elektronik Kaynaklar /Electronic Sources

Alsancak, Serap. “Protez tanımı, tariğesi, alt ekstremite amputasyonları, nedenleri, seviyeleri.” Erişim 06.05.2021. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/36411/mod_resource/content/1/Protez%20tan%C4%B1m%C4%B1%2C%20tarih%C3%A7esi%2C%20alt%20ekstremitte%20amputasyonlar%C4%B1%20nedenleri%2C%20seviyeleri.pdf

Whose Science? A Preliminary Study on *Kevâkib-i Seb‘a* and the Scholar’s Rhetoric

Kimin İlmi? *Kevâkib-i Seb‘a* ve Alim Retoriği Üzerine Bir Deneme

Fezanur Karaağaçlıoğlu¹

¹PhD Student, Boğaziçi University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.K. 0000-0003-1231-3912

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Fezanur Karaağaçlıoğlu,

Doktora öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstanbul, Türkiye

E-mail/E-posta:

fezanur.karaagaclioglu@boun.edu.tr

Submitted/Başvuru: 26.08.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:

10.10.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:

15.10.2021

Accepted/Kabul: 20.10.2021

Citation/Atf: Fezanur Karaağaçlıoğlu, "Whose Science? A Preliminary Study on *Kevâkib-i Seb‘a* and the Scholar’s Rhetoric," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2022): 69-102.
<https://doi.org/10.26650/oba.987413>

ABSTRACT

The primary aim of this article is to date the treatise known as *Kevâkib-i Seb‘a*, which describes the Ottoman sciences for a French audience, to 1739 by examining the letters of Charles de Peyssonnel, secretary to the French ambassador in İstanbul, Marquis de Villeneuve. It also draws attention to a remark by the anonymous author of the treatise on the science of geometry and geography. In order to interpret it, the present study seeks to understand how the author of the treatise presents "ilm", i.e. science/knowledge, and argues that the remark constitutes a contradictory statement to his previous descriptions and reasoning. It comes to the conclusion that this remark can be regarded as a strategy by the author to defend the imagined prestige of the Ottoman Muslim identity.

Keywords: Kevâkib-i Seb‘a, 18th century, Ottomans’ perception of the Europeans, Ottoman/Muslim self-perception, science/knowledge

ÖZ

Bu makalenin öncelikli amacı *Kevâkib-i Seb‘a* olarak bilinen ve Osmanlı’da öğretilen ilimleri tanıtmak amacıyla Fransa’ya yollanmak için yazılan eseri, dönemin Fransız elçisi Villeneuve’ün sekreteri Charles de Peyssonnel’in mektuplarını inceleyerek 1739 yılına tarihlendirmektir. Makalenin diğer amacı ise yazar tarafından geometri ve coğrafya üzerine yapılan ilginç yoruma dikkat çekmektir. Makale, bu yorumu anlamak için önce eser içindeki "ilm" anlayışını aydınlatmaya çalışır ve yazarın genel anlatışı ile çelişkiye düştüğü görülen bu yorumun, varsayılan Osmanlı Müslüman kimliğinin prestijini korumak için yazar tarafından yapılan bir hamle olduğunu savunur.

Anahtar sözcükler: Kevâkib-i Seb‘a, 18. yüzyıl, Osmanlıların Avrupa algısı, Osmanlı/Müslüman algısı, ilm/bilgi

Introduction

In a letter dated 24 January 1739, Charles de Peyssonnel, the secretary of the French ambassador in Istanbul, Marquis de Villeneuve, informed Marquis de Caumont in Avignon,¹ who was interested in knowing more about Turkish arts and sciences, about his recent acquaintance with an Ottoman *effendi* during the peace conferences in Istanbul following the Austro-Turkish War and leading to the Treaty of Belgrade: “[...] il est comme le gouverneur des enfants du Beys-effendy ou chancelier de l’[...] et c’est a luy que j’ai demandai un etat des différentes sciences auxquelles les turcs s’appliquent”.² In the letters he sent to Marquis de Caumont, he referred to this text as a “dissertation”, “dissertation sur la litterature turque” or a “livre sur les sciences des turcs”,³ and the author as “codgea”. Less than a month later, in mid-February of the same year, Peyssonnel wrote that he had been informed about the completed text.⁴ So, the time required for its completion was rather short, especially in comparison to the time it took Peyssonnel to send it to France. The aforementioned chancellor of the grand vizier was *reisülküttâb* Mustafa Efendi. According to Peyssonnel, he turned this work into an affair of the state by having the *hoca* add a dedicatory passage to the introduction for the French ambassador. However, he did not like it sufficiently to approve it, so the book was not sent for translation immediately.⁵ In July 1739, Peyssonnel spoke of having previously informed the marquis on the catastrophe that befell the dissertation but did not mention what it was about.⁶ A few months later, after the peace treaty had been signed, Peyssonnel was able to take advantage of the hour of good humor and have the chancellor release the book. Thus, in October, Peyssonnel had the book in his pocket and informed the marquis that they would soon start on its translation.⁷ In late January 1740, he informed the marquis that Monsieur Galland had taken on the responsibility for it.⁸ However, almost ten months later, this promise was still not realized as the book had not yet been translated.⁹ This book was

1 Bibliothèque nationale de France/Département des Manuscrits/ NAF 6834: “Lettres autographes du marquis de Villeneuve, ambassadeur de France à Constantinople, et de son secrétaire, M. de Peyssonnel, adressées au marquis de Caumont à Avignon (1729–1742).” <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc41360f> [Henceforth *Lettres*].

2 “He is like the governor of the children of the Beyefendi or chancellor of [...] and it is to him that I asked for a state [description] of the different [various] sciences which the Turks follow.” *Lettres*, 90v. (24 January 1739).

3 “dissertation on Turkish literature”; “book on the sciences of the Turks”.

4 *Lettres*, 97v. (17 February 1739)

5 *Lettres*, 103v. (10 May 1739)

6 *Lettres*, 117r. (9 July 1739) I could not detect any information concerning this in the earlier letters that are kept in the compilation.

7 *Lettres*, 120r. (9 October 1739), 122r. (9 October 1739)

8 *Lettres*, 130v. (26 January 1740)

9 *Lettres*, 132v. (3 October 1740)

obviously *Kevâkib-i Seb'a*¹⁰ and Marquis de Caumont sent it to the Bibliothèque du Roi in November 1742.¹¹

The author of the book introduces himself as the teacher of Ebûbekir Efendi, *reîsülküttâb*'s son-in-law,¹² who is referred to as a *müderriş* in the secondary literature.¹³ He willingly assumed the task claiming that he had been pondering such an undertaking anyway, especially so that he could prove that the scholars of Islam were not ignorant as Christian “nations” claim.¹⁴ In addition to Mustafa Efendi's intervention mentioned above, this treatise can thus be regarded as reflecting an “officially sanctioned” sort of perspective about knowledge and science.¹⁵ But it is not known who this *müderriş* was, and the only extant manuscript does not contain a colophon.¹⁶ The author himself outlines the content of his treatise, which follows Ottoman literary convention. It consists of a *mukaddime*, where he explains his aims and discusses what to understand from the concept of *ilm*.¹⁷ Then two *bâbs* - literally doors, but corresponding to chapters - follow. Under the first, each science is introduced,¹⁸ while the second describes how these are learnt in the Ottoman empire.¹⁹ As

10 The manuscript is catalogued at the Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, as Supplément turc 196. It is entitled “Précis encyclopédique scientifique, en turc, rédigé sur les ordres du raïs el-kouttab Moustafa Efendi, sans titre, ni nom d'auteur.” It is available online at <https://gallica.bnf.fr>.

Nasuhi Karaarslan, who published the transcription thought that the treatise may have been composed in 1741. Nasuhi Ünal Karaarslan, “Ön Söz” to *XVIII. Asrın Ortalarına kadar Türkiye'de İlim ve İlimiyeye Dâir bir Eser: Kevâkib-i Seb'a Risâlesi*, ed. and trans., idem (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), xvi. Likewise, Cevat İzgi wrote that it dated from 1741. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* (Istanbul: İz, 1997), 1: 69. It is explicitly stated in the French letters attached to the manuscript that it could not be translated properly although a significant amount of time had passed after its completion. These letters mention a certain Monsieur Barouth who translated and briefly annotated the subtitles within the treatise. See the attached note to the manuscript on “vue 15-folio 2v” and the attached letter by Peyssonnel from July 1741 on “vue 5” of the scanned-file at <https://gallica.bnf.fr>.

11 See the attached note to the manuscript on “vue 15-folio 2v” of the scanned-file at <https://gallica.bnf.fr>.

12 Karaarslan, “Ön Söz,” xv–xvi. For the books that the author must have read, see, *ibid.*, xviii–xx. Nasuhi Ünal Karaarslan edited and transcribed the manuscript: *XVIII. Asrın Ortalarına kadar Türkiye'de İlim ve İlimiyeye Dâir bir Eser: Kevâkib-i Seb'a Risâlesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015). For the textual references here Karaarslan's edition is used. [Henceforth *Kevâkib-i Seb'a*]

13 Şükran Fazlıoğlu, “Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı,” *Dîvân İlmî Araştırmalar* 18, 1 (2005): 116. Even if he was not in office as a *müderriş* himself, he must have possessed a *medrese* education and indeed it sounds like he taught at a *medrese*. It is based on the secondary literature, and the detailed information he provided concerning the curriculum and the stages of learning that the anonymous author is considered a *müderriş* (rather than highlighting his professional title, understood here as a teaching scholar). His treatise is usually consulted to reconstruct the Ottoman *medrese* education. See and *cf.*, *op. cit.*; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 1: 69–77.

14 *Kevâkib-i Seb'a*, 2–4 [2b–3b].

15 See and *cf.* Gottfried Hagen, “The Order of Knowledge, the Knowledge of Order: Intellectual Life,” in *The Cambridge History of Turkey Vol. 2: The Ottoman Empire as a World Power 1453–1603*, eds. Suraiya N. Faroqhi and Kate Fleet (Cambridge, et al.: Cambridge University Press, 2013), 408.

16 Karaarslan, “Ön Söz,” xv–xvi.

17 It is a typical epistemological, complicated and technical discussion on *ilm*'s various definitions, classifications, objects, aims, and benefits. *Kevâkib-i Seb'a*, 5–12 [4a–9b].

18 *Kevâkib-i Seb'a*, 12–68 [9b–48b].

19 *Kevâkib-i Seb'a*, 66–107 [48b–79a].

far as the first *bâb* is concerned, Karaarslan has identified Taşköprüzâde's *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde* as the source on which the author greatly relied.²⁰ In the *hâtime-i risâle*, or epilogue, the author's actual "missionary" purpose is revealed.²¹ So, *Kevâkib-i Seb'a* is essentially a treatise consisting of an encyclopaedic hierarchical classification of sciences, and the Sufi sciences constitute its zenith. It also contains a description of what was taught at Ottoman *medreses*, which the author presents as the only educational institutions, for he does not talk about the other options. The treatise also describes how these subjects were taught, and finally, it argues for a cosmic contextualization of *ilm* and religion to prove the truth of Muhammad.

There are several possible methodological and interrogative starting points to contextualize *Kevâkib-i Seb'a*. These include epistemological, ontological, intellectual, and theological starting points which are all in relation to the contemporary scientific/scholarly treatises and developments encountered in scholarly interactions with Europeans.²² One could perhaps even add a political category here considering the mark of confessionalization²³ had upon the early modern era. Since the author knew that his intended audience were strangers to what he had learnt, namely, Islamic law and theology, my approach to and view of the treatise is as an "immediate pronouncement". Since it wants to present and convince, I view this text as a "missionary" monologue which might also partially be viewed as a dialogue as suggested by certain apologetic propositions therein. Such propositions could easily find themselves a place within certain sets of discourses, perhaps as *topoi*, especially within scholastic traditions. The rhetoric surrounding the Ottoman Muslim identity vis-à-vis the European Christian identity counts among these discourses. The peculiar remark on geometry and geography by the author, to which my whole discussion leads, reflects this "tension" between identities.²⁴ Moreover, it immediately recalls a passage in Ebû Sehl Numân Efendi's famous

20 Karaarslan, "Ön Söz," xviii.

21 *Kevâkib-i Seb'a*, 108–137 [79a–101b].

22 For the seventeenth and eighteenth centuries, see e.g., Natalia Bachour, *Oswaldus Crollius und Daniel Sennert im frühneuzeitlichen Istanbul: Studien zur Rezeption des Paracelsismus im Werk des osmanischen Arztes Şâlih b. Naşrullâh Ibn Sallûm al-Ḥalabî* (Herbolzheim: Centaurus Verlag & Media, 2012); Sonja Brentjes, "Patchwork – The Norm of Mapmaking Practices for Western Asia in Catholic and Protestant Europe As Well As in Istanbul Between 1550 and 1750?," in *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, eds. Feza Günergun and Dhruv Raina (Heidelberg, et al.: Springer, 2011), 77–101; Harun Küçük, *Science without Leisure: Practical Naturalism in Istanbul, 1660–1732* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2020); Miri Shefer-Mossensohn, *Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge* (Austin: University of Texas Press, 2015); Akif Ercihan Yerlioğlu, "May Those Who Understand What I Wrote Remember This Humble One": Paratextual Elements in Eighteenth-Century Ottoman Medical Manuscripts," *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 2 (2020): 35–51.

23 On the issue, see e.g., Tijana Krstić and Derin Terzioğlu, eds., *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire c. 1450–c. 1750* (Leiden, Boston: Brill, 2020).

24 There are some other contradictory statements within the treatise too, but they do not involve explicit mentions of religious identities.

account of the course of events during the drawing of borders between the Ottomans and the Austrians in 1741 following the Treaty of Belgrade which had been concluded in 1739.²⁵ I bring Ebû Sehl Numân Efendi's account into my discussion for a comparison only to indicate that the anonymous author's strategy reflects a tendency and points to a shared repertoire of arguments deployed vis-à-vis Europeans. As is well known, there are numerous studies which focus on Ottoman self-perception in various historical and thematical settings, and there are numerous Ottoman accounts that can be consulted in this regard.²⁶ This article does not compare *Kevâkib-i Seb'a* with them or offer a necessarily new interpretation. It is only a preliminary study on *Kevâkib-i Seb'a* conducted to interpret this one aforementioned remark. Indeed, it took the Ottomans more than a century to incorporate the Cartesian coordinate system and the other Cartesian and ensuing developments via translations into the repertoires of their teaching and learning system.²⁷ The sciences "hendese/misâha", i.e. geometry/geodesy and, in an expanded and/or derived sense, mathematics and architecture (and perhaps geography), continued to be fields where a significant number of Ottoman expressions of inferiority were still articulated in the nineteenth century.²⁸ This article cannot answer where and when this feeling or realization of inferiority began nor if and why we can truly call it an "inferiority" and, if so, in what respects, to what extent and with what

25 There is a transcribed edition of the treatise which was probably completed in 1753 and consists of an introduction, three accounts arranged chronologically (the first one concerns Ebû Sehl Numân Efendi's days in the Crimea at the court of Mengli Giray in 1737, the second one deals with the mentioned drawing of borders, the third one concerns his journey to Hamadan with the deputation sent to Nâdir Shah in 1747), and a conclusion: Ebû Sehl Nu'mân Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide*, ed. and transcr. Ali İbrahim Savaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999) [Henceforth, Nu'mân Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide*]. There exists a German translation of the second account: *Molla und Diplomat: Der Bericht des Ebû Sehl Nu'mân Efendi über die österreichisch-osmanische Grenzziehung nach dem Belgrader Frieden 1740/1741*, ed. and trans. Erich Prokosch (Graz, Vienna, Cologne: Styria, 1972).

In addition to the introduction by Prokosch, Henning Sievert's studies can be consulted for addressing, among others, the image of the "other" in *Tedbirât-ı Pesendide*. E.g., Henning Sievert, "Ebû Sehl Nu'mân Efendis Treffliche Maßnahmen gegen die Arglist der Anderen und die Torheit der Vorgesetzten in Iran und an der Donau," in *Deutsch-türkische Begegnungen. Alman-Türk Tesadüfleri: Festschrift für Kemal Beydilli - Kemal Beydilliye Armağan*, eds. H. Reindl-Kiel and S. Kenan (Berlin: EB-Verlag, 2013), 366–401.

26 See e.g., Fatma Müge Göçek, *East Meets West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1987); İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2006); Suraiya Faroqi, „Materielle Kultur und –zuweilen– gesellschaftliche Werte: Das Europabild in den Berichten osmanischer Gesandter des XVIII. Jahrhunderts,“ in *Strukturelle Zwänge - persönliche Freiheiten: Osmanen, Türken, Muslime: Reflexionen zu gesellschaftlichen Umbrüchen (Gedenkband zu Ehren Petra Kapperts)*, ed. Hendrik Frenz (Berlin, et al.: de Gruyter, 2009), 81–104.

27 See and cf. Semiha Betül Takıçak, "Osmanlılar'da Analitik Geometri: Hendese-i Halliyye ve Hendese-i Tahlilîyye" (Ph.D. diss., Ankara Üniversitesi, 2017); Mahdi Mohamed Abdeljaouad, "Teaching European Mathematics in the Ottoman Empire during the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Between Admiration and Rejection," *ZDM Mathematics Education* 44 (2012): 483–498; Mustafa Kaçar, "Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 9, 1–2 (2007–2008): 51–77; Atilla Polat and Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu, „Mehmed Said Efendi'nin Misâha Risâlesi,“ *Osmanlı Bilim Araştırmaları/ Studies in Ottoman Science* 21, 2 (2020): 249–270.

28 See and cf. e.g., Gökşun Akyürek, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011).

consequences. Neither can this article discuss how other contemporary scholarly/scientific discussions can shed more light on the issue, whose agency and what sorts of encounters played a role in its realization, how it was dealt with, and what it meant, for instance, within the context of Ottoman educational reforms. Broader studies should re-consider this treatise in respect to such and other questions in relation to other primary and secondary sources.

Some Notes on *Reîsülküttâb* Mustafa Efendi

El-Hâcc Mustafa Efendi (1689–1749) was a diplomat and the author of a *Viyana Sefâretnâmesi*, an embassy account on Vienna. Two well-known high-ranking bureaucrats from the eighteenth century were his sons-in-law: Ahmed Resmî Efendi, and Râsim Ebûbekir Efendi, later a pasha. Mustafa Efendi was in office as *reîsülküttâb*²⁹ between December 1736 and February 1741, namely until when he was exiled to Kastamonu,³⁰ and again between April 1744 and October 1747.³¹ He was known to have fostered good relations with the French ambassador to Istanbul, Louis-Sauveur de Villeneuve. He also had relations with the Phanariots.³²

Mustafa Efendi was raised in Istanbul by his uncle who was the *mektupçu* of the grand vizier Kastamonulu Elmâs Mehmed Paşa. Via another *sadrazam mektupçusu* from Kastamonu, he could join the courtly entourage and administration. Mustafa Efendi was known for his interest in learning, was highly proficient in Arabic and Persian, and was made a member of the Translation Commission by Damat İbrahim Paşa in 1725. In 1730, he was promoted to the office of *mukâtaacılık-ı evvel* and thereby joined the *Dîvân-ı Hümâyûn hâcegân*. To celebrate and report on the ascension to the throne of Mahmud I, he was sent to Vienna to the Court of Karl IV in November/ December 1730. His mission was considered successful, and indeed, he not only got promoted to higher offices later, but also became one of the most important names in the empire's diplomatic and foreign relations especially with

29 The chancellor of the grand vizier. Occupying this highest bureaucratic position meant that one would be very influential in matters of administration by deputizing for the grand-vizier and standing in charge for him in matters of distribution of offices and the income related to these, and from the eighteenth century onwards in matters of diplomatic relations, negotiations and creating intelligence. Henning Sievert, *Zwischen arabischer Provinz und Hoher Pforte: Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Râgib Mehmed Paşa (st. 1763)* (Würzburg: Ergon, 2008), 99–101.

30 Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, 134.

31 In the meantime, to be precise in 1742, he went on a pilgrimage to Mecca and on the road enjoyed the company of and/or made contact with many Arabic-speaking scholars, erudite men, who were learned especially in religious and Sufi sciences, as well as local dignitaries. Sievert has revealed these relations by examining Mustafa Efendi's letter-collection. Henning Sievert, "Die Sehnsucht des ausgedörrten Landes nach einem Regenguß': Der Istanbuler Beamte el-Hâcc Muştafâ Efendi (st. 1749) und seine Kontakte in die arabischen Provinzen des Reiches," in *Studia Eurasiatrica: Kieler Festschrift für Hermann Kulke zum 65. Geburtstag*, eds. J. Kusber and S. Conermann (Schenefeld: EB-Verlag, 2003), 441–469. Also see, idem, *Zwischen arabischer Provinz*, 134–135.

32 Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, 134, 143.

the Persian delegation sent to Istanbul by Nâdir Shah,³³ the Austrians, the Russians, and the French. He was sent to Belgrade to conclude the Peace Treaty with the Austrians. In fact, the wars with the Persians and the Austrians, followed by peace negotiations in 1739, marked particularly significant periods in the lives and careers of Mustafa Efendi and his successor Râğıb Efendi, later pasha and *reîsülküttâb*, between 1741 and 1744.³⁴

A study on Mustafa Efendi of the sort Sievert conducted to reveal the “network” of Râğıb Paşa is evidently necessary when seeking to identify the author of the *Kevâkib-i Seb‘a*. One could consult Sievert’s monograph to decide where one could start, for Mustafa Efendi belonged to Râğıb Paşa’s network and shared with him an intellectual background, at least to some extent.³⁵ Sievert highlights Husayn Mîmîzâde al-Basrî, a Naqshbandî shaykh and an *âlim* from southern Iraq, as the private tutor of Mustafa Efendi’s family and as belonging to his household from 1739 until his death in late 1748. However, his son-in-law Ebûbekir Efendi (d. 1762/3) was apparently not a student of this shaykh.³⁶ The probability that he could have influenced or had correspondence with the author of the *Kevâkib-i Seb‘a* treatise should not yet be ruled out. After all, Peyssonnel mentioned a certain “usseïn effendy” in one of his letters, but if his handwriting has been correctly understood, he mentioned him as another learned man to whom he posed the same question on the sciences of the Turks.³⁷ However, this is too small a detail to make a definite statement for or against his acquaintance with the anonymous author.

Some Notes on the Author’s Intellectual Orientation

When one reads the whole text one can recognize an Avicennian cosmological outlook that is blended with a Sufi ideal streaming beneath it, although the author himself does not

33 For an overview of the conference and negotiations that took place in the summer of 1736 between the Ottomans and the Persian delegation, and Nâdir Shah’s religious policies, see, e. g., Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, 102–122. The Ottoman delegation was composed of *reîsülküttâb* Kastamonulu İsmâ‘il Efendi, *beğlikci* Mustafa Efendi, and Râğıb Efendi who did not occupy an office at the time. They were accompanied by some high ranking *ulemâ*. The latter two names were known for their proficiency in *adab*, i.e. they were able to communicate the state policies and represent the state via a language that reasoned from mainly the Arabic and Persian poetry and literary traditions to form an effective rhetoric, which was especially important for diplomatic relations with the eastern neighbors of the empire. *Ibid.*, 109.

34 Cf. Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, 76–170.

35 Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, passim, esp. 137, 155

36 Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, 138–140, 520.

37 “je ne puis avoir l’ouvrage du codgea du Beys-effendy. j’ay taché d’y suppleer, par un petit discours que m’a donné sur le meme sujet, usseïn-effendy, homme d’ed [...] et de merite, qui est toujours avec nos jeunes de langue qui a voulû etre de ce voyage, pour connaitre toujours le genie des françois, il veut meme apprendre la langue, pour voyager quelque jour en france en plus d’utilité.” *Lettres*, 103v. (12 June 1739) “I cannot get the work of the hoca of *Bey effendi*. I tried to supplement it by a little speech given to me on the same subject by Hüseyin *effendi*, a man of ed [...] and of merit, who is always with our young boys of language, and who wanted to be on this trip to discover the genius of the French people. He even wants to learn the language, so that he can travel to France some day and benefit from his travel more.”

mention Avicenna's name or allude to him. There are some hints that indicate his embracing certain Avicennian ideas, at least his using some of them to "rationalize" his arguments concerning the appearance of the religion of Islam. The classification in *Kevâkib-i Seb'a* can be compared with Muhammed Akkirmâni's (d. 1760) *Ta'rifâtü'l-fünûn ve menâkibü'l-musannifin*. In her short article on the latter work, Toksöz underlines that the author must have favored Avicennian views. Drawing on her examination, it is seen that Akkirmâni's classification corresponded to the hierarchy which was opted for in *Kevâkib-i Seb'a*, but it excluded the Sufi sciences as a level in itself unlike the latter.³⁸ Both of these texts are in accordance with Taşköprüzâde's classification and his positive stance on philosophy, which Reichmuth regards as representative of the learned elite.³⁹ The blend of Sufi monism with the cosmology of Avicenna, who continued to be a significant, influential and recurring name in Ottoman intellectual pursuits, and Illuminism,⁴⁰ was not a rarity. On the contrary, it appears to be a somewhat common inclination.⁴¹

In fact, Bekiryazıcı argues that Ottoman *ulemâ* regarded Avicenna and Suhrawardî as following the same line of thought.⁴² Uluç argues that by the sixteenth century, especially concerning the Ottoman-Turkish classifications of sciences, the boundaries between the philosophical, *tasavvufî* and *kelâmî* perspectives were already blurred.⁴³ And last but not least, Ghazâlîan method of categorization,⁴⁴ i.e. classifying "sciences" and knowledge on the basis of their relation to one's salvation, also remained influential, albeit to varying degrees, and was subject to the more-often-than-not eclectic approach of the individual authors. One can find expressions in the treatise that could be related to Avicennian, Ghazâlîan, Illuminist,

38 Hatice Toksöz, "Muhammed Akkirmâni'nin *Ta'rifâtü'l-fünûn ve menâkibü'l-musannifin* Adlı Eserinde Felsefî İlimler Algısı," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 42 (2013): 177–205.

39 Stefan Reichmuth, "Bildungskanon und Bildungsreform aus der Sicht eines islamischen Gelehrten der anatolischen Provinz: Muḥammad al-Sājaqlī (Saçaqlı-zāde, gest. um 1145/1733 und sein Tartīb al-'Ulūm)," in *Words, Texts and Concepts Cruising the Mediterranean Sea: Studies on the Sources, Contents and Influences of Islamic Civilization and Arabic Philosophy and Science Dedicated to Gerhard Endress on his Sixty-Fifth Birthday*, eds. R. Arnzen and J. Thielmann (Leuven, Paris, Dudley: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies, 2004), 516–519.

40 It should be noted here that the Illuminist school of thought subordinated knowledge gained via rational means to knowledge gained via spiritual means. See e.g., Gottfried Hagen and Tilman Seidensticker, "Reinhard Schulzes Hypothese einer islamischen Aufklärung. Kritik einer historiographischen Kritik," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 148, 1 (1998): 101.

41 See and cf., Ayşe Başaran, "Erzurumlu İbrahim Hakkı's Ma'rifetnâme (1757): A Case Study in the Ottoman Reception of Modern Science" (M.A. thesis, Boğaziçi University, 2005), 99–100, 108; Khaled El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century: Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb* (New York: Cambridge University Press, 2015), 189; Tahir Uluç, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Nefis Görüşü," *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013): 7–28.

42 Eyüp Bekiryazıcı, "İbn Sînâ Düşüncesi İshrâkîliğe Zemin Hazırlamış Mıdır?," *Diyânet İlmî Dergi* 50, 1 (2014): 136.

43 Uluç, "Kınalızâde," 12.

44 Didar Ayşe Akbulut, "The Classification of the Sciences in Nev'î Efendi's Netâyıcı'ül Fünun: An Attempt at Contextualization" (M.A. thesis, Boğaziçi University, 2014), 7.

and Sufi schools of thought. It requires a keen and trained eye for the terminologies and epistemologies specific to each of them to judge to what extent this treatise reveals which outlook.

One of the hints pointing towards Avicennian influence, which could have taken effect either directly or via an intermediary or intermediaries, is the way the author chose to name his treatise. The stars, i.e. the planets, are referred to in the treatise as entities with conscious spirits. The idea that the celestial bodies possessed souls was ancient and intertwined with philosophical questions.⁴⁵ The hierarchical arrangement of the sciences in conjunction with the celestial reference calls to mind the cosmology of Avicenna.⁴⁶

According to Avicenna's *Metaphysics*, everything that existed in the world was an emanation from God as a necessary consequence of his self-knowledge. God himself was the necessary existent, and his self-knowledge as the eternal and necessary being gave rise to the first intellect, which, in contemplation of itself and of God, conceived the possibility of self-knowledge, which gave rise to the outermost sphere of the heavens. The dialectical process of the intellects trickled down to the earth through the planets, themselves intellects, and the final link in the chains is the active intellect, also known as the Giver of Forms, which was the cause of all change in the terrestrial world.⁴⁷

The existence of the lower heavenly intellect depended on the immediately higher one,⁴⁸ so there existed a hierarchy among the spheres cum planets. As will be shown, for the author of *Kevâkib-i Seb'â*, the Moon in the cosmological context is key to recognizing the truth of the prophet of Islam. It also acts in Avicenna's cosmology as a threshold:

Out of the less pure the next heaven was formed, and the process continued until in the heaven of the Moon most of the purity was exhausted, and gravity and opaqueness (*kathāfah*) and impurity (*kudūrah*) became dominant so that the body could no longer accept a heavenly form but became the world of generation and corruption. [...] The progressive 'coagulation' of the Universal Element terminates with extreme differentiation,

45 See, e.g., Harry A. Wolfson, "The Problem of the Souls of the Spheres from the Byzantine Commentaries on Aristotle through the Arabs and St. Thomas to Kepler," *Dumbarton Oaks Papers* 16 (1962): 65–93.

One can speak for the survival of other theories voiced by some early Muslims which saw the origins of science in the stars. See, f. ex., Roshdi Rashed, "Greek into Arabic: Transmission and Translation," in *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*, eds. Richard M. Frank, James E. Montgomery, Roshdi Rashed (Leuven, Paris, Dudley: Peeters, 2006), 165.

46 And the scheme of emanation was first formulated by al-Fārābī in the Islamic(ate) world. Eva Orthmann, "Himmelssphären und Elemente: Zur Übernahme vorislamischer Vorstellungen vom Aufbau der Welt in die islamische Tradition" in *Entre Orient et Occident: La Philosophie et la Science greco-romaines dans le Monde arabe. Vandoeuvres - Genève, 22 - 27 août 2010; Huit Exposés suivis de Discussions*, ed. Peter Adamson et al. (Geneva: Foundation Hardt, 2011), 267.

47 Bekir Harun Küçük, "Early Enlightenment in Istanbul" (Ph.D. diss. University of California, San Diego, 2012), 84–85 (Footnote 20).

48 Seyyed Hossein Nasr, *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines: Conceptions of Nature and Methods Used for its Study by the Ikhwān al-Şafā', Al-Bīrūnī, and Ibn Sīnā*, 2nd ed. (Bath: Thames and Hudson, 1978), 204.

and the process of emanation, or effusion (*faiḍ*), reaches its terminal point. Henceforth the movement is no longer a drawing away from the principle but a return to it, not a *faiḍ* but an *'ishq*, or love, by which all things are attracted to the source of all Being. [...] The end of the whole cosmic process is Pure Being itself where all things began. Creation therefore comes from God and returns to Him.⁴⁹

Although the author does not explicitly make a similar remark or reference, and the Moon in Avicenna is not a millennial ruler, he may have thought of this connection, while choosing the star-metaphor to build his treatise upon. I am inclined to think so due to the name of the treatise, the author's narrative of the cosmic ages and the rulership of the stars/planets, and the Sufi zenith of his classification. Sufi knowledge, to which the concept of *'ishq* is central, is presented as the highest form of knowledge in the treatise. And according to this schema, the sublunar realm is the place where the ascension back to the origin begins thanks to *'ishq*. So, relating the last prophet to the (end-)millennium of the Moon, thus creating the prerequisite for "a journey-back-home", serves the author well, since he himself is inclined towards Sufism. This may be the reason why he repeats the relationship between a planet and a prophet in the passage where he explains why it is "aklen sabit", or rationally fixed, that Muhammad is a true prophet, and the last one for that matter.⁵⁰ It is, however, not possible to assert that the author thoroughly adhered to the Avicennian theories, because the controversial theory of emanation and intellection⁵¹ is not woven into the narrative of the creation. The planets are referred to as "teachers", but they are not explicitly portrayed in relation to God and the Active Intellect.⁵²

49 Ibid., 204–207. See also the comparable Illuminationist and Sufi stances, Bekiryazıcı, "İbn Sînâ Düşüncesi," 131–132; Başaran, "Erzurumlu İbrahim Hakkı," 106–107; Manfred Götz, "Der 'vollkommene Scheich' (Mürşid-i Kâmil) nach dem İrşâdnâme von Ḥaḳîqî," *Archivum Ottomanicum* 20 (2002): 219–220. The Sufi stance could involve the teaching of the Zodiac of the Orient as corresponding to the divine name *Jemal* (friendliness) and the Zodiac of the Occident as corresponding to the divine name *Jelal* (majesty), while the Orient and the Occident here do not denote the horizontal, geographical orientation but a vertical, cosmic one. It was the "people of the Zodiac of the Orient" under whose *hüküm* they would be able to get inspirations from the angelic realms or led by the angels in a blessed way to attain eternal felicity by adhering to their "perfect shaykh" and by "annihilating" their human nature. See and cf., *ibid.*, 221–223. The anonymous author of *Kevâkib-i Seb'â* does not offer such a narrative.

50 *Kevâkib-i Seb'â*, 124 [91b]. The narrative in *Kevâkib-i Seb'â* does not thoroughly correspond to Sufi narratives concerning the creation and Muhammad, in which he is regarded as *the* reason for the creation and in which the truth of him must be acknowledged and realized by the individual if they want to attain salvation. See, e.g., Götz, "Der 'vollkommene Scheich,'" *op. cit.* However, its teleological structure leading to "proving" why Muhammad is a prophet, and the rich star-metaphor (shaykhs would be likened to the stars and stars were perceived as guides) can be regarded as data which would speak for the author's Sufi inclination or Sufi familiarity.

51 On the issue, see, e.g., Reichmuth, "Bildungskanon," 511. Reichmuth's article makes it clear that Saçaklızâde would have not composed his treatise -and as a matter of fact he did not- the way the anonymous author did. Saçaklızâde employed a Ghazâlîan terminology and outlook. Cf. *op. cit.*

52 In ancient and Muslim Peripatetic philosophers' discourses, the process of intellection and cognition had an important and emphasized place. They spoke of an "active intellect" that was universal and was not corporeal, the existence of which was the reason why one could speak of consistent and correct understandings of necessities and intelligibles. Al-Fârâbî and Avicenna were of the opinion that intellection could happen when

The second hint can be found in the way the author refers to God. Except for the prayer in the beginning where a few other divine names are mentioned, the author frequently refers to God with the divine name *Bârî* throughout his treatise - to underline that God created everything and everyone in a perfect and harmonious way. So, the author relates *ilm* directly to the divine creation. But the other frequent name used for God in the treatise is *Vâjib al-Vujûd*, meaning the divine First Cause as the first Necessary Being. This conceptual attribute was formulated under the influence of the demonstrative method and coined by Avicenna, hence it has a philosophical and rational connotation regarding the perception of God.⁵³ So, by choosing to use this designation when referring to God, the author places *ulûm* in a context of creation that could be contemplated upon with rational and intellectual faculties.⁵⁴

I referred to the sources that the anonymous author most likely directly or indirectly utilized whenever I could identify them. These are the esoteric-*hurûfî* scholar and Sufi Abd al-Rahman al Bistâmî's (d. 1454) *Kitâb-ı Fevâ' ihu'l-Miskiyye fi'l-Fevatihi'l-Mekkiyye* and Nevî Efendi's *Netâyic el-Fünûn* which is related to the former.⁵⁵ The anonymous author's classification of sciences is based on Taşköprüzâde's seven-partite classification in *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*. Taşköprüzâde's categorical terminology itself is based on Avicenna's formulations.⁵⁶ Avicennian influence via Taşköprüzâde is indeed discernible in the studied period.

Knowledge and Science in *Kevâkib-i Seb'â*

Immediately after the prayer where he praises God and the Prophet, the author speaks

the human intellective or rational soul was prepared to receive from "the active intellect". Averroes argued that it was the human brains -where not the intellect but psychological faculties were found- that functioned basically as "receivers" but in this case on demand, and what one individual could understand depended on the quality of their psychological faculties, i.e. memory, imagination, and cognition. See and cf., Peter Adamson, "Aristotle in the Arabic Commentary Tradition," in *The Oxford Handbook of Aristotle*, ed. Christopher Shields (Oxford, et al.: Oxford University Press, 2012), 654–655. One can find useful and clear explanations in the following article, too. Dag Nikolaus Hasse, "Das Lehrstück von den vier Intellekten in der Scholastik: Von den arabischen Quellen bis zu Albertus Magnus," *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 66, 1 (1999): 28–40. The fact that Avicenna argued for "the active intellect" as the highest intellect not possessed by the humans, i.e. it was an external intellect, allowed freedom for giving voice to "intuition" -for which the recipient was ready to receive from "the active intellect" through perfecting their intellection- in relation to the theory of intellects. Cf. *ibid*. It should also be noted that Avicenna spoke of being enlightened by the Active Intellect. See, Bekiryazıcı, "İbn Sînâ Düşüncesi," 131.

- 53 This perception of God could be shared by the Sufis, too. So, it cannot be assumed that its appearance must lead to an Avicennian orientation, but its frequent deployment is noteworthy. See e.g., Götz, "Der 'vollkommene Scheich'," 216.
- 54 On *vujûd* and *vâjib al-vujûd* see, Peter Adamson, "From the Necessary Existent to God," in *Interpreting Avicenna*, ed. idem (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 170–189; idem, "Existence in Philosophy and Theology," *Encyclopaedia of Islam*, Three, eds. by Kate Fleet, et al. Brill online, 2017; O. N. H. Leaman and H. Landolt, "Wudjûd," in *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, eds. P. Bearman, et al. Brill online, 2012; Nasr, *An Introduction*, 201–202.
- 55 Akbulut, "Classification of the Sciences," 6–7.
- 56 Hagen, "The Order of Knowledge," 409–410.

to the readers, again following a conventional path, with the request that they should know upon which “axiom” he builds:

[...] ma'lûm ola ki çün insân-ı kerâmet-nişân nefs-i beşeriyyesini tekmil ve rezâil-i nefsâniyyesin kemâlât-ı rûhâniyyeye tebdile muhtâc olub lâkin bu kemâl-i selâmet-meâlî tahsîl, hakâik-i eşyâya ittîlâ' ve Kitâb-ı Bârî ve Sünnet-i Resûl'e 'ilm-i tâmm-ile ittîbâ'a tavakkuf itdiğinden akrab-ı vesîle-i matlûb-i hakikî olan 'ilm-i hâli ihrâz ve hilâf-ı illet-i gâiyye ile tevaggûlden ihtirâz için ibtidâ' cemî'-i 'ulûmu bi-envâ'ihâ ta'allûm ve vesâilini dahî bi-esnâfihâ tefehhüm vâcib oldu.⁵⁷

Thus, the author begins with identifying human beings. In the beginning, they are human souls prone to doing outrageous things or to possessing outrageous traits. They must grow mature and transform for the better. For this reason, they have to learn the truth of things and adhere to the book of the creator and the sunnah of the Prophet. The ultimate goal is described as the attainment of religious knowledge which can be achieved through an accumulation of numerous other types of knowledge. And in order to find the easiest way leading to it, they need to have a presentation of *ulûm* before them. The author then specifies the Qur'an as the book wherein all *ulûm* are gathered and contained. He also specifies Arabic in this context as the language which is beautiful and clear and in which *ulûm* are given expressions and conceptions corresponding precisely to God's will. Since the ultimate goal is to understand these expressions and conceptions, the scholars of Islam, too, wrote books on *ulûm* in this language.⁵⁸ Although Arabic itself is not identified as the divine language, its knowledge is identified as a prerequisite for attaining divine knowledge.⁵⁹ So, the Christian “nations”⁶⁰ do not know about, and cannot acknowledge, the sciences and knowledge concerning the Divine and religion, or *ulûm-i ledünniyye-i ilâhiyye*, because they do not understand Arabic. And, as has just been explained, such knowledge is *essential* for the author of the treatise. Indeed, it is essential for the worldview of which he is a representative, as far as could be studied here and as far as the rhetorical level is concerned.⁶¹ Besides, the Christian “nations” think that Muslims are ignorant.⁶² So, since he wants to prove this notion wrong, and given that he

57 *Kevâkib-i Seb'a*, 1 [1b].

58 *Ibid.*, 2 [2a].

59 *Ibid.*, 2 [2b]. This constitutes an aspect of the imagined “authority” of an Ottoman Muslim scholar: He has access to religious knowledge because he knows the language. So, language forms part of his identity. Language proficiency was perhaps more of significance when the language in question was not the mother-tongue, when the existence of diglossia was omnipresent, and the written high language's association with religion was strong. On language and diglossia, see e.g., Einar Wigen, “Ottoman Concepts of Empire,” *Contributions to the History of Concepts* 8, 1 (2013): 61.

60 More specifically those Christians living in or near Christian states, so, primarily the European states must be meant here. “Ammâ bilâd-ı milel-i uhrâ, husûsan nevâhiy-i düvel-i Nasârâ mahrûsa-i bilâd-ı islâmiyyeden ba'id ve o cihetden Lisân-ı 'Arab'ı ta'allûm ile behre-yâb ve mantûk-i kütüb-i 'arabiyyeden hisse-yâb olmayub [...]” *Kevâkib-i Seb'a*, 2 [2b].

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*, 3 [2b].

considers France a benevolent friend of the Ottoman state, he believes that the French should be lent a hand in this regard and be introduced to these sciences.⁶³ Thus, *ilm*, for him carries the meaning of some sort of a “missionary” zeal.⁶⁴

In accordance with Islamic tradition, after his brief presentation the author speaks about *ilm*, its different definitions, subjects, objectives, purposes, justifications and motivations according to some, or *bazıları*, who are then specified as the *hükemâ*, *mütellimîn*, and the *Sûfiyye*.⁶⁵ For him, *ilm* means understanding that which corresponds to the object known or the knowable.⁶⁶ The author himself entitles his treatise *Kevâkib-i Seb‘a*⁶⁷ and divides *ulûm* into seven groups. Each group matches one of the seven stars, i.e. planets, based on differentiations between, and combinations among, religious, rational, philosophical, theoretical and practical aspects, epistemologies and methodologies. Overall, three hundred and sixty sciences are enumerated. On the one hand, these numbers are chosen consciously to present the Muslim conception of knowledge and science as true to the spherical and cosmic order.⁶⁸ So, an *ilm* is imagined as first being connected to other fellow *ilms* by being subject to the rulership of a star, then, as connected to the whole, because the seven stars/planets

63 Ibid., 3 [2b–3a].

64 When Lamiî arrives at speaking about the mausoleum of Osman in Bursa, he says: “Bu deyr-i zulmet-i âbâdî idüp nûr/ Manastır merkadından oldı ma‘mûr” Lamiî (Lâmi‘î) Çelebi, *Bursa Şehrengizi*, eds. Mustafa İsen and Hamit Bilen Burmaoğlu (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2011), 70. This is one of the few places where a juxtaposition of the Christian and the Muslim is found in the poem. It cannot be a coincidence that the “darkness” is named as the attribute of the monastery where Christian teaching and learning was taking place. This is indeed interesting, because it seems to be a convention to talk about Christianity in regard to religious and theological learning in this way, and it does deserve an in-depth analysis in another study. Here, at the moment, I can refer to the following example only: In his translation of Ahmed Taşköprüzâde’s *Şekâ‘iku n-Nu‘mâniyye fî ‘Ulemâ‘i d-Devleti l-‘Osmaniyye*, Mecdi Mehmed Efendi ascribes to the establishment of the *sahn-ı semân medreses* by Mehmed II a specific significance: “Merhum ve mağfûrun leh [Alâaddin Ali-i Tûsi] Sultan Cennetmekan yani Sultan Mehmed Hazretleri mahruse-yi Konstantiniyye‘yi fethidüb şemşir-i cihangir ile teshir eylediği zamanda eyyam-ı salifeden beri mabid-i küffâr-ı haksar olan kenais-i naüstüvardan sekiz aded keniseleri medrese idüb demdeme-yi demame-yi küfrü ders eyledi.” Mecdi Mehmed Efendi, *Hadaiku‘ş-Şakaik*, ed. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı, 1989), 117. We can at least speak of a paralleling here where such a perception of Christianity is manifest in relation to teaching and learning, and of an architectural site which is seen as a representation for this religion and what it can mean in juxtaposition to a represented Islam.

65 Ibid., 5–7 [4a, 6b]. The vocabulary of the author demonstrates the longevity of the influence of the early Islamic reception and translation of the concepts and terms of ancient Greek philosophy. See *ibid.*, 5–8 [4a–7a], et passim. For an overview of the Arabic translations from the Greek terms and concepts and for the process of “making” Arabic philosophical, see Gerhard Endress, “Die Wissenschaftliche Literatur,” in *Grundriß der arabischen Philologie, Bd. III: Supplement*, ed. Wolfdietrich Fischer (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1992), 3–23.

66 “Hâsilı, lafz-ı ‘ilmin ma‘nâ-yı hakîkîsi idrâkdir. Ve bu idrâkin müte‘allakı var ki, ma‘lûmdur.” *Kevâkib-i Seb‘a*, 6 [5a]. Elsewhere he also relates *ilm* to competency: “Zîrâ meleke ‘ilmin ‘aynıdır.” *Kevâkib-i Seb‘a*, 120 [88b].

67 *Kevâkib-i Seb‘a*, 9 [8a].

68 Cf. Karaarslan, “Ön Söz”, xvi–xvii, xx; *Kevâkib-i Seb‘a*, 8–9 [7a–7b].

A similar concern can also be thought to be present in Nevî Efendi’s *Netâyic el-Fünûn*, but the author did not elaborate on the issue like the anonymous author did. See the edition and transliteration by Ömer Tolgay, *İlimlerin Özü: Netâyic el-Fünûn* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 73. [Henceforth, Nevî Efendi, *Netâyic el-Fünûn*]

represent a(n) (inter)connected whole themselves. On the other hand, the classification of the sciences according to the planets is further ascribable to their metaphysical significance. *İlms* are associated with the planets not only so that they fit into the framework of the cosmic order but also due to the role they played in the seven eras, each of which lasted a thousand years and which occurred in the constellation of Virgo. This only becomes clear in the second part of the second *bâb*, where the narrative of the creation in relation to the cosmic ages is placed. The author briefly narrates that the cyclical journey of the *Arş-ı âzam*, or the highest sphere (cum the Divine Throne), began in the constellation of Libra⁶⁹ due to its relation to justice, but he does not explain what justice necessarily has to do with creation.⁷⁰ According to the author, when the time arrived in the constellation of Virgo, humans were given bodies because, and here he quotes the famous hadith, God wanted to reveal the secret treasure that He Himself was and how He was to be known.⁷¹ An honorable and glorious individual was given physical form in every transition period between the millennia which were divided among the planets and their rule, *hüküm*. The millennia were subject to degradation, so prophets were sent in every millennium for the purpose of restoration. The first millennium was associated with Adam and the planet Saturn; the second with Idris and Jupiter; the third with Noah and Mars; the fourth with Abraham and the Sun; the fifth with Moses and Venus; the sixth with Jesus and Mercury; and finally, the seventh with Muhammad and the Moon.⁷²

69 From the geocentric perspective. See and cf. İlhan Kutluer, "Devir," *TDV İslam Ansiklopedisi* (Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9: 234–234; idem, "Felek," *TDV İslam Ansiklopedisi* (Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 12: 303–306.

70 *Kitâb-ı Fevâ' ihu'l-Miskiyye fi'l- Fevâtihi'l-Mekkiyye*, which Bistâmî wrote in Arabic and dedicated to the Ottoman Sultan Murad II in 1440, should have been among the sources utilized by the author of the treatise. It was translated into Turkish in 1570. This narrative of creation is also found in this work. There is a remark concerning Libra which, at least in the Turkish version, begins with a "bilgil ki", hence axiomatized and without a reference to a previous work. According to it, when time finishes its journey through Virgo, it will ingress into Libra basically to reach the end of its journey. The Islamic Day of Judgement will take place when time arrives here, and humans will be judged, there will be scales of justice to determine who is allowed to enter Heaven and who is condemned to Hell. Could the author's omission be related to the irrelevance of the planets or stars at the end of time, then? For the transliteration of the only existing Turkish translation of the mentioned work, see, Ömer Yağmur, "Terceme-i Kitâb-ı Fevâ' ihu'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)" (M.A. thesis, İstanbul Üniversitesi, 2007). Concerning the remark on Libra, *ibid.*, 37; concerning the narrative of creation which is scattered throughout the work, *ibid.*, 20–21, 27, 37–39, et passim.

71 A derivative of the root '-r-f', and not '-l-m, is used in the hadith. *Kevâkib-i Seb'â*, 83 [62a]. This hadith was cherished by the Sufis. See e.g., Götz, "Der 'vollkommene Scheich'," 218–219.

72 *Kevâkib-i Seb'â*, 83–88 [62a–65a]. Also cf. *ibid.*, 124 [91b]. He gives his second explicit "rational" explanation for Muhammad's being the last prophet in his portrayal of him as representing the combination of *hikmet-i ameliyye*, which Moses represented, and *hikmet-i ilmiyye*, which Jesus represented. *Ibid.*, 124–125 [92a–92b]. The chapter on the science of history in *Netâyic el-Fünûn* begins with the same narrative of creation and the cosmic ages, too. Yet, it does not speak of the *hüküm* of the planets, or the degeneration and restoration as a reason to end an era and begin a new one. Nev'î Efendi, *Netâyic el-Fünûn*, 86–90. Nev'î does name his references: Sadruddîn Konevî, who was a student of Ibn Arâbî, and Abdurrahman Bistâmî. According to Veysel Kaya, Bistâmî tried to reconcile philosophy with religion, and vice versa, and was an adherent of the Brethren of Purity. Veysel Kaya, "XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî'nin Felsefe-Kelâm İlişkinine Bakışı" in *Osmanlı'da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*, eds. Osman Demir et al. (Istanbul:

There had been many other prophets in every millennium, but after Muhammad, it was *ulemâ* and *fuzelâ*, or the erudite and the virtuous,⁷³ who would be likened to them.⁷⁴ So, not only *ilm* but also an *alîm* is a “missionary” continuing to assume the cosmic task the prophets had undertaken in the earlier millennia and contributing to the manifest realization of the very reason of creation. After a passage on the companions of the Prophet, the transmission of hadith and some mainly confidential *ulûm*, the author focuses solely on the prerequisite knowledge and competency with which one can undertake an exegesis, and makes brief remarks on the famous exegeses of the Qur’an.⁷⁵ Once again it becomes clear that when he is asked about “the sciences among the Turks”, he thinks of knowledge of, and knowledge within, the religious scripture, to which the trajectory of the narrative leads from the outset.

As far as the planets’ appearance in the introduction and the first *bâb* is concerned, for him planets are “nâzır-ı düvel ve mürebbiy-i milel”,⁷⁶ i.e. the custodians of the states and teachers of the “nations”. In accordance with this metaphysical scheme, it is possible to think that the author of the treatise related *ulûm* to the planets because these were considered as parts of the intellectual chain descending down to the sublunar realm. But other than the implicit remarks above, an explicit remark that would speak of the planets as the supervisors of *ulûm* is absent in the treatise.

Furthermore, the author goes beyond the number of the degrees of the ecliptic path, 360, and the planets by suggesting the probable number of *ulûm* to be at least 310,800, a number obtained by multiplying the number of words in the Qur’an by four. To each word he assigns four layers of meaning based on the external, internal, starting and delimitating/limiting/defining qualities⁷⁷ which, as he says at the end of the treatise, are to be further multiplied by seven, for each layer has its own seven layers.⁷⁸ Many of these *ulûm* are only known by the prophets, and not by *ulemâ*, while many are known only by the angels, and still

ISAR, 2016), 301–314. In contrast to the author of *Kevâkib-i Seb’â*, Nevî does not state that Muhammad’s prophethood can be concluded rationally because it is due to his line in this cosmic consequence. The second “rational reason” he gives, though, is found in *Netâyic el-Fünûn* in the chapter of *ilm-i kelâm* as an evidence offered this time by a shaykh. Nevî Efendi, *Netâyic el-Fünûn*, 164. The “rationalization” of the cosmic ages is also absent in Bistâmî’s work mentioned above, but Bistâmî does mention the *hükûm* of the planets according to the millennium.

73 *Ulemâ* and *fuzelâ* designate the same group here, namely the scholars. *Fâzıl*, meaning virtuous/superior, is usually used as an attribute of an *alîm*.

74 *Kevâkib-i Seb’â*, 87–88 [65a–65b]. A hadith is quoted which states that the Muslim scholars are like the prophets of the people of Israel. It is also cited in the prologues of the *Şakâ’ik Zeyl*s, too. Also, in the treatises which deal with an *ilm*, one usually finds a reference to this hadith. So, this (self-)perception was usually repeated.

75 *Kevâkib-i Seb’â*, 88–106 [65b–78a].

76 *Ibid.*, 8 [7a].

77 “Ve her kelimenin zahr-u batn ve matla’-u haddî vardır. Ya’nî bu dört vecihle her kelime de ma’nâ vardır.” *Kevâkib-i Seb’â*, 9 [7b].

78 *Ibid.*, 119 [88a].

many others are known by God alone.⁷⁹ By his enumeration, then, he implies the intelligible ones continue to remain within the framework of the cosmic order based on 7 and 360.⁸⁰ Yet, the author repeats that he is aware of the fact that the number of *ulûm*, even of those which can be known by humans, is actually bigger. The reason he cannot include at least some of the rest is because those *ulemâ* who knew them wrote no books on them, or even if they did, their books were burnt, lost, destroyed, neglected or unpreserved with the passage of time.⁸¹ So, as a side remark, it can be deduced here, that the author, in fact, acknowledges the crucial and central role of books as the medium of transmission of knowledge. Indeed, he elevates some subjects that could and would be covered under certain *ilms* to self-standing *ilms* especially if books dedicated solely to these subjects were written. When this is the case, he informs that a particular science is actually part of another science, and justifies the separate enumeration usually with the statement, “lâkin mustakillen hakkında kütüb tasnîf ve te'lîf itdiler”, i.e. but they sorted and authored books only on this particular subject.⁸² Although the author does not acknowledge and name *ilms* just because books are written on them, he still gives the impression that, without someone's having previously written a book on it, a subject's status as an *ilm* remains questionable.⁸³ However, this excludes the knowledge/sciences which are accessible only to perfect individuals, and the non-existence of books in this case is regarded as natural and is not used in a critical sense.⁸⁴

The author begins his enumeration with the sciences that have to do with writing and with subjects considered as sciences in themselves, namely Arabic philology, etymology, lexicology, orthography, poetry, eloquence and rhetoric. This is in line with the tradition that considered correct language to be the foundation for all the *ilmî* pursuits.⁸⁵ These disciplines

79 Ibid.

80 On the number seven and the Islamic cosmic order, see e.g., Feray Coşkun, “A Medieval Islamic Cosmography in an Ottoman Context: A study of Mahmud El-Hatib's Translation of the Kharidat Al-'Aja'ib” (M.A. thesis, Boğaziçi University, 2007), Chapter II “Islamic Cosmology,” 13–34.

81 *Kevâkib-i Seb'â*, 9 [7b].

82 Cf., e.g., *ibid.* 22–23, [17b–18b]. This does not mean that he was the first one to refer to these subjects as *ilms* in themselves.

83 Cf., e.g., the entries concerning some occult sciences in *Kevâkib-i Seb'â*, 34–35 [26b–27a].

84 See and cf., e.g., *Kevâkib-i Seb'â*, 63 [47a], 65 [48a–48b].

85 See and cf., Michael G. Carter, “Adam and the Technical Terms of Medieval Islam,” in *Words, Texts, and Concepts Cruising the Mediterranean Sea*, *op. cit.*, 439–454; Hans Hinrich Biesterfeldt, “Arabisch-islamische Enzyklopädien: Formen und Funktionen,” in *Die Enzyklopädie im Wandel vom Hochmittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, ed. Christel Meier (Munich: Wilhelm Fink, 2002), 65; Gerhard Endress, “‘Der erste Lehrer’: Der arabische Aristoteles und das Konzept der Philosophie im Islam,” in *Gottes ist der Orient. Gottes ist der Okzident: Festschrift für Abdoldjavad Falaturi zum 65. Geburtstag*, ed. Udo Tworuschka (Cologne and Vienna: Böhlau, 1991), 160; *idem*, “Reading Avicenna in the Madrasa: Intellectual Genealogies and Chains of Transmission of Philosophy and the Sciences in the Islamic East,” in *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From the Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank* (Leuven, et al.: Peeters Publishers, 2006), 374; Şükran Fazlıoğlu, “Manzûme fi Tertîb el-Kutub fi el-Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları,” *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (2003): 107–108; Sonja Brentjes, *Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800–1700)* (Turnhout: Brepols, 2018), 180, 205; Akbulut, “Classification of the

along with a few others such as dialectic and logic are named and briefly explained under the first three stars, while the author himself, following Taşköprüzâde,⁸⁶ classifies the sciences based on their ontologies or epistemologies. Thus, he names the ones under the first star as the written sciences; the ones under the second star as those concerning speech; those under the third as concerning or existing in the mind.⁸⁷ The content assigned to the fourth star comprises a great number of physical, mathematical, practical, mechanical, and occult sciences, some of which are medicine, ophthalmology, surgery, zoology, botany, geography, engineering, time-keeping, meteorology, astrology, magic, interpretation of dreams and omens, physiognomy, chemistry, alchemy, arithmetic, geometry, astronomy, and music,⁸⁸ which correspond to what would be enumerated under the heading of natural philosophy, theoretical philosophy, and/ or mathematical sciences in the classical classifications.⁸⁹ The author calls them “a’yâna müte’allika olan ‘ilm,” i.e. knowledge and/or science which corresponds to an external -physical or metaphysical- reality. These he divides into two: the first consisting of *hikemî* or *aklî ulûm*, and the second of *şerî ulûm* including *hikmet-i ameliyye*, or practical philosophy.⁹⁰

The author repeats the Aristotelian trifold division of the theoretical sciences (metaphysics, mathematics, physics) without any mention of the philosopher, yet explicitly associates it with the philosophical knowledge/science, “[b]u ‘ulûm-i selâse [‘ilm-i ilâhî, ‘ilm-i sâni or ‘ilm-i ri’yâzi, and ‘ilm-i tabî‘î] usûl-i ilm-i hikemiyyedir.”⁹¹ Again correspondingly, under *ulûm-i ri’yâziyye* he counts the quadrivium as the overarching *ilms*.⁹² And among the quadrivium, he emphasizes geometry’s place with the following words:

Sciences,” 53–54; also El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History*, 120–125.

In fact, at the end of the treatise, the author states that the “other nations” do not regard words as possessing numerous layers of meaning as Muslims do, because the languages their books are written in do not contain *icâz*, i.e. terseness, like Arabic does. *İcâz* was not of the sort of philological sciences as they are listed here, it was deemed a religious science. Nonetheless, viewing language as a tool to discover “the truth”, or truths, did obviously play a significant role in elevating the status and prestige of all the sciences related to language. Cf. *Kevâkib-i Seb‘a*, 119–120 [88b].

86 Cf. Selime Çınar, “Fârâbî’den Taşköprüzâde’ye: İslam Medeniyetinde İlimler Tasnifinin Gelişimi” (M.A. thesis, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014), 63–80.

87 *Kevâkib-i Seb‘a*, 12–25 [10a–19b].

88 *Ibid.*, 25–46 [19b–35a]. Interestingly enough, he also lists sleight as an *ilm*, “‘ilmü’ş-şa‘beze ve’t-tahyilât”. *Ibid.*, 35 [27a].

89 See and cf. Brentjes, *Teaching and Learning*, Chapter 7 “Encyclopaedias and Classifications of the Sciences,” 187–221; Amos Bertolacci, “Ibn Sînâ (d. 428/ 1037): Metaphysics of the Shifâ,” in *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy*, eds. Khaled el-Rouayheb and Sabine Schmidtke (New York: Oxford University Press, 2017), 146–147; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Tertîb el-‘ulûm*, ed. and transcr. Şükran Fazlıoğlu, in eadem, “Ta’lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı,” *Divân İlmi Araştırmalar* no. 18 (2005): 128.

90 *Kevâkib-i Seb‘a*, 25 [19b].

91 *Kevâkib-i Seb‘a*, 26 [20a]. Elsewhere, namely in the epilogue of his treatise, he acknowledges the Greek origin of these sciences and all the rational sciences, “cemî-i ulûm-i ‘akliyye”, though. *Ibid.*, 113 [83b].

92 *Ibid.*, 35–36 [27b].

İttifâk itdiler ki burhân cihetinden akvâ-yı 'ulûm 'ilm-i hendesedir. Cümle-i menâfi'indendir cehl-i mürekkebe ânınla 'ilâc olunmak. Zirâ 'ilm-i yakındır. Vehmin dahli yokdur. Binâen 'aleyh, zihin yakîn tahsiline i'tibâr ider. Cehl-i mürekkeb ise değil, illâ vehmin 'akıl üzerine galebesinden iktizâ ider.⁹³

For the purpose of this study three points are worth of special attention here. First, the fact that a consensus is present adds to the prestige of this *ilm*. Second, doubt is regarded as a contaminant, and demonstration triumphs over it. Third, ignorance is friendly to doubt, but hostile to reason. It is also interesting that a juxtaposition occurs between the personifications of reason and ignorance which is regarded as a disease to be healed.⁹⁴ Vis-à-vis its opponents, ignorance and doubt, reason is loaded with a decisively positive meaning .

The sciences listed under the fifth star concern politics, administration, and advice for princes and military men, and hence they belong to the category of practical philosophy or *adab*.⁹⁵ Under the sixth star religious sciences are treated,⁹⁶ as is *tıbb-i nebevî*, or Prophetic medicine, since it is based on the hadith.⁹⁷

The author might have forgotten to introduce the last sciences with the opening phrase “kevkeb-i n” which is always present in his other introductions . But he might have intentionally left out such an introduction, for he speaks of secrets. If he really did not forget the usual introduction, then, with “the seven stars”, the author may also be alluding to the Pleiades which consists of seven stars, six of which are visible but one of which is rarely visible to the naked eye. And there is a famous hadith known as “the Pleiades hadith” concerning knowledge, faith, and the Persians. It underlines the possible difficulty of attaining faith and knowledge by positing them as high and as far as this star cluster.⁹⁸ Taking

93 Ibid., 36 [27b–28a].

94 Another source the anonymous author could have consulted may be Ali Çelebi Kınalızâde's *Ahlâk-i Alâî*, for a similar remark is made there concerning a similar discipline of knowledge which is based on proofs. Hagen has paraphrased that passage: “In a list of the ‘diseases of the soul’, the philosopher Kınalızade Ali (d. 1572) lists, together with all other vices, two kinds of ignorance: simple ignorance (*cehl-i basit*), which is ignorance aware of its ignorance, and complex ignorance (*cehl-i mürekkeb*). Since cognizance of ignorance is the beginning of every quest for knowledge, simple ignorance is not even reprehensible initially. It can be healed by recognising the unique position of human beings among all animals, distinct through the gift of speech - and thus capable of preserving and transmitting knowledge. The other kind of ignorance, however, is not even to be cured by Jesus, who can heal the deaf and the blind. When encountering such a person, the only cure a wise man may undertake is to teach him mathematics, so as to awaken in him the desire for definite proof, and then lead him on to other knowledge to which he will apply himself with the same desire.” Hagen, “The Order of Knowledge,” 407.

95 *Kevâkib-i Seb'â*, 46–48 [35a–36b].

96 Ibid., 48–64 [36b–48a].

97 Ibid., 57 [43b].

98 It is worth mentioning that stars would often be ascribed a guiding quality. P. Kunitzsch, and J. Knappert, “al-Nuġjūm,” in *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, eds. P. Bearman, et al. Brill online: 2012. It should perhaps also be noted that there existed a serious interest in Persian intellectual life among some influential mid-18th century Ottoman literati. See e.g., “Eavesdropping on the Pasha's Salon: Usual and Unusual Readings of an Eighteenth-Century Ottoman Bureaucrat,” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 41 (2013): 159–195.

his emphasis on terse and figurative language and his concern not only to prove something to the French but also teach them about his faith at the same time, it is possible that he may have wanted to integrate the Pleiades as sort of a riddle into his narrative. In any case, the seventh, hence the highest-positioned, star is reserved for the mystical, i.e. Sufi, sciences. The discussion of these sciences takes place in a strikingly special way. This section includes a brief juxtaposition at the beginning, then a long statement concerning the unknowability of the Sufi sciences, which is not necessarily an explanation why, and a list of the first level of these sciences.⁹⁹

In the second *bâb*, the author briefly mentions that some *ilms* are either useless or harmful, *muzır*. However, this labeling does not equate to tabooing them. In fact, he argues that all *ilms*, be they religiously sound or problematic, can be studied, at least in theory.¹⁰⁰ Taking his treatise as a whole into consideration, what he means could be that one has to be aware of what one does with knowledge or science that is of the “problematic” sort and where one places it within the hierarchy, so that one is not further led by its guidance, which is eventually a misguidance, and one’s salvation is not threatened.¹⁰¹ Then, the author goes on to describe how teaching and learning take place at *medreses* by first making the statement that the knowledge/science of *ulemâ* of Islam involves examination, investigation, or *tedkik*, and verification, or *tahkik*,¹⁰² and not mere description, explanation or narration, or *terceme*, of singular terms and concepts.¹⁰³ It is the Qur’an towards which all learning - to be precise, all religious learning - is directed. It is the ultimate book to which the student seeks access through acquiring *ilms* step by step.¹⁰⁴ And these steps are taken by meeting five days a week with their *üstâd*, or master, presenting him with the result of their individual preparation at their *hüccres*, looking at the textual learning material for about eight or nine hours of the day before their meeting, so that the topic is discussed, investigated, and verified with the master

99 *Kevâkib-i Seb’â*, 64–66 [48a–48b].

100 See and cf. also the quotation on philosophical sciences from the Moroccan theologian and logician al-Ḥasan al-Yūsî (d. 1691) quoted in El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History*, 214.

101 *Kevâkib-i Seb’â*, 66–67 [49a–50a].

102 “The term *tahqîq* is a central concept in Islamic scholarly culture. Its importance is attested as early as the tenth and eleventh centuries. Early Islamic theologians of that period often used the verbal noun *tahqîq* to denote the rational demonstration of the truth of the Islamic creed, as opposed to *taqlîd*, that is, acceptance of the creed based on uncritical acceptance of what one has been told by elders, peers, and teachers. A very similar understanding is to be found in the writings of the philosopher Avicenna (d. 1037), who also contrasted *taqlîd*, that is, the uncritical acceptance of received philosophical views, with *tahqîq*, that is, the independent logical demonstration of the truth of such views. The dictionaries of technical terms by ‘Abd al-Ra’ûf al-Munâwî (d. 1622) and Ebû l-Beḳâ Kefevî (d. 1684) both explained that *tahqîq* is ‘to establish the proof of a scholarly question’ [...]. In practical terms, a scholar who was not a *muḥaqqiq* would confine himself to reiterating received views and perhaps also clarifying them for his students or readers. A *muḥaqqiq*, on the other hand, would critically assess received views.” El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History*, 28.

103 *Kevâkib-i Seb’â*, 67–68 [50a].

104 *Ibid.*, 68 [50b].

and the fellow students.¹⁰⁵ This way “their minds open with progress” and begin to find meaning.¹⁰⁶ The author explains in detail that the textbooks the students study are sorted and assigned according to their levels.¹⁰⁷ He recounts which books are specifically to be read at which levels and for which *ilm*. He also outlines in which order these *ilms* would be studied until the students obtain *icâzetnâmes*.¹⁰⁸ The verbs he uses to describe how the students would learn from and approach books are usually those which involve reading, looking, carefully considering, completing, proceeding (often indicating progress from one level to the next, as the level depended on the books one studied), (analytical, critical) “deep-reading”, investigating, verifying, memorizing, and copying,¹⁰⁹ all of which not only highlight the role of the books, which are more or less canonic, but also the students’ active engagement with them. However, the author also emphasizes the importance of human masters as sources of knowledge. He advises that the student should expand his knowledge whenever he meets someone of *ilmin ehli*, the people of *ilm* in which he lacks acquaintance or competence.¹¹⁰ In contrast, he does not speak of coming across books or searching the libraries for the same purpose. This is significant, because he does identify being at least acquainted with every science as a scholarly goal.¹¹¹ It might perhaps be bold to state that the relation with the books depended on the human agency or a master’s instruction only on the basis of this treatise.¹¹² Yet, the quest explicitly directed after *ehl-i ilm*, and not the books in themselves, could be telling. When one considers the increased number of public libraries both in the capital and in the outlying provinces in the eighteenth century, reflecting a trend that had begun in the preceding century,¹¹³ it would be reasonable to expect the author to integrate the libraries and the books preserved there in his presentation concerning the quest for knowledge, and to give a certain emphasis to this. But the human agency obviously continued to be more important for him.

105 Ibid., 68 [50b–51a].

106 Ibid., 68 [51a].

107 Ibid., 69–70 [51b–52a].

108 Ibid., 71–80 [53a–59b].

109 See and cf. *ibid.*, 71–80 [53a–59b].

110 Ibid., 80 [60a].

111 Ibid., 80–81 [60a–60b]. But eventually the student would recognize that there is no end to *ilm*, precisely when it concerns understanding the Qur’an, and acquiring Sufic knowledge is advised as a remedy that could offer a way out of “superficiality”. *Ibid.*, 81 [60b].

112 Drawing on El-Rouayheb, it seems that the “books of the Persians” to which the seventeenth-century Ottoman scholars referred to were introduced by and studied with the expatriate scholars. El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History*, 29–30, 32. Furthermore, El-Rouayheb analyzes the two widely read pedagogical treatises from the thirteenth century, where he addresses the instructions in these which are in favor of acquiring knowledge from scholars and against trying to master books alone. See and cf. *ibid.*, 102–105; the discussion on the audience and reception of Ibn Arabî, *ibid.*, 241–242.

113 Cf. Sievert, *Zwischen arabischer Provinz*, 404–408; Yavuz Sezer, “The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries” (Ph.D. diss., Massachusetts Institute of Technology, 2016), <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/107311>.

The section where the author presents the rules the students should follow directly begins with guidelines attributed to Socrates:

Sokrât'dan nakl olunur ki: Şâbb ola, fâriğu'l-kalbi 'ani-ş-şevâgil ola. Dünyâya mültefit olmaya. Sahîhu'l-mizâc ola. 'İlim üzerine bir şey tercih itmek üzere 'ilmi seve, sadük ve bi't-tab' munsif ola. Mütedeyyin ve emîn ola. Vazâif-i şer'iyeye ve a'mâl-i dîniyyei âlim ola. Şârî'in vâcib itdiği ile 'amel eyliye. Harâm itdiğinden ictinâb eyliye. Rusûm ve 'âdâtda cumhûra muvâfîk ola. Kalbi pek ve seyviu'l-huluk olmaya. Ve ekûl olmaya. Ve mütehettik olmaya. Mevtden korkmaya. Kadr-i hâcetden ziyâde mâl cem'-itmeye. Zirâ esbâb-ı ma'îşete tevaggül 'ilm-i şerîfden alıkor.¹¹⁴

Here Socrates is deployed as an authoritative source of reference, as the portrait of an ideal scholar.¹¹⁵ That the student should not fear death can perhaps make the special reference to Socrates more meaningful. Clearly, “Socrates” speaks from and to an Ottoman language and reasoning,¹¹⁶ and there is nothing in the terms used here that is not contemporaneous or that would call to mind a distant and foreign past or worldview. He is a “recycled” Socrates; he is “remolded” to correspond to, and also to serve, the rhetorical and discursive image of the ideal Ottoman scholar.

114 *Kevâkib-i Seb'a*, 70 [52b].

115 The appreciation of the ancient philosophers/scholars as historical heroes of wisdom and scholarship was, of course, not an Ottoman peculiarity, but a feature of their incorporation into the Islamicate intellectual discourse. See and cf. e.g., Eva Hoffman, “The Emergence of Illustration in Arabic Manuscripts: Classical Legacy and Islamic Transformation” (Ph.D. diss., Harvard University, 1982), 278–284, 290–291; Oya Pancaroğlu, “Socializing Medicine: Illustrations of the Kitab al-Diryâq,” *Muqarnas* 18 (2001): 157; Doris Behrens-Abouseif, “The Image of the Physician, Arab Biographies of the Post-Classical Age,” *Der Islam* 66 (1989): 335, 338.

In *Netâyic el-Fünûn*, citing a hadith, Nevî Efendi writes that Plato, whom he calls Eflâtun-ı İllâhî, i.e. Plato the divine, was a prophet. He was most likely not the first person to claim this, and this does not matter for the purpose of this study. What is interesting is that he places the ancient Greek philosophers in a relation of *silsile* to each other by defining each of them as the *şâkird*, i.e. disciple, of the earlier one. He also speaks of Plato's giving the *icâzet* to Aristotle. Furthermore, he informs that *ulemâ* and *hükemâ* consider Plato's master Socrates a prophet, too. In fact, he writes the *silsile* of Socrates reaches back to Lokmân who was a friend of David. Nevî Efendi, *Netâyic el-Fünûn*, 123–127. Creating a *silsile* was obviously meaningful in regard to establishing authority; being linked in the form of a chain increased the prestige of the individual participant. Cf. William A. Graham, “Traditionalism in Islam: An Essay Interpretation,” *The Journal of Interdisciplinary History* 23, 3 (1993): 510.

Cf. also the following portrayal of Plato by Bistâmî: According to him, Plato accused the people of Israel of hating geometry and therefore being punished by God with the plague, when the advice he took from one of their prophets did not work. He himself gave the advice of engaging with geometry, philosophy, and arithmetic, while saying that the philosophical sciences were valued by God. İhsan Fazlıoğlu, “İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İlhvânu's- Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî,” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996): 232–233. To my knowledge, the deployment of the ancient sages as role models in the Islamicate discourses has not been dealt with in a detailed study so far. But in an article, Oliver Overwien talks about Hippocrates' being deployed as an ethical role model and as a true king in two medieval Arabic gnomologia. Oliver Overwien, “Hippocrates of Cos in Arabic Gnomologia,” in *Philosophy and Medicine in the Formative Period of Islam*, eds. Peter Adamson and Peter E. Pormann (London: The Warburg Institute, 2017), 34–47.

116 See and cf. the instructions in *Ta'lîm al-muta'allim tûruq al-ta'allum* by the Central Asian jurist Burhân al-Dîn al-Zarnûjî (fl. 1203) which had been very popular in the Ottoman Empire, as the number of its copies at the manuscript libraries demonstrate. El-Rouayheb lists some of these instructions in his monograph. See, El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History*, 100–101.

The last chapter of this treatise abounds yet further with notions which associate *ilm* with authorities - human, cosmic and religious, i.e. the revealed law, alike. This time they do not represent the *ipse-dixit* approach. Instead, the author implicitly relates peoples' acknowledging a particular authority or particular authorities, or simply their being subject to their nature or celestial influence, to the nature of knowledge they possess. The first figure of authority one encounters here is the letters. Again, with a "ma'lûm ola ki", i.e. it shall be known, the author informs the readers that a human is not an animal because he can think and understand,¹¹⁷ and *ulûm* and *sanâyi*, or crafts, are born of these two faculties. In order for people to be able to use these faculties, letters were created in various shapes, which eventually came to correspond to various languages and led to diverse *ilms*.¹¹⁸ An expansive "philosophical" discussion on the role of the letters would have been interesting, but the author says only this much. However, in the passage where he argues that the religious sciences are particular to the Islamic community, he highlights Qur'anic Arabic as a miraculous language, capable of meticulously bearing many meanings, truths, and divine truths for that matter. In contrast, the other books cannot train the mind to discover such meanings, because they are too simple, so argues the author.¹¹⁹ The second figure of authority is the divine scriptures vis-à-vis *akıl*, i.e. reason.¹²⁰ In fact, *akıl* is loaded with a pejorative sense when it is juxtaposed with the authority of divine scripture. Those who followed the scripture found true guidance, whereas those who acted in accordance with their *akıl*, like the Sophists and the philosophers, *felâsife tâifesi*, remained in darkness.¹²¹ The Sabeans were close to the philosophers who followed their reason and ignored all the prophets after Idris. The Zoroastrians, the Jews, and the Christians did better in this regard, but ignored Muhammad.¹²² Apart from sorting peoples on the basis of their different beliefs, peoples can be thought of as representing two groups with regard to *ilm*: There are the people of Egypt, the Rûm, the Indian, the Persian, the Chaldean, the Greek, the Hebrew, and the Arab, all of whom cared for *ilm*. The greatest of them are specified by the author as the Arab, the Persian, the Rûm, and the Indian. And there is the rest like, among others, the Chinese and the Turk who did not care for *ilm*.¹²³ The author associates a special competency in matters concerning spirituality and spiritual understanding with the Indian, whose intellect and mind he further describes as having been

117 An idea which can be found expressed in Avicenna's treatise on the soul. See Gérard Jéhamy, "La terminologie des sciences humaines dans le patrimoine arabo-islamique," in *Words, Texts and Concepts Cruising the Mediterranean Sea*, op. cit., 488.

118 *Kevâkib-i Seb'â*, 109–110 [79b–80a].

119 Cf. *ibid.*, 118–120 [87a–88b].

"Milel-i uhrânın ellerine olan kütübde i'câz maksûd olmadığından ma'âniyi kesire mu'tebere olmayup zâhiren ve bâhiren bir ma'nâ maksûd olmağla tasarrufat ile zikr olunan melekeyi tahsil için ânlara sa'y-iktizâ itmediğinden o meleke kendülerde hâsıl olmadı." *Ibid.*, 120 [88b].

120 *Ibid.*, 110 [81a].

121 *Ibid.*, 110 [81a–81b].

122 *Ibid.*, 110–111 [81b].

123 *Ibid.*, 111 [81b].

formed under the influence of Mercury,¹²⁴ and the Arab, while specifying matters concerning the physical as of special interest for the Persian and the Rûm.¹²⁵ In his explanations concerning the languages of these peoples and the sciences in which they are principally interested (and those for which they had no talent),¹²⁶ the author still speaks of the scholars, whose religions he makes known each time and which are obviously not Islam, as *ulemâ* and *havâs*, meaning erudite people possessing special, often confidential knowledge.¹²⁷ Obviously, then, these identities were not exclusively reserved for Muslim scholars, and they could be assigned and claimed universally. When he speaks of the people of Egypt, he mentions Idris being one of the ancients of them, who cared for various *ulûm*, and bearing the appellation *Hermesu'l-Herâmise*.¹²⁸ As far as Arabs are concerned, the author marks the period of translation under the caliph al-Mansur as the second turning point after the revelation:

Hattâ hulefâ-i ‘abbâsiyyeden Ebû Ca‘fer el-Mansûr ‘ulûm-i şerâyi‘de cümleye fâik olduktan sonra ‘ilm-i felsefe ve nücûma dahî i‘tibâr ve i‘tinâ eyledi. Ba‘dehu hulefâ-i ‘abbâsiyyenin yedincisi ‘Abdu’llâh el-Me‘mûnu‘bnu‘r-Reşîd ceddinin bed’-itdiğini tetmîm idüb cemî‘-i ‘ulûmun erbâbını cem‘ ve kuvvet-i nefis-i şerîfe ve ‘uluvv-i himmet-i münîfesiyle etrâf-ı memâlikde olan Eflâtûn ve Aristo ve Bukrât ve Câlînûs ve Öklîdîs ve Batlamyus ve sâirlerinin kütübünü cem‘ eyledi. Ve mehere-i mütercimîni dahî ihzâr idüp kemâ-yenbegî terceme itdiler. Ba‘dehu kırâetine tevaggül idüb tahkîk ve tedkikinde ifrât ile mâ-tekaddemi fersah fersah tekaddüm itdiler. Zirâ ‘ulemâ’-i İslâm’ın mu‘ciz olan Kur’ân’ı derke sa‘y-ı belîgî olub o vecihle zihni hakâik ve dakâik derkinde meleke-i tâmmе tahsîl itdiğinden her kankı fenne nazar eylese elbette ânın derki Kur’ân derkinden âsândır. Zirâ ândan güç olsa i‘câz-ı Kur’ân mürtefi‘ olur. O ise muhâlâtandır. Pes ma‘lûm oldu ki ‘ulemâ’-i İslâm cemî‘-i ‘ulûmda milel-i uhrâya iştirâkenden tefevvuku dahî emr-i mukarrardır. Milel-i uhrânın ‘ulûm-i akliyyeden bildiği ‘ulûm ‘ulemâ’-ı hamse-i mezkûre ki Eflâtûn ve Aristo ve Bukrât ve Câlînûs ve Öklîdîs ve Batlamyûs’un kütübünde olan ‘ulûmdur. O ‘ulûm binvâ‘ihâ ‘ulemâ-i İslâm’ın sudûr ve sutûrunda mestûrdur.¹²⁹

124 Due to this association with Mercury, the author states that the Indians do (well) in the *ilms* of arithmetic, geometry, calculation, medicine, stars, physics and metaphysics. Ibid., 111 [82a]. So, yet another reference to the planets which demonstrates that the author portrays the planets as cosmic *ilmî* authorities. This can be interpreted as a strategy to claim transcendental dimension for *ilm*. Cf. e.g., Carter’s following remark: “Why would anyone say that Adam had been taught the grammar of Sîbawayhi in heaven, unless to claim a transcendental dimension for that science?” Carter, “Adam and the Technical,” 451.

125 *Kevâkib-i Seb‘a*, 111 [82a].

126 Ibid., 111–117 [82a–86b]. See, e.g., speaking of the Arabs before Islam “Lâkin ‘ilm-i felsefeye tabâyi‘leri mâil değıl idi; illâ nâdiren.” Ibid., 115 [85b].

127 See ibid., 112–113 [82b–84a]. E.g., “Ve ‘ulemâsi felâsife-i ilâhiyyûn deyû resmîye olunurdu”, “Ve feylesûf dahî anların [tâife-i Yûnân] ‘ulemâsındandır.” Ibid., 113 [83b]. He also employs *hükemâ* in the passage devoted to the Greek “nation”. Ibid., 113–114 [84a].

128 Ibid., 114 [84b]. In *Netâyic el-Fünûn*, Nevî Efendi speaks of Hermes as the first philosopher who introduced the science of astrology after he came back from the planet Saturn, and does not identify him as Idris or as a prophet, but as one of the greatest and most ancient *hükemâ*. Nevî Efendi, *Netâyic el-Fünûn*, 123.

129 *Kevâkib-i Seb‘a*, 116–117 [86a–86b]. One could contrast this passage with Saçaklızâde’s opinion on Muslims’ engagement with philosophy. For him, they had been punished for engaging with philosophy and the sciences of the “heathen”. Reichmuth, “Bildungskanon,” 513. For the anonymous author, though, the philosophical sciences could be easily understood, incorporated, and actually “naturalized” by Muslims.

The Question of Geometry

In the passage above, *ulemâ* of Islam are described as being “the gatherers of all knowledge” owing to their authoritative source, the Qur'an, which is also regarded as “the gatherer of all knowledge” by making every knowledge essentially knowable through the way it trains the mind on the path to “truths”. The gathering, i.e. claiming, applies explicitly to *ulûm-i aklıyye*, *ulûm* of the other “nations”. A rivalry is implied between *ulemâ* of Islam and *ulemâ* of the other “nations”, and a juxtaposition is certainly made between *the* source and the authorities of the other “nations”, which elevates the status of the latter, too. Mastering *ulûm* of the other “nations” took some time for *ulemâ* of Islam, but eventually they became part of what they know, whereas the other “nations” could only know these and not more. The sciences of the other “nations” are portrayed as limited and conquerable, hence inferior. Yet, the way he continues this passage with contradictions to what he has been recounting all along and giving the impression of writing in a hurry, and the use of the expression “egerçe” (‘although’), may actually hint at a perceived problem and its relative novelty. The following sounds like a reassurance:

Egerçe coğrâfiyâ ve hendeseye tevagülleri tâmdır. Amma coğrâfiyâ ve hendese ‘ulûm değildir. Zira ‘ilm, hayvânâtdan fârik olan derk-i külliyyâtdan ‘ibâretdir. Bu iki ‘ilim ise sanâyi‘ ve ma‘ârifdir. Zirâ hayvânâtdan fârik olmayan cüz‘iyyâtı görüb müşahede itmeden ‘ibâretdir. O öyle iken edille-i hendeseyi serd iktizâ itse müdekkikîn-i İslâm’ın tefavvuk itmesinde kat‘â şübhe yoktur.¹³⁰

This emphasis on the competency of the scholars of Islam in the rational sciences is quite interesting, especially if one recalls the author’s awareness of the opinion that Christian “nations” had of Muslims as ignorant. The explanation for this labeling is actually found at the end of the treatise. The author says that Christians consider Muslims as ignorant because they cannot grasp the Trinity.¹³¹ The treatise is not a polemical text arguing mainly on the basis

130 *Kevâkib-i Seb'a*, 117 [86b].

131 *Kevâkib-i Seb'a*, 135 [100a]. “Söylesem anlamazsın deyû ‘ilmi kendülere ve cehli bana nisbet iderler.”

The Trinity had always been a much debated and frequently addressed issue in texts which show an apologetic character. Since the author of *Kevâkib-i Seb'a* emphasized the role of language as a tool to uncover truths and attain knowledge, Manuel II Palaiologos’ *Dialogues with a Muterizes* can be considered by way of comparison. This is because, for the emperor, too, the knowledge of language, in his case Greek, played a major role in determining one’s capacity to grasp truths, among others the truth of the Trinity. In his work, it is possible to detect his emphasis on the Greek language’s beauty, old age, authority, and imperial aspect, all of which render it capable of expressing divine truths to the degree that it is possible with the human tongue. The author of the Ottoman treatise states that the “other nations” cannot uncover the true meaning even of their own scriptures, i.e. the revealed books other than the Qur'an, because they do not possess *ulûm* which is required for religious hermeneutics. For him, the Trinity is explicitly a result of misunderstanding and misinterpretation of the language of the scriptures. See and cf. *Kevâkib-i Seb'a*, 117–137 [86b–101b], esp. 120, 125, 133–137 [88b, 92b, 98a–101b]; Manuel II. Palaiologos, *Dialoge mit einem Muslim*, vol. I, ed. and trans. Karl Förstel (Würzburg and Altenberge: Echter, 1993), 19, 21; Manuel II. Palaiologos, *Dialoge mit einem Muslim*, vol. II, ed. and trans. Karl Förstel (Würzburg and Altenberge: Echter, 1995), 27, 35, 41, 43, 47, 71, 83; Manuel II.

of philology and comparing verses from the religious scriptures, etc. Its main objective is to defend and argue for the truth of the Muslim faith via demonstrating its *ilmî* strength. Accordingly, for the anonymous author, the denial of the Trinity could well be the sole explanation for the opinion that Christians held since Muslims clearly cannot be called ignorant in relation to the other fields of knowledge. But precisely why does he attempt to deny geography and geometry the *ilmî* status? Why does he imply that the scholars of Islam would easily be successful in proving geometry's principles, had this deserved their attention? Why does he need to underline that *ulemâ* of Islam could thoroughly understand geometry and to the highest level, i.e. the level of proof? In theory, almost any other *ilm* mentioned within the book could count as an "art", like geometry or geography, which the author now claims to be art. The competency of the scholars of Islam, the Ottoman *ulemâ* for that matter, in geography and geometry must have been detected and explicitly addressed as lacking. Although the author is silent about an explicit statement from "the other" in this regard, he feels the need to defend the *ulemâ* of Islam, which necessitates, hence indicates, the presence of an attack. His strategy of defense basically consists of suddenly contracting and using the concept of *ilm* as a shield and degrading geography and geometry to trivialities: *Ilm* belongs with the Muslim *ulemâ*, it cannot be denied to them.

I now return to Ebû Sehl Numân Efendi's account mentioned at the very beginning as strongly indicating this vulnerable part of the Ottoman self-construction/imagination/representation. After his mission by the Danube, Ebû Sehl Numân Efendi was in office as *nâib* of Tokat. In 1742, he spent some time in Istanbul groveling to *Şeyhülislam* to be officiated as *müderris*.¹³² Numân Efendi had received a considerably good education, first from his mother and then at *medreses* in Sivas and Diyarbakır. He occupied some *ilmiyye* offices, taught as a *müderris*, and became *kadı* of Manisa at the end of his life in 1753.¹³³ He composed his *Tedbirât-ı Pesendide* in this city in the same year.¹³⁴ His experience with the Austrians led him to write a book on *mesâha*, i.e. geodesy, in Turkish, called *Tebyînü A'mâli'l-Misâha*.¹³⁵

Palaiologos, *Dialogue mit einem Muslim*, vol. III, ed. and trans. K. Förstel (Würzburg and Altenberge: Echter, 1996), 9, 15, 19. In fact, Ottoman religion, i.e. Islam, and Ottoman governance, i.e. "Oriental despotism", constitute a major component of the French discourse on the Ottomans, and they were often given as reasons for the "Ottoman ignorance". So, with the term "ignorance" the French did not always refer to the lack of scientific, artistic, or military competencies, but often also addressed religious and political beliefs, practices, preferences, etc. Furthermore, this "ignorance" was later instrumentalized to depict the French as "the saviors" in the colonial rhetoric. See and cf., e.g., Aksan, "Breaking the Spell," 255–256, 260–261; Ferenc Tóth, "Égypte. La double Mission du Baron de Tott à la Fin de l'Ancien Régime," *Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente* 57, no. 2 (2002): 149–150, 155, 169. Also see and cf. the image of the Turk in Jean-Antoine Guer, *Les Moeurs et Usages des Turcs, leur Religion, leur Gouvernement civil, militaire et politique*, 2 vols. (Paris, 1746–47).

132 Sievert, "Ebû Sehl Nu'mân," 369.

133 Prokosch, "Einleitung."

134 Sievert, "Ebû Sehl Nu'mân," 372–373.

135 Nu'mân Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide*, 90; Atilla Polat, Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu, "Mehmed Said Efendi'nin Misâha Risâlesi," *Osmanlı Bilim Araştırmaları/ Studies in Ottoman Science* 21, 2 (2020): 96–97; Savaş, "Önsöz" in *Ebû Sehl Nu'mân Efendi*, x–xi.

The Ottoman emissary to whom the task of presiding over the drawing of borders was assigned was *mevkufatî* El-Hâcc Mehmed Efendi, the future grand vizier. Numân Efendi, who was then a *mülâzım*,¹³⁶ was assigned as *sınır mollası*, the notary to attest and accredit the procedure of border-drawing and its outcome, and thus he was among the members of the deputation. In addition to the difficulties caused by the topography of the Danube region, i.e. from east of Orşova to Wallachia, the drawing of borders turned out to be arduous due to mutual mistrust.¹³⁷ In the relevant account in *Tedbîrât-ı Pesendîde*, which is consulted here, the person who has to obey the higher official is the good, smart, clever, intelligent, knowledgeable, considerate and wise “savior”. This higher official is Mehmed Efendi, who is not good, smart, clever, etc.¹³⁸ So, Numân Efendi has to bear with him in a way, which is a reason for his occasional self-pitying. He is not given the positions he has been asking for even if he obviously deserves better, while people, who are not only less capable but also unwise, occupy higher and more important offices which they by implication do not deserve.

The relevant passage in Ebû Sehl Numân Efendi's work for this study is his account on the measuring, land surveying, and mapping of the region. When the interpreter translating for both sides informs the Ottoman emissary that the Austrian architects and engineers would begin work and the Ottoman architects and engineers were expected to do the same so that the results could be compared and accredited, Mehmed Efendi shares his serious concerns with Ebû Sehl Numân Efendi. These include his concern that the Ottoman architect had no idea of what *mesâha* was and that he was a gaunt and helpless man addicted to opium. No engineer like those of the Austrians, and no equipment like those of the Austrians, were to be found in Istanbul. So, what was he to do? Ebû Sehl Numân Efendi came up with the idea of declaring his trust in the Austrian engineers and architects, so that he would be able to carefully observe them conducting their surveys. He thought he would be able to figure out how they work, for he has “ilm-i mesâha ve hendesede birazca el”, i.e. some skills in geodesy and geometry.¹³⁹ But the Austrians would not let him observe the way they worked and learn this precious new trigonometrical method of measuring they had learnt from the French, who themselves had learnt it from the English. It was namely an English *hakîm* and *râhib*¹⁴⁰ who had invented this method.¹⁴¹ However, with his spyglass, Numân Efendi did observe the Austrians and try to grasp the method and how the equipment was constructed.¹⁴² With a bit

136 Sievert, “Ebû Sehl Nu'mân,” 368.

137 Ibid., 368–369.

138 Sievert sights a portrayal of the superior as a foolish/unwise stubborn man. Sievert, “Ebû Sehl Nu'mân,” 389.

139 Nu'mân Efendi, *Tedbîrât-ı Pesendîde*, 65–66.

140 Isaac Newton comes to mind.

141 Nu'mân Efendi, *Tedbîrât-ı Pesendîde*, 66.

142 “Nu'mân Efendi'nin Avusturyalılardan gözlemleyerek yaptığı bu alet *Tebyînü A'mâli'l-Misâha*'da 'tabla' adı ile tanımlanan bilimsel literatürde 'plançete' olarak bilinen alet olup en basit anlamı ile bir çizim masasından ibarettir. Arazinin eğimine göre ayarlanabilen bu çizim masası sepe adı verilen bir üç ayak üzerine yerleştirilerek kullanılmakta, alidat ve pusula ile iş görmektedir. Üçgen benzerliği ilkesi ile arazi üzerindeki

of luck and his Odysseus-like cleverness, he managed to learn this measuring method and construct some equipment which the Austrians laughed at when they saw it.¹⁴³ The Austrians got suspicious and tried to find out who had taught this method to the Ottomans, because the knowledge on how to build and use the equipment was strictly forbidden to share. Numân Efendi's reply is significant. He proclaimed that it was, of course, thanks to no "other" but to the knowledge the Ottomans possessed that they could work with this method. True, they may have neglected this science, but they had the "source". As for the *rahîb* and *hakîm*, who was claimed to be the inventor of this science, he owed it to the books that got into Christian hands after Cordoba was taken by Christians.¹⁴⁴

So, although Numân Efendi does not deny geometry and geodesy *ilmî* status, a similar strategy of defense is present: "You" shall not deny "us" knowledge, but "we" can recognize some minor faults that there may be and "we" can overcome these alone. The "you" vs. "us" and "us" vs. "you" paradigm in the narrative of this work is also constructed on the basis of religious identities.¹⁴⁵

The Ottoman incompetency in contemporary land surveying and measuring techniques could have been a recently debated topic in the social circle of the author of *Kevâkib-i Seb'a*. It cannot be that his remark concerning geography and geometry was related to the acute situation the Ottomans faced from "the enemy" outlined above, for the treatise had been completed two years earlier. When exactly this realization happened remains a question, but it is likely that a similar encounter could have taken place within the context of and during the war with the Austrians.

uzaklıkların ölçülmesini temin eden alet, modern haritacılık tekniğinin ilk aletlerindedir." Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu, "Osmanlı Mesâha Literatürüne Genel Bir Bakış ve Bu Literatür İçerisinde Eğinli Nu'mân Efendi'nin Tebyînü A'mâli'l-Misâha İsimli Eserinin Yeri," *Dört Öge* no. 17 (2020): 99.

143 Nu'mân Efendi, *Tedbirât-ı Pesendide*, 65–67, 83, 86–88.

144 Ibid., 89. Nevertheless, Polat and Çavuşoğlu inform that, in the introduction to his treatise, Numân Efendi claims to have written a book on geometry/measurement techniques that has never been seen before in the Islamic world: "Nu'mân Efendi, tabla aleti ile ilgili edindiği tecrübeleri, aletin yapım ve kullanımını, kullanımının dayandığı geometrik prensipleri *Tebyînü A'mâli'l-Misâha* ile kaleme almış böylelikle daha önce Nu'mân Efendi'nin ifadesi ile İslam diyarlarında hiç yapılmadığı şekilde mesâha uygulamalarının ilmini kitaplaştırmıştır (*Tebyînü A'mâli'l-Misâha*, vr.7a)." Polat and Demirhan Çavuşoğlu, "Mehmed Said Efendi'nin Misâha Risâlesi," 99.

145 Klaus Kreiser discusses this text and the passage on the Ottoman encounter with the European geodetical methods therein from this point of concern, and he offers such a reading too. Klaus Kreiser, "Wissenschaftswandel im Osmanischen Reich des 18. Jahrhunderts?" in *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert / Europe and Turkey in the 18th Century*, ed. Barbara Schmidt-Haberkamp (Göttingen: V & R Unipress, Bonn University Press), 433–446. And such line of orthogenetic arguing can also be found in the nineteenth century among the Ottoman intellectuals such as Namık Kemal and Ahmet Cevdet (though Neumann underlines his stance as not regarding the Islamic civilization as the source of all), see Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, trans. Meltem Arun (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 148–150. Neumann also refers to the eighteenth-century Egyptian historian Al-Jabartî within the same passage as another example. Ibid.

Concluding Remarks

We know that the Ottomans compared themselves with Europeans in new(er) terms and through new(er) lenses mainly to address the Ottoman stagnation from the beginning of the eighteenth century on,¹⁴⁶ and that the Ottomans, sometimes explicitly and sometimes implicitly, admired the scientific, technological and organizational competency of the Europeans.¹⁴⁷ It is clear that by the mid-eighteenth century one already knew that “such engineers” with “such engineering equipment” did not exist at the Ottoman capital. Similar observations and/or complaints continued to be verbalized in the following decades.¹⁴⁸ The author of *Kevâkib-i Seb'a* regarded *ilm* as a concept that formed his identity. Although his discourse is highly religious and relates knowledge to salvation, the part where he discusses the translation movement and the incorporation of non-Islamic sciences into Islamic scholarship, and the peculiar remark on geography and geometry, demonstrate his recognition that *ilm* was in fact not possible to be reduced to religion alone. Yet, the Ottoman discourse on knowledge was generally highly religious, i.e. woven with and into religious contextualizations, assumptions and interpretations. And since he associated his religion with all knowledge that existed, the status of Muslims as not-knowing was, for the author, unacceptable. Knowledge was a discursive and rhetorical concept which would usually be approached from a religiously and scholastically charged point of view, and which also shaped discourses on science(s). So, when the Ottoman deficiency in these sciences surfaced, the anonymous author tried to defend a religious identity that claimed to be the gatherer of all knowledge. Moreover, taking Ebu Sehl Numân Efendi's comment into consideration, the anonymous author's remark should not be taken as reflecting a conservative standpoint.¹⁴⁹ It is rather a result of an assertive rhetorical superiority's being woven into the representational narrative¹⁵⁰ in which claiming science/knowledge played an irreplaceable role. And it mattered a lot to whom the treatise or speech was addressed. The Ottomans would more easily and more often admit to each other the skills and knowledge which they lacked, and they would express their admiration for the Europeans at varying levels among each other.¹⁵¹ This, however, was not the case when the addressee was a non-Ottoman.

146 Cf. Einar Wigen, *Turkey and the Concept of Europe: A Conceptual History* (Saarbrücken: VDM, 2010), 36–43; Göçek, *East Meets West*, 81.

147 Cf. e.g., Göçek, *East Meets West*, 57–60, et passim.

148 Cf. Virginia Aksan, “Ottoman Sources of Information on Europe in the Eighteenth Century,” *Archivum Ottomanicum* 11 (1986): 5–16. “Geographical information was available through a number of channels: maps, translations of European atlases, and embassy reports. [...] There is a very large map drawn on silk housed in the Archeology Museum Library, dated 1768, by ‘Enderunlu Ressim Mustafa, on the staff of the Grand Vizier’. [...] As part of a descriptive paragraph on one edge of the map, the cartographer notes ‘Even though the area of the region known as Europe is small, it is worthy of respect because of the skill of its population in various arts and sciences (*funun* and *ulum*), especially in the science of geography, which ranks first.’ Ibid., 7.

149 On Ebu Sehl, cf. Faroqhi, “Materielle Kultur,” 90.

150 We could perhaps speak of the “Ottoman pride” too. See and cf. Göçek, *East Meets West*, 10; Sievert, “Ebū Sehl Nu'mān,” 398–401.

151 See and cf. Göçek, *East Meets West*, op. cit.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

BIBLIOGRAPHY

Manuscripts / Yazma Kaynaklar

Letters of Marquis de Villeneuve and M. de Peyssonnel.

“Lettres autographes du marquis de Villeneuve, ambassadeur de France à Constantinople, et de son secrétaire, M. de Peyssonnel, adressées au marquis de Caumont à Avignon (1729–1742).” Bibliothèque nationale de France / Département des Manuscrits / NAF 6834. Retrieved from <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc41360f>.

Unknown author. *Kevâkib-i Seb'a*. “Précis encyclopédique scientifique, en turc, rédigé sur les ordres du raïs el-kouttab Moustafa Efendi, sans titre, ni nom d’auteur.” Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8414996k?rk=21459;2>.

Printed Sources / Basılı Kaynaklar

Abdeljaouad, Mahdi Mohamed. “Teaching European Mathematics in the Ottoman Empire during the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Between Admiration and Rejection.” *ZDM Mathematics Education* 44 (2012): 483–498.

Adamson, Peter. “Existence in Philosophy and Theology.” *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed. Edited by Kate Fleet, et al. Brill online, 2017.

———. “From the Necessary Existent to God.” In *Interpreting Avicenna*. Edited by idem, 170–189. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

———. “Aristotle in the Arabic Commentary Tradition.” In *The Oxford Handbook of Aristotle*. Edited by Christopher Shields, 645–664. Oxford, et al.: Oxford University Press, 2012.

Aksan, Virginia. “Ottoman Sources of Information on Europe in the Eighteenth Century.” *Archivum Ottomanicum* 11 (1986): 5–16.

Akyürek, Göksun. *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Bachour, Natalia. *Oswaldus Crollius und Daniel Sennert im frühneuzeitlichen Istanbul: Studien zur Rezeption des Paracelsismus im Werk des osmanischen Arztes Şâlih b. Naşrullâh Ibn Sallûm al-Ĥalabî*. Herbolzheim: Centaurus Verlag & Media, 2012.

Behrens-Abouseif, Doris. “The Image of the Physician, Arab Biographies of the Post-Classical Age.” *Der Islam* 66 (1989): 331–343.

Bekiryazıcı, Eyüp. “İbn Sînâ Düşüncesi İşrâkîliğe Zemin Hazırlamış Mıdır?.” *Diyanet İlmî Dergi* 50, 1 (2014): 123–138.

- Bertolacci, Amos. "Ibn Sînâ (d. 428/ 1037): Metaphysics of the Shifâ'." In *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy*. Edited by Khaled el-Rouayheb and Sabine Schmidtke, 143–168. New York: Oxford University Press, 2017.
- Biesterfeldt, Hans Hinrich. "Arabisch-islamische Enzyklopädien: Formen und Funktionen." In *Die Enzyklopädie im Wandel vom Hochmittelalter bis zur Frühen Neuzeit*. Edited by Christel Meier, 43–83. Munich: Wilhelm Fink, 2002.
- Brentjes, Sonja. *Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800–1700)*. Turnhout: Brepols, 2018.
- . "Patchwork – The Norm of Mapmaking Practices for Western Asia in Catholic and Protestant Europe As Well As in Istanbul Between 1550 and 1750?." In *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*. Edited by Feza Günergun and Dhruv Raina, 77–101. Heidelberg, et al: Springer, 2011.
- Carter, Michael G. "Adam and the Technical Terms of Medieval Islam." In *Words, Texts and Concepts Cruising the Mediterranean Sea: Studies on the Sources, Contents and Influences of Islamic Civilization and Arabic Philosophy and Science Dedicated to Gerhard Endress on his Sixty-Fifth Birthday*. Edited by Rüdiger Arnzen and Jorn Thielmann, 439–454. Leuven, Paris, Dudley: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies, 2004.
- Demirhan Çavuşoğlu, Halime Mücella. "Osmanlı Mesâha Literatürüne Genel Bir Bakış ve Bu Literatür İçerisinde Eğinli Nu'mân Efendi'nin Tebyînü A'mâli'l-Misâha İsimli Eserinin Yeri." *Dört Öge* 17 (2020): 95–120.
- Ebü Sehl Nu'mân Efendi. *Tedbîrât-ı Pesendîde*. Edited and transcribed by Ali İbrahim Savaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- . *Molla und Diplomat: Der Bericht des Ebü Sehil Nu'mân Efendi über die österreichisch-osmanische Grenzziehung nach dem Belgrader Frieden 1740/1741*. Edited and translated by Erich Prokosch. Graz, Vienna, Cologne: Styria, 1972.
- El-Rouayheb, Khaled. *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century: Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Endress, Gerhard. "Reading Avicenna in the Madrasa: Intellectual Genealogies and Chains of Transmission of Philosophy and the Sciences in the Islamic East." In *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From the Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*. Edited by James M. Montgomery, 371–424. Leuven, et al: Peeters Publishers, 2006.
- . "Die Wissenschaftliche Literatur." In *Grundriß der arabischen Philologie*. Bd. III: *Supplement*. Edited by Wolfdietch Fischer, 3–23. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1992.
- . "'Der erste Lehrer': Der arabische Aristoteles und das Konzept der Philosophie im Islam." In *Gottes ist der Orient. Gottes ist der Okzident: Festschrift for Abdoldjavad Falaturi zum 65. Geburtstag*. Edited by Udo Tworuschka, 151–181. Cologne and Vienna: Böhlau, 1991.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Tertîb el-'ulûm*. Edited and transcribed by Şükran Fazlıoğlu. In Şükran Fazlıoğlu, "Ta'lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı." *Dîvân İlmi Araştırmalar* 18, 1 (2005): 115–173.
- Faroqhi, Suraiya. "Materielle Kultur und –zuweilen– gesellschaftliche Werte: Das Europabild in den Berichten osmanischer Gesandter des XVIII. Jahrhunderts." In *Strukturelle Zwänge - persönliche Freiheiten: Osmanen, Türken, Muslime: Reflexionen zu gesellschaftlichen Umbrüchen (Gedenkband zu*

- Ehren Petra Kapperts*). Edited by Hendrik Frenz, 81–104. Berlin, et al.: de Gruyter, 2009.
- Fazlıoğlu, İhsan. “İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânü’s-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî.” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996): 229–240.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Ta’lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı.” *Divân İlmî Araştırmalar* 18, 1 (2005): 115–173.
- . “Manzûme fi Tertîb el-Kutub fi el-Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları.” *Değerler Eğitimi Dergisi* 1, 1 (2003): 97–110.
- Graham, William A. “Traditionalism in Islam: An Essay Interpretation.” *The Journal of Interdisciplinary History* 23, 3 (1993): 495–522.
- Göçek, Fatma Müge. *East Meets West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Götz, Manfred. “Der ‘vollkommene Scheich’ (*Mürşid-i Kâmil*) nach dem *İrşâdnâme* von Hâqîqî,” *Archivum Ottomanicum* 20 (2002): 211–229.
- Guer, Jean-Antoine. *Les Moeurs et Usages des Turcs, leur Religion, leur Gouvernement civil, militaire et politique*. 2 Vols. Paris, 1746–47.
- Hagen, Gottfried. “The Order of Knowledge, the Knowledge of Order: Intellectual Life.” In *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 2: *The Ottoman Empire as a World Power 1453–1603*. Edited by Suraiya N. Faroqi and Kate Fleet, 407–456. Cambridge, et al.: Cambridge University Press, 2013.
- Hagen, Gottfried and Tilman Seidensticker. “Reinhard Schulzes Hypothese einer islamischen Aufklärung. Kritik einer historiographischen Kritik.” *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 148, 1 (1998): 83–110.
- Hasse, Dag Nikolaus. “Das Lehrstück von den vier Intellekten in der Scholastik: Von den arabischen Quellen bis zu Albertus Magnus.” *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 66, no. 1 (1999): 21–77.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. Vol. I. Istanbul: İz, 1997.
- Jéhamy, Gérard. “La Terminologie des Sciences humaines dans le Patrimoine arabo-islamique.” In *Words, Texts and Concepts Cruising the Mediterranean Sea: Studies on the Sources, Contents and Influences of Islamic Civilization and Arabic Philosophy and Science Dedicated to Gerhard Endress on his Sixty-Fifth Birthday*. Edited by Rüdiger Arnzen and Jorn Thielmann, 483–491. Leuven, Paris, Dudley: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies, 2004.
- Kaçar, Mustafa. “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyûn.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 9, 1–2 (2007–2008): 51–77.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Ön Söz” to *XVIII. Asrın Ortalarına kadar Türkiye’de İlim ve İlmîyeye Dâir bir Eser: Kevâkib-i Seb’â Risâlesi*. Edited and transcribed by idem, xv–xxii. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Kaya, Veysel. “XV. Yüzyıl Ansiklopedisti Abdurrahman Bistâmî’nin Felsefe-Kelâm İlişkinine Bakışı.” In *Osmanlı’da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*. Edited by Osman Demir, Veysel Kaya, Kadir Gömbeyaz ve Murat Kılavuz, 301–314. Istanbul: ISAR, 2016.
- Kreiser, Klaus. “Wissenschaftswandel im Osmanischen Reich des 18. Jahrhunderts?.” In *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert / Europe and Turkey in the 18th Century*. Edited by Barbara Schmidt-Haberkamp, 433–446. Göttingen: V & R Unipress, Bonn University Press.
- Krstić, Tijana and Derin Terziođlu, *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire c. 1450–c. 1750*.

- Leiden, Boston: Brill, 2020.
- Kunitzsch, Paul and Jan Knappert. "al-Nudjûm." *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed. Edited by P. Bearman, et al. Brill online, 2012.
- Kutluer, İlhan. "Devir." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9: 234–234. Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- . "Felek." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12: 303–306. Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Küçük, Harun. *Science without Leisure: Practical Naturalism in Istanbul, 1660-1732*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2020.
- Lâmiî (Lâmi'î) Çelebi. *Bursa Şehrengizi*. Edited and transcribed by Mustafa İsen and Hamit Bilen Burmaoğlu. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2011.
- Leaman, Oliver N. H. and Hermann Landolt, "Wudjûd." *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed. Edited by Peri J. Bearman, et al. Brill online, 2012.
- Manuel II. Palaiologos. *Dialoge mit einem Muslim*. Vol. I. Edited and translated by Karl Förstel. Würzburg and Altenberge: Echet, 1993.
- . Palaiologos. *Dialoge mit einem Muslim*. Vol. II. Edited and translated Karl Förstel. Würzburg and Altenberge: Echter, 1995.
- . Palaiologos. *Dialoge mit einem Muslim*. Vol. III. Edited and translated by Karl Förstel. Würzburg and Altenberge: Echter, 1996.
- Mecdi Mehmed Efendi. *Hadaiku 'ş-Şakaik*. Edited by Abdülkadir Özcan. Istanbul: Çağrı, 1989.
- Nasr, Seyyed Hossein. *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines: Conceptions of Nature and Methods Used for its Study by the Ikhwân al-Şafâ', Al-Bîrûnî, and Ibn Sînâ*. 2nd ed. Bath: Thames and Hudson, 1978.
- Neumann, Christoph K. *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Translated by Meltem Arun. Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Nev'î Efendi. *İlimlerin Özü: Netâyic el-Fünûn*. Edited and transcribed by Ömer Tolgay. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Orthmann, Eva. "Himmelssphären und Elemente: Zur Übernahme vorislamischer Vorstellungen vom Aufbau der Welt in die islamische Tradition." In *Entre Orient et Occident: La Philosophie et la Science greco-romaines dans le Monde arabe. Vandoeuvres - Genève, 22 - 27 août 2010; Huit Exposés suivis de Discussions*. Edited by Peter Adamson, Richard Goulet, Ulrich Rudolph, Christoph Riedweg, and Pascale Derron, 241–278. Geneva: Foundation Hardt, 2011.
- Overwien, Oliver. "Hippocrates of Cos in Arabic Gnomologia." In *Philosophy and Medicine in the Formative Period of Islam*. Edited by Peter Adamson and Peter E. Pormann, 34–47. London: The Warburg Institute, 2017.
- Pancaroglu, Oya. "Socializing Medicine: Illustrations of the Kitab al-Diryaq." *Muqarnas* 18 (2001): 155–172.
- Polat, Atilla and Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu. "Mehmed Said Efendi'nin Misâha Risâlesi." *Osmanlı Bilim Araştırmaları / Studies in Ottoman Science* 21, 2 (2020): 249–270.
- Rashed, Roshdi. "Greek into Arabic: Transmission and Translation." In *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*. Edited by Richard M. Frank, James E. Montgomery, Roshdi Rashed, 157–198. Leuven, Paris, Dudley: Peeters, 2006.
- Reichmuth, Stefan. "Bildungskanon und Bildungsreform aus der Sicht eines islamischen Gelehrten der

- anatolischen Provinz: Muḥammad al-Sājaqlī (Saçaqlı-zāde, gest. um 1145/1733 und sein Tartīb al-‘Ulūm.” In *Words, Texts and Concepts Cruising the Mediterranean Sea: Studies on the Sources, Contents and Influences of Islamic Civilization and Arabic Philosophy and Science Dedicated to Gerhard Endress on his Sixty-Fifth Birthday*. Edited by Rüdiger Arnzen and Jorn Thielmann, 493–520. Leuven, Paris, Dudley: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies, 2004.
- Shefer-Mossensohn, Miri. *Science among the Ottomans: The Cultural Creation and Exchange of Knowledge*. Austin: University of Texas Press, 2015.
- Sievert, Henning. “Ebū Sehl Nu‘mān Efendis Treffliche Maßnahmen gegen die Arglıst der Anderen und die Torheit der Vorgesetzten in Iran und an der Donau.” In *Deutsch-türkische Begegnungen. Alman-Türk Tesadüfleri: Festschrift für Kemal Beydilli - Kemal Beydilliye Armağan*. Edited by Hedda Reindl-Kiel and Seyfi Kenan, 366–401. Berlin: EB-Verlag, 2013.
- . *Zwischen arabischer Provinz und Hoher Pforte: Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Rāğib Mehmed Paşa (st. 1763)*. Würzburg: Ergon, 2008.
- . “‘Die Sehnsucht des ausgedörrten Landes nach einem Regenguß’: Der Istanbuler Beamte el-Ḥācc Muştafā Efendi (st. 1749) und seine Kontakte in die arabischen Provinzen des Reiches.” In *Studia Eurasiatica: Kieler Festschrift für Hermann Kulke zum 65. Geburtstag*. Edited by Jan Kusber and Stephan Conermann, 441–469. Schenefeld: EB-Verlag, 2003.
- Şirin, İbrahim. *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2006.
- Toksöz, Hatice. “Muhammed Akkirmānī’nin Ta’rifātü’l-fünūn ve menākıbu’l-musannifin Adlı Eserinde Felsefi İlimler Algısı.” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 42 (2013): 177–205.
- Tóth, Ferenc. “Égypte. La double Mission du baron de Tott à la Fin de l’Ancien Régime.” *Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell’Istituto italiano per l’Africa e l’Oriente* 57, 2 (2002): 147–178.
- Uluç, Tahir. “Kınalızāde Ali Efendi’nin Nefis Görüşü.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013): 7–28.
- Unknown Author. *XVIII. Asrın Ortalarına kadar Türkiye’de İlim ve İlimiye Dâir bir Eser: Kevâkib-i Seb’a Risâlesi*. Edited and transcribed by Nahuhi Ünal Karaarslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Wigen, Einar. “Ottoman Concepts of Empire.” *Contributions to the History of Concepts* 8, 1 (2013): 44–66.
- . *Turkey and the Concept of Europe: A Conceptual History*. Saarbrücken: VDM, 2010.
- Wolfson, Harry A. “The Problem of the Souls of the Spheres from the Byzantine Commentaries on Aristotle through the Arabs and St. Thomas to Kepler.” *Dumbarton Oaks Papers* 16 (1962): 65–93.
- Yerlioğlu, Akif Ercihan. “‘May Those Who Understand What I Wrote Remember This Humble One’: Paratextual Elements in Eighteenth-Century Ottoman Medical Manuscripts.” *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 2 (2020): 35–51.

Theses

- Akbulut, Didar Ayşe. “The Classification of the Sciences in Nev’î Efendi’s Netâyicü’l Fünun: An Attempt at Contextualization.” M.A. thesis, Boğaziçi University, 2014.
- Başaran, Ayşe. “Erzurumlu İbrahim Hakrı’s Ma’rifetnâme (1757): A Case Study in the Ottoman Reception of Modern Science.” M.A. thesis, Boğaziçi University, 2005.

- Coşkun, Feray. "A Medieval Islamic Cosmography in an Ottoman Context: A study of Mahmud El-Hatib's Translation of the Kharidat Al-'Aja'ib." M.A. thesis, Boğaziçi University, 2007.
- Çınar, Selime. "Fârâbî'den Taşköprizâde'ye: İslam Medeniyetinde İlimler Tasnifinin Gelişimi." M.A. thesis, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014.
- Hoffman, Eva. "The Emergence of Illustration in Arabic Manuscripts: Classical Legacy and Islamic Transformation." Ph.D. diss., Harvard University, 1982.
- Küçük, Bekir Harun. "Early Enlightenment in Istanbul." Ph.D. diss., University of California, San Diego, 2012.
- Takıcak, Semiha Betül. "Osmanlılar'da Analitik Geometri: Hendese-i Halliyye ve Hendese-i Tahliliyye." Ph.D. diss., Ankara Üniversitesi, 2017.
- Yağmur, Ömer. "Terceme-i Kitâb-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)." M.A. thesis, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Mecmûa-i İber-i İntibâh ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler

The Mecmûa-i İber-i İntibâh and the Early Polemics Among Ottoman Popular Science Journals

Bilal Yurtođlu¹

¹Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kastamonu, Türkiye

ORCID: B.Y. 0000-0003-2534-6334

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Bilal Yurtoğlu,
Kastamonu Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
Kastamonu, Türkiye
E-posta/E-mail: byurtoğlu@kastamonu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.09.2021

Kabul/Accepted: 20.10.2021

Atıf/Citation: Yurtoğlu, Bilal. "Mecmûa-i İber-i İntibah ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2022): 103-125.
<https://doi.org/10.26650/oba.998466>

ÖZ

Aralık 1862'de Cemiyet-i Kitâbet tarafından yayınlanmaya başlanan *Mecmûa-i İber-i İntibâh* Osmanlı'nın ikinci popüler bilim dergisidir. Dergi, Haziran 1864 yılındaki sekizinci sayıdan sonra yayınına ara vermiş, Ekim 1865'ten itibaren adını *Mecmûa-i İbretnümâ* olarak değiştirerek dokuzuncu sayıdan devamla bu kez aylık olarak düzenli şekilde tekrar yayınlanmaya başlamıştır. On altıncı ve son sayısı Mayıs 1866 tarihlidir. Eğitimin önemini vurgulayan dergi, amacını okul çocuklarının okuyup faydalanacağı bir eser olmak şeklinde açıklamaktadır. İçerdiği yazılardan, söz konusu topluluğun ve dergisinin geleneksel bir kültür anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Derginin, ilk Osmanlı popüler bilim dergisi olan *Mecmûa-i Fünûn* ile bilimsel olmayan sert polemiklere girdiği görülmektedir. Dergideki bazı yazıların *Mukaddime*'den aktarmalarla oluşturulması İbn Haldun'un o dönem Osmanlı kültür yaşamındaki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Vidinli Tefvik'in Bahaeddin el-Âmulî'nin Arapça *Hülâsatu'l-Hisâb* adlı aritmetiğe ilişkin eserinin Türkçe açıklamalar da içeren çevirisine başladığı gösteren tefrikası dâhil olmak üzere, o dönemde yayınlanmış ancak ilgili bibliyografyalarda kaydı bulunmayan bazı bilim tarihi kitapları hakkında verdiği bilgiler, derginin bilim ve kültür tarihimiz açısından önemli yönleri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar sözcükler: *Mecmûa-i İber-i İntibâh*, *Mecmûa-i İbretnümâ*, Cemiyet-i Kitâbet, *Mecmûa-i Fünûn*, İbn Haldun, Bahaeddin el-Âmulî, Vidinli Tefvik

ABSTRACT

First published in December 1862 by the Cemiyet-i Kitâbet, the *Mecmûa-i İber-i İntibâh* was the second most popular Ottoman science journal. The journal ceased publication after its 8th issue in June 1864. Its name was changed to *Mecmûa-i İbretnümâ* from its 9th issue (October 1865) onward, and thereafter, it became a monthly journal. Its 16th and final issue was dated May 1866. Emphasizing the importance of education, the journal's aim was to provide reading materials for school children. Its content reflects the traditional

understanding of culture and society. It went into non-scientific polemics with the *Mecmûa-i Fünûn*, the first popular science magazine of the Ottoman Empire. Journal's articles quoting from the *Mukaddime* witness the influence of Ibn Khaldun on Ottoman cultural life of the time. The journal further informs regarding the Turkish translation by Vidinli Tefvik from Bahaeddin el-Âmûlî's arithmetical book, *Hülâsatü'l-Hisâb*, and some history of science books of the time, which were not recorded in bibliographies. These pieces of information are crucial because they attest to the unknown aspects of Turkish scientific and cultural history.

Keywords: *Mecmûa-i İber-i İntibâh*, *Mecmûa-i İbretnümâ*, Cemiyet-i Kitâbet, *Mecmûa-i Fünûn*, Ibn Khaldun, Bahaeddin al-Âmûlî, Vidinli Tefvik

Giriş

1862 yılı sonu 1863 yılı başına gelindiğinde (Receb 1279) İstanbul’da altı Türkçe gazete basıldığı görölmektedir. Bunlardan *Takvîm-i Vekâyi* ve *Cerîde-i Askeriye* resmî; önceleri *Cerîde-i Havâdis* daha sonra *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis* adıyla yayımlanan gazete yarı resmî; *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Tasvîr-i Efkâr* ise gayr-i resmî gazetelerdir. Tek bilim dergisi, Cemiyet-i İlmiye-i Osmâniye’nin eseri olarak ilk sayısı Haziran 1862 tarihinde çıkan ve aylık yayımlanan *Mecmûa-i Fünûn*’dur. Aralık/Ocak ayına doğru Cemiyet-i Kitâbet adıyla kurulan başka bir topluluk tarafından *Mecmûa-i İber-i İntibâh* adında yeni bir Türkçe dergi daha çıkarılmaya başlanır. İki ayda bir yayınlanacağı bildirilen dergi, Haziran/ Temmuz 1864 (Muharrem 1281) tarihli sekizinci sayısından sonra yayınına ara verir. Yapılan bir değişlikle *Mecmûa-i İbretnümâ* adını alan dergi, Ekim/Kasım 1865’te (Cemaziyelâhir 1282) yeni adıyla dokuzuncu sayıdan itibaren tekrar yayınlanmaya başlar. Derginin on altıncı ve son sayısı Mayıs/Haziran 1866 (Muharrem 1283) tarihlidir.¹

Basın ve edebiyat tarihimize dair çeşitli yayınlarda adları ve yayın tarihlerinin zikredildiği görölen Cemiyet-i Kitâbet ve dergileri *Mecmûa-i İber-i İntibâh* ya da sonraki adıyla *Mecmûa-i İbretnümâ* hakkında Osmanlı modernleşme dönemine ait temel kaynak sayılabilecek eserlerde bilgi bulunmamaktadır.² Bu makalede, kendini “*maârif ve edebiyâta dâ’ir risâle*” olarak niteleyen *Mecmûa-i İber-i İntibâh* / *Mecmûa-i İbretnümâ* konu edilecek ve içeriği, özellikle bilim ve kültür tarihimiz açısından incelenip tanıtılacaktır.

Derginin Özellikleri

Cemiyet-i Kitâbet’in yayın organı olarak İstanbul’da (Dersaadet/Kostantiniye) Tercümân-ı Ahvâl Matbaası’nda basılan *Mecmûa-i İber-i İntibâh*’ın Receb 1279’da (Aralık 1862 – Ocak 1863) yayınlanan ilk sayısında dergi hakkında, Meclis-i Vâlâ mütercimlerinden Ali Haydâr³ imzalı kısa bir açıklama görölmektedir. Bu yazıda, padişahın ülkenin mâmûriyetini ve ahalinin refahını sağlayan bilgilerin ve sanayinin yayılıp artmasını istediği bildirilir. Bu amaçla Cemiyet, her türden tebaa okullarının çoğalması, çocukların terbiye ve tahsil görmeleri

1 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 12, Ramazan 1282 (Ocak/Şubat 1866): 8-21. *Mecmûa-i İbretnümâ*’nın on ikinci sayısında Osmanlı matbuat tarihiyle ilgili önemli bir yazı bulunmaktadır. Makalemizin “Giriş”indeki söz konusu tarihle ilgili bilgiler bu önemli yazıdan alınmıştır.

2 Burada söz edilen eserler için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002); Ahmed Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2003); Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 2005).

3 Mihaliçli Ali Haydar Bey (1836-1914), özel hocalardan Arapça ve Farsça okuduktan sonra 1850’de kâtip olarak devlette göreve başlamış Babiali, Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ ve Paris Sefaret kâtipliği vb. gibi görevlerin ardından amcası Mahmud Nedim Paşa’nın (1818-1883) 1871-72 ve 1872-3’teki sadaretleri sırasında daha yüksek bürokratik mevkiiler elde etmiş, 1908’de emekli edilmiş, 1914’te İstanbul’da ölmüştür. Türk tiyatrosunda ilk manzum trajedi örneklerini yazmış olan Ali Haydar Bey, Cemiyet-i Kitâbet adlı derneğin kurucusudur. Mehmet Arslan, “Ali Haydar Bey Mihaliçli,” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, erişim tarihi: 17.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-haydar-bey-mihalicli>.

için çaba sarf etmekte ve yabancı dillerde yazılmış olup ancak okunması gereken kitap ve risalelerin tercümesine rağbet etmektedir. Ali Haydar da sırf çocuklara hizmet olması için, Türkçe ve yabancı dillerde yazılıp, ibret ve uyanıklık (*intibâh*) sağlayacak kısa yazıların yanı sıra tarih ve coğrafyaya dair kitap ve risalelerden alınıp tercüme edilmiş yazılardan oluşan *Mecmûa-i İber-i İntibâh* adlı dergiyi (*risâle*) Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin matbaasında bastırarak okullara hediye edecektir.⁴

Derginin fiyatının beş kuruş olduğu, iki ayda bir çıkacağı ifade edilmekte, ayrıca okuyucuların yayımlanmasını istedikleri dinî ve politik olmayan yazıları söz konusu matbaaya gönderilebilecekleri belirtilmektedir. İkinci sayısının girişindeki “Mecmûanın Nizâmı” başlıklı yazıda yine dergi ve amaçları hakkında bu kez daha ayrıntılı açıklamalara yer verilmektedir. Derginin çıkarılmasındaki asıl maksatın “mekteplerde kıra'at” olduğu için, içerdiği konuların gayet sade bir dille ifade edileceği, gönderilen ve uygun görülen yazıların sahibinin imzasıyla yayımlanacağı, arzu edenlerin derginin “*dâ'imî ve gayr-i dâ'imî sûrette a'zâlığına*” memnuniyetle kabul edilecekleri bildirilerek dergiye yazı göndermek isteyenlerin uyması gereken şartlar dokuz madde halinde sıralanmaktadır. Dinî ve politik unsurların yer almaması, devletin kurulu düzen ve kanunları aleyhinde bulunulmaması, kişilere hakaret içermemesi istenen yazılarda, edebî manzûm hikayelere, kasîde, nasihat, rubaî, ve tarihî konulara yer verileceği, ancak gazellerden uzak durulacağı belirtilmektedir. Din ve politika bakımından seviyesiz ve “*efkâr-ı umûmiye*”yi bozma amaçlı yazılar kabul edilmeyecek, gönderilen yazılar dergi tarafından kontrol edilip uygun görüldüğünde yayımlanacaktır. Derginin zarar ve kârı kurucusuna ait olacak, masraflar çıktıktan sonra elde edilecek kâr hayır işlerinde harcanacak ve harcamalar dergide duyurulacaktır. Son iki maddede göre, üyelik arzusunda olanlara, gönderdikleri yazıları (*mevâdd*) içeren nüshalardan ikişer adet ücretsiz verilecek ve dergiye en fazla üç mübeyyiz (müsveddeleri temize çeken kişi) dışında görevli üye kabul edilmeyecektir.⁵

Yedinci sayının numarasız arka kapak sayfasında, Arabî takvime uygun olarak artık aylık yayımlanacağı söylenen derginin fiyatının beşten iki kuruşa yıllık abonelik bedelinin otuzdan yirmi dört kuruşa düşürüldüğü belirtilmekte ve abonelik için önceden derginin müessesine başvurulması istenirken bu kez Tasvir-i Efkâr Matbaası'ndaki dergi görevlisi Ahmed Efendi'ye müracaat edilmesi istenmektedir.⁶

Dokuzuncu sayıdan itibaren derginin adı *Mecmûa-i İbretnüma* olarak değiştirilmiş ve sayfa numaraları öncekilerin aksine her sayıda yeniden başlatılmıştır. Söz konusu sayının “*Mukaddime*”sinde, Mahmûd Celâl Bey tarafından, olabildiğince edebî bir dille, bir süre yayımlanamayan derginin, bu tür faydalı eserleri takdir eden bazı hamiyetli kişilerin

4 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 1 (Receb 1279 / Aralık-Ocak 1862-1863): 2-3.

5 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 2 (Şevval 1279 / Ocak-Şubat 1863): 28-30.

6 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 7 (Şevvâl 1280 / Mart-Nisan 1864).

yardımla, bundan böyle yeni adıyla tekrar yayımlanacağı açıklanmıştır.⁷ İlk sekiz sayıdaki yazılara ve yazarlarına bakıldığında derginin ilk dönem sorumlusunun “Meclis-i Vâlâ” mütercimlerinden Ali Haydar Bey olduğu, buna karşılık derginin ad değışikliği yapılan ikinci dönemde sorumluluğun “*ser-kâtib-i Meclis-i Vâlâ*” olan Mahmûd Celâl Bey’e geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk dönem dergiyi yönetip pek çok yazısı yayımlanan Ali Haydar Bey’in, on altıncı sayıya kadar yayımlanan bu ikinci ve yeni dönemde dergide hiçbir yazısı yer almamaktadır.

Nüsha fiyatı ve yıllık abonelik ücretinin yeniden belirlenerek, ilkinin dört kuruş, ikincisinin ise kırk beş kuruş yapıldığı onuncu sayıda, derginin yayım politikaları ve içeriğine dair açıklamalar içeren “*İhtâr*” başlıklı bir yazı bulunmaktadır. Burada yine çok edebî bir dille, derginin çeşitli sıkıntılar nedeniyle yayımına ara vermesine rağmen bilgi pazarında yeniden revaç ve kıymet bulduğu ifade edildikten sonra, dergide eski ve yeni eserlerden alınan manzûm ve mensûr yazılara yer verileceği duyurularak, yayımlanması için dergiye yazı göndereceklerin uymaları gereken kurallar üç madde halinde açıklanmaktadır. Buna göre, dergide dinî, politik, devlet idaresi ve kanunlarına ilişkin ve kişisel işlerden söz eden yazılara yer verilmeyecektir. Nasihat türü yazılar (*nesâiyih*), manzûm hikayeler, kasideler, rubaîler, yazma sanatı (*fenn-i inşâ*), tarih ve gazele ilişkin ustaca yazılmış yazılar ile eski yazarların uygun görülen tarihi yazıları yayımlanacaktır. Bu özelliklere uygun yazıların dergide yayımlanmasını isteyenlerin, bunları ekleri imzalı olarak Tasvîr-i Efkâr Matbaası’na göndermeleri gerekmektedir. İmzasız olan hiçbir evrak kabul edilmeyecektir.⁸ Sonraki tüm sayıların ilk sayfasında “Cemiyet-i Kitâbet Mevâdd-ı Nizâmname” başlığı ile üç madde halinde tekrar eden bu ifadeler, derginin daha önce karşı çıkılan ilk dönem yayım anlayışını – gazeller hariç – yeni dönemde de koruduğunu göstermektedir.

On birinci sayıda “Cemiyet-i Kitâbet” imzasıyla, derginin yayım anlayış ve uygulamaları hakkında bilgi veren “*İhtâr*” başlıklı son bir uyarı notu ile karşılaşılmaktadır. Burada “*fünûn, maârif, tevârîh ve inşâya dâ’ir âsâr ve ebhâsı mutazammın*” olarak ikinci kez çıkarılan dergide görülecek ibare ve kelime hataları iyi niyetle bildirilirse, değerlendirilip uygun görülenlerin düzeltilceği belirtilmektedir. Topluluk ayrıca, uzun tartışmalara yol açan ve amaçlarına uygun olmayan konularla uğraşmayı kabul etmeyeceğini, gazetelerde bu yönde yazılar çıkarsa umursayıp cevap vermeyeceklerini ve topluluğa gönderilmeden başka yollarla yapılan duyurulara da dergide yer verilmeyeceğini ifade etmektedir.⁹

Derginin İçeriği

Dergide yayımlanan yazılar, ülke ve İstanbul’a ilişkin haberler bir yana bırakılırsa, büyük ölçüde edebiyat ve tarih ile ilgilidir. Öte yandan dergide felsefe ile ilgili birkaç yazının

7 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 9 (Cemaziyelâhir 1282 / Ekim-Kasım 1865): 2-4.

8 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 10 (Receb 1282 / Kasım-Aralık 1865): 2-4.

9 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 11 (Şaban 1282 / Aralık-Ocak 1865/1866): 2-3.

yanı sıra bilim başlığı altında toplayabileceğimiz özellikle coğrafya ve matematikle ilgili önemli tefrikalar da yer almaktadır. Şimdi, belirlediğimiz bu başlıklar altında derginin içeriği hakkında bilgi verelim.

Edebî Yazılar

Edebiyatla ilgili yazılar içinde kasîde, mersiye vb. gibi hemen her sayıda sıkça rastlanan örnekler önemli yer tutmaktadır. Ayrıca birkaç sayı devam eden şiir örnekleri hatta Arap Şiirinden Seçmeler (Müntehab-ı Şi'r-i Arabî)¹⁰ başlıklı yazılara da rastlanmaktadır. Yine bu alanda, Türkçe ile ilgili bir yazı görülmezken, “*Arapça’dan sonra bütün dillerin en şerefli, en güzeli, en tatlısının Farsça olduğu müsbettir*” denilerek “*şayan-ı dikkat ve mütalaa*” olduğu gerekçesiyle bu dilin incelikleri hakkında otuz sene önce “*bir zâtın kaleminden*” çıkmış olduğu belirtilen “Fârisî Lisânına Dâ’ir Malûmât”¹¹ başlığı ile Farsçanın tarihi hakkında bilgi veren bir makale göze çarpmaktadır. Dergide edebiyatla ilgili nispeten uzun iki tefrika bulunmaktadır. Bunlardan “Sanat-ı Hatt” başlıklı birinci yazı üçüncü, dokuzuncu ve onuncu sayılarda tefrika edilmiştir. Yazının önemi ve anlamı hakkındaki girişin ardından sözü Arapçaya getirerek “*Türkinin albaresi yoktur Arabiyi kullanır bu nedenle Arabça hakkında bilgi verelim*”¹² şeklinde başlayan bu makalenin önemi, konuyla ilgili kaynakları arasında açıkça yazar ve eser adı zikredilerek İbn Haldun’un (1332-1406) *Mukaddime*’sini kaynak göstermesidir. Derginin ad değişikliği ile başlayan ikinci döneminin sorumlusu Mahmûd Celâl Bey tarafından kaleme alınan bu yazının ikinci bölümü, derginin onuncu sayısında sona ermektedir. Bu bölümün sonunda Iraklı meşhur kâtip Abdülhamid’in (öl. 750) vaktiyle kâtiplere vasiyet için yazdığı uzun bir mektubun tercümesi bulunmaktadır. “*Mukaddime-i İbn Haldun’dan aynıyle nakl u tahrîr kılındı*”¹³ denilerek bu bölümün de yine İbn Haldun’un ünlü eserinden¹⁴ alındığı belirtilmektedir. Bu yazı dizisinin üçüncü bölümü, on birinci ve on ikinci sayılarda “Gülbün-i İnşâ” başlığıyla devam etmektedir. On birinci sayıdaki bölümün sonuna konan yazı sanatı örneklerinden biri “San’at-ı Hattâ Dâ’ir İbn Bevvâb’ın Kasîdesi”¹⁵ başlığını taşımaktadır ki bu kasidenin de yine İbn Haldun *Mukaddime*’sinden alındığı¹⁶ açıkça ifade edilmektedir. Edebiyatla ilgili uzun yazıların ikincisi ise, mütercimi Maarif-i Umûmiye Mektûbî Odası halifelerinden Hasan Subhi olan ve onuncu ve on üçüncü sayılarda tefrika edilen “Tercüme-i Hikâye-i Zübâb” başlıklı yazıdır.

10 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 16 (Muharrem 1283 / Mayıs-Haziran 1866): 31.

11 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 10 (Receb 1282 / Kasım-Aralık 1865): 35-41.

12 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 3 (Muharrem 1280 / Haziran-Temmuz 1863): 73.

13 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 10 (Receb 1282 / Kasım-Aralık 1865): 8.

14 Söz konusu mektubun günümüz Türkçesine uygun çevirisi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c.1, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 497-500.

15 İbn Bevvâb (öl. 1022), Orta Çağ İslâm dünyasının en önde gelen hattatlarından.

16 *Mecmûa-i İbretnüma* sayı 11 (Şaban 1282 / Aralık-Ocak 1865-1866):18. İlgili kasidenin günümüz Türkçesine çevirisi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c.2, 749-750.

Tarih Yazıları

Tefrikaların önemli kısmını tarihle ilgili yazılar oluşturmaktadır. Bu alanla ilgili yazı dizilerinin edebiyata ilişkin olanlardan daha fazla ve daha uzun olduğu görölmektedir. Dergide, Naima (1655-1716), Sultan Osman saltanatı, Kıbrıs Adası'nın tarihi, Çin ve İran tarihi hakkında yazılar bulunduğu ve hepsinin yazarının da derginin ilk dönem sorumlusu görünen Ali Haydar olduğu dikkati çekmektedir. İlk dönemde tarihle ilgili en uzun yazı, “Urbân Tarihi” başlığıyla eski Arap kabilelerinin tarihinden söz eden makaledir. Derginin iki, dört, beş, altı ve yedinci sayılarında tefrika edilen söz konusu yazı “*Esbak-ı Müdir-i Telgrâf*” Arif Bey tarafından kaleme alınmıştır. Sorumluluğun Mahmûd Celâl Bey'e geçtiği ikinci dönemde de dergide tarihle ilgili yazıların önemli yer tuttuğu ancak konuların Arap, Emevî, Abbâsî, Hulefâ, Yemen gibi alanlara sıkıştığı görölmektedir. Dokuzunca sayıda başlanıp on, on üç ve on dördüncü sayılarda sürdürölen “Câmi-i Emevî Âsarına Dâi'r” başlıklı yazının, şeyhülislâm olduğu söylenen İmâduddîn el-İmâdi el-Hanefî'nin¹⁷ bazı tarih kitaplarından derleyerek yazdığı, nadir bulunan bir risalesi olduğu ve bu nedenle tercüme edildiği belirtilmektedir.¹⁸ Mütercimi, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası mütercimlerinden Hakkı Bey'dir. İkinci dönemde Mahmûd Celâl Bey ile birlikte derginin yazı yükünü çeken Hakkı Bey'in diğer bir yazısı on birinci ve on dördüncü sayıda tefrika edilen “Ahbâr-ı Mülûk-ı Sâlîfe”dir. Yazarın başka bir yazısı da on beş ve on altıncı sayılardaki “Tercüme-i Hâl-i Hülefâ-i Âl-i Abbâs”dır. Çok uzak olduğu için fazla bilinmediği gerekçesiyle kaleme alınıp bölgenin Osmanlıya geçiş tarihi hakkında bilgi vermeyi amaçlayan ve on beş ve on altıncı sayılarda tefrika edilen “Malûmât-ı Hitta-i Yemâniye” başlıklı yazı ise Mehmed Muîn Bey tarafından kaleme alınmıştır.

Son olarak, yine Mahmûd Celâl Bey tarafından kaleme alınan ve “Asâr-ı Bahriye” başlığını taşıyan denizcilik tarihiyle ilgili yazı da derginin tarih yazıları kategorisinde değerlendirilebilir. Denizlerin ve dolayısıyla denizciliğin öneminden, bizde dönemin padişahının her alanda olduğu gibi denizcilige de önem verdiğinden söz eden uzun bir girişin ardından dergi, yazının niçin kaleme alındığını şöyle açıklamaktadır: “*Cemiyet-i Kitâbet işbu mecmûa[da] ... tabaka-i İslâmiyânın kuvve-i bahriyesinin suver ve eşkâl-i atıka ve bazı fütühât-ı mühimmesini ve Devlet-i Aliye-i Osmâniye'nin her asrda tahavvül ve tebeddül iden süfün-i harbiyesi ahvâlini temhîd ve tafsile şurû ve mübâşeret eylemiştir*”.¹⁹ Ardından ilk gemiyi Tufandan önce Nuh peygamberin yaptığından bahisle, on iki ve on dördüncü sayılarda, İslam'dan önceki Arapların ve çağdaşları Avrupalıların denizcilikteki seviyeleri anlatılmakta, “*bakiyesi sonra*” denilmesine rağmen önceki birçok yazı gibi bu makalenin de bitirilemediği görölmektedir.

17 Şam müftüsü olup çeşitli medreselerin yanı sıra adı geçen camide de dersler veren Hanefî fıkıhcıdır (öl. 1758).

18 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 9 (Cemaziyelâhir 1282 / Ekim-Kasım 1865): 15.

19 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 12 (Ramazan 1282 / Ocak-Şubat 1866): 6.

Felsefe Yazıları

Dergide nadir de olsa felsefeye dair yazılarla da karşılaşmaktadır. Yukarıda edebiyat alanına dâhil ettiğimiz “*nesâyih*” türü yazılar felsefeyle özellikle de ahlak felsefesiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim ilk sayıda Ali Haydar Bey tarafından kaleme alınan “*Nesâyih-i Hukemâ*” başlıklı iki yazıda, “*hekîm-i hikmetşinâs Bokrat Aforizmo nâm telîfleri mukaddimesinde ... beyân eylediği gibi...*”, “*hekîm-i muhakkik Bokrat’dan suâl olundukda...*”, “*hukemâ-i Yunaniyeden Antisten nâm hakîmin kavlınce...*”, “*hakîm-i hikmetşinâs Diyojen...*” gibi ifadelerle²⁰ eski Yunan bilginlerinin söz ve eserlerine dayanan ahlaki öğütler verildiği görülmektedir. Burada anılanların eski Yunan bilginlerinden sırasıyla Yunan tıbbının sembolü Koslu hekim Hippokrates (M.Ö. 460-377) ve *Aforizmalar* adlı eseri²¹, kinizmin kurucusu Antisthenes (M.Ö. 422-365) ve ünlü kinik filozof Sinoplu Diyojen (M.Ö. 411-324) olduğu bilinmektedir.²²

Yeri gelmişken, derginin ahlaki öğütler verip özendirmeler yapılan kısmında, on sekizinci yüzyıldan beri Avrupa’nın ünlü bankerlerinden sayılan Rothschild ailesi hakkında anlatılan ilginç bir öyküye yer verildiği belirtilmelidir. “*Fâ’ide-i sâhîha doğruluktur*” diye başlayan bu öyküye göre, baba Rothschild, Frankfurt’ta orta halli bir sarraf iken, Fransa-Almanya savaşı yüzünden ülkeden kaçmak zorunda kalan dukalardan birinin para ve değerli eşyalarını emanet almış ve bunları işleterek zengin olmuştur. Çok sonraları emaneti geri isteyen dükânın varisine de hem emanetleri teslim etmiş hem de yüzde altı faiz vermiştir. Öykü, “*bu doğrusu sadakatın derece-i nihâyetidir*” ifadesiyle sonuca bağlanmaktadır.²³

Dergide açıkça felsefeyle ilgili denilebilecek tek yazı altıncı sayıdaki, “*Mektûb-ı Sadâret Hülefâsından Âlî*” imzasıyla kaleme alınan “*Yunan Hükemâ-yı Kadîmesinin Tercüme-i*

20 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 1 (Receb 1279 / Aralık-Ocak 1862-1863): 3, 25, 12, 13.

21 Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi* (Bursa: Bursa Üniversitesi Yayınevi, 1982), 36-38.

22 Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi I* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974), 65-68, 552-554.

23 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 1 (Receb 1279 / Aralık-Ocak 1862-1863): 6-7. Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu tarafından “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine dayanılarak” hazırlanan *Rothschchildler ve Osmanlı İmparatorluğu* (Ankara: Erguvanî Yayınevi, 2017) adlı eserde Osmanlı Devleti ve Rothschildler arasında, İkinci Mahmud döneminde 1828-29’daki Osmanlı Rus savaşı sırasında Tuna ordusu için ancak yarı parası ödenerek buğday satın alınabilmesiyle başlayan ilişkilerin devletin yıkılışına kadar sürdüğü belirtilmektedir. Aile, 1834’de Yunanistan’ın, Osmanlıya ödeyeceği savaş tazminatına aracılık ederken, aynı yıl devletin açacağı elçilikleri finanse etmiş, 1853’te Kırım Harbi öncesi on milyon kuruşluk silah alımı ve 1855’te de savaş sırasında artan savaş masraflarının karşılanması için Mısır ve İzmir gümrük gelirleri karşılığında devlete önemli borçlar vermiştir. Savaş sonrasında ise, İngiltere ve Fransa’nın garantörlüğünde Osmanlıya beş milyon sterlin borç vermiştir. Diğer ikisi 1891 ve 1894 yıllarında olmak üzere, Osmanlı Devleti’nin 1854-1914 yılları arasında aldığı kırk bir dış borcun üçü Rothschild ailesinden sağlanmış olup bu borçlar ancak Cumhuriyet Dönemi’nde ödenebilmiştir. Bkz., Necati Çavdar “Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu”, Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu’nun *Rothschchildler ve Osmanlı İmparatorluğu* adlı kitabının incelemesi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12, 2 (2017): 267-271. Buna göre, kurucuları kâtip sınıftan devlet görevlisi olduğu görülen *Mecmûa-i İber-i İntibâh*’ın 1862’deki daha ilk sayısında ahlak abidesi olarak gösterdiği ve övdüğü ailenin, o sıralar Osmanlı Devleti’nin en önde gelen dış borç kaynaklarından ve alacaklılarından olduğu, dolayısıyla bu övgünün hiç de nedensiz olmadığı anlaşılıyor.

Hálleri –Talis – mâbad” başlıklı makaledir. “Mâbad” ibaresi yazının önceki sayılarda başladığını gösteriyorsa da önceki sayılarda böyle bir makale yoktur. Söz konusu tefrikada Thales’in yanı sıra Yedi Bilgelerden “Beyâs” yani Bias hakkında da bilgi verilmektedir.²⁴ Bu yazı dizisinin tefrikasına derginin sonraki sayılarında da tesadüf edilmemektedir.²⁵

Haberler ve Eser Tanıtımları

Dergide bazıları tarihsel ve kültürel bakımdan önemli görülebilecek güncel haber yazıları da yer almıştır. Bunlardan “Hasene-i Cârîye” başlıklı olanında, İzmit’e yakın İstanbul’a dört saatlik mesafede Kartal kasabasının su sıkıntısı haber yapılmakta, deniz kenarındaki bu kasabanın Yakacık gibi içilebilir su kaynağına bir saat mesafede olmasına karşın sağlıklı içme suyunun bulunmadığı, bu nedenle kasabada birçok hastalık ve zarar oluştuğu söylenmektedir. Habere göre, kimsenin el atmadığı bu mesele, bir saatlik mesafede bulunan Ballıdere’nin latif suyunun Kartal’a akıtılmasıyla çözülmüştür. Bu hayırlı işin masraflarını “*esbâk Mısır vâlisi büyük Mehmed Alî Paşa’nın kerîme-i muhteremeleri...Zeyneb Hânım Efendi Hazretleri*” üstlenmiştir. Cemiyet-i Kitâbet bu yardımdan ötürü Zeynep Hanım’a teşekkürlerini bildirmektedir.²⁶

Sekizinci sayıdaki bir haber, kültür ve eğitim tarihimiz açıdan önemlidir. “*Tasvîr’i Efkâr’ın neşr eylediği bir benddir*” başlıklı bu haber Dârüşşafaka ve kurucusu olan topluluk ile ilgilidir. Habere göre, “*Asnâfdan istiyanlara umûr-ı itikâdiye ve hisâbiye talîm itmek ve mehmâ emken Türkçe okudub yazdırmak üzere bazı zevât Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye nâmıyla bir heyet teşkil... ve çarşu civarında bir mekteb dahî istemiş olduklarından*” Bâbîalî’ye yaptıkları başvuru sonucu gereken izin alınmıştır. Haberde, topluluğun biri idari diğeri eğitim işleriyle ilgilenen iki üye grubu bulunduğu ve istedikleri okul tamir gerektirdiğinden durumun Bâbîalî tarafından Evkâf’a havale edildiğı bildirildikten sonra burada okutulacak dersler hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre, öğrencilere sabahları bir veya iki saat elifba, kelâm-ı kadîm,

24 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 6 (Ramazan 1280 / Şubat-Mart 1864): 165-169.

25 Elimizdeki sayının sayfalarının eksik olmasından ötürü derginin yedinci sayısını bu ifadeden hariç tutuyoruz.

26 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 3 (Muharrem 1280 / Haziran-Temmuz 1863): 91-93. Zeynep Hanım, babası Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından, Mısır’a gelip yaptığı hizmetlerle gözüne giren Yusuf Kamil Bey ile evlendirilmişti. Kavalalı’nın ölümünün (1849) ardından evliliğe son vermek isteyen Mısır sarayının baskısından Osmanlı sarayınca kurtarılıp İstanbul’a getirildikten sonra Osmanlı Devleti’nde sadrazamlığa (1863) kadar yükselecek Yusuf Kamil Paşa (1808-1876) ile eşi Zeynep Kamil Hanım, ülke tarihinde yardımseverlikleriyle de iz bırakmışlardır. Bunlar arasında Üsküdar’da yaptırdıkları (1882) yüz yataklı kadın hastanesi günümüzde Zeynep-Kamil Kadın ve Çocuk Hastahıkları Hastanesi adıyla hâlâ hizmet vermeye devam etmektedir. Bkz. Feza Günergun, Şeref Etker ve Abdullah Köşe, “Zeynep-Kamil Hastanesi’nin Kuruluşu ve Vakfıyesi,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 5, 2 (2004): 1-37. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Yusuf Kamil Paşa, 1862’de Fenelon’dan (1651-1715) yaptığı ve 1863,1870, 1877, 1881’de tekrar tekrar basılan *Tercüme-i Telamak* adlı çevirisi nedeniyle kültür tarihimiz bakımından da önemlidir. Bkz. Süleyman Beyoğlu, “Yusuf Kamil Paşa,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.24 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 283-284. Nitekim, *Mecmûa-i İber-i İntibâh*’ın yine üçüncü sayısının başlarındaki “Teşekkürnâme” başlıklı yazıda “*Tercüme-i Telamak’ın hikemî ahkâmıyla âmil bir vezir-i kâmil*” olduğu söylenen Yusuf Kamil Paşa’ya derginin yayınlanmasına yönelik teşekkürleri için teşekkür edilerek “*İber-i İntibâh’ın her nüshasının bir eser-i cedid olacağı*” sözü verilmektedir.

ilm-i hâl, Türkçe kitâbet, hisâb, hendese, coğrafya mukaddemâtı ve tarih okutulacaktır. Tahsil malzemeleri topluluk tarafından karşılanacağı gibi başarılı öğrencilere teşvik ödülleri verilecektir. Bu nedenle her isteyenin başvurması uygun görülmüştür. Haberde, kurucuların devlet görevlileri olduğu ve boş zamanlarının bir kısmını bu işe harcayacakları bilgisinin ardından bu hayırlı işin *hüsn-i kabûl* gördüğü ifade edilmektedir.²⁷

Dergide, yeri geldikçe, dönemin çeşitli bilginlerinin telif veya tercümeleri de okuyuculara duyurulmaktadır. Bunların birinde, Kilis bilginlerinden Hocazâde demekle meşhûr olan Abdullah Efendi'nin²⁸ “*âdâb-ı mîrî*” üzerine yazmış olduğu hâşiyenin resmî yazıyla Bâbîâlî'ye gönderildiği bildirilerek Cemiyet-i Kitâbet'in bu tür “*teceddüden te'lif olunan*” faydalı yayınları duyurmayı ve yazarlarına teşekkür etmeyi önde gelen vazifelerinden saydığı ifade edilmektedir.²⁹ Bir başka sayıda üç yeni eserin yazıldığından söz edilmektedir. Bunlardan birincisi devlet büyüklerinden olduğu belirtilen Fâzıl Paşa'nın³⁰ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye nisbet edilen *Hakâyık-ı Ezkâr-ı Mevlâna* üzerine yazdığı açıklama [*Şerh-i Hakâyık-ı Ezkâr-ı Mevlâna*], ikincisi Bursa Mekteb-i İdâdiye-i Şâhane'si Fârisî hocası Mustafa Bey'in Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî'nin *Cevâbnâme* tercümesidir. Dergi, söz konusu paşanın, masrafları kendisine ait olmak üzere basımına izin verilen eserinin, *sülûk* edeceklerin Mevlevîliğin âdâb ve erkânını ayrıca Mevlevî ahlâk (*nesâyih*) ve hikmeti öğrenmeleri bakımından önemli olduğunu belirterek her iki eserden dolayı Cemiyet-i Kitâbet'in duyduğu hoşnutluğu dile getirmektedir. Duyurusu yapılan üçüncü eser ise, derginin yazarlarından olan Maârif-i Umûmiye Mektûbî Odası hulefâsından Hasan Subhî Efendi'nin³¹ Farsça gramer kitabı olduğu söylenen *Gencine-i Hüner*'idir.³² Derginin, bu yayın dolayısıyla, peygamberlerin bazı belîğ sözlerinde Farsça kelimeler bulunması ve ayrıca Arapça gibi Farsçanın da hem cennet ehlinin dili hem de göğün dördüncü katındaki büyük meleklerin dili olduğuna ilişkin rivayetlerden hareketle Farsça hakkında bir yazıya yer vermesi dikkat çekmektedir.

Bir başka duyuruda, *'eski Magribli bilginlerdendir'* denilen Kâdî Adûduddîn'in Arapça *Tehezîbu'l-Ahlâk-ı İnsâniye*'sinin adı belirtilmeyen Tire müftüsü tarafında Türkçeye tercüme

27 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 8 (Muharrem 1281 / Haziran-Temmuz 1864). Elimizdeki nüshada sekizinci sayının sayfa numaraları tahrir edilmiş olduğundan ilgili sayfa numaralarını belirleyemiyoruz.

28 Hocazade Abdullah Enverî (1835-1887).

29 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 9 (Cemaziyelâhir 1282 / Ekim-Kasım 1865): 23-24.

30 Edirne müderrisliği, Bosna kaymakamlığı, Belgrad mollalığı, Bosna vergi tahsildarlığı gibi çeşitli görevlerin ardında mirliva rütbesi alıp 1845'te Galata Mevlevihanesi şeyhine intisap eden Mehmed Fazıl Paşa (1795-1882) on dokuzuncu yüzyıl divan şairlerindedir. Bkz, Mehmet Arslan, “Fâzıl Bey,” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (TEİS), erişim tarihi: 18.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-pasa>.

31 İstanbullu olduğu sanılan Hasan Subhî Efendi, söz konusu kalemden sonra görevli olarak Haleb'e gönderilmiş, orada otuz yaşını doldurmadan ölmüştür. Otuz beş sayfalık anılan Farsça risalesinden başka, *Mecmua-i İbretnümâ*'da yayımlanan *Tercüme-i Hikâye-i Zübâb* adlı Fransızca'dan yapıldığı sanılan çeviri de Hasan Subhî imzalıdır. Bkz, Mehmet Arslan, “Subhî, Hasan Subhî,” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (TEİS), erişim tarihi: 18.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/subhi-hasan-subhi>.

32 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 10 (Receb 1282 / Kasım-Aralık 1865): 33-34.

edilip basımı için gerekli izinlerin alındığından söz edilmektedir. Bu haberin altında imzası olan dergi yazarı Hakkı Bey, söz konusu eseri bildiğini ve eserin her biri pek çok fayda içeren dört makaleden oluştuğunu ifade ederek, mütercime, emekleri için topluluğun teşekkürlerini sunmaktadır.³³

Dergide, sadece klasik kültür eserlerimizden bahsedilmediği görülmektedir. On üçüncü sayıda, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nâzırı Salih Efendi'nin daha önce Dârülfünûn'da halka "Târîh-i Tâbîi" dersleri verdiği, ancak bu dersin sonraki bilginlerin araştırmalarını içeren Türkçe bir kitabı bulunmadığını belirten bir haber şöyle devam etmektedir: Bavyeralı Doktor Arnes adlı bir muallimin, Fransızcaya da çevrilmiş olan hayvan, bitki ve madenler hakkında muhtasar bir risalesi vardır. Salih Efendi bu eseri, girişini padişaha övgülerle süsleyerek Türkçeye çevirmiştir. Tercüme, Matbaa-i Âmire'de basılıp rüşdiyelere dağıtıldığı gibi satışa da çıkarılmıştır. Yazıda tercümenin baskı özellikleri hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre tercüme, seksen dokuz sayfadır. Yirmi beş levha ve iki yüz doksan hayvan ve bitki şekli içermektedir. Eserde hayvan ve bitkilerin tür ve cins isimleri (*furûk*³⁴ ve *sunûf*) resimlerin altına Türkçe ve Fransızca olarak yazılmıştır.³⁵

Bu haberin devamında "Mecmûa-i İbretnümâ İstitrâd" başlığıyla yapılan açıklama bize Cemiyet-i Kitâbet'in ve dergisinin zihniyetini anlamak bakımından önemli ipuçları verebilecek özelliktedir. Burada, eski İslâm bilginlerinin (*mütekaddimîn*) hayvan ve bitkiler hakkında pek çok önemli eserler yazdıkları, İslâm ülkelerinin kütüphanelerinin bunlarla dolu olduğu, ancak çoğunun, belki de tamamının, "azbu'l-beyân Arabî" yazıldığı ve bunların Türkçeye tercüme edilmişlerinin çok nâdir olduğundan hareketle şöyle söylenmektedir. Özellikle "tabaka-i İslâmiyenin karnı-ı evvelinde" yazılmış bu tür eserlerin, şimdiki asrın anlayışına (*istidâd*) uygun olarak tercümeye girilmemiş olması bunlardaki hikmetler, cevherler ve bilgilere ulaşılmasına engel olmuştur. Dergi bu nedenle, Orta Çağ Müslüman bilginlerinden Sirâcuddîn Ebî Hafs Omer b. el-Verdî'nin (öl. 1457?) *Cerîdetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib* adlı eserinden zooloji, botanik, meyvelerin dikimi ve özellikleri hakkında faydalı bilgiler içeren bir faslın tercüme edilip daha sonra yayımlanacağını bildirmektedir. Öte yandan Arendts'in kitabının sonraki bilginlere (*müteahhirîn*) göre olduğu ve tercümesinin

33 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 11 (Şaban 1282 / Aralık-Ocak 1865-1866): 28-29.

34 Metinde bitki takımı (ordre) için kullanılan *fırka* teriminin çoğulu olan *fırâk* terimi yerine hatalı olarak *ferik* kelimesinin çoğulu *furûk* yazılmıştır. *Fıkra* terimi için bkz. Bkz. Asuman Baytop, "Hekimbaşı Salih Efendi'nin (1816-1895) Kullandığı Botanik Terimler," A. Baytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* (Ankara: TÜBİTAK, 2004), 235- 261 içinde 245.

35 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 13 (Şevvâl 1282 / Şubat-Mart 1866): 2-3. Buradaki "Bavyeralı doktor Arnes," 1869'da Münih'teki Coğrafya Cemiyeti'nin kurucularından olup başkanlığını da yapan Carl Arendts'tir (1815-1881). Salih Efendi *İlm-i Hayvânât ve Nebâtât* adlı tercümesini, bu bilginin Almanca kaleme aldığı *Arendts Naturhistorischer Schulatlas* adlı eserinin, Dr. Royer tarafından 1859'da gerçekleştirilen Fransızca çevirisinden yapmıştır. Salih Efendi'nin tercümesi, söz konusu derginin de vurguladığı üzere, Türkiye'de botanik eğitiminde kullanılmış aynı zamanda resimli olan ilk Türkçe eserdir. Bkz, Feza Günergun ve Asuman Baytop, "Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895) ve Botanikle İlgili Yayınları," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 2 (1998): 295-301.

çocuklarımıza çok yararlı olacağını belirten Cemiyet-i Kitâbet, hem ilimler ve fenlerin gelişmesi için gerekli izinlerinden ötürü padişaha, hem de mütercime teşekkür etmektedir.³⁶

Beşinci sayıdaki “Coğrafya Lügati” başlıklı ve “Ali Haydar” imzalı yazı, aslında bir kitap haberidir. Dergi ülkede coğrafyayla ilgili pek çok eser (*risâle*) bulunmasına karşın yabancı dilden tercüme edilmiş bir coğrafya lügati bulunmadığı ve böyle bir lüğatin çevirisinin ilk kez Mustafa Nâ’îli Paşazâde Sâlih Paşa tarafından birkaç ay içinde tamamlanıp sadrazam Fuad Paşa’ya (Keçecizâde, 1815-1869) ithafen yayınlanacağı müjdesini vermektedir. Haber verilirken Osmanlı kültüründe Avrupalılaşıma ya da modernleşme sancılarının başladığına veya yaygınlaştığına işaret eden ifadelerle karşılaşılmaktadır. Şöyle ki ülkede Avrupa’nın bize gerekli olan “*maârif ve sanâyî*”ni yaymak Avrupa’ya gidip gelen veya yabancı dilleri ülkemizde öğrenmiş olanların zorunlu görevidir. Ancak bu seçkin zümre Avrupâi yeni yöntemler (*adât-ı tâzege-i ecnebiye*) adıyla medeniyeti tahkîr edecek bir takım usuller getirmeye çalışmamalıdır. Bunlar zaten halk nazarında kabul görmeyecektir.³⁷

Dergideki haberlerden biri de *Mir’at* adlı maârif ve sanayiye dair yeni bir resimli derginin yayım hayatına başladığını ve yayımcısının, bu güzel hizmetinden ötürü tebrik edilen Mezâhib Odası hülefâsı ser-âmedânından Refik Bey olduğunu bildirmektedir.³⁸

Cemiyet-i Kitâbet ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Arasındaki Polemikler³⁹

Mecmûa-i İber-i İntibâh’ın üçüncü sayısının “*târîh-i hudûsı bir seneyi mütecâviz olan Mecmua-i Fünûn’un sekizinci nüshasında risâlemiz hakkında yazılan makâlât ile ecvibemizdir*” ifadesiyle başladığı görülmektedir. Gerçekten Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin yayını olan *Mecmua-i Fünûn*’un yöneticisi ünlü Münif Efendi [sonradan paşa] (1830-1910) dergisinde “*Hüdûs-i Mecmûa-i İber-i İntibâh*” başlıklı bir yazıda hem derginin çıkışını haber vermiş hem de dergiye bazı eleştirilerde bulunmuştur. Münif Paşa yazısında, “*yeni bir fünûn gazetesi*” olarak vassfettiği *Mecmûa-i İber-i İntibâh*’ın ilk sayısındaki tüm yazıların daha önce *Tercümân-ı Ahvâl*’de görüldüğünden içinde yeni bir şey bulunmadığını, sayfa sayılarının kendi dergilerinin yarısı kadar olduğunu ve iki ayda bir çıkacağı için şimdilik “*erbâb-ı fünûnun*” dikkatini çekemeyeceğini ileri sürmüştür. Ancak ona göre henüz bir “*tohm-ı sagîr*” (küçük tohum) olan derginin, gayretlerle büyüyüp faydalı olabileceği ümid edilebilir. Bu tür yayınların az veya çok bir etkisi mutlaka olacağından ve derginin, asıl kendi

36 *Mecmûa-i İbretümâ* sayı 13 (Şevvâl 1282 / Şubat-Mart 1866): 4-5.

37 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 5 (Şaban 1280 / Ocak-Şubat 1864): 153-155.

38 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 2 (Şevvâl 1279 / Mart-Nisan 1863): 55.

39 Bu polemğin Ulusoy Nalcıoğlu’nun da dikkatini çektiği ve daha önce makalesinde ayrıntılı olarak incelediği görülmüyor. Söz konusu makaleden, benzer bir polemğin bu kez *Mecmua-i Fünûn* ile yine o dönem yayımına başlayıp üç sayı sonra kapanan *Mirat* dergisi arasında da yaşandığını öğreniyoruz. Bkz. Belkıs Nalcıoğlu Ulusoy, “Türkçe Dergiciliğinin Sancılı Başlangıcı,” *Dergicilik Üzerine*, editör Aslı Yapar Gönenç (İstanbul: Koyu Kitap, 2013) içinde, 7-39.

topluluklarının maksadı olan bilgiyi yayma içinde bir yardımı dokunacağından yaptıkları iş memnuniyet sebebidir ve teşekküre şayandır. Öte yandan Münif Paşa, bu tür dergi çıkarma heveslilerinin şevk ve gayretini yok edebilecek tavır ve sözlerden kaçınmak gerektiğini belirtmekle birlikte, sözü geçen cemiyet ve derginin adı hakkındaki görüşlerini açıklamaktan da geri kalamayacağını ifade ederek bu konuda aşağıdaki eleştirilerde bulunur.

Öncelikle Cemiyet-i Kitâbet'in kuruluş şekli, tüzüğü, üyeleri, amacı ve toplantı yeri duyurulmadığından bilinmesi gereken amaçları "gizli" kalmıştır. Yazdıklarına bakılırsa, amaçlarının halka "inşâ ve kitâbet" yöntemini öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Fakat adları bu amaca uygun değildir. "Kitâbet" kelimesi, Fransızca *littéraire* sözcüğünün tercümesi ise bu durumda kendilerine "Cemiyet-i Edebiye" denilmek daha uygun olurdu. Dahası gazetenin adındaki "İber-i İntibâh" tamlaması eğer sıfat tamlaması (*vasf terkîbi*) ise, Farsça kurala uymamaktadır. Bu nedenle arada bir "vâv-ı âtiŒe" [yani dergi adı *Mecmâ-i İber u İntibâh* şeklinde] olmalıdır. Ancak adı "Kitâbet" olan bir topluluğun böyle bir hatâ yapması mümkün görülmeyince bu "vav"ın unutulması dalgınlıkla yapılmış bir hatâ (*sehven zühûl*) olmalıdır. Münif Paşa, bu görüşleri sadece görünüşü düzeltilmek (*def-i eşkâl*) amacıyla yazdığını ve Cemiyet-i Kitâbet'in kendisini affetmesini söyleyip bundan böyle ortak amaçlarının gerçekteşmesi için yardımlaşma temennisinde bulunarak eleştirilerini bitirmiştir.⁴⁰

Mecmûa-i İber-i İntibâh, Münif Paşa'nın bu eleştirilerini paragraf paragraf nakledip her paragrafın ardından eleştirileri cevaplandırmıştır. Buna göre *Tercümân-ı Ahvâl*'deki bazı yazıların dergiye alındığı doğrudur ancak bu durum daha birinci sayıdaki mukaddime de açıklanmıştır. Öte yandan *Mecmua-i Fünûn*'da da tekrar edilen maddeler vardır. Derginin ilk sayısında sayfa toplamının *Mecmua-i Fünûn*'unkine oranla az olduğu doğrudur. Fakat üçüncü nüshada bu sayı ona yaklaşmıştır. Ayrıca zamanla artacaktır. Öte yandan *Mecmua-i Fünûn* gibi yardım merhamet dilenerek (*bi 'l-istitâf*) önemli destekler sağlanıp parasız toplantı yeri ve müşteri bulunsaydı *Mecmûa-i İber* de iki ayda bir değil ayda iki kez çıkarılabildi.

Cemiyet-i Kitâbet'in derginin ismine yönelik eleştirilere verdiği cevapların daha sert olduğu ve sonunda sadece Münif Paşa'yı değil Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi de cahillikle suçlamaya vardığı görülmüyor. Buna göre "İber-i İntibâh" deyimi bir isim tamlamasıdır (*terkîb-i izâfi*) ve bir şüphe veya hatâ içermemektedir. Dergi adı, ya uyananlar için (*ehl-i intibâh*) ya da uyanma (*intibâh*) için "İber Mecmûası" şeklinde iki türlü anlaşılabilir. "İber" kelimesi geçiş yeri (*mahall-i iber*) demek olduğundan uyanma geçiği (*intibâhın memerri*) ya da uyanışa götüren (*intibâha delâlet*) anlamları da doğru olur.

Sıfat tamlaması (*vasf terkîbi*) konusuna gelince, "İber-i İntibâh" deyiminin sıfat tamlaması olduğu fakat Farsça kurala göre yanlış kullanıldığı araya "vav" harfinin konması gerektiği, iddiaları doğru değildir. *Muciz-i beyân* vb. gibi ifadelerde görüldüğu gibi iki Arapça kelime

40 *Mecmua-i Fünûn* sayı 8 (şabân 1279 / Ocak-şubat 1863): 353-355.

arasında da sıfat tamlaması olabilir. Zaten dergi adında araya “vav” harfi konulmaması, bunların niteleyen-nitelenen (*sıfat-mevsûf*) yani sıfat tamlaması olmadığını açıkça göstermek içindir. Böylece isim tamlaması olduğu açık olan bir ifadenin sıfat tamlaması olarak tartışılması abesle iştigaldir. Eğer arada bir “vav” olsaydı asıl bu “vav” harfi “*sehven zühûl*” olurdu. Cemiyet-i Kitâbet, kendilerine yönelik eleştirileri, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye gibi büyük bir unvanı bulunan bir heyetin doğru bir ifade üzerinde bu tür bir dizi hata ile gaflette olmasının esef verici olduğunu ancak yine de aflatırını rica ettiklerini ifade ederek bitirir.⁴¹

Polemiğin sonraki sayılarda da sürdüğü görülmektedir. *Mecmua-i Fünûn*'un dokuzuncu sayısında, *Mecmûa-i İber-i İntibâh*'ın ardından bu kez *Mir'at* adında bir “*fünûn gazetesi*” daha çıktığı duyurulup “*intişâr-ı maârif*” adına duyulan memnuniyet bildirilmektedir. Ardından iğneleyici biçimde çoktan beri böyle bir ihtiyaç olmasına rağmen kimsenin bu işe girişemediği ancak kendi dergileri çıkar çıkmaz birdenbire bu alanla ilgili iki gazete çıkmasının dikkat çekici olduğu vurgulanmaktadır.⁴²

Mecmûa-i İber-i İntibâh'ın üçüncü sayısındaki cevabına asıl karşılık *Mecmua-i Fünûn*'un on üçüncü sayısında “*Mecmûa-i İber-i İntibâh'a Cevâb*” başlıklı yazıyla verilmektedir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye imzalı bu yazı, topluluğun adı geçen derginin beş altı ay gecikmiş cevabını şaşkınlıkla (*ma' -i istigrâb*) karşılamaktadır. Ayrıca cevap edebî konuşmalara uygun olmadığı gibi edebî tartışmalar ile kişisel garezleri birbirinden ayıramamaktadır. Yeni çıkan bir derginin öncelikle içeriği, çıkış süresi ve yayınları sorgulanır. *Mecmûa-i İber-i İntibâh*'ın, *Tercümân-ı Ahvâl*'deki yazıları tekrar ettiğini, iki ayda bir kere neşr olunduğunu söylemek durum tespittir. Bunu bir saldırı (*tarîz*) gibi görüp hemen cevaba kalkışmak üzüntü vericidir. Yine *Mecmûa-i İber-i İntibâh*, ismine yönelik şüpheleri gidermek için *Cevâ'ib* gibi [Arapça gazeteler]den değil Veysi ve Nergisi gibi Türkçe münşeatlardan delil getirilmeliydi. Okullarda okutulması amaçlanan bir derginin olabildiğince kolay ve sade bir dille yazılması gerekirken en başta ismi şüpheli ve karmaşık olmamalıydı. Cemiyet-i Kitâbet'in aslında uyarılar sonucu bu durumu fark etmiş olmasına rağmen sonradan sebep uydurma (*talîl bade' l-vukû*) yoluna girerek birtakım kanıtlarla aleni hatâsında ısrar etmesi üzüntü vericidir. *Mecmua-i Fünûn*'un Saltanat-ı Seniye tarafından desteklenmesine gelince bu gıpta edici durum, dergi daha çıkmadan değil dört beş sayısı çıktıktan sonra gerçekleşmiştir. Öte yandan *Mecmûa-i İber-i İntibâh* iki ayda bir çıkacağını söylemesine karşın ilk üç sayısına bakılınca gerçekte üç ayda bir çıkarılmaktadır. İleri sürüldüğü gibi *Mecmua-i Fünûn*'da tekrar edilen konular yoktur. Bununla “*Telemak Tercümesi*” kastediliyorsa yeni çıkan bir eseri tanıtmak, vakti olmadığı için okuyamayacaklara özetlemek, bir bilim dergisinin görevleri arasındadır. Bu bakımdan Cemiyet-i Kitâbet en önce gelen görevlerinden bî-haberdir. *Mecmua-i Fünûn*'daki bir yazının başlığı olan “*Alâim-i Semâviye*” ibaresi açıkça sıfat tamlamasıyken, isim tamlaması olduğunu

41 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 3 (Muharrem 1280 / Haziran-Temmuz 1863): 64-70.

42 *Mecmûa-i Fünûn* sayı 9 (Ramazan 1279 / Şubat-Mart 1863): 399.

iddia etmek ve bunu kendi durumlarıyla kıyaslamak Cemiyet-i Kitâbet'in tuhaflığıdır. *Mecmûa-i İber-i İntibâh*, *Mecmua-i Fünûn*'un hatasını bulmak için düzgün bir ibare olduğu halde “*sehven zühûl*” tabirini öne çıkarmağa çalışarak en halisane yardımlaşma temennilerini fena bir şey zannetmiştir.⁴³

Cemiyet-i Kitâbet'in bu eleştirilere yanıtının öncekinden daha sert olduğu görülmektedir. Buna göre *Mecmûa-i İber-i İntibâh* dergisinin adındaki tamlamada kusur yoktur. Önceki cevaba şaşırarak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, şaşkınlığını “*ma'a'l-istigrâb*” deyimindeki “*harf-i tarifi*” unutarak göstermiştir. Ellinci sayıda değil de üçüncü sayıda verilen bir cevaba gecikmiş denemez. Eğer bir gecikme varsa bu sırf insaniyet gereğidir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, *Kuran* ayetleri ve *el-Cevâ'ib*'den deliller içeren ikna edici açıklamaları dikkate almayıp sözü değiştirmek yerine ya sıfat tamlaması konusundaki hatasını kabul etmeli ya da bu konudaki görüşlerini açıklamalıdır. Sıfat tamlamalarında, tamlama lâmu (*lâmu'l-izâfe*) kullanmak “*tayîn ve tedvîn olunmamış olan Türkî kavâidinde...câ'iz değildir*”. Bunun örnekleri hem *Mecmua-i Fünûn*'un tefrikalarında hem de delil istenen Veysî ve Nergisî münşeatlarında hatta asrımızda Türkçeye giren “*hülâsa-i politika*” gibi deyimlerde görülmektedir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, rüşdiye çocuklarının bile bildiği bir konuyu karıştırıp isim tamlamasını sıfat tamlaması zannetmektedir. “*İber-i İntibâh*” Türkçe'de en çok kullanılan kelimelerdendir. Cemiyet-i Kitâbet, bu gibi itirazlarla doğru bir ibareyi halka yanlış göstermeyecektir. “*Müsaadât-ı Celîle*”nin nedeni *Mecmua-i Fünûn*'un değerinden değil “*neşr-i maârif*e” gösterilen özendir. *Mecmua-i Fünûn*'da bulunduğunu söylenen tekrarlar “*Tercüme-i Telemak*” tefrikası için değildir. Diğer bir tefrikanın adı olan “*Alâim-i Semaviye*”de ileri sürülenin aksine, “*sema*” ismine yapılmış bir tamlamadır: Burada isimle müsemma uygunluğu olmayıp, tamlamanın doğru yazılışı “*Alâim-i sema*” şeklinde olmalıdır. “*Alâim-i Semaviye*” tamlamasında yanlışlık yapıldığını (*sehven zühul*) kabul etmek yerine doğruluğunda ısrar etmekle asıl *Mecmua-i Fünûn*, yaptığı yanlışla bahane (*talil bade'l-vukû*) bulma yoluna sapmaktadır. *Mecmua-i Fünûn*'un söylediği şeylerin tümü anlamsızdır; açıkça hiç anlamı olmayan bir deyim kurala uygunluğunu kabul etmekte ve bunun eski ünlü bilginlerin eserlerinde sıkça görülen bir deyimden daha fasih (açık ve doğru) olduğunu iddia etmektedir.⁴⁴ Bilindiği üzere bu tartışmalara rağmen, dokuzuncu sayıda, dergi başlığında bulunan ve çok sağlam olduğunda ısrar edilen “*İber-i İntibâh*” tamlaması “*İbretnümâ*” olarak değiştirilecektir.

Popüler Bilim Yazıları

Dergide bazı önemli bilimsel makaleler yer almakla birlikte, başlığı bakımından bu izlenimi uyandıran bazı yazıların bilimsellikte hiç ilgisi olmadığı da görülmektedir. Sözelimi, başlığından bilimin yararlarının anlatıldığı sanılan ikinci sayıdaki “*Lütfi*” imzalı “*Fevâid-i*

43 *Mecmua-i Fünûn* sayı 13 (Muharrem 1280 / Haziran-Temmuz 1863): 30-35.

44 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 4 (Rebiülâhîr 1280 / Eylül-Ekim 1863): 135-142.

Fünûn” başlıklı yazı incelendiğinde, insanın dünyadaki mutluluğu için düşünce yüklü anlamlı sözler konuşması ve dünya ve ahretteki mutluluğu için de dindar olması gerektiği şeklinde, başlığıyla ilgisiz görüşler dile getirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

Buna karşılık daha çok haberler kategorisine girebilecek “Ahvâl-i Dâhiliye-i Memâlik-i Mahrûsa/Osmâniye” başlıklı yazının önemli sayılabilecek bilimsel bir içeriğinin olduğu dikkati çekmektedir. Ünlü edebiyatçı, şair ve tiyatro yazarı Abdülhak Hâmid Tarhan'ın (1852-1937) ağabeyi kaymakam Abdülhalik en-Nasûhî Bey (1836-1912) tarafından kaleme alınan, bol bilimsel dipnotlar (*hâşiye*) içeren bu yazının, “Mukaddime” başlıklı bölümünde, yeryüzünden, yeryüzünün kara ve su olarak görünümünden, bunların birbirine olan oranından, karalardan (*rub-ı meskûn*) ve karaların yeryüzünü çeşitli denizlere/okyanuslara ayırdığından söz edilmektedir. Bu bölümün dipnotlarında yerin küreselliği, yerin merkeze doğru gittikçe artan ısısı, merkez ısısının büyüklüğü, yer kabuğu, yer kabuğunun yerin büyüklüğüne oranı, yerin eksen ve gece ile gündüzü doğuran eksen hareketi açıklanmaktadır. Ardından, Dünya'nın iki kutbundan, kutupların basıklığından, metre olarak ekvator çapından, eksen ve çevre uzunluklarından, Güneş'in 365 gün 5 saat 48 dakika 51 saniye 6 salise sürdüğü belirtilen yıllık hareketinden, mevsimlerin oluşumundan ve nihayet yüksek dağların yerin küreselliğini bozmayacağından söz edilmektedir.⁴⁶ Sonraki tefrikada kıtalar, Felemenk-i Cedîd veya Yeni Hollanda denilen Avustralya ile birlikte beş kıta, kuzey ve güney yarımküre, kıtaların bu yarımkürelere göre durumu, aralarındaki dağlar, boğazlar, denizler vs.ye göre kıtaların coğrafi sınırları ve yeri inceleyen bilimlerin önde gelenlerinden biri olan coğrafya hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümün dipnotlarında kıta adlarının nasıl ortaya çıktığı, okyanuslara göre kıtaların durumları ve Yunanca “*vasfu'l-Arz*” anlamına geldiği söylenen coğrafya bilimi hakkında açıklama yapılmaktadır.⁴⁷

“Mukaddime”nin devamı olup makalenin dergide yayınlanan son bölümünü oluşturan üçüncü tefrikadan coğrafya ve jeoloji bilimleri, bunların kıyaslanması, kıtaların doğal sınırları ve enlem-boylam hakkında açıklamaların yanı sıra yazının amacı öğrenilmektedir. Buna göre, yazar çok önemli gördüğü ve dipnotların birinde “*ilmu ahvâli'l-memleket*” olarak tanımladığı istatistik bilimine dayanarak elinden geldiği kadarıyla içinde övünç duyarak yaşadığı Osmanlı Devletindeki ülkeleri istatistiksel özellikleriyle tanıtır ve anlatacaktır. Bölümün dipnotlarında coğrafya bilimi, matematiksel (*hendesî*), siyasî, beşerî ve tarihî şeklindeki bölümleri, istatistik bilimi, tanımı, dalları ve konularından söz edilmektedir. Bu sırada, yazıyı bilim tarihimiz açısından önemli kılan görüş ve bilgilerle karşılaşılmaktadır. Şöyle ki, bilindiği üzere Osmanlıda Türkçe basılan ilk jeoloji kitabı Rusçuklu es-Seyd Mehmed Ali Fethi'nin (1804/5-1857), *Al-Aqwâl al-Murdiya fi 'ilm Bunyat al-Kura* adlı

45 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 2 (Şevvâl 1279 / Mart-Nisan 1863): 51-52.

46 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 3 (Muharrem 1280 / Haziran-Temmuz 1863): 87-91.

47 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 4 (Rebiülâhîr 1280 / Eylül-Ekim 1863): 113-120.

Arapça eserden *İlm-i Tabakatü'l-Arz* adıyla 1853 yılında İstanbul'da yaptığı çeviridir. Arapça eser de gerçekte Nérée Boubée'nin *Géologie populaire à la Portée de Tout le Monde appliquée à l'Agriculture et à l'Industrie* (Paris, 1833) adlı kitabının Mısır'da 1842'de bir heyetçe yapılan tercümesinden başka bir şey değildir.⁴⁸ Makalenin yazarı Kaymakam Abdülhalik en-Nasûhî Bey (1836-1912), Yunanca "Yere dair söz" (*el-keîâm fi'l-Arz*) anlamına geldiğini belirttiği jeolojinin son asrın çok faydalı yeni bir bilim olduğuna işaret ettikten sonra, bu bilimin Türkçe'de *ilm-i tabakatu'l-arz* şeklinde adlandırılmasını eleştirmektedir: "*İlmu Tabakati'l-Arz adıyla işbu ilimden bir kitâb dahî Arabîden Türkçeye tercüme ve tab olunmuş ise de bu fenne tabakatu'l-arz tesmiyesi pek yolunda değildir.*" Böylelikle, hem Rusçuklu es-Seyd Mehmed Ali Fethî'nin söz konusu çevirisinden söz etmekte, hem de "jeoloji" teriminin "*ilm-i tabakati'l-arz*" deyimiyile karşılanmasına itiraz etmektedir. Çünkü ona göre bu bilim, yerin sadece katmanlarını değil geçirdiği değişim ve felaketlerle hangi biçimler alıp nasıl olduğunun tarihini de araştırmaktadır. Ayrıca yazar, coğrafya ve jeoloji bilimleri ile bunların tarihlerini iyice öğretmek için *Tevârîhu'l-Ulum* adlı kendi yazdığı bir kitaba işaret etmektedir. Ancak "*bir müddetdir tertîb ve te'lîfine muvâzıb bulunduğum*" ifadesinden söz konusu kitabın yayınlanıp yayınlanmadığı anlaşılamamaktadır.⁴⁹ Yayınlanmışsa, modern bilim tarihine ilişkin Türkçe kaleme alınmış erken ve ilginç bir örnekle karşı karşıyayız demektir.⁵⁰

Dergide coğrafya ile ilgili diğer iki makaleden biri "*Bir Zâtın Eseri*" imzasıyla yayınlanan "Coğrafya İlimine ve Taksimine Dâ'ir Malûmât" başlıklı yazıdır. Yazıda önce coğrafya kelimesinin etimolojisi, bu kelimenin Yunanca bir kelimenin Arapçalaşmış şekli olduğu, astronomi ile ilişkisi, özellikle matematiksel coğrafya veya kozmografya denilen bölümü nedeniyle astronomi ile aynı bilim zannedildiği fakat her ikisinin ayrı bilimler olduğu ifade edilmektedir. Ardından coğrafyanın doğal (*tabîiye*), dinsel (*diniye*), edebî (*edebiye*), tarihsel (*tarihiye*), siyasi (*siyasiye*), sahibine "politikacı" denilen politik (*politikiye*) adı verilen dalları olduğu, ancak günümüzde hepsinin Avrupalılarca "*coğrafya*" adı altında makbul ve meşhur bir bilim olarak görüldüğu söylenmektedir.⁵¹ İkincisi ise "*Mektûbî Hâriciye Hulefâsından*

48 Celal şengör, "Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 11, 1-2 (2009-10): 119-158.

49 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 8 (Muharrem 1281 / Haziran-Temmuz 1864).

50 Öte yandan, Jale Baysal, *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*, haz. Hasan S. Keseroğlu ve İlkim Mengüler (İstanbul: Hiperlink, 2010)'da böyle bir yazara ve esere rastlanmamaktadır. Ayrıca, biyografisinde Arapça, Fransızca, Almanca, İtalyanca okuyup anlarığı denilen Abdulhalik Nasuhi'nin sadece Volney'in (1757-1820) *Tedmür Harabeleri* adlı eserini tercüme ettiği fakat bunun da elde olmadığı belirtilmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Aksolak, "Nâsûhî Abdülhâlik," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, erişim tarihi: 18.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nasuhi-abdulhalik>.

51 Metinde birlikte kullanılan "coğrafya-i siyasiye" ve "coğrafya-i politikkiye" ile ilgili açıklamalar şöyledir: "... ve ahkâm ve siyâset ve tedbîre müteallik olana (coğrafya-i siyasiye) tesmiye olunub imdi bu me'âlde temkîn-i şevket ve saltanat ve temhîd-i ahkâm ve siyâset ve tevcîh ve taksîm-i memleket ve sulh ve harbde hîle ve mekr-i 'aduvvdan hîfz u hîrâset ve gayr-ı zalik umûr-ı devletde hüsn-i idâre ve basirete (coğrafya-i politikkiye) itlâkı vukû' bu 'asrarda mutlaka mekr ve müdâheneye (politika) ve sâhibine (politikacı) ta'bîri şuyû' bulmuşdur". *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 10 (Receb 1282 / Kasım-Aralık 1865): 41-43.

Saîd” imzasıyla kaleme alınan ve denizlerdeki gelgitleri anlatan “Medd ü Cezr-i Bihâr” adlı makaledir. Makalede bir doğa olayı olarak tanımlanan iç ve dış denizlerdeki gelgitlerin geometrik (*hendesî*) ve fiziksel (*hikemî*) kanıtlaması, genel çekim gücü (*kuvve-i câzibe-i umûmiye*), Ay’ın çekim gücü (*kuvve-i câzibe-i Kameriye*), Dünya’nın çekim gücü (*câzibe-i Arz*), Güneş’in çekim gücü (*Şemsin kuvve-i câzibesî*) kavramları kullanılarak ayrıntılı şekilde açıklanmaktadır. Ayrıca gelgitlerin şiddetinde bu nedenlerin yanı sıra dalgaların şiddetinin, sahillerin şeklinin, derinliğin, rüzgâr muhalefetinin, nehirlerin denize akış yerlerinin de etkili olduğu belirtilerek sahillere yapılacak kale, liman, rıhtım inşaatlarında ve gemilerin limanlara çekilmesinde gelgitlerin yükseklığının dikkate alınması gerektiği hatırlatılmaktadır. Yazıda, sözgelimi “*mîlâddan üç yüz sene evvel yaşayan Font*”, “*hükemâ-yı Yunandan Felin’âs*” gibi bazı isimlerle kimin kastedildiği anlaşılmasa da konunun tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Burada konuyla uğraşan ve birbirine zıt açıklamalar yapan Kepler (1571-1630) ve Galilei’den (1564-1642) söz edilmezken Descartes’ın (1595-1650) gelgitler hakkında boş sözler ve deliller ortaya attığı halde tartışma sanatındaki üstünlüğü dolayısıyla görüşlerini dönemin bilginlerine kabul ettirdiği şeklindeki tuhaf açıklamalar dikkati çekmektedir.⁵²

“Hıfz-ı Sihat” başlıklı başka bir yazının da yine “*Bir Zât Cânibinden*” imzasını taşıdığı görülmektedir. İki bölümlük yazının konusu, tıp alanındaki batıl inançlara, hatâli uygulamalara ve anlayışlara yönelik bilindik eleştiri ve uyarılardan ibarettir. Yazının girişindeki temiz ruhlu, deneyimli, yetkin ve seçkin kişilerin dualarının iyileştirici etkisinin olabildiği fakat buna nadiren görüldüğü ifadesi dikkat çekmektedir.⁵³ Yazıdan ayrıca, o dönemde Karadeniz kıyısındaki Yedi Kumlar adı verilen yerin kum tedavisi için kullanıldığını, Çamlıca’nın da İstanbul’un gözde bir mesire yeri olduğunu öğreniyoruz.⁵⁴

Mahmûd Celâl Bey imzalı “*Elmâsa Dâir Malûmât*” başlıklı madencilikle ilişkilendirilebilir yazının adı açıklanmayan bir dergiden alındığı ifade edilmektedir. İlk bölümde “*ilk çıkarıldığı yerdîr*” denilen Hindistan, Brezilya ve Rusya’daki madenlerden, işçilerin çıkardıkları elmasları çalmamaları için çırılçıplak çalıştırıldıklarından ayrıca tedbiren her işçinin başına bir adam dikilmesine rağmen yutarak hırsızlık yaptıklarından söz edilmektedir. Hatta doksan beş kırat gelen elmasların çıkarıldığı Brezilya’daki madenlerde çalışan zencilere (*siyâh Arablar*) yetmiş buğdây ağırlığında elmas çıkardıklarında özgürlükleri verilmesine karşın kabul etmeyip yutarak çalmak için çalışmaya devam ettikleri şeklinde ilgi çekici anlatımlar görülmektedir. Ayrıca pırlanta, felemenk, roza ve hindkârî şeklinde dört çeşidinden en değerlisinin ilki, en niteliksizinin sonuncusu olduğu, hangi tarihte işletilmeye başlandığının bilinmediği, Kardinal Mazarin’in (1602-1661) XIV. Louis’ye hediye ettiği ve onun adıyla [La Grand Mazarin] anılan ve on iki parçadan ibaret pırlantadan bahsedilmektedir.⁵⁵ İkinci

52 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 16 (Muharrem 1283 / Mayıs-Haziran 1866): 24-31.

53 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 3 (Muharrem 1280 / Haziran-Temmuz 1863): 81-87.

54 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 4 (Rebiülâhîr 1280 / Eylül-Ekim 1863): 99-105.

55 *Mecmûa-i İbretnümâ* sayı 12 (Ramazan 1282 / Ocak-Şubat 1866): 27-31.

bölümde elmasın nasıl ve hangi aletle işlendiği, nasıl oluştuğu, ölçü biriminin kırat olduğu, dört buğdaya denk geldiği, çıkarılmasının çok masraflı olduğu, değerini kesimi (*kıta*), parlaklık ve temizliğinin belirlediği, kusurlu olanlarının yok edildiği, Dünyadaki ünlü elmasların kimlerde bulunduğu, kıratları ve değerleri gibi konulardan söz edilmektedir. Elmasın nasıl oluştuğu anlatılırken eskilerin bunu bilmediği, Newton'un (1643-1727) kömür cinsinden olduğunu söylediği ve Lavoisier'in (1743-1794) de yakılınca kömüre dönüştüğünü deneylerle gösterdiği ifadeleri dikkati çekmektedir. Yine Dünya'daki meşhur değerli elmaslardan söz edilirken *Târîh-i Raşid*'e dayandırılarak Eğrikapı mezbesinde bir derbederce bulunup birkaç el değişimi sonunda saray tarafından alınarak padişah hazinesine giren Kaşıkçı Elması'nın hikâyesi anlatılmaktadır. Tefrika, eski bir mecmuadan alınıp aynen aktarılan bu makalenin sıhhatine derginin kefil olamayacağı notuyla sona ermektedir.⁵⁶

Astronomiye ilişkin "*Kaymakam Hamdi*" tarafından yazılan "İlm-i Hey'et" başlıklı makale, astronomiyi, gök cisimlerinin durum ve hareketlerinin bilimi olarak tanımlar. Astronomiyi dört büyük kısma ayırır: Kurucusunun Batlamyus (85-165) olduğu küresel astronomi (*hey'et-i küreviye*); uygulamalı astronomi (*hey'et-i amelî*); kurucusunun Kopernik (1473-1543) olduğu kuramsal astronomi (*hey'et-i nazariye*) ve Newton'un kurduğu belirtilen doğal astronomi (*hey'et-i tabîiye*). Buna göre matematiksel coğrafya, takvim ve saat yapımı gibi pek çok uygulaması olan astronomi, insan aklının ürettiği bilimlerin en gelişmişi ve üstünüdür. Öğrenimi için, matematiksel bilimlere (*ulûm-ı riyâziye*), mekanik bilimine (*ilm-i cerr-i eskâl*), optik (*zîyâ ve basar ilmi*), fizik (*hikmet-i tabîiye*) ve meteoroloji (*alâim-i semâviye*) bilimlerine aşına olmak gerekir.⁵⁷ Hatta bazı sonuçlarının anlatımı görseelliği gerektirdiğinden, bu bilim ile uğraşanların resim sanatıyla bile ilgisi olmaları gerekir. Astronominin bu alanlara ihtiyacı fark edilemediğinden İskenderiye Okulu'ndan (*İskender Mektebi*) Tycho Brahe (1546-1601) ve Kepler (1571-1630) zamanına dek, alanındaki ilgisiz konular uzaklaştırılmamış ancak yakın zamanda konuları tam olarak belirlenip düzgün rasathaneler kurulabilmiş ve gelişebilmiştir. Yazar, eski astronominin astrolojiye (*ilm-i nücûm*) dayandığını ve yıldızların etkisine inanmanın çürüklüğünün gün ortasında görünen Güneş (*ke'ş-Şems fi vasati'n-nehâr*) kadar bariz olduğunu vurgulamaktadır. Eski astronomi bazı ünlü Arap bilginler ve Timur'un torunu Uluç Bey (1394-1449) tarafından hayli ilerletilmişe de bu alanda teleskopun (*dürbîn*) icadı nedeniyle son otuz kırk senedeki gelişmeler önceki üç yüz yıldan, bu da ondan önceki üç bin yıllık dönemden çok daha fazladır. Astronomi öğreniminde matematik ve trigonometri (*ilm-i müsellesât*) biliminin çok önemli olduğunu vurgulayan yazar, bu risalenin uzmanca değil sembolik anlatımlar içeren basit bir dille yazılacağını söylemekle birlikte, yazının tefrika edilen başka bölümleri yoktur.⁵⁸

56 *Mecmûa-i İbretnüma*, sayı 15 (Zilhicce 1282 / Nisan-Mayıs 1866): 20-28.

57 *Mecmûa-i İber-i İntibâh*, sayı 4 (Rebiülâhir 1280 / Eylül-Ekim 1863): 106-109.

58 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 5 (Şaban 1280 / Ocak-Şubat 1864): 144-147.

Dergide matematikle ilgili iki yazıdan birincisi “*Kolağası Halil Hâlid*” tarafından başlangıç seviyesindekiler (*mübtediler*) için kaleme alındığı anlaşılan “İlm-i Hisâb” başlıklı makaledir. Aritmetiğin (*hisâb*) tanımı, sayı (*aded*) denilen süreksiz niceliği (*kemm-i munfasıl*) konu edindiği, diğerini yani “*mikdâr*” denilen sürekli niceliği (*kemm-i muttasıl*) ise geometrinin incelediği, sayıların 0’dan 9’a kadar rakamlarla gösterildiği, bu rakamların adları ve sembolleri teker teker yazılıp belirtilerek on sayı türü olduğu söylenmektedir. Bunlar hakkında tam sayı (*aded-i sahîh*), kesirli (*kesr*) sayı, tam sayılı kesir (*aded-i kesr maa’l-kesr*), belirli sayı (*aded-i muayyen*), mutlak sayı (*aded-i mutlak*), basit sayı (*aded-i basît*), bileşik sayı (*aded-i mürekkeb*), çift (*zevc*) sayı, tek (*ferd*) sayı ve asal sayı (*aded-i aslî*) sıralamasıyla açıklamalar yapılmaktadır. Yazı beş aritmetik işlem (*amâlât-ı hamse-i hisâbiye*) denilen sayıp numaralandırma (*tadâd ve terkîm*), toplama (*cem*), çıkarma (*tarh*), çarpma (*darb*) ve bölme (*taksîm*) hakkında, bu işlemlerde kullanılacak işaretler gösterilip işlemdeki sayıların adlarının ne olduğu belirtilecek şekilde basit örnekler içeren açıklamalarla sona ermektedir.⁵⁹

Matematikte ilgili “Hülâsatu’l-Hisâb” başlıklı ikinci yazı, özellikle bilim tarihimiz açısından önemlidir. Adı yazıya başlık yapılan bu eser, son dönem İslâm matematikçilerinden Bahauddin Amûlî’ye (1547-1621) aittir. İsmi, onaltıncı yüzyılda Suriye’de bulunan Balebek’de (bugün Lübnan’daki Baalbek) doğduğu zannedilerek yanlış olarak el-Âmilî şeklinde yazılıp tanınan el-Âmulî’nin, tefsîr ve edebiyatın yanı sıra astronomi ve matematiğe ait eserleri vardır. Bunlardan en fazla şöhret bulanı söz konusu eser olduğu için yazar “Sâhib-i Hülâsa” adıyla anılmıştır. Birçok şerhi olan eser, Doğu medreselerinde çok fazla rağbet görmüş⁶⁰ ve on yedinci yüzyıldan itibaren Osmanlı medreselerinde üç yüzyıl boyunca matematik eğitiminde ders kitabı olarak kullanılmıştır. Eserin Türkçe’ye ilk ve tek tercümesinin *Nihâyetu’l-İdrâk fî Tercümet Hülâsati’l-Hisâb* adıyla Kuyucaklızâde (öl. 1846-47) tarafından yapıldığı bilinmektedir.⁶¹ Oysa şimdi *Mecmûa-i İber-i İntibâh*’ın dördüncü sayısındaki “Hülâsat’l-Hisâb” başlıklı yazıda Muhammed Bahauddin’e ait olduğu ve pek çok inceliğin yanı sıra aritmetik ve cebre ilişkin yazarın dönemine kadar keşfedilmiş ilkeleri içerdiği söylenip “*Lisân-ı Türkiye tahvil ve min gayr-i haddin bazı nûktelerin şerh ve tafsil olunacağı*” söylenmektedir. Bir giriş (*mukaddime*) ve on bölümden (*bâb*) oluştuğu bildirilen bu eserin mütercimi olarak “Erkân-ı Harb Kolağası Vidinli Tefvik”in yani döneminde “*Osmânî ri-yâziyûnunun bihakkın reîsi*” sayılan⁶² ünlü Vidinli Hüseyin Tefvik Paşa’nın (1832-1901) adı görülmektedir. Bununla birlikte *Mecmûa-i İber-i İntibâh*’ın dördüncü sayısı dışında tercümenin tefrikalarına rastlanmamaktadır. Başlanıldığı açık olan böyle bir

59 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 4 (Rebiülâhir 1280 / Eylül-Ekim 1863): 121-126.

60 Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*, c. 3, haz. Melek Dosay Gökdoğan Remzi Demir ve Mutlu Kılıç (Ankara: Babil, 2004), 199-201.

61 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Bilimi Literatürü,” *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.2 (İstanbul: IRCICA, 1999) içinde, 436.

62 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.3, haz. Mustafa Tatcı ve Cemâl Kurnaz (Ankara: Bizim Büro, 2000), 258.

tercümenin akıbeti meçhuldür. Vidinli Tevfik'in matematik eserleri içinde böyle bir tercümesi görülmemektedir.⁶³ Yaklaşık dört yıl sonra Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin eseri olarak çıkarılan Osmanlının ilk Türkçe matematik dergisinin yazar kadrosu içinde yer alıp dergideki “*ekseri makâlâtın sâhibi*” olduğu için “*Vidinli'nin dergisi*” sayılabilecek *Mebâhis-i İlmiye*'de (1867-1869) de böyle bir çalışmasına rastlanmamaktadır.⁶⁴

Tercüme gelince, burada önce Balebek'de doğduğu söylenen yazarın hayatı hakkında kısaca bilgi verilip eserin çok kısa olan Arapça besmele hamdele ve salvesi aynen aktararak “Mukaddime” başlığıyla çeviriye başlanmaktadır. “*İlm-i hisâb*”ın tanımının ardından sayı ya “*mutlak*” ki bu durumda “*aded-i sahîh*” adını alır ya da “*kes*” olarak ikiye ayrılır denilerek “*mutlak*” sayının da tekrar rasyonel (*muntak*) ve irrasyonel (*asamm*) olarak ikiye ayrıldığından bahsedilmektedir. Yedi sayfalık tefrikanın büyük kısmının, Vidinli Tevfik'in tanım da dâhil olmak üzere bu kavramları açıklamaya yönelik dört uzun dipnotundan (*hâşiye*) ibaret olduğu görülüyor. Akıbeti belirsiz tercümenin dördüncü dipnotunun sonunda Vidinli Tevfik'in ünlü matematikçi Fermat'dan (1601-1665) söz etmesi ve onun 2^x+1 formülünün (*düstûr*) $x=32$ için elde edilen 4294967297 sayısı 641 ile bölünebildiği için doğru olmadığını söylemesi dikkat çekmektedir.⁶⁵

Sonuç

Bilindiği üzere Osmanlının ilk popüler bilim dergisi, Haziran 1862'de çıkan *Mecmua-i Fünûn*'dur. Osmanlıdaki ikinci popüler bilim dergisinin ise, Aralık 1862'de Cemiyet-i Kitâbet'in yayın organı olarak önce *Mecmûa-i İber-i İntibâh* ardından *Mecmûa-i İbretnü mâ* adıyla yayımlanan dergi olduğu anlaşılmaktadır. Dergi, Aralık 1862-Haziran 1864 yıllarını kapsayan dönemde sekiz sayı yayımlandıktan sonra Ekim 1865'e kadar yayınına ara vermiş ve bu tarihten Mayıs 1866'ya kadar yeni adıyla düzenli olarak her ay çıkarılmıştır. Anılan tarihler arasındaki yaklaşık üç buçuk yıl boyunca derginin toplam on altı sayısı yayınlanmıştır. Derginin amacının, eğitim öğretimin önemine binaen, öncelikle okul çocuklarının yararlanacağı bir kaynak eser oluşturmak olduğu ancak derginin bayilerde de satışa çıkarıldığı ifade edilmektedir.

Çeşitli manzûm ve mensûr türleriyle edebiyat ve tarihe ilişkin yazıların çokluğuna rağmen dergide sağlık, denizcilik, coğrafya, astronomi, matematik bilimleri hatta çiçek

63 Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi (haz.). *Osmanlı Matematik Literatürü*, c. 2, (İstanbul: IRCİCA, 1999), 401-404.

64 Feza Günergün, “Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: *Mebâhis-i İlmiye* (1867-69),” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 8, 2 (2007): 1-42. Vidinli Tevfik'in biyografisinde, kolağalığı rütbesini daha yeni almış olan Paşa'nın, bu tercüme-tefrikanın yayımlandığı sırada, iki yıl için Paris'e askeri ateşe olarak gönderildiği yazılmaktadır. Bkz. Atilla Polat, “Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokratu Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Hayatı,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 1 (2020): 22. *Mecmûa-i İber-i İntibâh*'ın Rebiülâhîr 1280 (Eylül/Ekim 1863) tarihli dördüncü sayısında başlanan bu tefrikanın devam edememesinin nedeni belki de iki yıl sürecek bu Fransa yolculuğudur.

65 *Mecmûa-i İber-i İntibâh* sayı 4 (Rebiülâhîr 1280 / Eylül-Ekim 1863): 127-134.

yetiştirme, süngercilik ve sünger ticareti gibi farklı alanlara ilişkin yazı ve resimler bulunduğu görülmektedir. Bazı yazıları ve basılan kitap haberleriyle yer yer dönemin kültür hayatına yönelik dikkat çekici bilgiler de içeren derginin en ilginç yönlerinden birisinin, gerçekte bir “uyaniş” ya da “uyanişa götürme yolu” yani bir tür “renaissance” anlamına gelen iddialı fakat alışıldık ya da süreli bir yayın için hiç de uygun olmayan adı üzerinden getirdiği eleştiriler nedeniyle *Mecmua-i Fünûn* ile girdiği polemik olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Osmanlının yayın sırası bakımından bir ve iki numaralı popüler bilimsel dergileri arasındaki bu polemğin, bilimsel olmayıp, birbirlerinin değer ve itibarlarına yönelik olduğu görülmektedir. Öte yandan “uyaniş”tan söz eden iddialı adına karşın “Arapça ve Farsça cennet dilidir, Farsça dördüncü kat gökteki meleklerin dilidir, Arapça’dan sonra Dünya’nın en güzel dili Farsça’dır, azbu’l-beyân Arabî” gibi ifadeleri, ve mikroskop ve hücre teorisinden yoksun Orta Çağ’da İslam Dünyası’nda kaleme alınan zooloji ve botanik eserlerinin bu alanda döneminde Batı’da yazılan eserlerle kıyaslayıp üstünlüğünü iddia eden değerlendirmeleri nedeniyle, Cemiyet-i Kitâbet ve dergisi *Mecmûa-i İber-i İntibâh / Mecmûa-i İbretnüma*’nın geleneksel bir zihniyet çizgisinde bulunduğu düşünülebilir.

Nihayet derginin bilim ve kültür tarihimiz bakımından belki en kayda değer yönlerinin, doğrudan *Mukaddime*’den iktibaslarla oluşan yazılar nedeniyle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşünce hayatında İbn Haldun’un etkisini gösteren örnekler içermesi; bibliyografik kayıtlarda görülmeyen, Abdülhalik en-Nasûhî Bey tarafından kaleme alındığı ifade edilen modern coğrafya ve jeoloji tarihine dair *Tevârîhu’l-Ulûm* adlı bilim tarihi eserinden söz etmesi; ve ünlü matematikçi Vidinli Tevfik’in başladığı fakat akıbeti bilinmeyen el-Âmulî’nin *Hülâsatu’l- Hisâb* tercümesinin yedi sayfasının yayınlamış olması söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Basılı kaynaklar / Printed sources

Baysal, Jale. *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*. Hazırlayanlar: Hasan S. Keseroğlu ve İlkin Mengülerek. İstanbul: Hiperlink, 2010.

Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Hazırlayan Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Beyoğlu, Süleyman. “Kamil Paşa, Yusuf.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24: 283-284. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri I-II-III*. Hazırlayanlar: Mustafa Tatcı ve Cemâl Kurnaz. Ankara: Bizim Büro, 2000.

Çavdar, Necati. “Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu.” Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu’nun *Rothschildler*

- ve Osmanlı İmparatorluğu adlı eserinin incelemesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12, 2 (2017): 267-271.
- Demirhan, Ayşegöl. *Kısa Tıp Tarihi*. Bursa: Bursa Üniversitesi Yayınevi, 1982.
- Günergun, Feza. "Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: *Mebâhis-i İlmiye* (1867-69)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 8, 2 (2007): 1-42.
- Günergun, Feza ve Asuman Baytop. "Hekimbaşı Salih Efendi (1816-1895) ve Botanikle İlgili Yayınları." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 2 (1998): 293-317.
- Günergun, Feza, Şeref Etker ve Abdullah Köşe, "Zeynep-Kamil Hastanesi'nin Kuruluşu ve Vakfıyesi," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 5, 2 (2004): 1-37.
- İbn Haldun. *Mukaddime I-II*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi (hazırlayanlar). *Osmanlı Matematik Literatürü*, c.2. İstanbul: IRCICA, 1999.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Bilimi Literatürü." *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.2, editör Ekmeleddin İhsanoğlu içinde, 363-435. İstanbul: IRCICA, 1999.
- Mecmûa-i Fünûn*, sayı 8, Şabân 1279 (Ocak/Şubat 1863); sayı 9, Ramazan 1279 (Şubat/Mart 1863); sayı 13, Muharrem 1280 (Haziran/ Temmuz 1863).
- Mecmûa-i İber-i İntibâh*, sayı 1, Receb 1279 (Aralık/Ocak 1862/1863); sayı 2, Şevvâl 1279 (Mart/Nisan 1863); sayı 3, Muharrem 1280 (Haziran/ Temmuz 1863); sayı 4, Rebiülâhîr 1280 (Eylül/Ekim 1863); sayı 5, Şaban 1280 (Ocak/Şubat 1864); sayı 6, Ramazan 1280 (Şubat/Mart 1864); sayı 7, Şevvâl 1280 (Mart/Nisan 1864); sayı 8, Muharrem 1281 (Haziran/ Temmuz 1864).
- Mecmûa-i İbretümâ*, sayı 9, Cemaziyelâhîr 1282 (Ekim/Kasım 1865); sayı 10, Receb 1282 (Kasım/Aralık 1865); sayı 11, Şaban 1282 (Aralık/Ocak 1865/1866); sayı 12, Ramazan 1282 (Ocak/Şubat 1866); sayı 13, Şevvâl 1282 (Şubat/Mart 1866); sayı 14, Zilkade, 1282 (Mart/Nisan 1866); sayı 15, Zilhicce 1282 (Nisan/Mayıs 1866); sayı 16, Muharrem 1283 (Mayıs/Haziran 1866).
- Polat, Atilla. "Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokratı Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Hayatı." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20, 1 (2020): 16-46.
- Salih Zeki. *Âsâr-ı Bâkiye*, c.3. Hazırlayanlar Melek Dosay Gökdoğan, Remzi Demir ve Mutlu Kılıç. Ankara: Babil, 2004.
- Sena, Cemil. *Filozoflar Ansiklopedisi I*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
- Şengör, Celâl. "Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 11, 1-2 (2009-10): 119-158.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2003.
- Ulusoy, Nalcıoğlu Belkıs. "Türkçe Dergiciliğinin Sancılı Başlangıcı." *Dergicilik Üzerine*, editör: Aşlı Yapar Gönenç, içinde 7-39. İstanbul: Koyu Kitap, 2013.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.

Elektronik kaynaklar / Electronic sources

- Aksolak, İsmail Hakkı. "Nâsûhî Abdülhâlik," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. Erişim 18.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nasuhi-abdulhalik>.
- Aslan, Mehmet. "Ali Haydar Bey Mihaliçli," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. Erişim 17.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-haydar-bey-mihalicli>.
- Arslan, Mehmet. "Fâzıl Bey," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. Erişim 18.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-pasa>.
- Arslan, Mehmet. "Subhi, Hasan Subhi," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. Erişim 18.08.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/subhi-hasan-subhi>.

An Ottoman Cargo Ship Drawing from Russian Archives

Rus Arşivlerinde Bulunan Bir Osmanlı Gemisi Çizimi

Evren Türkmenođlu¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Kóltür Varlıkları ve Onarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.T. 0000-0002-5869-7360

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Evren Türkmenoğlu,

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi

Kóltür Varlıkları ve Onarımı Bölümü

İstanbul, Türkiye

E-mail/E-posta: evrenturkmenoglu@gmail.com

Submitted/Başvuru: 31.05.2021

Revision Requested/Revizyon Talebi:

03.10.2021

Last Revision Received/Son Revizyon:

17.10.2021

Accepted /Kabul: 21.10.2021

Citation/Atıf: Evren Türkmenoğlu, "An Ottoman Cargo Ship Drawing from Russian Archives."

Osmanlı Bilimi Araştırmaları 23, 1 (2022): 127-135.

<https://doi.org/10.26650/oba.946086>

ABSTRACT

Although the types of the Ottoman ships in the age of sail are well known to historians, sources on their technical characteristics are notably limited when compared to their counterparts in western Europe. While Ottoman archives usually offer rich inventory accounts, harbor logs and fiscal records, direct technical evidence such as plans, sketches or hull lines drawings are scarce. A recent research of Russian archives has provided new evidence of 18th and 19th century Ottoman ships. This study presents a multi-view hull lines drawing of an 18th century cargo ship kept at the Russian Navy Archives in St. Petersburg. Notes on the drawing suggest that the ship serving the Ottoman navy was captured by Russian forces and then documented through a detailed scaled drawing. The drawing can arguably be the oldest actual plan of a *çekeleve* or a *sacoleva* type ship of the period.

Keywords: Ottoman navy, sailing ships, history of shipbuilding, ship design, naval architecture, *sacoleva*.

ÖZ

Yelken çağında Osmanlı gemi tipleri tarihçiler tarafından iyi bilinmekle beraber, bu gemilerin teknik özellikleri hakkındaki kaynaklar Batı Avrupa'daki emsallerine göre oldukça sınırlıdır. Osmanlı arşivlerinde gemi kargolarıyla ilgili zengin envanter, liman ve diğer mali kayıtlar bulunurken, gemi endaze plan ya da krokileri gibi teknik kayıtlar yok denecek kadar azdır. Rus arşivlerinde yapılan güncel araştırmalar 18-19. yüzyıllara ait Osmanlı gemileriyle ilgili yeni kanıtları açığa çıkarmıştır. Bu çalışmada St. Petersburg Rus Bahriye Arşivlerinde bulunan, 18. yüzyıla ait bir kargo gemisinin endaze planı incelenmiştir. Plan üzerindeki notlar geminin Osmanlı donanmasına hizmet verirken Rus ordusu tarafından ele geçirildiğini ve daha sonra bu geminin ölçekli planının çıkarılması suretiyle kayıt altına alındığı bilgisini vermektedir. Söz konusu planının bu dönemde yaygın olarak kullanılan ve *çekeleve* ya da *sacoleva* olarak bilinen bir gemi tipine ait olduğu düşünölmektedir. Diğer taraftan, bu planın, bir *çekeleve*ye ait olarak şu ana kadar tespit edilebilen en eski endaze planı olması mümkündür.

Anahtar sözcükler: Osmanlı donanması, yelkenli gemiler, gemi yapımı teknolojisi tarihi, gemi tasarımı, gemi mimarlığı, *çekeleve*

Introduction

Early examples of geometrical ship depictions in the Mediterranean date back to the 15th century and are found in Venetian manuscripts such as *Libro de Zorzi Trombetta da Modon*¹ and *Fabrica di Galere*. These early drawings can be seen as attempts to develop a pre-design concept and the standardization of hull structures. However, it has been argued that, for a long time, the craftsmanship played a dominant role in the building process rather than pre-planning. The use of multiview representations of ship hulls marks a ground breaking phase in the history of shipbuilding and manifested the beginning of modern naval architecture. Between the 16th and the 19th centuries, naval engineering gradually superseded the craftsmanship due to continuous efforts in applying the quantitative theory to ship design, especially in England and France. Innovative work by skilled naval constructors like Sir Anthony Deane² (1638-1721), reference books such as Mathew Baker's *Fragments of English Shipwrightery* (1586), William Sutherland's *The Shipbuilder's Assistant* (1711), Pierre Bouguer's *Traité du Navire* (1746) and Duhamel du Monceau's *Éléments de l'Architecture navale* (1758) clearly indicate those efforts. War fleets began to be built according to designated plans; however, it was not until 19th century that cargo or merchant ships introduced this technology.³

Contrary to Western Europe, the picture is ambiguous in the Eastern Mediterranean and the Black Sea with regard to naval architecture. Ottoman ships in the age of sail are well known by their types to the historians, but reliable sources on their technical characteristics are notably limited. Turkish archives are a rich repository of sources concerning Ottoman seafaring mostly and offer invaluable inventory accounts, harbor logs and fiscal records. However, besides miniature paintings, more informative visuals such as plans, sketches or any kind of scaled drawings are scarce.⁴ As the recent research reveals, the Russian State Archives have provided important technical evidence regarding 18th and 19th century Ottoman period ships.⁵ Among them is the drawing of a multi-view hull representation of an 18th century Ottoman cargo ship kept in the Russian Navy Archives in St. Petersburg (Fig.1).

1 This manuscript is referred to as *Timbotta* by R. C. Anderson. See Roger Charles Anderson, "Italian Naval Architecture about 1445," *Mariner's Mirror* 11, 2 (1925): 135-163.

2 A. W. Jones, "Sir Anthony Deane," *Mariner's Mirror* 11, 2 (1925), 164-193.

3 David McGee, "From Craftsmanship to Draftsmanship: Naval Architecture and the Three Traditions of Early Modern Design," *Technology and Culture* 40, 2 (1999): 209-236.

Eric Rieth, "Mediterranean Ship Design in the Middle Ages," *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*, haz. Alexis Catsambis, Ben Ford, and Donny L. Hamilton (Oxford University Press, 2011) içinde, 406-425.

James Pritchard, "From Shipwright to Naval Constructor: The Professionalization of 18th-Century French Naval Shipbuilders," *Technology and Culture* 28,1 (1987): 1-25.

Richard Barker, "Whole-Moulding: A Preliminary Study of Early English and Other Sources," *Shipbuilding Practice and Ship Design Methods from the Renaissance to the 18th century: A Workshop Report*, haz. Horst Nowacki, Matteo Valleriani (Berlin: Max Planck Institute for the History of Science, 2003) içinde, 67-78.

4 Tuncay Zorlu, "Osmanlı Deniz Teknolojisi Üzerine," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4, 2 (2004): 297-353.

5 Emir Yener, "Osmanlı Denizcilik Tarihinde Rus Arşivlerinin Yeri," *Savaş Teknolojisi ve Deneysel Çalışmalar*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013) içinde, 169-181.

Emir Yener, "Ottoman Seapower and Naval Technology during Catherine II's Turkish Wars 168-1792," *International Naval Journal* 9, 1 (2016): 4-14.

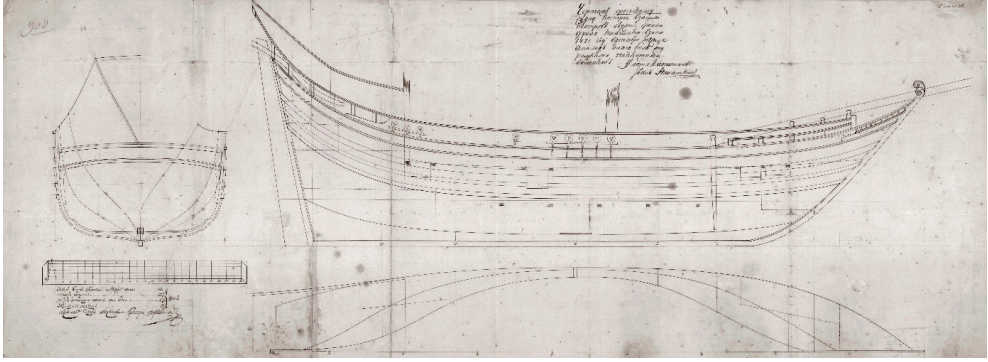

Fig. 1. Hull lines drawing of an Ottoman ship (Russian Navy Archives in St. Petersburg, Document No: f327op1d5213 (ф327оп1д5213) By courtesy of Emir Yener.

The Drawing

An Old Russian script on the upper part of the drawing made it possible to date the material and to find out the course of events that brought the ship into a Russian shipyard. Undersigned by captain Ivan Nagatkin, this note indicates that the Russian forces captured this ship on December 1772, in an island within the Danube Delta (Fig.1). The ship was referred to as being of Greek origin, carrying provisions for the Ottoman army. Nagatkin's note corresponds with the historical records that describe the 18th century as a period of maritime warfare between Russia and the Ottoman Empire. After almost 300 years of monopoly, the Ottoman fleet completely lost its control over the Black Sea trade during the 1768-1774 wars against the Russian Navy.⁶ Consequently, it can be suggested that the captured ship would be one of the logistics carriers of the Ottoman fleet of the time. However, further evidence is not available to associate the ship with a specific event or a sea battle. The Greek origin of the ship can be explained by its Greek speaking crew, which might have been reported to Captain Nagatkin. The Greeks were known to be capable seamen heavily involved in shipping throughout the Ottoman period and also served in the Ottoman navy during war times.⁷ It is also possible that the captain or his soldiers were somehow familiar with this type of ship, which had been specifically built by Greek shipwrights during the period.

Shipbuilder Grigoriy Uvorçbenko signed the second script on the lower left part of the drawing, where he also added a scale (Fig. 1). He described the dimensions of the ship by using English feet. According to him, and when converted to metric, the ship had an overall length of 26,82 meters, while the width was 7,86 meters and the depth of the hold from the

6 İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2014), 147.

7 Halil İnalçık, "Greeks in the Ottoman Economy and Finances, 1453-1500" *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr. Volume II: Byzantinoslavica, Armeniaca, Islamica, the Balkans and Modern Greece*, haz. Jelisaveta Stanojevich Allen, Christos P. Ioannides, John S. Langdon ve Stephen W. Reinert (New Rochelle / New York: Artistide D. Caratzas, 1993) içinde, 307-319.

upper deck was 2,68 meters. Uvorçebenکو was probably ordered to examine and record the enemy ship; even it was not a war vessel, as a part of systematic effort to develop know-how of the Russian shipbuilding industry. The competition and technology transfer in shipbuilding was frequent during the post-medieval period. The employment of foreign shipwrights in France, and that of the French shipbuilders in the Ottoman imperial shipyard *Tersane-i Amire* in the 18th century are only a few examples.⁸ A number of Ottoman ship drawings and reports in Russian naval archives, including the copies of original plans belonging to Ottoman *Tersane-i Amire*, confirm that the Russians were quite active in acquiring nautical intelligence.⁹

The drawing itself is not a simple sketch or line projections or a work of art, rather a scaled hull lines plan based on geometric principles, unsurprisingly different in some aspects in comparison with its modern counterparts (Fig.2). Similar to modern naval architecture standards, it delineates the ship in three views; sheer plan, body plan and a half breadth plan (Fig.1). Buttock lines are not visible, however, at least six stations including the midship bend are marked in each view with some additional stations in the half breadth plan. The sheer plan is quite pictorial and detailed rather than being entirely geometrical. The elevated stern is drawn together with the steering equipment consisting of a tiller and its shaft and a washboard over the deck. The prow has a bowsprit inclined at an acute angle and a stempost ending in the form of overlapped volute motifs. Wales and possible beam locations and two mast steps are also indicated in the sheer plan. The main mast, placed a little forward of midship station, is slightly raked forward while the thinner mizzenmast is set perpendicularly. Nine triple deadeyes are placed along the gunwale; five of them at amidships, a single one just next to this group towards stern and another three at the stern. The body plan or section plan on the left illustrates the cross sectional view of the ship both from aft (left) and forward (right) sides. According to the plan, the ship has a gentle wineglass shaped bottom profile at midships, smooth turn of the bilge and steep sides forming a relatively deep hull. The rabbets are also apparent on both chamfered sides of the keel. Wineglass shaped ship bottoms are well known in the Eastern Mediterranean and traced back from Classical Greek and Hellenistic to the Early Medieval periods by archaeological evidence.¹⁰ The lower part of the

8 Pritchard, "From Shipwright to Naval Constructor: 5.

Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, 149-152.

Tuncay Zorlu ve Fatih Özbay, "Foreign Shipwrights under Selim III: The Case of Jacques Balthazard Le Brun," *Seapower, Technology and Trade*, haz. Dejanirah Couto, Feza Günergun ve Maria Pia Pedani (İstanbul: Denizler Kitabevi, 2014) içinde, 472-481.

9 Yener, "Osmanlı Denizcilik Tarihinde Rus Arşivlerinin Yeri," 174-176.

10 Adina Ben Zeev, Yaacov Kahanov, John Tresman ve Michal Artzy, *The Ma'agan Mikhael Ship, Volume III: A Reconstruction of the Hull* (Jerusalem: Israel Exploration Society, Leon Recanati Institute for Maritime Studies, University of Haifa, 2009), 22.

Patrice Pomey, Yaacov Kahanov ve Eric Rieth, "Transition from Shell to Skeleton in Ancient Mediterranean Ship-Construction: Analysis, Problems and Future Research," *International Journal of Nautical Archaeology (IJNA)* 41, 2 (2012): 235-314.

drawing represents the half breadth plan consisting of at least two waterlines and the sheer line. Diagonals that are usually indicated in modern drawings are not present (Fig. 2).

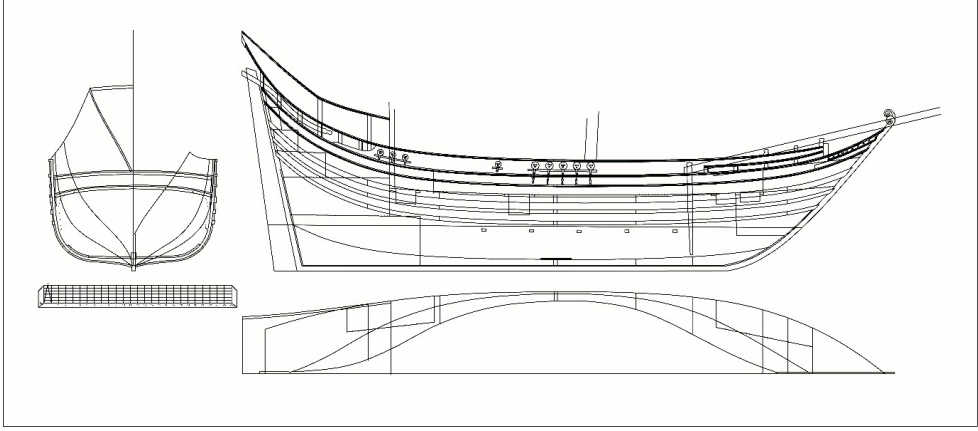

Fig. 2. Reproduction of the drawing (by Çisil Şanlıgençler)

Identifying the type of the vessel according to the historical information would be controversial. There is a variety of names referring to trading vessels such as *brik*, *polaka*, *martiko*, *şebek*, *çamlıca*, *pergendi*, *çekeleve*, *pereme*, *tombaz* and *şayka*. Nevertheless, the related records are not always descriptive.¹¹ The absence of sails in the drawing makes the identification more difficult. However, other available parameters like hull shape and dimensions, masts and limited rigging evidence can provide a ground. Accordingly, among the aforementioned types, *çekeleve* would at least be argued to be associated with the drawing. *Çekeleve* was referred to as a two masted swift cargo ship about 17,5 - 23,5 meters long. It is recorded as early as the 16th century, but mentioned often in Ottoman sources of the 18th and early 19th centuries. It served as the supplier of the charcoal and wood from Black Sea harbors to Istanbul and also served as the lighter of the navy.¹² The etymologic origin of *çekeleve* dates back to the 12th century Greek *σαγολαιφεα* (*sagolaephea*) or *σαχχοληβα* (*sakhkholeba*) characterizing a kind of spritsail. Too many variants of the term were adopted by other languages such as Arabic, *şeqliwa* or *şāqlava*, Italian *saccolleva*, French *sacolevé* or Turkish *çekeleve*, and probably derived from *çekmek* “to pull”.¹³ Greek records of the 18th and 19th centuries report *sacolevas* sailing in the Aegean as well as in the Black Sea, and even to Malta, Genoa and Barcelona in the western Mediterranean. These records also indicate that the *sacoleva* could have carried up to three masts and its distinctive feature was a kind of

11 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği* (İstanbul: Kitap yayınevi, 2006), 249-339.

12 Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, 251.

Şenay Özdemir Gümüş, “Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’de Ticaret Gemisi İnşa Politikası 1783-1824,” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2012), 63-77.

13 Henry Kahane, Renée Kahane ve Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (İstanbul: ABC Yayınevi, 1988), 563-564.

spritsail. Its hull could be double ended with highly elevated ends or could have a transom stern. Available data also suggests approximately 26 tons of capacity and average crew size of 19 men for the *sacoleva*.¹⁴

The best pictorial evidence of the type belongs to a French painter Jean-Jerome Bugean (1764-1819) who was famous for the accuracy of his ship depictions (Fig.3). Bugean also noted that the *sacoleva* is a ship of Greek origin with a capacity no more than 100 tons that usually set sail in the seas of the Levant, and was also frequently seen along the coast of Italy.¹⁵ He described the ship as having an elevated bow and stern, and emphasized that it was difficult to control the ship with her large sails. In his work, the mast heavily raked forward was carrying a mainsail, a topgallant sail, and a lower sail while the mizzenmast was rigged with a lateen sail, and another smaller lateen sail was placed on the very stern. Shrouds were also set with deadeyes.

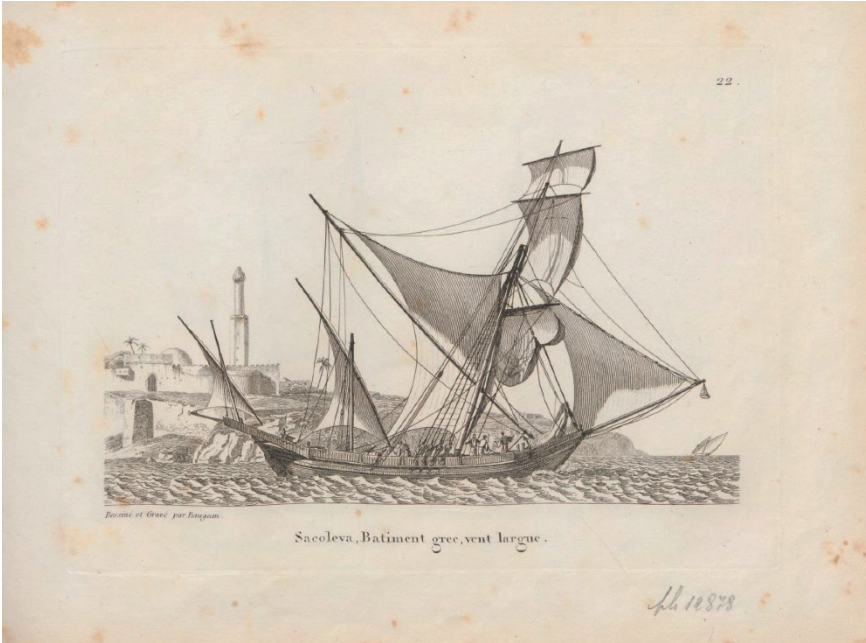

Fig. 3. Bugean's *sacoleva* depiction. ((Jean-Jérôme Bugean, *Collection de toutes les Espèces de Bâtiments de Guerre et de Bâtiments Marchands qui naviguent sur l'Océan et dans la Méditerranée* (Paris: L'Auteur / Bance aîné / Fantin, 1814), 8.

- 14 Apostolos Delis, "From Lateen to Square Rig: The Evolution of the Greek-owned Merchant Fleet and its Ships in the Eighteenth and Nineteenth centuries," *The Mariners' Mirror* 100, 1 (2014): 44-58.
- 15 Jean-Jérôme Bugean, *Collection de toutes les Espèces de Bâtiments de Guerre et de Bâtiments marchands qui naviguent sur l'Océan et dans la Méditerranée* (Paris: L'Auteur / Bance aîné / Fantin, 1814), 8.

The hypothetical reconstruction of the rigging proposed in this study is largely based on Baugean's *çekeleve* depiction that is dated about a half century later than the Russian drawing (Fig. 4).

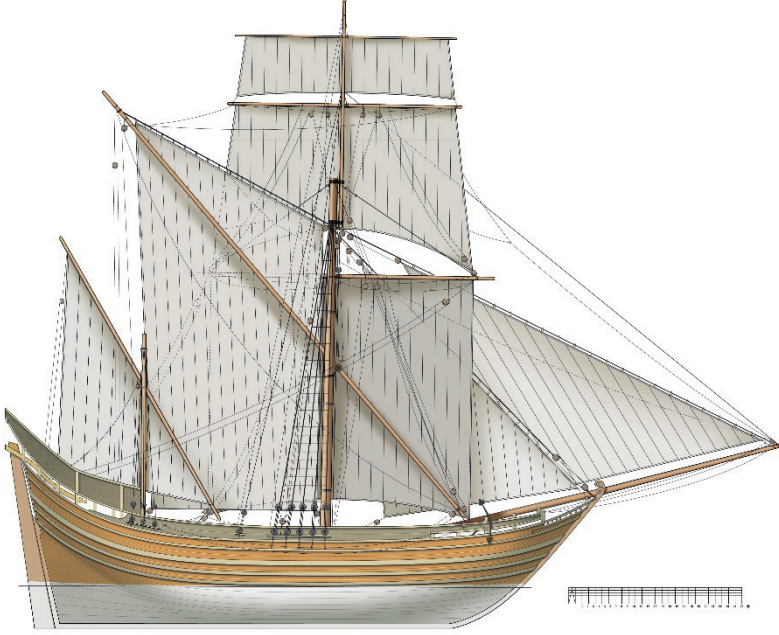

Fig. 4. Hypothetical illustration of the ship (by Laszlo Veres)

The only archaeological comparative example in the Black Sea is the Kitten shipwreck excavated off the Bulgarian coast between 2000 and 2003. Dated to late 18th or early 19th century, the ship was built with a later version of the traditional Mediterranean whole moulding technique. Batchvarov proposed that the Kitten ship was a single masted lateener, about 23 meters in length, with a beam of 7,56 meters. In addition to limited archaeological evidence of rigging, Batchvarov based his hypothetical reconstruction on the lateen rigged examples in the iconography, including *çekeleve/sacoleva*, but avoided to propose any specific historical type.¹⁶

16 Kroum Batchvarov, "The Kitten Shipwreck: The Archaeology and Reconstruction of a Black Sea Merchantman" (Doktora tezi, Texas A&M Üniversitesi, 2009), 181-222; Kroum Batchvarov, "Shipwreck Reconstruction Based on the Archaeological Record: Mediterranean Whole-Molding and the Kitten Wreck Case Study," *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*, haz. Alexis Catsambis, Ben Ford, Donny L. Hamilton (Oxford University Press, 2011) içinde, 250-266.

Although some historical references and construction characteristics might link this drawing to *çekeleve* or *sakoleva* type cargo carriers, it is unlikely to identify the type of the ship with certainty. Further archival evidence would improve the discussion. The meticulous documentation of the ship indicates a serious motivation to comprehend its structure. The Ottoman-Russian maritime struggle in the Black Sea was no doubt behind this motivation. As the archival sources and this study indicate, the Russian navy systematically examined the technology of Ottoman ships, including the modest sized cargo vessels, by utilizing the current principles of naval architecture of the period.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgements: I would like to thank Emir Yener for providing me with this rare drawing and kindly permitting its publication. I am also grateful to Professor Oleksandr Sereda (Istanbul University) for translating the notes written in Old Russian and appearing on the drawing. My special thanks go to Mr. Laszlo Veres for drawing the hypothetical illustration of the ship.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

BIBLIOGRAPHY / KAYNAKÇA

Archival Sources / Arşiv Kaynakları

Russian Navy Archives, Saint Petersburg, f327op1d5213 (ф327оп1д5213)

Printed Sources / Basılı Kaynaklar

Anderson, Roger Charles. "Italian Naval Architecture about 1445." *Mariner's Mirror* 11, 2 (1925): 135-163.

Barker, Richard. "Whole-Moulding: A Preliminary Study of Early English and Other Sources." *Shipbuilding Practice and Ship Design Methods from the Renaissance to the 18th century: A Workshop Report*. Hazırlayan Horst Nowacki ve Matteo Valleriani içinde, 67-78. Berlin: Max Planck Institute for the History of Science, 2003.

Batchvarov, Kroum. "The Kitten Shipwreck: The Archaeology and Reconstruction of a Black Sea Merchantman." Doktora tezi, Texas A&M Üniversitesi, 2009.

Batchvarov, Kroum. "Shipwreck Reconstruction Based on the Archaeological Record: Mediterranean Whole-Moulding and the Kitten Wreck Case Study." *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*. Hazırlayan Alexis Catsambis, Ben Ford ve Donny L. Hamilton içinde 250-266. New York: Oxford University Press, 2011.

Baugean, Jean-Jérôme. *Collection de toutes les Espèces de Bâtiments de Guerre et de Bâtiments Marchands qui naviguent sur l'Océan et dans la Méditerranée*. Paris: L'Auteur / Bance aîné / Fantin, 1814.

Bostan, İdris. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Bostan, İdris. *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2014.

- Delis, Apostolos. "From Lateen to Square Rig: The Evolution of the Greek-owned Merchant Fleet and its Ships in the Eighteenth and Nineteenth Centuries." *The Mariners' Mirror* 100, 1 (2014): 44-58.
- Johns, A. W. "Sir Anthony Deane." *The Mariner's Mirror* 11,2 (1925): 164-193.
- İnalçık, Halil. "Greeks in the Ottoman Economy and Finances, 1453-1500." *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr. Volume II: Byzantinoslavica, Armeniaca, Islamica, the Balkans and Modern Greece*. Hazırlayan Jelisaveta Stanojevich Allen, Christos P. Ioannides, John S. Langdon ve Stephen W. Reinert içinde 307-319. New Rochelle / New York: Artistide D. Caratzas, 1993.
- Kahane, Henry, Renée Kahane ve Andreas Tietze. *Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. İstanbul: ABC Yayınevi, 1988.
- McGee, David. "From Craftsmanship to Draftsmanship: Naval Architecture and the Three Traditions of Early Modern Design." *Technology and Culture* 40, 2 (1999): 209-236.
- Özdemir Gümüş, Şenay. "Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Ticaret Gemisi İnşa Politikası 1783-1824." *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2012): 63-77.
- Pomey, Patrice, Yaacov Kahanov ve Eric Rieth. "Transition from Shell to Skeleton in Ancient Mediterranean Ship-Construction: Analysis, Problems and Future Research." *International Journal of Nautical Archaeology (IJNA)* 41, 2 (2012): 235-314.
- Pritchard, James. "From Shipwright to Naval Constructor: The Professionalization of 18th-Century French Naval Shipbuilders." *Technology and Culture* 28, 1 (1987): 1-25.
- Rieth, Eric. "Mediterranean Ship Design in the Middle Ages." *The Oxford Handbook of Maritime Archeology*. Hazırlayan Alexis Catsambis, Ben Ford, ve Donny L. Hamilton içinde 406-425. New York: Oxford University Press, 2011.
- Yener, Emir. "Osmanlı Denizcilik Tarihinde Rus Arşivlerinin Yeri." *Savaş Teknolojisi ve Deneysel Çalışmalar*. Hazırlayan Kahraman Şakul içinde 169-181. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Yener, Emir. "Ottoman Seapower and Naval Technology during Catherine II's Turkish Wars 168-1792." *International Naval Journal* 9, 1 (2016): 4-14.
- Zeev, Adina Ben, Yaacov Kahanov, John Tresman ve Michal Artzy. *The Ma'agan Mikhael Ship, Volume III: A Reconstruction of the Hull*. Jerusalem: Israel Exploration Society, Leon Recanati Institute for Maritime Studies, University of Haifa, 2009.
- Zorlu, Tuncay. "Osmanlı Deniz Teknolojisi Üzerine." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4, 2 (2004): 297-353.
- Zorlu, Tuncay ve Fatih Özbay, "Foreign Shipwrights under Selim III: The Case of Jacques Balthazard Le Brun," *Seapower, Technology and Trade*. Hazırlayan Dejanirah Couto, Feza Günergün ve Maria Pia Pedani içinde 472-481. İstanbul: Denizler Kitabevi, 2014.

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin (Union Pharmaceutique Ottomane) Kuruluşu ve Nizamnamesine Göre Yapısı

Ottoman Pharmacists' Association (Union Pharmaceutique Ottomane): Its Establishment and Organization as Defined in its Regulations

Eyüp Talha Kocacık¹

¹Eczacı, Kocacık Eczanesi, Adapazarı, Sakarya, Türkiye

ORCID: E.A. 0000-0003-4197-8470

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Eyüp Talha Kocacık,

Eczacı, Kocacık Eczanesi, Adapazarı, Sakarya, Türkiye

E-posta/E-mail: eyuptalha@kocacik.com

Başvuru/Submitted: 11.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.10.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.10.2021

Kabul/Accepted: 20.20.2021

Atıf/Citation: Kocacık, Eyüp Talha. "Osmanlı İttihad Cemiyeti'nin (Union Pharmaceutique Ottomane) Kuruluşu ve Nizamnamesine Göre Yapısı." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2022): 137-199.
<https://doi.org/10.26650/oba.994231>

Öz

Osmanlı eczacılarının mesleki örgütlenmesinin 6 Kasım 1863 tarihinde *Société de Pharmacie de Constantinople* (Cemiyet-i Eczacıyan der Asitâne-i Aliyye, Dersaadet Eczacı Cemiyeti) isimli cemiyetin kurulmasıyla başladığı kabul edilmektedir. Bu yıllarda, ülkedeki eczacıların büyük çoğunluğunun gayrimüslim olması nedeniyle, bu cemiyet ve daha sonra kurulan eczacılık cemiyetleri gayrimüslim eczacılardan oluşmuştur. Dönemin evrensel tıp ve eczacılık dilinin Fransızca olmasının etkisiyle, cemiyetler Fransızca isimleriyle tanındıkları gibi, yazışma ve toplantılarının sunum dili de Fransızca olmuştur. Eczacı cemiyetleri, 1908'de, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, farklı bir safhaya geçmiştir. Bu dönemde birden fazla eczacılık cemiyeti kurulduğu gibi, "millet" esasına dayanan cemiyetler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, 20 Ağustos 1908 tarihinde üyelerinin çoğunluğu Türk ve Müslüman olan eczacılar tarafından İstanbul'da kurulan Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin ismi, yazışma, yayın ve toplantı dili Türkçe olduğu gibi, nizamnamesi de Türkçe olarak kalem alınmıştır. Dolayısıyla bu cemiyet, şimdiki bilgilerimiz ışığında, Meşrutiyet'in ruhuna uygun, aynı zamanda Osmanlı milletlerinin ittihadını amaçlayan bir eczacılık cemiyetidir. Bu makalede, cemiyetin bugüne kadar bilinmeyen nizamnamesi ve diliçi çevirisi verilecek ve bu nizamname doğrultusunda cemiyetin kuruluş süreci, yapısı, özellikleri ve kurucuları incelenecektir. Amaç, Türk eczacılık tarihi çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti, mesleki cemiyetler, Türk eczacılık tarihi, Osmanlı İmparatorluğu, eczacı birlikleri, eczacılık cemiyetleri

ABSTRACT

The first association of Ottoman pharmacists known as the *Société de Pharmacie de Constantinople* (Istanbul Society for Pharmacists), was inaugurated on November 6, 1863. Most Ottoman pharmacists in these years were from the non-Muslim *millet*s of the Empire, which was reflected in the membership profile of the Society. French was the universal scientific

language, and pharmacists' society conducted its session in this language, which was also used in correspondence and publications. Professional societies were re-formed after 1908, in the Second Constitutional period. Associations were promoted and the number of associations multiplied; and pharmacists from all *millets* established new societies. On August 20, 1908, a society was established with the initiative of Turkish pharmacists in Istanbul, under the name of *Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti* (Union Pharmaceutique Ottomane). The union chose to use Turkish language in its sessions and correspondence. Its regulation was published in Ottoman Turkish. Our present knowledge leads us to visualize this pharmacists' society as a creation of this era characterized by the progress and union within the Empire. This article introduces the society's original regulation with transcription. These regulations also shed light on the society's foundation and functions. Biographies of its first members are also briefly reviewed.

Keywords: Union Pharmaceutique Ottomane, professional societies, history of Turkish pharmacy, Ottoman Empire, pharmacists' associations, pharmaceutical societies

Eczacıların İkinci Meşrutiyet Öncesinde Kurdukları Mesleki Cemiyetlere Kısa Bakış

Osmanlı eczacıları, mesleki örgütlenmelerine 6 Kasım 1863 tarihinde İstanbul'da kurdukları *Société de Pharmacie de Constantinople* (Cemiyet-i Eczacıyan der Asitâne-i Aliyye, Dersaadet Eczacı Cemiyeti) isimli cemiyetle başlamışlardır. Cemiyet kurucularının hepsinin muhtemelen gayrimüslim eczacılardan oluşması ve dönemin evrensel dilinin Fransızca olması sebebiyle cemiyetin ismi, yazışmaları ve toplantı dili Fransızcadır. *Société de Pharmacie de Constantinople* 1868 yılına kadar faaliyet göstermiştir. On bir yıllık bir aranın ardından 9 Haziran 1879 tarihinde eczacı-kimyager Charles Bonkowski Paşa'nın öncülüğünde 210 eczacı bir araya gelerek *Société de Pharmacie de Constantinople* (Cemiyet-i Eczacıyan der Asitâne-i Aliyye) tekrar kurulmuş ve Charles Bonkowski cemiyet başkanı seçilmiştir.¹ Cemiyetin ikinci kuruluşunda 210 üye eczacının sadece ikisini Türk eczacılar, Numan Bey ve Rıza Efendi oluşturmuştur.

İstanbul'da bulunan bir grup Osmanlı eczacısı, ihtiyacı olan eczacılara veya ailelerine maddi ve manevi yardım yapmak amacıyla 25 Ocak 1891 tarihinde *Association Pharmaceutique de Secours Mutuel de Constantinople* (Mütekabil Sigorta, İstanbul Eczacıları Karşılıklı Yardım Birliği) ismiyle bir cemiyet kurmuşlardır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından bir yıl önce, 1907 yılında yabancı uyruklu eczacılar tarafından İstanbul'da *Association des Pharmaciens Étrangers* (Yabancı Eczacılar Birliği) kurulmuştur. Bu birlik sadece yabancı devletlerin elçiliklerince tanınmıştır.²

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin Kurulmasına Giden Süreç

1863 yılında örgütlenerek mesleki dayanışma sağlamaya çalışan eczacıların, İkinci Meşrutiyet'in ardından birden fazla cemiyet kurdukları görülür.³ İkinci Meşrutiyet'in ilanının

1 Turhan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri," *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi ve IRCICA, 1987) içinde, 145.

2 Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Sinangil Matbaası, 2000), 24, 138. Kurulan bu iki cemiyet ile ilgili bilgilerimiz henüz Baytop'un yazdıklarından öteye gidememiştir.

3 Hekimler arasında da İkinci Meşrutiyet'in etkisiyle kurulan ve farklı özellikler barındıran cemiyetler

ardından tabir yerindeyse dernekleşme yarışı çerçevesinde Müslüman ve gayrimüslim eczacılar yeni bir meslek cemiyeti kurmak üzere bir araya gelmiştir. 1879'da kurulan ve çalışmaları polis tarafından durdurulan *Société de Pharmacie de Constantinople*'un (Dersaadet Eczacı Cemiyeti) üyelerinin bir kısmı dönemin önde gelen eczacılarıyla birleşerek Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'ni (*Union Pharmaceutique Ottomane*) kurmuşlardır.⁴ Cemiyet'in kuruluş toplantısı, İstanbul'da 7 Ağustos 1324 (20 Ağustos 1908) tarihinde Haliç'teki Fener gazinosunda yapılmıştır. Millet (dini topluluk) ayrımı yapılmaksızın tüm eczacıların üye olacağı bu cemiyetin bu ilk toplantısında ilaç fiyat tarifesini ile eczacılar ve eczaneler kanunu çalışmalarının yürütülmesi için iki komisyon oluşturulmuştur.⁵ Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucularının isimleri ve yapılan seçim sonucu aldıkları oylar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin ilk idare heyetine seçilen eczacılar ve seçimde aldıkları oylar.⁶

GÖREVİ	ECZACININ ADI	ALDIĞI OY
Reis-i Evvel	Hamdi Bey	107
Reis-i Sâni	Andrea Myrides Efendi	62
Âzâ	Othont Cilacıyan Efendi	73
Âzâ	Edhem Pertev Bey	62
Âzâ	Mehmed Kazım Bey	60
Âzâ	Jak (Jacques) Garih Efendi	58
Âzâ	Hakkı Bey	55
Âzâ	(Agop) Maksud Nargileciyan Efendi	55
Âzâ	Vasilyadis Efendi	54
Âzâ	Beşir Kemal (Pelin) Bey	49
Âzâ	(J.M.) Kalikiyopulos Efendi	46
Âzâ	Sava (Vasil) Nazhoğlu	45

görülmektedir. Etker'in ifadesiyle meşrutiyet, meslek örgütlerini "kristal bir prizma gibi bileşenlerine ayrılmıştır". Bkz. Şeref Etker, *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* (İstanbul: Libra Kitapçılık, 2017), 456. Meşrutiyet'in getirdiği bu cemiyetleşme yarışında İstanbul dışındaki şehirlerde de eczacı cemiyetleri kurulmuştur. 1910 yılında Trabzon'da, Trabzon Osmanlı Eczacılar Cemiyeti; 1910 yılında Samsun'da, Osmanlı Eczacılar İttihad Cemiyeti kurulmuştur. Bkz. Eyüp Talha Kocacık, "İstanbul ve Anadolu Eczanelerinde Mesai Saatleri ve Nöbet Uygulamaları: Bir Tarihçe," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 1 (2021): 158-163. Eczacı cemiyetlerinin oluşum süreçlerinde Meşrutiyet'in bu etkisinin bir benzeri de Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nin 1954 yılında kapanmasına giden süreçte yaşanmıştır. Cemiyet üyesi eczane sahibi, muavin, asker, ecza deposu ve ecza laboratuvarı sahibi eczacılar cemiyetin oluşturduğu birlik etkisinin zayıflamasının ardından bir bir ayrılarak kendilerine ait cemiyetler kurmaya başlamıştır. Bkz. Eyüp Talha Kocacık, "Türk Eczacıları Birliği'nden Önce Mesleki Örgütlenmenin Kısa Tarihi," *TEB Haberler* 7 (2020): 10-11.

4 Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri," 146-147.

5 "Société Pharmaceutique," *Le Moniteur Oriental*, 25 Ağustos 1908, 3.; Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri," 148-149.

6 *Dersaadet Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti Nizamnamesi* (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1326), 19. Cemiyet nizamnamesinin kapağında "Dersaadet" kelimesi bulunmakla birlikte, cemiyet mühüründe ve arşiv belgelerinde "Dersaadet" kelimesi kullanılmamıştır. Nizamnamede bu kelimenin yer alması, cemiyetin İstanbul'da kurulduğunu göstermek amacıyla taşır.

Kurulan cemiyetin ilk başkanlığına Eczacı Hamdi Bey seçildiği gibi on iki kişilik idare heyetinden beşini Türk eczacılar, yedisini gayrimüslim eczacılar oluşturmuştur. Türk eczacıların gayretleri ile kurulan bu cemiyetin ilk toplantısına 250'ye yakın eczacının katıldığı ifade edilmiştir.⁷ Fakat kurucuların aldıkları oylara baktığımızda en yüksek oyu alan cemiyet başkanı Hamdi Bey'in 107 oy aldığı görülmektedir. Buradan hareketle toplantıya katılan eczacılar arasında tam bir ittifak sağlanmadığı veya toplantı katılım sayısı olarak verilen 250 sayısının hatalı olabileceği düşünülmektedir.⁸ İlk toplantıda oluşturulan komisyonlar ve o komisyonlara seçilen eczacıların isimleri şöyledir:

Eczacılar ve Eczaneler Kanunu Komisyonu: Hamdi Bey, Pierre Apéry, Léon Fridman Irinéu, Jean Cesar Reboul, Vincent Giannetti [Canzuch], Hasan Rauf [Görgülü] Efendi, Eugène Dellasudda, Jacques Ezekiel Garih, Jean Jurescu, Hüseyin Hüsni Efendi ve Elias Tchitchebian (Çiçekyan).

İlaç Fiyat Tarife Komisyonu: Jacques Garih, İbrahim Halil Efendi, Tsalikes/Tsaliki, Jean Mavrikides ve raportör olarak Jean Jurescu.⁹

Kurulan cemiyetin 68 maddeden¹⁰ oluşan nizamnamesi 2 Kasım 1908 tarihinde cemiyet başkanı eczacı Hamdi Bey ve cemiyet genel sekreteri Hakkı Bey'in imzalarıyla Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur.¹¹ Nizamname, resmi makamlarca 2 Ocak 1909 tarihinde onaylanmıştır. Cemiyet merkezi Beyoğlu'nda bir apartmanın alt katında tesis edilmiştir.¹²

7 Farmakoloğ, "Mesleğimizin Türkiye'deki Tarihçesi," *Farmakoloğ* 3, 7-8 (1933): 697; Eyüp Talha Kocacık, *Farmakoloğ Dergisinin Özetli Bibliyografyası ve İncelemesi* (İstanbul: Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği, 2016), 43.

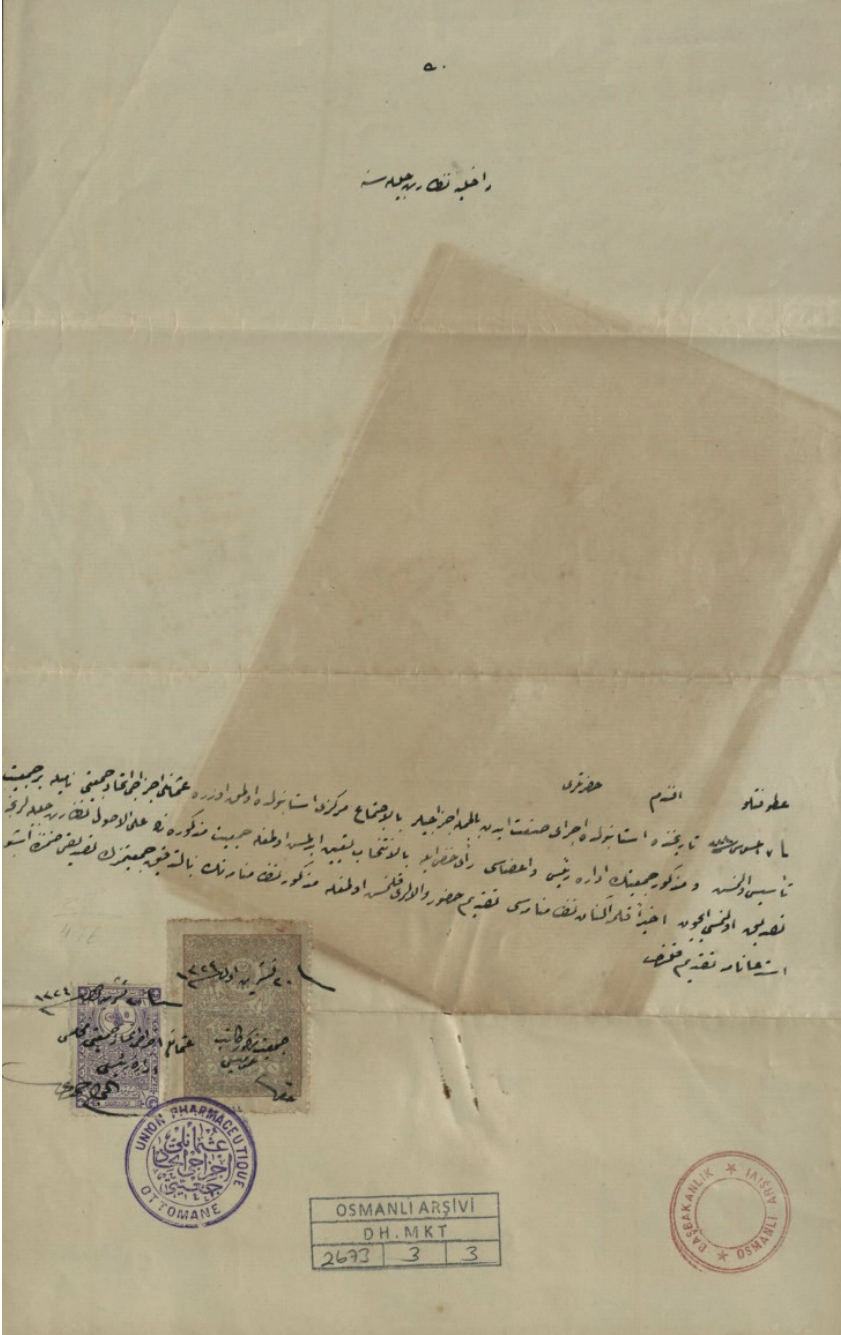
8 Bu dönemde İstanbul'da 324 eczanenin olduğu ifade edilmektedir. Bkz. *Revue Médico- Pharmaceutique* 24, 2 (1911): 19.

9 Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, 24.

10 Cemiyet nizamnamesinde numaralandırmada hata yapılmıştır. Nizamnamede 69 madde gözüktüğü halde toplamda 68 madde bulunmaktadır.

11 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT) 2673-3-3, 9 Zilkade 1326 (3 Aralık 1908).

12 Farmakoloğ, "Mesleğimizin Türkiye'deki Tarihçesi," *Farmakoloğ* 3, 7-8 (1933): 699.

Şekil 1. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin Dâhiliye Nezareti'ne verdiği kuruluş dilekçesi
 BOA. DH. MKT. 2673-3-3, 9 Zilkade 1326 (3 Aralık 1908)

Dâhiliye Nezâret Celîlesine

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Fi 7 Ağustos 1324 tarihinde İstanbul'da icrâ-yı sanat eden bilcümle eczacılar bil-ictimâ merkezi İstanbul'da olmak üzere Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti nâmile bir cemiyet tesis olunmuş ve mezkûr cemiyetin idare reisi ve âzâsı rey-i hâzır ile bil-intihab tayin edilmiş olmağla cemiyet-i mezkûrenin al-el-usul nezâret-i celîlelerine takdim olunması için ihbaren kalem alınan nizamnâmesi takdim-i huzur-ı vâlâları kılınmış olmağla mezkûr nizamnâmenin bit-tedkik cemiyetimizin tasdiki zımnında işbu istidanâme takdim kılındı.

Fi 20 Teşrin-i evvel 1324 [2 Kasım 1908]

Cemiyet-i mezkûr kâtib-i umûmîsi Hakkı

Fi 20 Teşrin-i evvel 1324 [2 Kasım 1908]

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti Meclis-i İdare reisi El-Hac Hamdi

Mühür: Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti / Union Pharmaceutique Ottomane

Şekil 2. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kuruluş dilekçesinin transkripsiyonu

Cemiyetin Amacı ve Teşkilat Yapısı

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti, İstanbul ve taşradaki üyelerinin meslek haklarını korumayı ve geliştirmeyi amaç edinmiştir. Belirlenen bu amaç, nizamnamenin 2. maddesinde 19 ayrı fıkrada ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu kapsamda, eczacılar ve eczaneler kanunu, ilaç fiyat tarifesi, yardımlaşma sandığı, Avrupa'da bulunan meslek cemiyetleriyle ilişki kurmak, eczacılara mahkemelerde yardımcı olmak, ülkede ilaç laboratuvarı ve fabrikası kurmak, eczacılık mesleğinin gelişmesine katkı sunmak ve bu konuda toplantılar yapmak, eczanelere alınacak kalfa ve stajyer öğrenciler için gerekli düzenlemeleri yapmak gibi konular cemiyetin esas amaçları olarak belirlenmiştir.

Şekil 3. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin mührü
Dersaadet Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti Nizamnamesi
(Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1326), 19.

Cemiyet nizamnamesinde üç grup üye sınıflaması yapılmıştır.

Üye: İstanbul sınırlarında ikamet eden diploma sahibi eczacılar.

Muhabir Üye: Osmanlı Devleti içerisinde veya yabancı ülkelerde bulunan diplomalı eczacılar.

Fahri Üye: Osmanlı Devleti içerisinde veya yabancı ülkelerde eczacılık bilimine faydalı iş yapanlar ile cemiyet adına telif eser yazmış olan kişilerdir.

Cemiyetin idare heyeti 12 kişiden oluşur ve üyeler arasından oy çokluğu ve gizli olarak seçilir. İdare heyetindeki görevler şunlardır: Reis (başkan), reis-i sâni (ikinci başkan), kâtib-i umumî (genel sekreter), kâtib-i hususî (oturma sekreteri), hâfız-ı kütub (kütüphane ve arşivci), muhasebeci, sandık emini (veznedar).

İdare heyeti toplantıları her ayın yedinci ve yirmi birinci günlerinde gün doğumundan bir saat sonra cemiyet merkezinde yapılır. Toplantı günü Cuma, Cumartesi, Pazar veya dini bayramlara denk gelirse uygun olan başka bir güne ertelenir. İdare heyeti üyelerinin biri, üç kez üst üste toplantıya katılmazsa idare heyetinden çıkarılır ve yerine başka bir üye seçilir.

Cemiyetin çalışmalarının yapılması için bir merkez tesis edilmesi planlanmış olup bu merkezin içerisinde üye eczacıların kullanabileceği bir kütüphane ve bir toplantı salonu yapılacaktır. Kütüphane her Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri gün doğumundan itibaren sadece dört saatliğine üyelere açık tutulacaktır. Üyeler, dipkoçanlı bir makbuz karşılığında kütüphaneciden kitap alabilecektir.

Cemiyetin kasasındaki meblağ 20 (altın) lirayı geçerse para Osmanlı Bankası'na makbuz karşılığında yatırılacaktır. Cemiyet reisi bir yıl içinde 10 lirayı idare heyetine belgelemek kaydıyla harcayabilir.

Cemiyetin seçim ve toplantılarına sadece üyeler katılabilir. Cemiyete üye olmak için cemiyet üyesi iki kişinin önerisi ve genel kurulda oy çokluğu gerekmektedir. Üyelere cemiyet başkanı ve genel sekterinin imzaladığı ve cemiyet mührünü taşıyan bir kayıt belgesi (kimlik) verilmektedir. Üye olanlar kayıt sırasında bir sefere mahsus yarım lira ve aylık olarak 10 kuruş vermek zorundadır. Muhabir üyelere üyelik ücreti alınmayıp, kimlikleri ücretsiz gönderilirken, fahri üyeler arzu etmeleri halinde 1 lira yardımda bulunarak kimlik alabilmektedir.

Bir yıllık üye aidatını ödemeyen üyeler seçim hakkını kaybetmekte, iki yıl aidat ödemeyenler cemiyet üyeliğinden çıkarılmaktadır.

Cemiyet, her ayın on beşinde, eczacılık bilimine ait konularda yazılan makalelerin yer aldığı, Türkçe ve Fransızca dillerinde aylık bir gazete yayınlanacak olup üyelere ücretsiz dağıtılacaktır.

Cemiyetin şerefine aykırı hareket eden üyelerin genel kurulda 10 üyenin oyuyla cemiyetten çıkarılması teklif edilebilir ve 30 üyenin oy çokluğunda cemiyetten çıkarılabilir.

Cemiyetin Genel Kurulu, her yıl 20 Ağustos tarihinde yapılır. Genel kurulun yapılacağı, bu tarihten on beş gün önce ilan edilir. Genel kurul gündemi cemiyet gazetesinde neşredilir. Genel kurulun dili Türkçe olup gerekmesi halinde yabancı dille de konuşma yapılabilir.

Eczacılık bilimine faydalı bir telif eseri cemiyet adına vücuda getirene cemiyet tarafından bir teşekkürname verilecek, eser sahibinin bir fotoğrafı da cemiyet salonuna asılacaktır.

Cemiyetin resmi mührü “Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti” yazısının Türkçe ve Fransızcasıyla, cemiyetin kuruluş tarihi olan 1324 tarihini içerecek şekilde yapılacaktır.¹³

Yeni idare heyeti her yıl Genel Kurul'da belirlenecektir. Sadece kurucu idare heyetinin görev süresi özel olarak iki yıl olarak belirlenmiştir. Nizamnamenin yenilenme süresi 3 yıldır.

Cemiyet nizamnamesinin 18. maddesine göre “Cemiyet fûnun-ı ispençiyariye ve makalât-ı müfide ve fenniyeden bahis şimdilik her ayın on beşinde Osmanlı ve Fransız lisanı üzere bir gazete neşr ve âzâ-yı daimeye işbu gazete meccanen tevzi ve irsal edilecektir.” Cemiyet gazetesinin Türkçe ve Fransızca olarak çıkarılacağı belirtilmiş olmakla birlikte, cemiyet gazetesine bugüne kadar yapılan araştırmalarda tesadüf edilememiştir.

Cemiyet kurulmadan önce, 8 Ağustos 1908 tarihinde İstikamet Eczahanesi sahibi Eczacı Hasan Rauf [Görgülü] Bey, Dâhiliye Nezareti'ne eczacılardan ve eczacılıktaki gelişmelerden söz edecek ve eczacılığa yönelik ilanları içerecek haftada veya on beş günde bir yayımlanacak *İспенçiyar* isimli bir gazete çıkarmak için ruhsat başvurusunda bulunmuştur.¹⁴ Gazetenin yayın hayatına başladığını *Revue du Monde Musulman* isimli derginin Mayıs 1909 sayısında yayınlanan listede görmekteyiz.¹⁵ Yine Hasan Rauf Bey tarafından çıkarılan ve ismi *Union Pharmaceutique Ottomane* olan ve Fransızca olarak Temmuz 1908 ile Mayıs 1909 arasında yayınlanan bir gazete daha bulunmaktadır.¹⁶ *Revue du Monde Musulman* isimli dergide, Fransızca yayınlanan bu gazetenin *İспенçiyar* isimli Türkçe gazetenin sahibi Eczacı Hasan Rauf Efendi tarafından günlük olarak yayınladığı ifade edilmektedir.¹⁷ Bu bilgiden hareketle cemiyetin ismiyle aynı ismi taşıyan bu gazetenin cemiyet bülteni mantığında hazırlanan bir yayın olduğu düşünülmektedir. Hasan Rauf tarafından çıkarılan bu iki gazeteye de şimdiye kadar tesadüf edilememiştir.

13 Cemiyet nizamnamesinde mührün üzerinde kuruluş tarihinin olması gerektiği yazdığı halde cemiyet mührüne “1324” tarihi yazılmamıştır. Mühür tarihsizdir. Bkz. Şekil 3.

14 BOA., DH. MKT. 1277-42-1, 12 Zilhicce 1326 (5 Ocak 1909).

15 “La Presse Musulmane,” *Revue du Monde Musulman* 8, 5 (1909): 98; Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, 24-25.

16 G. Groc ve İ. Çağlar, *La Presse française de Turquie de 1795 à nos Jours – Histoire et Catalogue* (Istanbul: Éditions Isis, 1985), 187.

17 “La Presse Musulmane,” *Revue du Monde Musulman* 8, 5 (1909): 101.

Şekil 4. Hasan Rauf [Görgülü] Bey tarafından çıkarılacak olan “İspençiyar” isimli gazete için yapılan ruhsat başvurusu. BOA., DH. MKT 1277-42-1, 12 Zilhicce 1326 (5 Ocak 1909)

Dâhiliye Nezareti Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Eczacılıktan ve eczacılığın tazarruat ve terakkiyatından bahs eden ve makalat-ı tıbbiye ve sıhhiyeyi havi olmak ve tababet ve tedaviye müteallik ilanat da derc eylemek üzere Türkçe (İspençiyar) isimle, haftada veya on beş günde bir bir gazete neşr edeceğinden Matbuat Nizamnamesine tevfikân ruhsat-ı lazimenin itasını istida eylerim ol babda emrû ferman hazret-i men- lehü'l emrindir.

Fi 26 Temmuz 324 [8 Ağustos 1908]

(Kaşe)

Hasan Rauf

İstikamet Eczahanesi

Şekil 5. Hasan Rauf [Görgülü] Bey'in başvuru belgesinin transkripsiyonu

Bu iki gazetenin cemiyet yayını olup olmadıkları tartışmalıdır. Yayınlanmış olan bu iki gazetenin cemiyetin gazetesi olduğunu düşünmekle birlikte, Hasan Rauf [Görgülü] Bey'in *İspençiyar* isimli gazetenin ruhsatı için başvurduğu tarih, 8 Ağustos 1908'dir. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kuruluş tarihinin 20 Ağustos 1908 olması ve cemiyetin kurucuları arasında Hasan Rauf Bey'in isminin bulunmaması¹⁸ *İspençiyar* gazetesinin doğrudan cemiyetin yayın organı olduğunu söylemek için yeterli değildir. Fakat gazetenin ruhsat almasının uzun sürebilme ihtimaline karşı cemiyetin kurulmasından önce ruhsat için başvurulmuş olabileceği cemiyet nizamnamesinde Türkçe ve Fransızca olarak bir derginin yayınlanmasının öngörülmesi ve gazetelerin birinin adının cemiyetin adıyla aynı olması bu iki gazeteyi de Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin gazetesi olarak yorumlamamızı sağlamaktadır. Bu konunun tam olarak aydınlığa kavuşabilmesi için ise bahse konu gazetelerden en az birer nüshanın bulunması gerekmektedir.

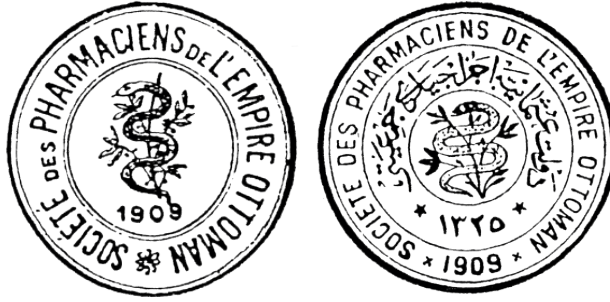
Cemiyetin Kapanma Süreci ve Diğer Gelişmeler

Cemiyet bünyesinde oluşturulan eczacı ve eczaneler kanunu komisyonu ile ilaç fiyat tarifesi komisyonu kendi konularında çalışmalar yapmıştır. Kanuna ve tarifeye yönelik

18 *Farmakoloğ* dergisinde bu cemiyetle ilgili bilgilerin olduğu makalede Hasan Rauf [Görgülü] Bey'in cemiyetin müteşebbislerinden ve idare heyeti üyesi olduğu zikredilmiştir. Bkz. *Farmakoloğ*, "Mesleğimizin Türkiye'deki Tarihçesi," *Farmakoloğ* 3, 7-8 (1933): 699. Baytop, *İspençiyar ve Union Pharmaceutique Ottomane* isimli gazetelerin Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu üyesi Hasan Rauf [Görgülü] Bey tarafından çıkarıldığını söylemektedir. Bkz. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, 24-25. Baytop'un verdiği bilginin kaynağının bu makale olması muhtemeldir. Hasan Rauf [Görgülü] Bey, cemiyetin resmi kurucuları arasında olmadığı halde daha sonradan seçilmiş olan bir yönetim kurulunda görev yapmış olabileceği düşünülürse bahse konu gazeteleri cemiyet yayını organı olarak nitelemek mümkün olacaktır.

hazırlanan raporlar resmi makamlara gönderilmiştir. Bir süre sonra, yapılan bu çalışmalardan sonuç alınmamasından dolayı gayrimüslim eczacılar bu durumu bahane ederek cemiyetin iyi idare edilmediği iddiasında bulunmuşlardır. Bu surette cemiyetten ayrılmış ve yeni bir cemiyet kurmak üzere bir araya gelmişlerdir.¹⁹

Cemiyet'ten ayrılan gayrimüslim eczacılar, başlattıkları bu tartışmanın sonucunda 19 Kasım 1909 tarihinde bir toplantı yaparak yeni cemiyetin nizamnamesini hazırlamışlardır. *Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman* (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti) isimli bu cemiyetin nizamnamesi ile 2 Kânun-ı sani 1325 (15 Ocak 1910) tarihinde kuruluş ruhsatı alınmış ve cemiyet resmen kurulmuştur. Cemiyetin ilk başkanlığına Pierre Apéry seçilmiş ve resmi yazışma dili Fransızca olarak belirlenmiştir.²⁰ Kurulan bu cemiyetin 9 kişilik idare heyeti üyelerinden sadece biri Türk'tür: Eczacı Lütfi Kamil Bey, idare heyetinde üye sıfatına sahiptir.²¹

Şekil 6. *Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman* (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti) tarafından kullanılan iki farklı mühür. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, 137.

Gayrimüslim eczacıların üyelikten ayrılmalarıyla Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin, gücü zayıflamıştır. Cemiyette kalan çok az sayıdaki Türk eczacı cemiyeti uzun süre devam ettirememiştir. Bazı arşiv belgeleri, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin, *Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman* (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti) kurulduktan sonra da faaliyetini sürdürmeye çalıştığına işaret etmektedir.²² 27 Ağustos 1910'da Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Umumiye'den, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda hem Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti'nin hem de Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin verdiği beyannameler konu edilmiştir. Bu yazışma bize Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin 1910 yılının sonlarında da faaliyette olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucu başkanı olan Hamdi Bey 1909'da vefat

19 Farmakoloğ, "Mesleğimizin Türkiye'deki Tarihçesi," *Farmakoloğ* 3, 7-8 (1933): 699.

20 Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri," 149-151. Turhan Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)* (İstanbul: Bayer, 1995), 30-31.

21 Naşit Baylav, *Eczacılık Tarihi*, 289.

22 BOA, DH. İrade (İD.) 126-1-1; 126-1-2; 126-1-3; 126-1-4, H, 10 Ramazan 1328 (15 Eylül 1910).

etmiştir. Cemiyetin 1909 yılında bölünüp, gayrimüslim eczacıların ayrılmasında Hamdi Bey'in vefatının da bir etkisi olabilir. Şimdiki bilgilerimiz bunu tam olarak açıklamaya yetmemektedir.

Cemiyet Kurucuları ve Komisyonlarında Görev Alan Eczacılar

Çalışmamızın bu bölümünde, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nde kurucu olarak görev yapan ve cemiyetin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonu ile ilâç fiyat tarifesi komisyonunda görev yapan eczacıların kısa biyografilerine yer verilmiştir.²³

El-Hac Hamdi Bey

Hamdi Bey 1879'da Mekteb-i Tıbbiye-yi Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuş ve 1880'da Zeyrek Yokuşu'nda Eczahane-i Hamdi isimli eczanesini açmıştır. Eczane açan ilk Türk-Müslüman olarak kayıtlara geçen Hamdi Bey, bir süre Haseki Hastanesi'nin baş eczacılığını yapmıştır. 1895'te Zeyrek'teki eczanesini Vezneciler'deki Kuyucu Murad Paşa Medresesi'nin karşısına ve 1908'de Eminönü'ne taşımıştır. Eczanesinde, Müslüman eczacıların yetişmesi için büyük çaba sarf etmiştir. 1895 yılı mezunları Beşir Kemal [Pelin] Bey ve Mehmed Kâzım Bey ile 1897 yılı mezunu Cemal Kâzım Bey bu eczanede yetişip eczane açan en meşhur eczacılardandır.

Şekil 7. Eczacı Hamdi Bey (ö. 1909) (*Resimli Eczacı* 13, 31 (Ağustos 1339 / Ağustos 1923), kapak sayfası.

Hamdi Bey, eczacılığın bilimsel yönüyle de ilgilenmiş ve ilâç yapım yöntemleri üzerine dergilerde yazılar yazmıştır.²⁴ Bilimsel çalışmaları nedeniyle kendisine Mecidî ve Osmanî

23 Biyografisi verilen eczacıların isimleri, cemiyetin yönetim kuruluna seçilirken aldıkları oyların en yüksek olandan en düşük olanına göre sıralanmıştır.

24 El Hadj Hamdi, "Procédé nouveau pour la préparation des extraits fluides par lixiviation," *Revue Médico-Pharmaceutique* 23, 1 (1910): 4; Baytop, *Eczahane'den Eczaneye*, 82.

nişanları verilmiştir. Darülaceze'ye verilecek ilaçları bedelsiz olarak sağladığı için Fahrî Eczacıbaşılık unvanı verilen Hamdi Bey'e ayrıca, eczanesinin kapısının üstüne de 'Arma-yı Hümayûn'u asma izni verilmiştir. 1909 yılında vefat eden Hamdi Bey ilaç üretimine de önem vermiştir. Eczanesinde ürettiği müstahzarların isimleri şunlardır: *Kola Hamdi*, *Elixir Digestive Hamdi*, *Kefir*, *Liqueur de Goudron*, *Dermophile*, *Sirop iodotannique Phosphate*, *Gazo Aseto Tartare d'Aluminium*. Vefatından sonra, Mekteb-i Tıbbiye-yi Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı 1902 mezunlarından olan oğlu Mustafa Asım Hamdi Bey eczaneyi işletmeye devam etmiştir. Hamdi Bey, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucu başkanlığını yapmıştır.²⁵

Şekil 8. Hamdi Bey'in Zeyrek'teki eczanesinin dış görünüşü. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, 82.

25 Farmakoloğ, "Hamdi Bey," *Farmakoloğ* 3, 7-8 (1933): 707-708.; Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, 82-84; Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı V* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2006), 114; Kocacık, *Farmakoloğ*, 43.

Şekil 9. Hamdi Bey'in eczanelerinde kullandığı mühürler. Baytop, *Eczahane'den Eczane'ye*, 84.

Andrea Myrides

Eczacı Andrea Myrides 1914-1921 yıllarında İstanbul'da Uzunçarşı Caddesi No: 307-309 adresinde eczacılık yapmaktadır.²⁶ Myrides, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucularından olup ilk idare heyetinin 2. başkanlığını yapmıştır. Hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.

Othont Cilaciyan

1887'de eczacı diplomasını almış ve Kanzuk Eczahanesi'nde çalışmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutköy'de eczane açmıştır. Uzun yıllar Ortaköy'de açtığı Othont Eczahanesi'ni işletmiştir. Eczane, Cumhuriyet döneminde Ortaköy Eczanesi ismini almıştır. Othont Cilaciyan, 1910 yılında Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'de eczacı delegesi olarak görev yapmıştır. 1929'da *Carbonate de lithine effer Othont* ve *Benzoat de lithine effer Othont* isimli iki ilaç için ruhsat alan Othont Cilaciyan 1942'de vefat etmiştir. Vefatından sonra eczaneyi 1945 mezunlarından Eczacı Münevver Akel Hanım işletmiştir. Eczane daha sonra Eczacı Sıtkı Seydim'e devredilmiştir.²⁷ Cilaciyan, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinin üyeleri arasında görev yapmıştır.

Edhem Pertev Bey

Edhem Pertev Bey 1871'de Tirnova'da (Bulgaristan) doğmuş, 1895'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuş ve aynı yıl İstanbul, Aksaray'da Ethem Pertev Eczahanesi'ni açmıştır. İlk müstahzarı olan *Pertev Şurubu*'nu eczanesinde üretmiş daha sonra 1924'te Pertev Müstahzarat Laboratuvarı'nı kurmuş ve ilâç üretimine ağırlık vermiştir.

26 Alfred Rizzo, *Annuaire Oriental* (Constantinople: Imprimerie de l'Annuaire Oriental, 1921), 820; Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı V*, 215.

27 Mert Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı I* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 1997), 53; Mert Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı II* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 1998), 89; Mert Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı II-2* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2003), 47; Mert Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı IV* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2000), 64.

Yaptığı ilâçlarla yurtiçinde ve yurtdışında birçok sergiye katılan Edhem Pertev Bey birçok şeref madalyası kazanmıştır. 1924'te Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nin başkanlığına seçilen Edhem Pertev Bey mesleki konular üzerine çok fazla mesai harcamıştır. Meslek tarihi içerisinde çok özel bir yere sahip olan Edhem Pertev Bey, döneminin eczacılar tarafından büyük saygı görmüştür. Vefatından sonra uzun bir süre her ölüm yıl dönümünde Türkiye Eczacıları Cemiyeti tarafından anma törenleri düzenlenmiştir. Ürettiği müstahzarların isimleri şöyledir: *Pertev Şurubu*, *Pertev Dower Komprimeleri*, *Kınakınalı Pertev Saç Suyu*, *Kinin Klorhidrat Pertev*, *Pertev Diş Macunu*, *Pertev Diş Tozu*, *Pertev Diş Suyu*, *Pertev Çocuk Pudrası*.²⁸

Şekil 10 (solda). Edhem Pertev Bey (1887-1927) (Eyüp Talha Kocacık Arşivi)

Şekil 11 (sağda). Edhem Pertev Bey'in eczanesinde kullandığı mühür (Eyüp Talha Kocacık Arşivi)

12 Haziran 1927'de vefat eden Edhem Pertev Bey'in eczanesi ve ilâç laboratuvarı, ortağı Eczacı Niyazi Özmay tarafından devam ettirilmiştir. Edhem Pertev Eczanesi'ni Eczacı Mektebi'nden 1935'te diploma almış olan Mefharet Ertem Hanım 1945 yılına kadar işletmiştir. Edhem Pertev Bey'in oğlu Pertev Ertem 1945'te Eczacı Okulu'ndan diploma aldıktan sonra eczaneyi 1960 yılına kadar işletmiştir. Pertev Ertem sağlık sorunları sebebiyle 1960'da eczaneyi 1958 yılı mezunlarından Eczacı Eli Ventura'ya devretmiş ve eczanenin adı Emel Eczanesi olarak değiştirilmiştir.²⁹ Bu eczane 1985'te kapanmıştır. Edhem Pertev Bey'in eczanesine ait birçok kavanoz ve şişe Pertev Ertem tarafından Türk Eczacılık Tarihi Müzesi'ne devredilmiştir.³⁰ Edhem Pertev Bey, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucusu olup ilk idare heyetinin üyeleri arasında görev yapmıştır.

28 Sandalcı, *Belgelerle II*, 113-115; Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı III* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 1999), 77-79; Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı III-2* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2005), 92-95; Sandalcı, *Belgelerle IV*, 120-145; Sandalcı, *Belgelerle V*, 248.

29 Baytop, *Eczahane'den Eczane'ye*, 74-79.; Eyüp Talha Kocacık, "Edhem Pertev Bey Günü," *Eczacı* 16, 181 (2020): 28-29.; Kocacık, *Farmakoloğ*, 43.

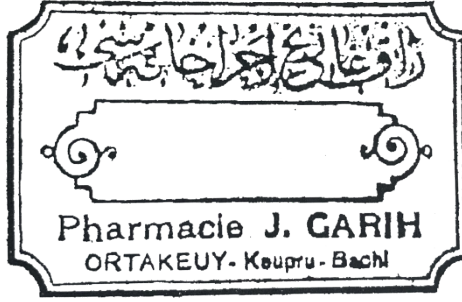
30 İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nin içerisindeki bu müze, Türk Eczacılık Tarihi İhtisas Müzesi adıyla Kültür Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Müzeye ziyaret özel izinle yapılabilmektedir.

Mehmed Kâzım Bey

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucularından olup ilk idare heyetinin üyeleri arasında görev alan Mehmed Kâzım Bey'in soyadı bilinmediğinden hangi Mehmed Kâzım olduğu tespit edilememiştir. 1895'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan mezun olup Beşiktaş'ta eczacılık yapan Mehmed Kâzım olabileceği gibi, 1899'da mezun olup Fatih'te eczacılık yapan başka bir Mehmed Kâzım da olabilir.³¹ İleride bulunacak başka bilgilerle bu konu açıklığa kavuşturulabilir.

Jacques Ezekiel Garih (Jak Garih)

1896'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan eczacı diplomasını almış ve Ortaköy'de eczane açmıştır. 1921'de Garih Eczanesi'ni Beyoğlu Postacılar Sokak No: 5'e taşımıştır. 1934'de eczaneyi İstiklal Caddesi No: 419'a taşımış ve 1939'da Eczacı Necati Gözübüyük'e devretmiştir. Eczaneyi devralan Necati Bey, ismini İstiklal Eczanesi olarak değiştirmiştir.³² Bu eczane aynı adla İstiklal Caddesi'nde Necati Bey'in oğlu Eczacı Faruk Gözübüyük tarafından 2020 yılına kadar işletilmiştir. Garih, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yaparken aynı zamanda eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonu ile ilâç fiyat tarifesi komisyonunda da görev yapmıştır.

Şekil 12. Jacques Garih'in eczanesinde kullandığı mührü. Baytop, *Eczahane'den Eczane'ye*, 105.

Hakkı Bey

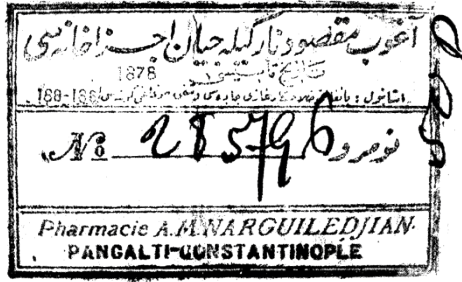
Hakkı Bey'in kim olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yapmıştır.

31 Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, 146; Sandalcı, *Belgelerle V*, 167.

32 Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanığı 1949* (İstanbul: Hüsniyat Basımevi, 1949), 327; Sandalcı, *Belgelerle V*, 114.

Agop Maksud Nargileciyan

1904'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan eczacı diploması alan Nargileciyan, babası Maksud Garabet Nargileciyan tarafından 1878'de Yenikapı'da açılan eczanede 1909 yılına kadar birlikte çalışmıştır. 1909'da Agop Maksud Bey eczaneyi Pangaltı'na taşımıştır. *Fitinli Maksut Şurubu* ve *Terpestesin Ampulleri* isimli iki müstahzar da üreten Nargileciyan, 1960 yılı başında eczaneyi 1944 yılı mezunu eczacı Niyazi Atakan'a devretmiştir. Atakan da eczaneyi 1988 yılına kadar işletmiş ve sonrasında kapatmıştır.³³ Nargileciyan, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yapmıştır.

Şekil 13. Agop Maksud Nargileciyan'ın eczanesinde kullandığı mühür. Sandalcı, *Belgelerle II*, 193.

Vasilyadis Efendi

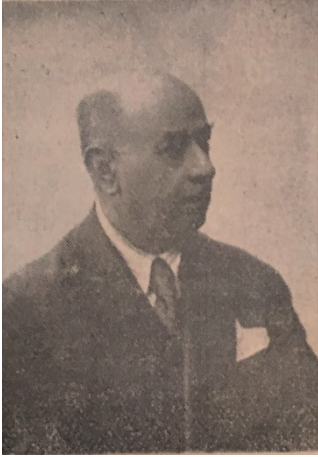
Vasilyadis Efendi'nin nizamnamede sadece soyadı yazılı olduğundan hakkında bilgi bulunmamaktadır. Zira bugüne kadar Vasilyadis soyadını kullanan on üç eczacı tespit edilmiştir. Bunların hangisinin cemiyetin kurucusu olan Vasilyadis Efendi olduğu belirsizdir. Vasilyadis Efendi, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yapmıştır.

Beşir Kemal [Pelin] Bey

1876'da Halep'de doğmuş ve 1897'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuştur. 1898'de Eczacı Hamdi Bey ile ortak olarak Bahçekapı'da Halep Eczahanesi'ni açmıştır. Daha sonra eczanenin adını Beşir Kemal Eczahanesi olarak değiştirmiş ve 1917'de Sirkeci'ye taşımıştır. 1922 yılı mezunu Mahmut Cevat [Pelin] Bey'i manevi oğlu olarak kabul eden Beşir Kemal Bey, 1929'da onu eczaneye ortak olarak almış ve aynı yıl 'Beşir Kemal Mahmud Cevat ve Şeriki Eczane ve Müstahzaratı Komandit Şirketi'ni kurmuştur. Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nin de kuruculuğunu yapmıştır. İlâç üretimine çok

33 Sandalcı, *Belgelerle II*, 193-195; Sandalcı, *Belgelerle V*, 218.

önem veren Beşir Kemal Bey şu müstahzarları üretmiştir: *Beşir Kemal Balık Yağı Sübyesi*, *Beşir Kemal Kınakına Hülasesi*, *Beşir Kemal Nasır İlacı*, *Beşir Kemal Sıhhat Enfiyesi*. Beşir Kemal Bey'in 12 Mart 1942'de vefat etmesi üzerine eczaneyi Mahmut Cevat Bey idare etmiştir. 1954'te Mahmut Cevat Bey'in de vefat etmesi üzerine eczane 1938 mezunu Halit Öncel'e devredilmiştir. Eczane, 1984'de Bakırköy'e taşınmıştır.³⁴ Beşir Kemal Bey, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yapmıştır.

Şekil 14 (solda). Beşir Kemal Bey (1876-1942). Eyüp Talha Kocacık Arşivi
Şekil 15 (sağda). Beşir Kemal Bey'in eczanesinde kullandığı mühür. Eyüp Talha Kocacık Arşivi

J. M. Kalikiyopulos

J. M. Kalikiyopulos, 1868'de Galata'da Karaköy Caddesi'nde Madella Eczahanesi ismiyle faaliyet gösteren eczaneyi devir almış ve aynı isimle işletmeye devam etmiştir. Eczane 1920 yılına doğru kapanmıştır.³⁵ Kalikiyopulos, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yapmıştır.

Sava Vasil Nazhoğlu

1888 yılı itibariyle Aksaray'da Vatan Eczahanesi'nin sahibi olarak gözükmektedir. 1910'da eczanesi açıktır.³⁶ Nazhoğlu, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucuları arasında olup ilk idare heyetinde üye sıfatıyla görev yapmıştır.

34 "Ölenlerimiz," *Farmakoloğ* 12, 1-4 (1942): 46-48; Baytop, *Eczahane'den Eczane'ye*, 80-81; Sandalcı, *Belgelerle I*, 157-211; Sandalcı, *Belgelerle III-2*, 204-206; Sandalcı, *Belgelerle IV-2*, 138-148; Kocacık, *Farmakoloğ*, 90, 208.

35 Sandalcı, *Belgelerle II*, 29-30; Sandalcı, *Belgelerle II-2*, 100.

36 Sandalcı, *Belgelerle V*, 219.

Şekil 16. Sava Vasil Nazlıoğlu'nun eczanesinde kullanıldığı mühür.
Baytop, *Eczahane'den Eczane'ye*, 66

Pierre Apéry

1852'de doğan Pierre Apéry, 1872'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuştur. 1874'te Galata'da 1850'li yıllarda açılan Vélits Eczanesi'ni devralarak Büyük Eczahane ismiyle yeniden açmıştır. 1908'de bu eczaneyi başka bir binaya taşımış ve eczanenin adını Pierre Apéry Eczahanesi olarak değiştirmiştir. Eczacılık alanında çok farklı bir konumu olan Apéry, bir tahlil laboratuvarı da kurmuştur. *Revue Médico-Pharmaceutique* dergisinin uzun süre başyazarlığı yapmıştır. *Annuaire Oriental de Médecine et de Pharmacie* isimli kitabın yazarıdır. *Gazette Médicale d'Orient*, *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* isimli dergilerde bilimsel yazılar yazmıştır. *Société de Pharmacie de Constantinople* (Cemiyet-i Eczacıyan der Asitâne-i Aliyye) ve *Société des Pharamciens de l'Empire Ottoman* (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti) isimli eczacılık cemiyetlerinin kurucu üyeliğini ve başkanlıklarını yapmıştır. 24 Ocak 1918'de vefat etmiştir.³⁷ Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.

Pharmacie P. APÉRY

GALATA. Rue Velvodis

à CÔTÉ de la POSTE FRANÇAISE

et en face des Postes Allemande & Russe

Şekil 17 (solda). Pierre Apéry (1852-1918). Eyüp Talha Kocacık Arşivi

Şekil 18 (sağda). Pierre Apéry'nin eczanesinde kullandığı mühür. Eyüp Talha Kocacık Arşivi

37 Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, 96-97; Sandalci, *Belgelerle III*, 24-26; Michèle Nicolas, "Pierre Apéry et ses Publications scientifiques," *Revue d'Histoire de la Pharmacie* 350 (2006): 237-247.

Léon Fridman Irinéu

Viyana Üniversitesi Kimya Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1895'te İstanbul'da kimya laboratuvarı açmıştır. Giorgio Dellasudda'nın (Faik Paşa) damadı olmuştur. Dellasudda'nın ölümü üzerine Büyük Della-Sudda Eczahanesi'ni işletmiş bir süre sonra eczaneyi kapatarak sadece kimya laboratuvarıyla ilgilenmiştir.³⁸ Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.

Jean César Reboul

1870'de doğmuş ve Paris Eczacılık Yüksek Okulu'ndan diploma almıştır. 1895'te Beyoğlu'nda Büyük Paris Eczahanesi'ni açmıştır. 1909'da kurulan Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti'nin (*Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman*) kuruculuğunu ve başkanlığını yapmıştır. Uzun süre Şark Merkez Ecza Deposu'nun yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Eczanesinde ürettiği müstahzarlar: *Vin Reboul*, *Pepto-Fer Reboul*, *Sirop Pectoral Reboul*, *Elixirs Digestifs Reboul*. 1924 mezunu Kemal Müderrisoğlu bu eczanede çalışmaya başlamış, 1928'de Reboul ile ortak olmuş ve 1940'da eczaneyi tamamen satın almış olup bugün bu eczane oğlu Eczacı Mehmet Müderrisoğlu'nu tarafından işletilmektedir. Reboul, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.³⁹

Şekil 19. Jean Cesar Reboul (1870-1944). Eyüp Talha Kocacık Arşivi

38 Sandalcı, *Belgelerle V*, 110

39 Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, 100-104; Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı I-2*, (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2002), 218-219; Sandalcı, *Belgelerle III-2*, 210-214; Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı IV-2* (İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2001), 156-165.

Vincent Giannetti (Canzuch)

Joseph Canzuch'un İngiliz Eczahanesi'nde 1900'de çalışmaya başlayan Vincent Giannetti, 1911'de eczanenin sahibi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında eczanenin adını Kanzuk Eczahanesi olarak değiştirmiştir. Giannetti'nin 20 Nisan 1929'da vefat etmesi üzerine kardeşi Eczacı Sylvio Giannetti, eczaneyi işletmeye devam etmiştir. 1922'de eczacı diploması alan Muhiddin Hüsnü Bey, 1932'de eczaneyi satın alarak ismini İngiliz Kanzuk Eczanesi olarak değiştirmiş ve işletmeye başlamıştır. Kendi soyadını da Kanzuk olarak alan Muhiddin Hüsnü Bey, eczaneyi 1965 yılına kadar işletmiş ve sonra kapatmıştır.⁴⁰ Vincent Giannetti, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.

Hasan Rauf [Görgülü] Bey

1874'te doğan Hasan Rauf Bey, 1899'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan mezun olmuştur. 1900'de Haçik Emirzeyan'a ait Numune Eczahanesi'ni satın almış ve adını İstikamet Eczahanesi olarak değiştirmiştir. Divanyolu'nda bulunan bu eczane yangınlar sebebiyle birkaç kez yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Hasan Rauf Bey eczanesinde müstahzar yapımına önem vermiş ve ayrıca bir laboratuvar da kurmuştur. Eczacı Mektebi'nin öğrencilerinin bu eczaneye gelerek müstahzar hazırlamak için kullanılan aletlerle çalıştıklarını ve tecrübe edindiklerini bilmekteyiz. Yukarıda bahsettiğimiz *İспенçiyari* ve *Union Pharmaceutique Ottomane* isimli Türkçe ve Fransızca gazetelerin sahibi olan Hasan Rauf Bey, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda ve cemiyetin gazetelerinin çıkarılmasında görev yapmıştır.⁴¹ Hasan Rauf Bey eczanesini Eczacı Mustafa Nahid Bey'e devretmiş, bir ithal ilaç firmasında mesul müdürlük yapmış ve 5 Ekim 1945'te vefat etmiştir. Ürettiği müstahzarların isimleri şunlardır: *Güyo katran*, *Pebeko Diş Macunu*, *Rauf Diş Tozu*, *Dermatin Rauf*, *Rauf Kolonyası*, *Kumral* ve *Siyah Türk Saç Boyası*. 1922'de eczacı diplomasını alan Sırrı Rasim Aktulga, 1924'te Nahid Bey'den İstikamet Eczanesi devralmıştır. Eczane, 1979'da Sırrı Rasim Bey'in oğlu Eczacı Erol Aktulga'ya geçmiş ve Erol Bey'in vefatından bir yıl sonra 1986'da kapanmıştır. Eczaneye ait dolaplar ve bazı malzemeler 1986 yılında Türk Eczacılık Tarihi Müzesi için satın alınmış ve müzeye konulmuştur.⁴²

40 Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, 107; Sandalcı, *Belgelerle I*, 46-51; Sandalcı, *Belgelerle I-2*, 70-77; Sandalcı, *Belgelerle II*, 80-82; Sandalcı, *Belgelerle III*, 61-88.

41 Eczacılık tarihi ile ilgili daha önce yapılan yayınlarda Hasan Rauf [Görgülü] Bey'in Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin kurucusu ve yönetim kurulu üyesi olduğu zikredilmektedir. Gerek yaptığımız araştırmalarda gerekse de nizamnamesinde yazan kurucu idare heyeti üyelerinin arasında Hasan Rauf Bey'in adı geçmemektedir.

42 Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, 86-87; Sandalcı, *Belgelerle I-2*, 122-123; Sandalcı, *Belgelerle III-2*, 116-117.

Eugène Dellasuda

Eugène Dellasuda, 1880'de Cadde-i Kebir'de Eczahane-i Öjen Dellasuda adıyla bir eczane açmıştır. 1921'de eczane aynı yerde işletilmeye devam etmektedir. Eugène Dellasuda, eczanesinde *Sirop d'iodure de fer phosphate* isimli bir müstahzar üretmiştir. Yine bu müstahzar üzerine bir kitap yazmıştır.⁴³ Dellasuda, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.

Jean Jurescu

Jean Jurescu Galata Merkez Eczahanesi adıyla bir eczane açmıştır. Eczanenin açılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1923 yılında açık olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴ 1902 yılında *Revue Medico-Pharmaceutique* gazetesinde ilaç hazırlama tekniğiyle ilgili yapılan bir tartışmada Jurescu'nun adı geçmektedir. Bu durum Jurescu'nun uzun dönem eczacılık yaptığına işaret etmektedir.⁴⁵ Jean Jurescu, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu ve ilaç fiyat tarifesi komisyonlarında görev yapmıştır.

Hüseyin Hüsnü Bey

Hüseyin Hüsnü Bey'in kim olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.

Elias Tchitchekian (Çiçekyan)

Elias Çiçekyan 1878'de eczacı diplomasını almış ve beş yıl Yemen'de askeri eczacı olarak görev yaptıktan sonra 1884'te Kadıköy, Yel Değirmeni'nde eczane açmıştır. Eczanesini daha sonra Moda Caddesi'ne taşımış 1926 yılında vefat etmiştir.⁴⁶ Çiçekyan, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin eczacılar ve eczaneler kanunu komisyonunda görev yapmıştır.

Şekil 20. Elias Çiçekyan'ın Moda Caddesi'nde bulunan eczanesinde kullandığı mühür.
Baytop, *Eczâhâne'den Eczane* 'ye, 62.

43 Sandalçı, *Belgelerle I*, 63; Baytop, *Eczahane'den Eczane* 'ye, 99. Eugène Dellasuda şeklinde yazılıdır.

44 Sandalçı, *Belgelerle I*, 116.

45 *Revue Medico-Pharmaceutique* 15, 4 (1902): 42; *Revue Medico-Pharmaceutique* 15, 8 (1902): 91-92; Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, 138.

46 Sandalçı, *Belgelerle V*, 72.

İbrahim Halil Bey

İbrahim Halil Bey'in kim olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin ilaç fiyat tarifesi komisyonunda görev yapmıştır.

Tsalikes Efendi (Tsalikes / Tsaliki ?)

Tsalikes Efendi'nin kim olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin ilaç fiyat tarifesi komisyonunda görev yapmıştır.

Jean Mavrikides

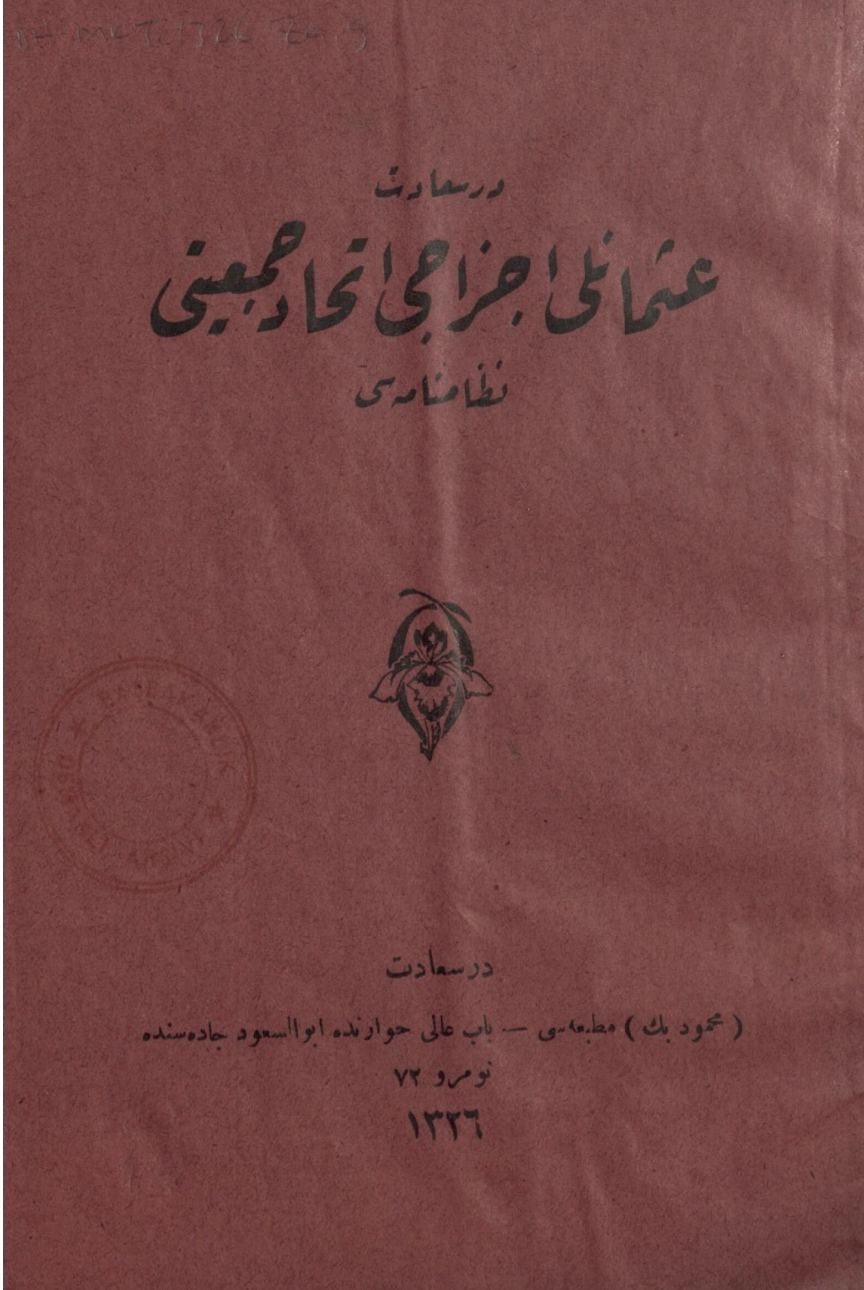
Jean Mavrikides, İstanbul Büyükdere'de Mavrikides Eczahanesi'ni açmıştır. Eczaneni tam olarak hangi yıl açıldığı bilinmemekle birlikte 1888-1914 yılları arasında açık olduğu tespit edilmiştir.⁴⁷ Mavrikides, Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin ilaç fiyat tarifesi komisyonunda görev yapmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti'nin meslek cemiyetleri tarihi içerisinde Türk eczacıların öncülüğünde kurulan ilk cemiyet olduğu söylenebilir. Cemiyetin yazışma ve toplantı dilinin Türkçe olması, cemiyet adına Türkçe ve Fransızca dillerinde ve cemiyet gazetesi şeklinde bir yayının planlanmış olması, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturmaya çalıştığı Osmanlı millet kavramına örnek teşkil etmektedir. Cemiyetin isimdeki "İttihad" kelimesini bunu ifade etmektedir. Yaklaşık iki yıl boyunca faaliyet göstermiş olan cemiyet, resmi olarak kapatılmadan dağılmıştır. Gayrimüslim eczacıların cemiyetten kısa sürede ayrılmaları, bu eczacıların büyük kısmının Türk eczacıların yönetimindeki bir dernek çatısı altında toplanmak istemediklerinin göstergesidir. Hasan Rauf [Görgülü] Bey tarafından çıkarılan *İспенçiyar* isimli gazetenin cemiyete ait olup olmadığı tam olarak tespit edilememekle birlikte Türkçe olarak yayınlanan ilk eczacılık gazetesi olduğu söylenebilir.

47 Sandalcı, *Belgelerle IV-2*, 81.

EK: OSMANLI ECZACI İTTİHAD CEMİYETİ NİZAMNAMESİ
(BOA, DH. MKT. 2673-3-1, 9 Zilkade 1326 / 3 Aralık 1908)

Dersaadet
OSMANLI ECZACI İTTİHAD CEMİYETİ
Nizamnâmesi

Dersaadet
(Mahmud Bey) Matbaası- Bab-ı Âli civarında Ebusuud Caddesinde
Numero 72

[H] 1326 [M. 1908]

درسمادت عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتی نظامنامه سی

۱ - درسمادت اجزاجیری ۷۱ آغستوس سنه ۳۳۴ تاریخنده
بالاتحاد «عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتی» نامیله مرکزی درسمادنده
اولوق اوزره بر جمعیت تشکیل ایتشلردر .

جمعیتک مقاصدی

۲ - عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتک مقصد اساسیسی علی العموم
اجرای صنعت ایدن اسپجیارانک وعلی الانفراد اعضای موجوده سنک
منافع مسلکیه لرینی کافه وسائط ممکنه ایله محافظه ومدافعه ایلمکدن
عبارتدر .

شویله که :

(۱) - عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتی کونک درسمادت وکونک
طشرده موجود اجزاجیرک حقوق و منافع عمومیه وذاتیه لرینی یا
رأساً ویاخود وکالة مدافعه و محافظه ایدیه ییلمک اوزره جمعیتک
موجودیت رسمیه سی حکومته طانتقدر .

(۲) اجزاجیرک صنعتلرینه متعلق خصوصانده محاکمه لرینه لزوم
کوریلورسه عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتی مجلس اداره سنک محکمه
تر دنده هیئت عدول صفتنی حائز بولمسی .

Dersaadet Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti Nizamnâmesi

1- Dersaadet eczacıları fi 7 Ağustos sene 324 [20 Ağustos 1908] tarihinde bil-ittihad “Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti” namıyla merkezi Dersaadetde olmak üzere bir cemiyet teşkil etmişlerdir.

Cemiyetin Maksadı

2- Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyetinin maksad-ı esasîsi alelumum icra-yı sanat eden ispençiyarânın ve alel-efrâd âzâ-yı mevcudesinin menâfi-i meslekiyelerini kâffe-i vesait-i mümkünâ ile muhafaza ve müdafaa eylemekten ibarettir.

Şöyle ki:

(1)- Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti gerek Dersaadet gerek taşrada mevcut eczacıların hukuk ve menâfi-i umûmiye ve zâtiyelerini ya resmen veyahut vekâleten müdafaa ve muhafaza edebilmek üzere cemiyetin mevcudiyet-i resmiyesini hükümete tanıtmaktır.

(2)- Eczacıların sanatlarına müteallik husûsatta muhakemelerine lüzum görülürse Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti meclis-i idaresinin mahkeme nezdinde heyet-i udûl sıfatına haiz bulunması.

— ۳ —

- (۳) — فلك ترقیات حاضرہ سیلہ متناسب بر عثمانلی دستور۔
الادویہ سی تألیفنه جالیشمق .
- (۴) — مملکت ومعیشتمزہ موافق براجزا تعرفہ سی تنظیم ایتمک .
- (۵) — بالعموم اجزاجیلرک منافع وطنہ وسحت همومیہ یہ
وترقیات اسپجیاریہ یہ خادم بر طریق تقیب فکر مقدسندہ اتحاد
ایلملری اسپابی تأمین ایتمک .
- (۶) — آوروپادہ کی اجزاجی جمیتلریلہ متبادیاً محابرات ومنا۔
سیپادہ بولنہرق روابط دوستانہ پیداسنہ جالیشمق .
- (۷) — بالعموم ممالک متمدنہده اولدینی کبی جمعیت اعضاسنک
وسائط نقلیه ومخبره وسائر مؤسسات صنعتکارانه واسباب مدنیهدن
ممتاز بر صورتده استفاده لرینی تأمین ایتمک .
- (۸) — اجزاجیلر میانسنده تحدت ایدمک هر درلو اختلافاتی
حل واجرای صنعت خصوصندہ لزومندہ اعضای موجودہ یہ معاونت
ایتمک .
- (۹) — مآذونیت رسمیه یی حائز اولنلردن غیر یی اجزاجیلق
ایدنلری اجرای صنعتدن منعه جالیشمق .
- (۱۰) — اخوت ومنافع مشترکہ یہ خادم خصوصاتده معاونتده
بولنلق اوزره بر تعاون صندینی تأسیس اولنہ جق بوده آروجه ر
تعلیمانه مربوط اوله جقدر .
- (۱۱) — مناسبات مسلکدashi یہ طاند خصوص نظر اعتسایه
آلنہرق طاند اولدینی موادی تطبیق ، ترقیات اسپجیاریہ یہ سعی وغیرت
ایتمک ولدی الايجاب ممالک عثمانیهده کی اجزاجیلر جمع ایدیلہرک
قونفرانسر ، مجالس فنیہ تشکیل واسپیل ایتمک .

-3-

(3)- Fennin terakkiyât-ı hazırasıyla sile mütenasip bir Osmanlı düstürü'l-edviyesi telifine çalışmak.

(4)- Memleket ve maişetimize muvafık bir ecza tarifesi tanzim etmek.

(5)- Bil-umum eczacıların menâfi-i vatana ve sıhhat-ı umûmiyeye ve terakkiyât-ı ispençiyariyeye hâdim bir tariki takip fikr-i mukaddesinde ittihad eylemeleri esbabını temin etmek.

(6)- Avrupadaki eczacı cemiyetleriyle mütemâdiyen muhaberat ve münasebette bulunarak revâbıt-ı dostane peydasına çalışmak.

(7)- Bil-umum memâlik-i mütemeaddinde olduğu gibi cemiyet âzâsının vesait-i nakliye ve muhabere vesair müessesât-ı sanatkârane ve esbab-ı medeniyeden mümtaz bir surette istifadelerini temin etmek.

(8)- Eczacıların meyanında tahaddüs edecek her türlü ihtilâfâtı hal ve icrâ-yı sanat hususunda lüzumunda âzâ-yı mevcudeye muavenet etmek.

(9)- Mezuniyet-i resmiyeye haiz olanlardan gayri eczacılık edenleri icrâ-yı sanattan men'e çalışmak.

(10)- Uhuvvet ve menâfi-i müşterekeye hâdim husûsatta muavenette bulunmak üzere bir teavün sandığı tesis olunacak bu da ayrıca bir talimata merbut olacaktır.

(11)- Münasebet-i meslekdaşîye ait husus nazar-ı itinaya alınarak ait olduğu mevâdd tatbik, terakkiyât-ı ispençiyariyeye say ve gayret etmek ve lede'l-icâb Memâlik-i Osmaniyedeki eczacılar cem edilerek konferanslar, mecâlis-i fennîye teşkil ve teshil etmek.

— ٤ —

- (١٢) — مسائله فينه نك حلى ايجون لى الايجاب حكومت عثمانيه معانت ايلمك .
- (١٣) — ممالك عثمانيه ده عطار ، كوچى واجزا تاجر لرينك صحت ومنافع عموميه به منافى حرکاتى وبومثلولرک اقتصاد نقطه نظرندن اجزا جيلرک حقوق تجار به لرني مخل احوال ومعاملاتى مانع برنظامنامه تنظيم وترتيب ايديله رک تطبيق واجراسنى حكومت عثمانيه به قبول ايتديرمک .
- (١٤) — اجزا جيلردن اجراى صنعته مقتدر اوليانلره معاونت صنعتکارانه وتقديه ده بولمق ويا بولردن وفات ايدنلردن ورته وعائله لرندن دوچار مضايقه اولنلرينه معاونتده بولمق اوزره خصوصى برتعايات تنظيم ايتمک .
- (١٥) — مستحضرات چالينوسيه نك مملکت مزده استحضرار ني تايمين وايجاب ايدن محللرده متعدد دارالاستحضرار وفا بريقه کشاد ايتمک .
- (١٦) — لى الايجاب حكومت عثمانيه نك احتياجات اسپچياريه ولوازمات جراحيه سنه معاونت وسائلنى ممکن مرتبه استكمال ايتمک .
- (١٧) — عثمانلى اجزا جيلرى ايجون بر مرکز استخبارات واستيضاحات اولق اوزره داخله نظارتنه مربوط وواسطه عرض وتبليغ اولان انجمن طبيه ملكيه ي مرجع اتخاذا ايلمك بناء عليه معاملات ووقوعات رسميه حقنده واقع اوله جق استيضاحاتك اجراى ايجابى انجمنه محول بولنه جقدر .
- (١٨) — اجزا خانه لرده مستخدم قائفه وشا کردلرک صورت اتخاب وشرايط استخدام واصلاح احوال لريله ترفيه واقدار لرينه غيرت ايديله جك وبوده آيوجه برنظامنامه به مربوط اوله جقدر .

-4-

(12)- Mesâil-i fennîyenin halli için lede'l-icâb Hükümet-i Osmaniye muavenet eylemek.

(13)- Memâlik-i Osmaniye de attâr, kökçü ve ecza tacirlerinin sıhhat ve menâfi-i umûmiyeye münâfi hareketına ve bu misillülerin iktisat nokta-i nazarından eczacıların hukuk-ı ticariyelerini muhil ahvâl ve muamelâtını mani bir nizamnâme tanzim ve tertip edilerek tatbik ve icrasını Hükümet-i Osmaniye kabul ettirmek.

(14)- Eczacılar dan icra-yı sanata muktedir olmayanlara muavenet-i sanatkârane ve nakdiyede bulunmak veya bunlardan vefat edenlerden varise ve ailelerinden düçar-ı müzâyaka olanlarına muavenette bulunulmak üzere husûsi bir talimat tanzim etmek.

(15)- Müstahzarat-ı calinusiyenin [galenik] memleketimizde istihzarını temin ve icâb eden mahallerde müteaddid darü'l-istihzar ve fabrika küşad etmek.

(16)- Ledel-icâb Hükümet-i Osmaniye nin ihtiyâcât-ı ispençiyariye ve levazımât-ı cerrahiyesine muavenet vesailini mümkün mertebe istikmâl etmek.

(17)- Osmanlı eczacıları için bir merkez-i istihbârât ve istihzâhât olmak üzere Dâhiliye Nezâretine merbut ve vasıta-yı arz ve tebliğ olan encâmın Encümen-i Tıbbiye-i Mülkiyeyi merci ittihaz eylemek binaenaleyh muamelât ve vukuât-ı resmiye hakkında vaki olacak istizâhâtın icra-yı icâbı encümene muhavvel bulunacaktır.

(18)- Eczahanelerde müstahdem kalfa ve şakirdlerin suret-i intihâb ve şerâit-i istihdam ve ıslah ahvalleriyle terfiye ve ikdârlarına gayret edilecek ve bu da ayrıca bir nizamnâmeye merbut olacaktır.

— ۵ —

(۱۹) — عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتی درسعادت و طشردده کی اجزاجیلرک منافع رسمیه وغبر رسمیه لرینه تعلق ایدن خصوصاته دائر حکومت عثمانیه نزدنده نشبثانده بولنهرق مدافعه ایله مکلفدر .

جمعیتک تشکیلاتی

۳ — عثمانلی اجزاجی اتحاد جمعیتی شهر مزده بولسان اعضای دائمه ایله ممالک عثمانیه واجنبیه ده کی عددلری غیر محدود اعضای مخبره وفخریه دن مرکدر .

۴ — مجلس اداره هیئتی اعضای دائمه طرفندن اکثریت مطلقه وخفیه ایله تعیین اولنور . بر رئیس ، بر رئیس ثانی واون اعضادن مرکب اولوب کاتب عمومی ، کاتب خصوصی حافظ کتب ، محاسبه جی ، صندوق امینی مجلس اداره هیئتی ایچلرندن انتخاب وتعیین ایدر .

۵ — جمعیت عین وظائف ومقاصده خادم یکوجود اولدیقندن کرک اعضای دائمه کرکسه مجلس اداره هیئتی جمعیه عاند کافه آمال ووظائفی کمال صدق واستقامتله تعقیب وحسن تمشیتله موظفدر .

۶ — اعضای دائمه اجزاجیلق دیپلومه سنی حائز استانبولک حدودی داخلنده ساکن اجزاجیلردن ، اعضای مخبره ولایات عثمانیه وممالک اجنبیه ده ساکن کذا اجزاجی دیپلومه سنی حائز اجزاجیلردن واعضای فخریه ایسه کرک استانبول ، کرک ولایات عثمانیه وممالک اجنبیه ده اقتدار غلمیه وفنیه سیله شهرت شمار ارباب وقوفدن ویا تألیفات

-5-

(19)- Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti Dersaadet ve taşradaki eczacıların menâfi-i resmiye ve gayr-ı resmîyelerine taalluk eden hususâta dair Hükümet-i Osmaniye nezdinde teşebbüsâtta bulunarak müdafaa ile mükelleftir.

Cemiyetin Teşkilatı

3- Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti şehrimizde bulunan âzâ-yı dâime ile Memâlik-i Osmaniye ve ecnebiyedeki adetleri gayr-ı mahdut âzâ-yı muhâbire ve fahriyeden mürekkeptir.

4- Meclis-i idare heyeti âzâ-yı dâime tarafından ekseriyet-i mutlaka ve hafiye ile temin olunur. Bir reis, bir reis-i sâni ve on âzâdan mürekkep olup kâtib-i umûmî, kâtib-i husûsî, hâfız-ı kütüb, muhasebeci, sandık emini meclis-i idare heyeti içlerinden intihap ve tayin eder.

5- Cemiyet aynı vezaif ve makasıda hâdim-i yekvücut olduğundan gerek âzâ-yı dâime gerekse meclis-i idare heyeti cemiyete aid kâffe-i amâl ve vezaifi kemâl-i sadık ve istikametle takip ve hüsn-i temşiyete muzafferdir.

6- Âzâ-yı dâime, eczacılık diplomasına haiz İstanbul'un hudûd-i dâhilinde sakin eczacılardan, âzâ-yı muhâbire vilâyât-ı Osmaniye ve memâlik-i ecnebiyede sakin keza eczacı diplomasına haiz eczacılardan ve âzâ-yı fahriye ise, gerek İstanbul gerek vilâyât-ı Osmaniye ve memâlik-i ecnebiyede iktidar-ı ilmiye ve fennesiyle şöhretşâr erbâb-ı vukûftan veya telifât-ı

— ۶ —

معتبره سندن برائری جمعیت نامنه اهدا ایدن ویا جمعیتک سلك و ترقیاتنه
خادم معاونتده بولنان ذوات معارفه باندن عبارتدر .

۷ — جمعیتک انتخابات و مذاکرات داخلیه سنه یالکیز اعضای
دائمه اشتراك ایدر .

۸ — اعضای دائمه و اعضای مخابره ، اعضای فخریه میانته
داخل اوله جقیر یا تخریراً مراجعت و یا خود اعضای دائمه دن ایکی
ذاتک توصیه سیله ایلك اجتماع عمومیده اکثریت آرا ایله قبول اولنور .

۹ — جمعیتک بالمعوم اعضالرینه جمعیت طرفدن رسمی مهر ایله
مهور رئیس و کاتب همومینک امضالریله محض برقطعه دیپلومه ایله بر
عدد نظامنامه و تعیینتی مشهر برده تخریرات اعطا اولنور .

۱۰ — جمعیته تمین اولنان، اعضالر استانبولده ایسه دیپلومه تک
حین تسلیمنده دفتر مخصوصنه امضا ایده جک طشره و جمالك اجنبیه ده
بولنانلره با پوسته ارسال ایدیلوب قبول ایتدکرینه دائر اوج ماه ظرفنده
جمعیته اشعار عکس حالده جمعیته داخل اولماش عد ایدیله جکدر .

جمعیته اشتراك

۱۱ — جمعیتک مصارفاتنه قارشولق اولوق اوزره بر دفعه یه
مخصوص اوله رق اعضای دائمه تک قبول معامله قیدیه سنک حین
اجرا سنده یازم لیرا و ماهیه اون غروش حسابیله هر سنه آلتی تقسیمده
یوز یکریمی غروش تأدیه ایده جکدر .

-6-

müteberesinden bir eseri cemiyet namına ihdâ eden veya cemiyetin sülûk ve terakkiyâtına hâdim-i muavenet bulunan zevât-ı maarifândan ibarettir.

7- Cemiyetin intihabât ve müzakerât-ı dâhiliyesine yalnız âzâ-yı dâime iştirak eder.

8- Âzâ-yı dâime ve âzâ-yı muhâbire, âzâ-yı fahriye meyanına dâhil olacaklar ya tahriren müracaat veyahut âzâ-yı dâimededen iki zatın tavsiyesiyle ilk ictimâ-yı umûmiyede ekseriyet-i ârâ ile kabul olunur.

9- Cemiyetin bil-umum âzâlarına cemiyet tarafından resmî mühür ile memhûr reis ve kâtib-i umûmînin imzalarıyla mûmzâ bir kıt'a diploma ile bir adet nizamnâme ve tabiyetini müşir bir de tahrirat ita olunur.

10- Cemiyete tayin olunan âzâlar İstanbul'da ise, diplomanın hîn-i tesliminde defter-i mahsusuna imza edecek taşra ve memâlik-i ecnebiyede bulunanlara ba-posta irsal edilip kabul ettiklerine dair üç mâh zarfında cemiyete işâr aksi halde cemiyete dâhil olmamış addedilecektir.

Cemiyete İştirak

11- Cemiyetin masarifâtına karşılık olmak üzere ve bir defaya mahsus olarak âzâ-yı dâimenin kabul muamele-i kaydiyesinin hîn-i icrasında yarım lira ve mahiye on kuruş hesabıyla her sene altı taksitte yüz yirmi kuruş tediye edecektir.

— ۷ —

- ۱۲ — اعضای دائمه‌لر آرزو ایتدکلی تقدیرده بر لیرای عثمانی تأدییه ایدرک جمعیه مخصوص بر قطعه دیپلومه اخذ ایده بیلور .
- ۱۳ — اعضای فخریه‌لر دخی آرزو ایتدکلی تقدیرده اقل بر لیرا اعطا ایده‌رک جمعیه مخصوص بر قطعه دیپلومه اخذ ایده بیلور .
- ۱۴ — اعضای مخبره‌لر جمعیه قارشو دخولیه خرجی ایله مکلف اولوب دیپلومه‌لری مجاناً اعطا ایدیلور .
- ۱۵ — جمعیه سنه دوریه‌سی هر سنه تاریخ تشکیلی اولان ۷ آغستوس سنه ۳۲۴ دن بدأ ایدر و صره نومروسی اخذ ایدر .
- ۱۶ — تقاسیطی بر سنه ظرفنده تأدییه ایتیمان اعضای دائمه‌لر سنه دوریه انتخاباتی حقی ضایع ایدر . ایکی سنه تأدییه ایتیمانلر اعضالقی حقوقی دخی غائب ایدوب قیدلری ترقین اولتور . شو قدر وارکه چند سنه مرورنده ینه داخل اولوق استیانلر مرور ایدن سنه‌لک هانداتی تأدییه ایدرک قیدلری تجدید اولتور .
- ۱۷ — هر نه صورتله اولور ایسه اولسون جمعیتدن قیدلری ترقین اولنان هر نوع اعضالر کافه حقوقلری برلکده ضایع ایدرلر . وبوبایده جمعیتدن هیچ بر شی طلبه حقلری اولیه‌جینی کبی مسموع دخی اولیه‌جقدر ،
- ۱۸ — جمعیت فنون اسپجاریه ومقالات مفیده و فیه‌دن باحث شمیدیک هر آیک اونیشنده عثمانلی وفرانسز لسانی اوزره بر غزته نشر واعضای دائمیه ایشو غزته مجاناً توزیع وارسال ایدیله‌جکدر .
- اعضای مخبره وفخریه‌لردن هر سنه غزته ابونمان بدلی استیفا ایدیله‌جکدر .

-7-

12- Âzâ-yı dâimeler arzu ettikleri takdirde bir lira-yı Osmanî tediye ederek cemiyete mahsus bir kıta diploma ahz edebilir.

13- Âzâ-yı fahriyeler dahi arzu ettikleri takdirde akal bir lira itâ ederek cemiyete mahsus bir kıta diploma ahz edebilir.

14- Âzâ-yı muhâbireler cemiyete karşı duhûliye harcı ile mükellef olmayıp diplomaları meccanen itâ edilir.

15- Cemiyetin sene-i devriyesi her sene tarih-i teşkili olan fi 7 Ağustos sene 324den bed eder ve sıra numarası ahz eder.

16- Tekasiti bir sene zarfında tediye etmeyen âzâ-yı dâimeler sene-i devriye intihabâtı hakkını zayı eder. İki sene tediye etmeyenler âzâlık hukukunu dahi kaybedip kayıtları terkin olunur. Şu kadar var ki çend sene mürûrunda yine dâhil olmak isteyenler mürûr eden senelik aidatını tediye ederek kayıtları tecdit olunur.

17- Her ne surette olur ise olsun cemiyetten kayıtları terkin olunan her nevi âzâlar kâffe hukuklarını birlikte zayı ederler. Ve bu bâbda cemiyetten hiçbir şey talep hakları olmayacağı gibi mesmû dahi olmayacaktır.

18- Cemiyet, fûnûn-ı ispençiyarîye ve makalât-ı müfide ve fenniyeden bahis şimdilik her ayın on beşinde Osmanlı ve Fransız lisanı üzere bir gazete neşr ve âzâ-yı dâimeye işbu gazete meccanen tevzi ve irsal edilecektir. Âzâ-yı muhâbire ve fahriyelerden her sene gazete abonman bedeli istifa edilecektir.

— ۸ —

۱۹ — بالجملة اعضاء میاننده جمعیتك شرف و حیثیتنه و منافع و مقاصدینه منافی حرکاتده بولناتلرك اسامیسی دفتر مخصوصدن ترقین ایدیله جکدر آنحق بوخصوص اون اعضا طرفندن تکلیف و جمعیتك ایلک اجتماع عمومیسنده لاقله اوتوز اعضانك نلثان اکثریت آراسیله اجرا اولنه جقدر .

هیئت اداره و وظائفی

۲۰ — رئیس اول حکومتده و خارجه قارشو جمعیتك وکیلدر . مجلسه ریاست ایدر ، مذاکراتی آچار و ایجابنده قبار . تساوی آرا و قوعنده رأی غالب عد ایدیلور . مجلسه افاده و مطالعانی اولنلره مآذونیت ویرر . آرزو ایدرسه مقامی رئیس ثانییه بولنمدینی تقدیرده اعضادن برینه ترك ایله مذاکراته اشتراك ایدر . ایجابنده مجلس عمومی فوق العاده اجتماعه دعوت ایدر . مجلس اداره نك و وظائفی تقیش و ضبطنامهده محرر موادك آیری آیری مذاکره سنی تدقیق ولدی الایجاب آرایه دعوت ایدر و بشون مقرراتی کاتب عمومیله برلکده امضا ایدر . واردات و صرفیاتك حسن اداره سیله جمعیتك تعالی شان و شرفنه خدمت و غیرتله مکادر .

۲۱ — مجلس اداره هیئتی فخری اوله رق ایفای وظائف ایدر .

۲۲ — رئیس اول لمعدرة بولنرزه رئیس ثانی ، رئیس ثانیده بولنرزه کاتب عمومی بالوکاله مقام ریاستی اشغال ایدر . اگر اوچیده بولنیه جق اولور ایسه مجلس انعقاد ایدر من .

-8-

19- Bilcümle âzâlar meyanında cemiyetin şeref ve haysiyetine ve menâfi ve makasüdine münâfi harekette bulunanların esâmisi defter-i mahsusadan terkin edilecektir ancak bu husus on âzâ tarafından teklif ve cemiyetin ilk ictima-yı umûmiyesinde lâakal otuz âzânın sülûsan ekseriyet-i ârâsiyle icra olunacaktır.

Heyet-i İdare Vezaifi

20- Reis-i evvel hükümete ve harice karşı cemiyetin vekilidir. Meclise riyaset eder. Müzakerâtı açar ve icabında kapar. Tesavi-yi ârâ vukuunda reyi galip addedilir. Meclise ifade ve mütalaâtı olanlara mezuniyet verir. Arzu ederse makamını reis-i sâniye bulunmadığı takdirde âzâdan birine terk ile müzakerâta iştirak eder. İcabında meclis-i umûmiyi fevkalâde ictimaa davet eder. Meclis-i idarenin vezaifini teftiş ve zabıtnamede muharrer mevâddın ayrı ayrı müzakeresini tedkik ve lede'l-icâb ârâya davet eder. Ve bütün mukarreratı kâtib-i umûmiyle birlikte imza eder. Varidat ve sarfiyatın hüsn-i idaresiyle cemiyetin taâlî-i şân ve şerefine hizmet ve gayretle mükellefidir.

21- Meclis-i idare heyeti fahri olarak ifa-yı vazife eder.

22- Reis-i evvel mazuren bulunmazsa reis-i sâni, reis-i sâni de bulunmazsa kâtib-i umûmi bilvekalâ makam-ı riyaseti işgal eder. Eğer üçü de bulunmayacak olur ise meclis inikat edemez.

۲۳ - رئیس ثانی منافع عامه به متعلق فی ایراد ایدیه جک نطقله تجارب و ممارسات و مطالعاتک درجائی نفتیش و تنظیم و جمعیت اداره خانہ سی ادوات و اشیاسنک حال انتظامده بولنسنه و جمعیتجه وقوعبوله جق تنزہلرده هر خصوصاتک محور لایقنده جریانی نظارت و اداره ایدہ جکدر .

۲۴ - کاتب عمومی جمعیتک بدایت تأسیسندنبرو هر نوع اوراق و دفاتری و جمعیتک مہربنی حسن محافظه و رئیسک انضمام رأیله مذاکراتک نوعی ناطق و منافع عامہ بی متضمن ویریلہ جک نطقلرک اجلاً جمعیتہ عائد خصوصاتک تشرینہ و مجلس ضبطنامہ سنک قبل - الانقادی دفتر مخصوصہ قید ایله رئیس ایله برلکده امضا ایدہ جک و جمعیتہ ورود ایدن بالجمله اوراقی دفتر مخصوصہ ملاً قید و مجلس انعقاد ضبطنامہ سنی و او کونکی مذاکراتک فذلکہ سنی یا خلاصه و یا عیناً قرائت ایدہ جک و جمعیت غزہ سنک منتظماً توزیعنی تأمین ایچون کذا بر دفتر مخصوصہ قید و ضبط ایدہ جک و دیپلومہ لر ایله اوراق مخبراتی رئیس ایله برلکده مہرایہ جک و جمعیتہ عائد کتب متنوعہ ایله خارجدن توارد ایدن رسائل و جرائد طبیہ متنوعہ لرلی حافظ کتبہ تسلیم ایله هر بری ایچون حافظ کتبیدن مقبوض آلہ جق و بونلری دخی دفتر مخصوصہ قید ایدہ جکدر و کندیسنک ید احتیام و محافظہ سنہ مودوع اوراق و دفاتری هیچ برکسہ یه ولو موقه اولسون ویرہ میہ جک یالکر کچمش سنہ لردن برشی سئوال اولنورسہ قیدہ مراجعتله ایستیلان معلوماتی اعطا ایدہ جکدر .

۲۵ - کاتب خصوصی مجلسک انعقادندہ وقوعبولان مذاکراتی

-9-

23- Reis-i sâni menâfi-i ammeye müteallik fenni irat edilecek nutuklarla tecârüb ve mümeresat ve mütâlaatin derecâtını teftiş ve tanzim ve cemiyetin idarehanesi edevat ve eşyasının hal-i intizamda bulunmasına ve cemiyetçe vuku bulacak tenezzühlerde her hususâtın mihver-i layıkında cereyanı nezâret ve idare edecektir.

24- Kâtib-i umûmî cemiyetin bidayet-i tesisinden beri her nevi evrak ve defteri, cemiyetin mührünü hüsn-i muhafaza ve reisin inzimâm-ı reyile müzakerâtın nevini natık ve menâfi-i ammeyi mütazammın verilecek nutukların icmalen cemiyete ait hususâtın neşrine ve meclis zabıtnamesinin kable'l-inikat defter-i mahsusuna kayd ile reis ile birlikte imza edecek ve cemiyete vürûd eden bilcümle evrakı defter-i mahsusuna mealen kayıt ve meclis inikat zabıtnamesini ve o günkü müzakerâtın fezlekesini ya hülasaten veya aynen kıraat edecek ve cemiyet gazetesinin muntazaman tevziini temin için keza bir defter-i mahsusaya kayıt ve zabt edecek ve diplomalar ile evrak muhaberatını reis ile birlikte mühürleyecek ve cemiyete ait kütüb-i mütenevvia ile hariçten tevârüt eden resail ve ceraid-i tıbbiye-i mütenevviaları hâfız-ı kütübe teslim ile her biri için hâfız-ı kütübden makbuz alacak ve bunları dahi defter-i mahsusuna kayd edecektir ve kendisinin yed-i ihtimam ve muhafazasına mevdû evrak ve defâtiri hiçbir kimseye velev muvakkaten olsun veremeyecek yalnız geçmiş senelerden bir şey sual olunursa kayda müracaatla istenilen malûmatı itâ edecektir.

25- Kâtib-i husûsî meclisin inikatında vuku bulan müzakerâtı

- ۱۰ -

دفتر مخصوصه قید وکله جک جمعیتده قرائت و رئیسله برلکده امضا ایده جکدر . قانوننامه یه علاوه سی قرارلشد بریلان مقرراتی آروجه بردفته قید واتباع اولنه جقدر و نظامننامه به درجه لزوم کورلیان مقررات دخی آروجه قید اولنه جقدر و لزوم کورینان قیود و مقرراتک مطالعه سنی تسهیل ایچون مکمل بر فہرست طوٹہ جقدر .

۲۶ — کانلردن برینک غیبوتنده دیکری وکالت ایکیسیده بولنرزه رئیس اعضادن برینسی توکیل ایده جکدر .

۲۷ — حافظ کتب کتیخانه ده موجود بر موجب ایسته کتاب و رسائل و جرائدک تمامها حسن محافظه سنه و موجودلرینک تکثیرینه بغایت اعتنا ایده جک و عکسی حالده مشول اوله جقدر و دفتر مخصوصنده حروف هجا ترتیبی اوزره کتاب و غیرته لری ترقیم ایده جک و کتیخانه یه اهدا ایدیلان کتب متسوعه لری و کیمیل طرفندن ویرلدیکنی دفتر مخصوصه قید ایده جک و اعضا طرفندن موقه طلب اولنان کتاب و جرائدک عدم تسلیمی مسئولیتی حافظ کتبه عائد اوله جق و بویابده بعض قیود زیرده بند مخصوصنده ایضاح ایدلشدر .

۲۸ — صندوق امینتک صندوق موجودی بر موجب دفتر ید اقتدار و امنیتنه مودوع اولدیقندن عدم اقتدار و سوء اداره بوزندن ظهور ایده جک آچیق صرف شخصنه عائد و مسئولیتله برابرضامندره . و تقسیطی ایفا ایتمیان اعضالک اسامینسی هیئته بیلدیره جک و تحصیلاتی دخی عوق و تأخیره او فرامیه رق وقت و زمانیه استیفا ایده جکدر و محاسبه جی طرفندن برای تحصیل مقرراتی ناطق آله جی قوجانلری دفتر مخصوصه قید ایده جکدر رئیس و محاسبه جینک امضالریله مضی مطبوع چکدن باعدا هیچ بر صورتله تأییدنه بولفیه جقدر .

-10-

defter-i mahsusuna kayd ve gelecek cemiyette kıraat ve reisle birlikte imza edecektir. Kanunnameye ilavesi kararlaştırılan mukarreratı ayrıca bir deftere kayd ve ittiba olunacaktır ve nizamnâmeye dercine lüzum görülmeyen mukarrerat dahi ayrıca kayd olunacaktır ve lüzum görünen kuyud ve mukarreratın mütâlaasını teshil için mükemmel bir fihrist tutacaktır.

26- Kâtiplerden birinin gaybûbetinde diğeri vekâlet, ikisi de bulunmazsa reis âzâdan birini tevkil edecektir.

27- Hâfız-ı kütüp kütüphanede mevcut ber-mûcib liste kitap ve resâil ve cerâidin bi-tamamiha hüsn-i muhafazasına ve mevcutlarının teksirine begayet itina edecek ve aksi halde mesul olacaktır ve defter-i mahsusunda hurûf-ı hece tertibi üzere kitap ve gazeteleri terkim edecek ve kütüphaneye ihda edilen kütüb-i mütenevviyalı ve kimler tarafından verildiğini defter-i mahsusuna kayıt edecek ve âzâlar tarafından muvakkaten talep olunan kitap ve cerâidin adem-i teslimi mesuliyeti hâfız-ı kütübe ait olacak ve bu bâbda bazı kuyûd zîrde bend-i mahsusunda izah edilmiştir.

28- Sandık emininin sandık mevcudu ber-mûcib-i defter yedd-i iktidar ve emniyetine mevdü olduğundan âdem-i iktidar ve sûi idare yüzünden zuhur edecek açık, sırf şahsına ait ve mesuliyetle beraber zâmindir. Ve taksidi ifa etmeyen âzâların esâmisini heyete bildirecek ve tahsilatı dahi avk ve tehire uzatmayarak vakit ve zamanıyla istifa edecektir ve muhasebeci tarafından berây-ı tahsil mukarreratı nâtik alacağı koçanları defter-i mahsusuna kayıt edecektir reis ve muhasebecinin imzalarıyla mûmza matbu çekinden mâadâ hiçbir suretle tediyatta bulunmayacaktır.

— ۱۱ —

۲۹ — محاسبه جی دفتر مخصوص موجبجه دیپلومه خرجیله سنهک تقسیط بدلرینک تحصیل ایچون لازمهکلانله مقبوض علم و خبر- لرینی دیب قوجانله اسامیرله تحریر و صندوقکاره تودیع ایلر .

۳۰ — هیئت اداره اعضالری جمعیتک احوال مالیه سنی دائمی نظر تفتیشدن دور طومیه جقلری کبی ترقی نقطه نظرندن احوال معنویه سنی دخی دائما نظر اعتسایه آلهرق استکمال ترقی و تعالیسی ایچون هر درلو فدا کارلنی اختیار آیده جکلردر .

اوج دفعه صره ایله بلا عذر مجلسده بولنمیان اداره اعضالری استعفا ایتمش عد اولسهرق دردنجی اجتماعده برینه دیکری انتخاب ایدیله جکلدر .

۳۱ — مجلس اداره جمعیه تاند کافه مسائلی تدقیق و اکثریت آرا ایله تحت قراره آلهرق مرعیت و اجراسی جائز اولوب اکثریت آرا ایله قرار کبر اولمیان جمعیه متعلق خصوصات معتبر ومرعی اوله منر .

۳۲ — مجلس اداره اعضالری هر شهر رومینک یدنجی ویکرمی برنجی کونلری وقت ظهر دن بر ساعت صکره دائره مخصوصنده اجتماع ایدر رئیس هر نه وقت لزوم کوررسه ایکی کون اول اعضالره تحریر آ بیان کیفیت ایلمک اوزره فوق العاده اولهرق اجتماعه دعوت ایدر اجتماع کونلری جمعه ، جمعه ایرتسی، بازار و یاخود ایام دینه دن برینه مصادف اولورسه برکون صکره به تعایق اولنور .

۳۳ — جمعیتک سنه دوریه سنه اونیش کون قلهرق جمعیت اجتماع عمومی به دعوت اوله جق رئیس ثانی بر سنه طرفنده جمعیتک

-11-

29- Muhasebeci, defter-i mahsus mûcibince diploma harcıyla senelik taksit bedellerinin tahsili için lazım gelenlere makbuz ilmûhaberlerinin dip koçanlara esâmileriyle tahrir ve sandukkâra tevdi eyler.

30- Heyet-i idare âzâları cemiyetin ahval-i maliyesini daima nazâr-ı teftişinden dûr tutmayacakları gibi terakki nokta-yı nazarından ahvâl-i maneviyesini dahi daima nazar-ı itinaya alarak istikmâl-i terakki ve tealisi için her türlü fedakârlığı ihtiyar edeceklerdir.

Üç defa sırayla bilâ-ömr mecliste bulunmayan idare âzâları istifa etmiş addolunarak dördüncü içtimada yerine diğeri intihab edilecektir.

31- Meclis-i idare cemiyete ait kâffe-i mesaili tedkik ve ekseriyet-i ârâ ile taht-ı karara alınarak meriyet ve icrası caiz olup ekseriyet-i ârâ ile karagîr olmayan cemiyete müteallik hususât muteber ve meri olamaz.

32- Meclis-i idare âzâları her şehir-i rumînin yedinci ve yirmi birinci günleri vakt-i zuhrdan bir saat sonra daire-i mahsusta içtimai eder. Reis her ne vakit lüzum görürse iki gün evvel âzâlara tahriren beyan-ı keyfiyet eylemek üzere fevkalâde olarak ictimaya davet eder ictima günleri Cuma, Cumartesi, Pazar veyahut eyyam-ı diniyeden birine müsâdif olursa bir gün sonraya tâlik olunur.

33- Cemiyetin sene-i devriyesine on beş gün kalarak cemiyet ictima-yı umûmiye davet olunacak reis-i sâni bir sene zarfında cemiyetin

— ۱۲ —

احوال منویہ و ترقیاتی و منافع عمومیہ پے عائد ویریلان مذاکرہ و نطقلرک نوعیلہ نہ درجہ لردہ استفادہ تأمین ایتدیکنہ دائر جمعیتہ بیان معلومات ایدہ جک و صکرہ کاتب عمومی برسنہ ظرفندہ داخل و خارج ایله قدر مخابره ایدلدیکنی و جمعیت اعضاءلرینک نسبت ترقیسنی و الحاصل ترقیات عمومیہ نك درجاتی و تقسیط ایضا ایتیموده سنہ جدیدہ ده ، حق انتخاب و منتخبلکیلہ قیسی ترقین اولنه جقلرک و اسباب قانونیه دن طولای جمعیتده بقالی جائز کوریلانلرک اسامیلری ذکر اولنه جقدر . کاتب خصوصی برسنہ ظرفندہ کرک مجلس اداره و کرک جمعیتک ایضا ایتدیکی اجرا آتہ و مجلس اداره طرفندن ویریلان قرارلردن بحت ایدہ جک و حافظ کتیب ایسه کتبخانه نك حال حاضرینی و کتابلرک تکثرینه صرف ایدیلان مساعی و وسائطدن بحت ایدہ جک و صندوقکار ایسه برسنہ ظرفندہ کی واردات و صرفیاتی موجود قاصه ایله مطلوباننک نہ مرکزده اولدیغنی بیان ایدہ جک و محاسبه جی ایسه کندیسی طرفندن صندوق امیننه برای تحصیل ویردیکی قوجانلرک مقدار ویکونندن بحت ایدہ جقدر .

۳۴ — سنہ دوریه ده یکیدن تعیین ایدیلان مجلس اداره ایله سنہ سابق مجلس اداره سی هیئتلری برنجی اجتماعده برلشوب هر برلری عهده لرندہ بولنان اوراق و دفاتری و کتبخانه یی و صندوق موجود و مطلوبی دوراً آلوب اشبو معامله دوریه لر آروجه دفتر مخصوصه قید ایله طرفین تصدیق ایدہ جکلر سنہ آتیه بودجه سی مذاکره و تحت قراره التهرق ایلك اجتماع عمومیده جمعیتہ عرض ایله تصدیقه اقتزان ایدرک معتبر اوله جقدر .

-12-

ahval-i maneviye ve terakkiyâtı ve menâfi-i umûmiyeye ait verilen müzâkere ve nutukların neviyle ne derecelerde istifade temin ettiğine dair cemiyete beyan-ı malumat edecek ve sonra kâtib-i umûmî bir sene zarfında dahil ve hariç ile ne kadar muhabere edildiğini ve cemiyet âzâlarının nisbet-i terakkisini velhasıl terakkiyât-ı umûmiyenin derecâtını ve taksit ifa etmeyip de sene-i cedîdede hakk-ı intihâb ve müntehablığıyla kaydı terkin olunacakların ve esbâb-ı kanunîyeden dolayı cemiyette bekalrı haiz görülmeyenlerin esâmileri zikr olunacaktır. Kâtib-i husûsî bir sene zarfında gerek meclis-i idare ve gerek cemiyetin ifa ettiği icraata ve meclis-i idare tarafından verilen kararlardan bahsedecek ve hâfız-ı kütüb ise kütüphanenin hal-i hâzırını kitapların teksirine sarf edilen mesai ve vesaitten bahsedecek ve sandukkâr ise bir sene zarfındaki varidat ve sarfiyatını mevcut kasa ile matlubatının ne merkezde olduğunu beyan edecek ve muhasebeci ise kendisi tarafından sandık eminine berây-ı tahsil verdiği koçanların miktar ve yekûnundan bahsedecektir.

34- Sene-i devriyede yeniden tayin edilen meclis-i idare ile sene-i sabık meclis-i idaresi heyetleri birinci içtimada birleşip her birileri uhdelinde bulunan evrak ve defatırı ve kütüphaneye ve sandığın mevcut ve matlubunu devren alıp işbu muamele-i devriyeleri ayrıca defter-i mahsusa kayıt ile tarafeyn tasdik edecekler ve sene-i atıye bütçesi müzakere ve taht-ı karara alınarak ilk ictima-yı umûmiyede cemiyete arz ile tasdike iktiran ederek muteber olacaktır.

— ۱۳ —

۳۵ — اجتماع ایکی قسمدر بری عمومی ایکنجیسی خصوصیدر.
اجتماع عمومی هر شهرور رومیه نك ایلک بازارا یرتسی کونی وقت ظهرده
بدأ ایله ضبطنامه موجبنجه اجرای مذا کره اولنه جق وخصوصی اجتماع
ایسه رئیس طرفندن آروجه تبلیغ ایدیله جک ایامده منافع عامه یی
تضمن ایده جک فنوندن باحث اوله جقدر و بو اجتماع خصوصی به
هر کسک کله بیلملری ایچون ترجیحاً ایام تعطیلیه ده اجرا اولنه جقدر.
۳۶ — اجتماع عمومی معین اولان ایامده ولدی الایجاب رئیسک
دعوتی اوزرینه ایام معینه خارچنده دخی وقوعبوله بیلور انجق اجتماع
عمومیده اوتوز اعضا موجود اولنجه مذا کراته علی الاصول بدأ
واتخاذ مقرراته صلاحیتداردر .

۳۷ — هر اجتماع عمومیده موجود اولان اعضالر دفتر مخصوصنه
امضا ایده جکلر وکاتب مذا کراتی مشعر ضبطنامه یی قرائت ایدرک
مناسب محله تعلیق ایدر و ضبطنامه بروجه آتی تنظیم اولنور .

۱ برنجی اجتماع مقرراتنک تصدیقی
۲ علی العموم وقوعبولان محابراتنک قرائتی
۵ جمعیت نامه ورود ایدن کتاب وقرته لرك نوعلریله عددلرینک

بیانی

۴ هیئت اداره اعضا وقومیسسیون طرفلرندن وقوعبولان
تکلیفات وسؤالر
۵ بونلره دائر مذا کرات

۳۸ — اجتماع عمومیده وقوعبوله جق مذا کراتنک ضبطنامه یی
جمعیتک غزته سیله اولجه نشر اولنه جقدر .

-13-

35- İctima iki kısımdır, biri umûmî ikincisi husûsîdir. İctima-yı umûmî her şühur-i rumiyenin ilk pazartesi günü vakt-i zuhrda bed ile zabıtnâme mucibince icra-yı müzakere olunacak ve husûsî içtima ise reis tarafından ayrıca tebliğ edilecek eyyamda menâfi-i ammeyi tazmin edecek fünûndan bahis olacaktır ve bu içtima-yı hususiye herkesin gelebilmeleri için tercihen eyyam-ı tatiliyede icra olunacaktır.

36- İctima-yı umûmî muayyen olan eyyamda ve lede'l-icab reisin daveti üzerine eyyam-ı muayyene haricinde dahi vuku bulabilir ancak içtima-i umûmiyede otuz âzâ mevcut olunca müzakerâta alelusul bed ve ittihâz-ı mukarrerata salahiyettardır.

37- Her iççtima-i umûmiyede mevcut olan âzâlar defter-i mahsusa imza edecekler ve kâtip müzakerâtı müşir zabıtnameyi kıraat ederek münasip mahalle talik eder ve zabıtname ber-vech-i âti tanzim olunur.

- 1- Birinci iççtima' mukarreratının tasdiki
- 2- Alelumum vuku bulan muhaberatin kıraati
- 3- Cemiyet namına vürûd eden kitap ve gazetelerin nevileriyle adetlerinin beyanı
- 4- Heyet-i idare âzâ ve komisyon taraflarından vuku bulan teklifat ve sualler
- 5- Bunlara dair müzakerât

38- İctima-i umûmiyede vuku bulacak müzakerâtın zabıtnamesi cemiyetin gazetesiyle evvelce neşrolunacaktır.

— ۱۴ —

۳۹ — علی العموم مذاکرات لسان رسمی اولان عثمانیجه اولهرق جریان ایدمک ولدی ایجاب مباحثات فیه ایچون السنة اجنیه اوزره اداره کلامده جائز اوله جقدر .
سیاسی وادیان اوزرینه مباحثه قطعاً ممنوعدر .

۴۰ — مراعضا عینی مسئله ایچون بیاناته رئیس طرفندن ایچق ایکی دفعه مأذونیت طلب ایده بیلور وعینی مسئله یی ایلك تکلیف ایدن اعضا یه نوبت کلام ویریلور .
عین مسئله اوزرینه مذاکرات اوزونجه دوام ایدرسه مسئله نک حل یالکتر ایکنجه ایتماعه ترک ایدیلور .

۴۱ — اعضالرقومسیون طرفندن برای مذاکره وقوعوبله جق مردرلو تکلیفاتی ضبطنامه یه داخل اولق ایچون ایتماع عمومیدن اول انعقاد ایدمک اداره مجلسنک یوم ایتماعندن ایکی کون اول کاتب عمومیه تحریر آ بیلدرمک لازمدر .

۴۲ — ایتماع عمومیده بر مسئله نک مذاکره سی اثناسنده طولایسیله عین ماده یه تماس وعین مسئله دن تولد ایدمک تکلیفات دیگر براعضا طرفندن دخی اشتراك اولنورسه تکلیف مذکور رئیس طرفندن موقع مذاکره یه وضع واکثرت آرا ايله تحت قراره آلنور .
ضبطنامه ده محرر اولیوبده یکیدن تکلیف ایدیلان بر ماده نک مذاکره سی لا اقل بش اعضا طرفندن اشتراك اولنورق مفید واستفاده سی تعین ایدن مواد رئیسک مساعده سی اوزرینه مذاکره یه وضع واکثرت آرا ايله تحت قراره آلنور .

۴۳ — اولکی ایتماعلرده مرعیتی تصدیق ایدیلان برقرارک

-14-

39- Alelumum müzakerât lisan-ı resmi olan Osmanlıca olarak cereyan edecek ve lede'l-icab mebahisât-ı fenniye için elsine-ı ecnebiye üzere idare-i kelâm da caiz olacaktır.

Siyasi ve edyan üzerine mübahese katiyen memnudur.

40- Her âzâ aynı mesele için beyanata reis tarafından ancak iki defa mezuniyet talep edebilir ve aynı meseleyi ilk teklif eden âzâya nevbet-i kelâm verilir.

Aynı mesele üzerine müzakerât uzunca devam ederse meselenin halli yalnız ikinci ictimaa terk edilir.

41- Âzâlar komisyon tarafından berây-ı müzakere vuku bulacak her türlü teklifâtı zabıtnameye dâhil olmak için ictima-yı umûmiyeden evvel inikat edecek idare meclisinin yev-i ictimaından iki gün evvel kâtib-i umûmiye tahriren bildirmek lâzımdır.

42- İctima-yı umûmiyede bir meselenin müzakerâtı esnasında dolayısıyla aynı maddeye temas ve aynı meseleden tevellüt edecek teklifat diğer bir âzâ tarafından dahi iştirak olunursa teklif-i mezkûr reis tarafından mevki-i müzakereye vaz ve ekseriyet-i ârâ ile taht-ı karara alınır.

Zabıtname muharrer olmayıp da yeniden teklif edilen bir maddenin müzakeresi lâakal beş âzâ tarafından iştirak olunarak müfid ve istifadesi taayyün eden mevâdd reisin müsaadesi üzerine müzakereye vâz ve ekseriyet-i ârâ ile taht-ı karara alınır.

43- Evvelki içtimalarda meriyeti tasdik edilen bir kararın

— ۱۵ —

تبدیل و تصحیح و یا تعدیل ایچون تکرار مذا کره به وضی تکلیف ایدیله جک اولورسه ضبطنامه به داخل ایدیله رک مذا کره به وضع و لا اقل اون اعضا طرفندن اشتراك ایدیله رک تکرار مذا کره به قونور و مذکور قرار قرائت اولنه رق آرایه وضع اولنور و موجود اعضا لک ثلثان اکثریت آراسیله تبدیل و تصحیح و یا تعدیل اولنور . تبدیل و تصحیح و یا تعدیل کیفیتنی متعاقب اجتماع عمومیده مذا کره به وضع اولنه رق ایکنجی دفعه ثلثان اکثریت آرایه مظهر اولورسه تبدیل و تصحیح و یا تعدیل عد اولنور عکسی تقدیرده کالاول باقی و جاریدر .

۴۴ — اجتماع عمومیلرده علی العموم مذا کرانک رأیبری علناً طوبلانور فقط اشخاصه متعلق مسائله ایله هر نوع مذا کره و قرارلر ایچون بش اعضا طرفندن واقع اوله جق تکلیفات دائمآ رأی حنی ایله اجرا اولنور .

۴۵ — مجلس عمومینک مقرر اتندن ایجاب ایدنلری رئیسک تنسیبی اوزرینه جمعیت سالوننه تعلیق ایدیلور .

۴۶ — جمعیتک طشره و یا ممالک اجنیه ده بولسان اعضالری طرفندن کرک منافع عامه بی متضمن و کرک قنونه متعلق ارسال ایدیله جک هر نوع اوراق رئیسک تنسیبی اوزرینه عمومی و یا خصوصی اجتماعلرده کاتب عمومی طرفندن قرائت اولنور .

۴۷ — جمعیته منسوب اولیمان اصحاب فضل و کمال طرفلرندن جمعیتک و یا عمومک مادی و معنوی استفاده سنی موجب اوله جق محرراتی قبول و یا خود مجلس اداره اعضالرندن بریسک ارزوسی اوزرینه بو بایده منافی موجب اوله جق موادی بیان ایچون اول ذات معارفسمات مجلس اداره به بالکتر تبلیغاتی مدتجه قبول اولنور .

-15-

tebdil ve tashih veya tadil için tekrar müzakereye vazı teklif edilecek olursa zabıtnâmeye dahil edilerek müzakereye vaz ve lâakal on âzâ tarafından iştirak edilerek tekrar müzakereye konur ve mezkur karar kıraat olunarak ârâya vaz olunur ve mevcut âzâların sülûsan ekseriyet-i ârâsıyla tebdil ve tashih veya tadil olunur. Tebdil ve tashih veya tadil keyfiyetini ve müteakip ictima-yı umûmiyede müzakereye vaz olunarak ikinci defa sülûsan ekseriyet-i ârâya müzahir olursa tebdil ve tashih veya tadil addolunur aksi takdirde kal-ı evvel bâki ve carîdir.

44- İctima-yı umûmiyelerde alelumum müzakerâtın reyleri alenen toplanır fakat eşhasa müteallik mesail ile her nevi müzakere kararları için beş âzâ tarafından vaki olacak teklifât daima rey-i hafî ile icra olunur.

45- Meclis-i umûmiyenin mukarreratından icap edenleri reisin tensibi üzerine cemiyet salonuna talik edilir.

46- Cemiyetin taşra veya memalik-i ecnebiyede bulunan âzâları tarafından gerek menâfi-i ammeye mutazammın ve gerek fûnûna müteallik irsal edilecek her nevi evrak reisin tensibi üzerine umûmî veya husûsî ictimalarda kâtib-i umûmî tarafından kıraat olunur.

47- Cemiyete mensup olmayan eshab-ı fazl ü kemâl tarafından cemiyetin veya umûmun maddî ve manevî istifadesini mûcib olacak muharrerâtı kabul veyahut meclis-i idare âzâlarından birisinin arzusu üzerine bu bâbda menâfi mûcib olacak mevâddı beyan için zât-ı maarif-simât meclis-i idareye yalnız tebligatı müddetince kabul olunur.

— ۱۶ —

- ۴۸ — اجتماع خصوصیده وقوعبولان مذا کرات ونظقر ختام مجلسده کاتب عمومی طرفندن اخذ اولنور واعضالردن آرزو ایدنلر کاتب عمومیدن طلب واکثریت آرا ایله نشر اولنور .
- ۴۹ — بعض مسائلک عمیقاً تدقیق ویا ایلروده ایجاب ایده جک مواد مهمه اوزرینه بعض مقررات مذا کوره ونظامنامه لر تألیف وغزته نشر ایتمک ایچون بر ویا متعدد قومیسونلر تشکیلی جائز اوله جق وبو قومیسونلره مخصوص بر رئیس وبرکاتب وایجابی قدر اعضالر مجلس عمومینک قراری اوزینه تعیین اولنه جقدر .
- وبو نوع قومیسونلر ایجابنه کوره تکثر ایدر .
- ۵۰ — رئیس قومیسونلری ایجابنه کوره اجتماعه دعوت ایلر ومقرراتک درجائی نظر تفتیشدن کچورر .
- ۵۱ — قومیسونلر پیدرپی تحریراً وامضالری تحتده مقررالـ تلیخی مجلس اداره یه تقدیم ومجلس اداره برای تصدیق مجلس عمومیه یه عرض ایدر .
- ۵۲ — قومیسونلره تودیع ایدیلان وظائفک اجرا ودوامی مدتی حین تشکیلنده تحدید اولنه جفی کبی وظائف مودوعه لری ایام معینه ده اکمال ایتمیان قومیسونلر مستغنی عد اولنورق مجلس عمومیده یکیدن بشقه برقومیسون تشکیله اولنور .
- ۵۳ — قومیسون اعضالغندن بهری اوج اجتماعده بولنمزسه قومیسون مذکور اعضانک یرینه دیکرینی طلب ایدر .
- ۵۵ — ممالک عثمانیه واجنبده جمعیات فیه طرفلرندن نشر اولنان رسائل وغزتلر جمعیتک غزه سیله مبادله ایدلمسی اسبابنه توسله ایدیله جقدر .

-16-

48- İctima-yı husûsîde vuku bulan müzakerât ve nutuklar hitam-ı mecliste kâtib-i umûmî tarafından ahz olunur ve âzâlardan arzu edenler kâtib-i umûmîden talep ve ekseriyet-i ârâ ile neşr olunur.

49- Bazı mesailin amîkan tetkik veya ileride icab edecek mevâdd-ı mühimme üzerine bazı müzakere ve nizamnâmeler telif ve gazete neşretmek için bir veya müteaddit komisyonlar teşkili caiz olacak ve bu komisyonlara mahsus bir reis ve bir kâtib ve icabı kadar âzâlar meclis-i umumiyenin kararı üzerine tayin olunacaktır.

Ve bu nevi komisyonlar icabına göre tekessür eder.

50- Reis komisyonları icabına göre içtımaya davet eyler ve mukarreratın derecâtını nazar-ı teftişten geçirir.

51- Komisyonlar peyderpey tahiren ve imzaları tahtında mukarreratlarını meclis-i idareye takdim ve meclis-i idare berây-ı tasdik meclis-i umûmiyeye arz eder.

52- Komisyonlara tevdi edilen vezaifin icra ve devam-ı müddet-i hîn-i teşkilinde tahdid olunacağı gibi vezaif-i mevdûlarını eyyam-ı muayyenede ikmal etmeyen komisyonlar müstafî addolunarak meclis-i umûmîde yeniden başka bir komisyon teşkil olunur.

53- Komisyon âzâlığından beheri üç ictimada bulunmazsa komisyon mezkûr âzânın yerine diğerini talep eder.

55-⁴⁸ Memâlik-i Osmaniyede ve ecnebiyede cemiyet-i fenniye taraflarından neşrolunan resâil ve gazeteler cemiyetin gazetesiyile mübadele edilmesi esbabına tevessül edilecektir.

48 Numaralandırmada hata yapılmış. 53'den 55 numaraya geçiyor. Aslında nizmaname toplamda 68 maddeden müteşekkildir.

- ۱۷ -

- ۵۶ - جمعیتک کندینه مخصوص بر دائره‌ی اوله‌جق و بو دائره‌ده کتبخانه و مطالعه ایچون بر محل مخصوص تقریق ایدیه‌جکدر.
- ۵۷ - کتبخانه هر جمعه ، جمعه ایرتسی ، و بازار کونلری وقت ظهردن اعتباراً درت ساعت یالکز اعضای دائمه‌یه آچقدرد .
- ۵۸ - جمعیتک اعضاری آرزو استکری کتابلری بهر دفعه - سنده ایکیدن فضله اولماق ومدتی بر ماهی تجاوز ایتمک شرطیه دیب قوچانلی بر مقبوضه مقابل حافظ کتب اداره ایدیه‌جک وغزته ورسائل هیچ بر صورته اداره ایدلر .
- ۵۹ - جمعیتک سنه دوریه‌سندن اون بش کون اقدم کیملرک تزدنده کتاب بولنورسه ولو دهها بر مدتجک محافظه حتی باقی ییسه اولسه حافظ کتبه اداره و تسلیم ایتمک مجبوردر .
- ۶۰ - ال یازیسی ونسخه‌سنگ موجودی پک آز ویا معدوم حکمنده اولان کتب نادره‌نک اداره‌لری ممنوعدر .
- ۶۱ - منابع واردات جمعیت اعضالریک وپردگهری ماهیه ، دیلومه خرجی و اصحاب قتون طرقلرندن اعطا ایدیه‌جک مبالغ ویا ایراد وسائرهدر .
- ۶۲ - صندوق موجودی پکرمی لیرایی تجاوز ایدرسه فضله‌سی رئیس و صندوق امینی ایله برلکده بانق عثمانی‌یه تودیع و بانقه طرقلندن آلتان مقبوض کاتب عمومی تزدنده محفوظ قاله‌جقدر .
- ۶۳ - رئیس بز سنه طرقلنده بلا قرار تدریجاً اون لیرایی عثمانی صرفه‌س مآذون اوله‌جق و صرفیه‌سی مفرداتیه مجلس اداره‌یه اراز ایدیه‌جکدر مقدار معینی تجاوز ایدرسه مسموع اولیوب شخصیه مآند و بناء علیه نظمین ایدیه‌جکدر .

-17-

56- Cemiyetin kendisine mahsus bir dairesi olacak ve bu dairede kütüphane ve mütalaa için bir mahall-i mahsus tefrik edilecektir.

57- Kütüphane her Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri vakt-i zuhrdan itibaren dört saat yalnız âzâ-yı dâimeye açıktır.

58- Cemiyetin âzâları arzu ettikleri kitapları beher defasında ikiden fazla olmamak ve müddeti bir mahı tecavüz etmemek şartıyla dip koçanlı bir makbuza mukabil hâfız-ı kütüb iâre edecek ve gazete ve resâil hiçbir suretle iâre edilmez.

59- Cemiyetin sene-i devriyesinden on beş gün akdem kimlerin nezdinde kitap bulunursa velev daha bir müddet için muhafaza hakkı baki bile olsa hafız-ı kütübe iade ve teslim etmeğe mecburdur.

60- El yazısı ve nüshasının mevcudu pek az veya madûm hükmünde olan kütüb-i nadirenin iâreleri memnudur.

61- Menâbi'-i varidat cemiyet âzâlarının verdikleri mahiye, diploma harcı ve eshâb-ı fünûn taraflarından itâ edilecek meblağ veya irad-ı vesairedir.

62- Sandık mevcudu yirmi lirayı tecavüz ederse fazlası reis ve sandık emini ile birlikte Bank-ı Osmaniye tevdi ve banka tarafından alınan makbuz kâtib-i umûmî nezdinde mahfuz kalacaktır.

63- Reis bir sene zarfında bilâ-karar tedricen on lira-yı Osmanî sarfına mezun olacak ve sarfiyatını müfredatıyla meclis-i idareye ibraz edecektir miktar-ı muayyeni tecavüz ederse mesmû olmayıp şahsiye ait ve binaenaleyh tazmin edecektir.

— ۱۸ —

- ۶۴ — جمعیتہ لدی الایجاب معاشلی مأمور استخدا می ایجاب
ایدرسه مجلس اداره قرار یله تعیین اولنور .
- ۶۵ — جمعیتہ اشیا وادوات فنیہ وکتب متنوعه اهدا ابدن ذوات
معارف پورانه جمعیت طرفندن بر قطعه تشکرنامه ویر یله چکی کچی
وفطوغرافی دخی سالونه تعلیق اولنه جقدر .
- ۶۶ — جمعیتک بر عدد رسمی مهری اولوب « در سعادت عثمانلی
اجزاجی اتحاد جمعیتی » عباره سیله فرانسوزجه مقابلی محرر وسنه
تأسیس تاریخی اولان ۱۳۲۴ تاریخی محتوی اوله جقدر .
- ۶۷ — هیئت اداره مجلسی اعضاری هر سنه جمعیتک تاریخ تأسیسی
اولان فی ۷ آغستوس کونی تجدیداً ویا ابقاعاً انتخاب و تعیین اولنور
یا لکنز برنجی سنه تعیین اولنان هیئت اداره مجلس اعضاری ایلک
تأسیس وتشکیلات سندن طولانی دوچار اوله جقاری طبیعی اولان مشکلات
واجرا آتک تنوعی ایله برابر شرف جمعیتله متناسب معاملات عمومیه -
سنک غبطه بنحشا بر حال استظامه افراغی خیلی وقته محتاج اولدیفندن
مستثنا اوله رق ایلک هیئت اداره مجلسی اعضاری مدتاری یا لکنز ایکی
سنه دوام ایده جقدر .
- ۶۸ — هیئت اداره اعضاری آیری آیری رأی حقی و اکثریت
آرا ایله تعیین اولنور .
- ۶۹ — اشبو نظامنامه اکثریت مطلقه ایله اوج سنه صکره تبدیل
اولنور .

-18-

64- Cemiyete lede'l-icâb maaşlı memur istihdamı icap ederse meclis-i idare kararıyla tayin olunur.

65- Cemiyete eşya ve edevât-ı fenniye ve kütüb-i mütenevvia ihda eden zevat-ı maarif-perverâna cemiyet tarafından bir kıta teşekkürname verileceği gibi ve fotoğrafı dahi salona tâlik olunacaktır.

66- Cemiyetin bir adet resmî mührü olup “Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti” ibaresiyle Fransızca mukabili muharrer ve sene-i tesis tarihi olan 1324 tarihini muhtevi olacaktır.

67- Heyet-i idare meclisi âzâları her sene cemiyetin tarih-i tesisi olan 7 Ağustos günü tecciden veya ibkaen intihab ve tayin olunur. Yalnız birinci sene tayin olunan heyet-i idare meclis âzâları ilk tesis ve teşkilatından dolayı dûçar olacakları tabii olan müşkülât ve icraatın tenevvü ile beraber şeref-i cemiyetle mütenasip muamelât-ı umûmiyesinin gıpta-bahşâ bir hal-i ittizâma ifrağı hayli vakte muhtaç olduğundan müstesna olarak ilk heyet-i idare meclisi âzâları müddetleri yalnız iki sene devam edecektir.

68- Heyet-i idare âzâları ayrı ayrı rey-i hafî ve ekseriyet-i ârâ ile tayin olunur.

69- İşbu nizamname ekseriyet-i mutlaka ile üç sene sonra tebdil olunur.

— ۱۹ —

هنگامی که این امر در صفت اینده از طرفی که بی طرفانه در این صفت اینده انتخاب
 و تعیین این صفت در اول بلا فکرت صفت اینده یا تعیین اینده در عین نام این صفت اینده
 صفت اینده در عین صفت اینده در اول این صفت

۱۰۷	رای می	رای می	رای می
۹۷	رای می	رای می	رای می
۹۴	رای می	رای می	رای می
۹۳	رای می	رای می	رای می
۹۲	رای می	رای می	رای می
۹۱	رای می	رای می	رای می
۹۰	رای می	رای می	رای می
۸۹	رای می	رای می	رای می
۸۸	رای می	رای می	رای می
۸۷	رای می	رای می	رای می
۸۶	رای می	رای می	رای می
۸۵	رای می	رای می	رای می
۸۴	رای می	رای می	رای می
۸۳	رای می	رای می	رای می
۸۲	رای می	رای می	رای می
۸۱	رای می	رای می	رای می
۸۰	رای می	رای می	رای می
۷۹	رای می	رای می	رای می
۷۸	رای می	رای می	رای می
۷۷	رای می	رای می	رای می
۷۶	رای می	رای می	رای می
۷۵	رای می	رای می	رای می
۷۴	رای می	رای می	رای می
۷۳	رای می	رای می	رای می
۷۲	رای می	رای می	رای می
۷۱	رای می	رای می	رای می
۷۰	رای می	رای می	رای می
۶۹	رای می	رای می	رای می
۶۸	رای می	رای می	رای می
۶۷	رای می	رای می	رای می
۶۶	رای می	رای می	رای می
۶۵	رای می	رای می	رای می

-19-

İstanbul'da icrâ-yı sanat eden eczacı efendiler tarafından rey-i hafi ile intihâb ve teşkil edilip ve ber-vech-i bâlâ nizamnameyi tanzim eden Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti reisi ve âzâsının esâmîsi ber-vech-i âtîdir:

Reis-i Evvel Hamdi Bey, 107 rey ile. Ayrı ayrı intihab edilmiştir.

Reis-i Sâni Andrea Myrides Efendi, 62 rey

Âzâ Oton Cilaciyân Efendi, 73 rey

Âzâ Edhem Pertev Bey, 62 rey

Âzâ Mehmed Kâzım Bey, 60 rey

Âzâ Jak Garîh Efendi, 58 rey

Âzâ Hakkı Bey, 55 rey

Âzâ Maksud Nargileciyan Efendi, 55 rey

Âzâ Vasilyadis Efendi, 54 rey

Âzâ Beşir Kemal Bey, 49 rey

Âzâ Kalikiyopulos Efendi, 46 rey

Âzâ Sava Nazlıoğlu Efendi, 45 rey

(Mühür)

Osmanlı Eczacı İttihad Cemiyeti

Union Pharmaceutique Ottomane

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT) 2673-3-3 H. 9 Zilkade 1326 [3 Aralık 1908].
- BOA., DH. İrade (İD.) 126-1-1.; 126-1-2.; 126-1-3.; 126-1-4. H. 10 Ramazan 1328 [15 Eylül 1910].
- BOA., DH. MKT. 1277-42-1 H. 12 Zilhicce 1326 [5 Ocak 1909].
- Eyüp Talha Kocacık Arşivi (Sakarya)

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

- Baylav, Naşit. *Eczacılık Tarihi*. İstanbul: Yörük Matbaası, 1968.
- Baytop, Turhan. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri." *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*. Yayına hazırlayan Ekmeleddin İhsanoğlu içinde, 143-154. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve IRCICA, 1987.
- . *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*. İstanbul: Bayer, 1995.
- . *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Abdi İbrahim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2000.
- Dersaadet Osmanlı Eczacı İttihat Cemiyeti Nizamnamesi*. Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1326.
- El Hadj Hamdi. "Procédé nouveau pour la préparation des extraits fluides par lixiviation." *Revue Médico-Pharmaceutique* 23, 1 (1910): 4.
- Etiker, Şeref. *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri*. İstanbul: Libra Kitapçılık, 2017.
- Farmakoloğ. "Hamdi Bey." *Farmakoloğ* 3, 7-8 (1933): 707-708.
- Farmakoloğ. "Mesleğimizin Türkiye'deki Tarihçesi." *Farmakoloğ* 3, 7 (1933): 696-706.
- Groc, Gérard, ve İbrahim Çağlar. *La Presse française de Turquie de 1795 à nos Jours – Histoire et Catalogue*. İstanbul: Éditions Isis, 1985.
- Kocacık, Eyüp Talha. "Edhem Pertev Bey Günü." *Eczacı* 16, 181 (2020): 28-29.
- . "İstanbul ve Anadolu Eczanelerinde Mesai Saatleri ve Nöbet Uygulamaları: Bir Tarihçe." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 1 (2021): 139-198.
- . "Türk Eczacıları Birliği'nden Önce Mesleki Örgütlenmenin Kısa Tarihi." *TEB Haberler* 7 (2020): 7-13.
- . *Farmakoloğ Dergisinin Özetli Bibliyografyası ve İncelemesi*. İstanbul: Eczacılık Tarihi Araştırma Derneği, 2016.

- Kocaer, Remzi. *Türkiye Eczacılar Almanığı 1949*. İstanbul: Hüsniyatı Basımevi, 1949.
- “La Presse Musulmane.” *Revue Du Monde Musulman* 8, 5 (1909): 97-139.
- “Ölenlerimiz.” *Farmakoloğ* 12, 1-4 (1942): 46-50.
- Resimli Eczacı* 13, 31 (Ağustos 1339/Ağustos 1923), kapak sayfası.
- Revue Médico- Pharmaceutique* 24, 2 (1911): 19; 15, 4 (1902): 42; 15, 8 (1902): 91-92.
- Rizzo, Alfred. *Annuaire Oriental*. Constantinople: Imprimerie de l’Annuaire Oriental, 1921.
- Sandalcı, Mert. *Belgelerle Türk Eczacılığı I*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 1997.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı I-2*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2002.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı II*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 1998.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı II-2*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2003.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı III*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 1999.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı III-2*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2005.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı IV*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2000.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı IV-2*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2001.
- . *Belgelerle Türk Eczacılığı V*. İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, 2006.
- “Société Pharmaceutique.” *Le Moniteur Oriental*, 25 Ağustos 1908, 3.

Enlightenment and Sociability in 18th-century Britain

18. Yüzyıl Britanya'sında Aydınlanma ve Sosyalleşme

Derya Gürses Tarbuck, *18. Yüzyıl Britanya'sında Aydınlanma ve Sosyalleşme*. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık 2021, 152 s. ISBN 978-605-06414-2-4

Clifford Siskin¹

¹Prof. Dr., New York University, College of Arts and Science, New York, USA

ORCID: C.S. XXX-XXX-XXXX-XXXX

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Clifford Siskin, New York University, College of Arts and Science, New York, USA

E-posta/E-mail: clifford.siskin@nyu.edu

Başvuru/Submitted: 13.03.2021 • **Kabul/Accepted:** 14.05.2021

Atıf/Citation: Clifford Siskin "18. Yüzyıl Britanya'sında Aydınlanma ve Sosyalleşme," Derya Gürses Tarbuck'ın "18. Yüzyıl Britanyası'nda Aydınlanma ve Sosyalleşme" adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2021): 201-203. <https://doi.org/10.26650/oba.2022001>

Keywords: The Fair Intellectual Club, Sociability, Enlightenment, Britain

Anahtar Sözcükler: Adil Entelektüel Kulübü, Sosyalleşme, Aydınlanma, Britanya

This monograph takes on the important task of securing a wider audience for one of the most extraordinary documents of the Enlightenment. *An Account of the Fair Intellectual Club* (1720) describes a small, secret club of teenage women who came together in Edinburgh for the purpose of mutual self-improvement.—When word of their secret was about to leak, they took the proactive step of publishing this account of their venture. Their document is a milestone in the history of our modern notions of “intellectual” work and of the types of associations—such as clubs—that enabled it. Formed in the first quarter of the eighteenth

century, the Club helps us to rethink the early chapters of our histories of gender and feminism—and of their central role in the proliferation of the knowledge we call Enlightenment. Tarbuck has made a significant contribution to these reassessments by providing the first extended treatment of the *Account*. She takes on, in particular, three crucial tasks: the authenticity of the document, including a literature review, its philosophical contexts, including issues of gender, sociability and education, and key conceptual touchstones, including leisure, religion, and reason. Tarbuck is successful in illuminating all of these important areas of inquiry.

The literature review is particularly helpful in unravelling the secret itself: who were these women? By looking at multiple copies of the *Account* in different libraries, she has retrieved the best hints we have as to the individual identities of the members of the club: “hand-written notes on the British Library copy of *An Account* indicate that one member was a certain Hamilton, and the other a Bruce.” Archival detective work at this level of specificity is not a trivial matter when a scholar is dealing with a text from a time period famous for its forgeries. And when that text is written by women, establishing its authenticity is especially important, since, until recently, they have been written out of the standard histories of Enlightenment. Tarbuck graciously notes my own efforts to write them back in—though future editions of this monograph should reference my most recent work on the Club *SYSTEM: The Shaping of Modern Knowledge* (MIT, 2016).

As Tarbuck turns to the *Account*'s literary and philosophical contexts, she demonstrates an impressive grasp of the high stakes of gendering Enlightenment through this document. If the Club was a search for an alternative environment that Enlightenment institutions could not provide,

was it necessarily a Habermasian alternative? Public sphere–private sphere discussions in the historiography seem to be challenged by a situation where ladies are found to have joined in the so-called public sphere, and treated the sphere, hitherto regarded as private, as a public one.

To unravel this gendered twist on our standard accounts of eighteenth-century sociability, Tarbuck makes an important intervention in the scholarship of women writers as well as of men. The Bluestockings, she notes, are often presented as the first female intellectual circle in Britain, but they were “by no means an organized sociability to the extent of the Fair Intellectual-Club.”

Tarbuck does a masterful job situating the *Account* and her analysis in a previous work on women writers, sociability, and Scotland by Elizabeth Eger and Karen O'Brien. The Fair Intellectuals not only predate the efforts of Eger's Bluestockings but also anticipate the future: they deploy the term “intellectual,” argues Tarbuck, in an almost “modern sense of the word.” And they do that in Scotland, fulfilling, Tarbuck points out, O'Brien's call for more research to be done to show “the full extent to which those conversations [on the intellectual sociability of women] took place in a Scottish, as well as an English, accent.”

The “Foundations” section of the monograph shows why these claims matter by arguing that the Fair Intellectual Club “provides a platform for discussion on questions about the intellectual identity, and the responsibility that comes with it, of a learned person, in addition to his or her role as an active agent in the production of knowledge in the eighteenth century.” Tarbuck outlines how they centered learning and knowledge as a means of “mutual improvement.” And they did so, it turns out, in an “organized” and “methodical” way that may have inspired others. Tarbuck has uncovered a quite wonderful possible example:

In 1722, a spelling book for Scottish Ladies was published by James Robertson entitled *The Ladies’ Help to Spelling* in Glasgow . . . that Charles Jones argued . . . was ‘perhaps a response to the establishment in Edinburgh in 1720 of the all female Intellectual Club.’

If true, then the “improvement” these teenagers sought was even more “mutual” than they intended. This helps to explain why and how, as Tarbuck puts it, “members of the Club saw themselves as both active agents in the production and sharing of knowledge and as morally responsible for pursuing a life of the mind.”

The section on “Leisure” that follows clarifies the particular shape that concept takes when we apply it to the situation of young women in early eighteenth-century Scotland. “It is especially worth noting,” writes Tarbuck, “that the age of fifteen, which is the age at which the formal education of a young lady would cease, was chosen as the entrance age for the Fair Intellectual Club.” Leisure, then, was the condition of possibility for what their society’s institutions did not provide-and that these women chose to invent. Tarbuck notes that we don’t know whether they had read the *Proposal* Mary Astell had published two decades earlier: a plan for a female academy. Whether they read it or not, they knew they were onto something new. In forming this Club, wrote Mrs. Speaker in the *Account*, “we are entering, as adventurous sailors into a new discovered land.” That was a hard task, requiring them to navigate, as this study details, an “interplay between Reason and Religious belief.” Derya Gürses Tarbuck deserves much credit for helping us to experience their journey.

Almanya'dan Türkiye'ye Göç: İstanbul'da Yaşayan Bilim İnsanları ve Sanatçılar (1930lardan 1960lara)

German Émigrés in Turkey: Scientists and Artists in Istanbul from 1930s to 1960s

Hakkı Bilen, *Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri* (İstanbul: Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları, 2019) (23.5x16.5cm., 183 sayfa, resimli) ISBN 978-605-81927-9-9.

Gaye Şahinbaş Erginöz¹

¹Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.Ş.E. 0000-0001-6951-477X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gaye Şahinbaş Erginöz, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: gayesah@gmail.com

Başvuru/Submitted: 28.10.2021 • **Kabul/Accepted:** 31.10.2021

Atıf/Citation: Şahinbaş Erginöz, Gaye. "Almanya'dan Türkiye'ye Göç: İstanbul'da Yaşayan Bilim İnsanları ve Sanatçılar (1930lardan 1960lara)," Hakkı Bilen'in "Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri" adlı eserinin değerlendirmesi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 2 (2021): 205-209. <https://doi.org/10.26650/oba.1016091>

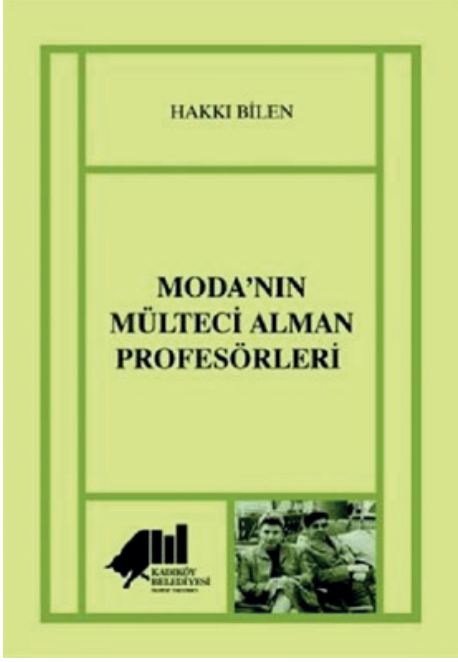
Anahtar Sözcükler: Mülteci bilim insanları, İstanbul, Moda, beyin göçü, Nazi Almanyası

Keywords: Émigré scientists, İstanbul, Moda, brain drain, Nazi Germany

Tarih boyunca üzerinden geçilip gidilen bir köprü vazifesi gördüğü gibi birçok halkın istilasına ve yerleşmesine de maruz kalmış olan Anadolu toprakları yakın tarihimizde de benzer göçlere sahne olmuştur. Son on yıldan beri Suriye'den ülkemize mülteci olarak gelen

milyonlarca insanın yeni evi olan bu topraklar üzerinde, 20.yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş bir başka ama daha küçük bir göçten daha bahsedilebilir. Bu göç, Anadolu topraklarının etnik yapısını değiştirmese de bilimsel açıdan değişime uğramasında etkili olmuştur.

Hakkı Bilen tarafından yazılan *Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri* başlıklı kitabın konusu, Nazilerden kaçarak ülkemize sığınan, büyük kısmını Yahudilerin oluşturduğu ve 1933'ten 1960'lara kadar İstanbul'un Moda semtinde yaşamış akademisyenler, öğretmenler ve sanatçılardır. Kitap, bu mültecilerin Moda'da buldukları dönemde günlük hayatlarından kesitler sunmakta; karşılaştıkları olayları ve anılarını içermektedir.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu olan yazar Hakkı Bilen, yüksek lisansını da aynı fakültede yapmıştır. Maliye Bakanlığı ve bazı özel sektör kuruluşlarında çeşitli görevlerde çalışmış, emekli olduktan sonra da bazı sanat kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında çeşitli görevlerde aktif olarak çalışmaya devam etmiştir. Uluslararası göçler

ve 1933 Üniversite Reformu ile ilgili yayınları bulunmaktadır.

Kitabın kapağında, Naziler tarafından toplama kampına gönderilen, serbest kaldıktan sonra 1935-1946 yılları arasında Türkiye'de yaşayan ve sonrasında da Almanya'ya geri dönen Alman politikacı Ernst Reuter ve eşi Hanna Reuter'in fotoğrafı kullanılmıştır. Kadıköy Belediyesi tarafından yayımlanan kitap, Kadıköy Belediye Başkanı Şerdil Dara Odabaşı'nın, Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları projesini tanıttığı bir tanıtım yazısı ile başlıyor ve yazar Hakkı Bilen'in 'Sunuş' ve 'Teşekkür' yazılarıyla devam ediyor. Hakkı Bilen, 'Sunuş' yazısında 1933'te Adolf Hitler başkanlığındaki Nasyonal Sosyalist Parti'nin Almanya'da iktidarı ele geçirdikten sonra, birtakım kanunlar çıkararak Yahudiler başta olmak üzere, Sosyal Demokratları, Komünistleri, Katolikleri, kısacası Nazi Rejimine karşı olan herkesi, devlet kurumlarından uzaklaştırdığını anlatıyor. Aynı dönemde ülkemizde Üniversite Reformu yapılmış ve Almanya'da kalmak istemeyen birçok bilim insanı ve sanatçıya Türkiye'nin kapıları açılmıştır. Böylece 1500'den fazla insanın Türkiye'ye mülteci olarak gelmiş ve bunlardan bir kısmının İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde, ayrıca çeşitli devlet kurumlarında görevlendirilmiştir.

Bugüne kadar Moda'ya yerleşmiş İngiliz, İtalyan ve Levantenlerden bahseden çeşitli kitaplar yazılmış olsa da, Almanya'dan gelen sanatçı, akademisyen ve eğitimcilerden ve özellikle de onların sosyal hayatından söz eden yeterli çalışma olmadığı için, Hakkı Bilen'in bu çalışması bu konudaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamaktadır. Kitapta ayrıca mültecilerin aile bireylerinin hayatına da yer verilmiştir. Bu kitap tam anlamıyla bir biyografi kitabı değildir, zira kitaptaki biyografik bilgiler oldukça kısa tutulmuştur. Ayrıca mülteci bilim insanlarının bilimsel veya mesleki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bir tarih veya bilim tarihi kitabı olarak da değerlendirilemez. Ancak yazarın da belirttiği gibi, kitabın temel hedefi, o dönemki ve günümüzdeki Moda semtini karşılaştırmaktır. Bu amaçla kendileri veya eşleri Yahudi asıllı olan mültecilerin anıları üzerinden kısa alıntılar yoluyla, 1930'lu ve 1940'lı yılların Moda semtinin sosyal hayatına ışık tutulmuştur.

İstanbul'a gelen mültecilerin üniversite çevresindeki yerler dışında, Beyoğlu, Bebek ve Moda'yu tercih ettiklerini belirten Bilen, bu çalışmasında İstanbul'un Anadolu yakasında Kadıköy ilçesinde bulunan Moda semtinde yerleşmiş olanların yaşamlarını, daha önce yapılan araştırmalar ve anı kitaplarından yola çıkarak derlemiştir. Bilen, çoğunluğunu sosyal bilimcilerin oluşturduğu bu gurubun hem Gestapodan ve Alman diplomatik temsilciliklerinden uzakta olmak hem de Hitler'in Türkiye'yi işgal etmesi durumunda Anadolu'ya daha yakın olmak için Moda'da ikamet etmeyi tercih ettiklerini belirtir.

Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın "1933 - Almanya'dan Kaçış - Türkiye'de Reform" başlıklı birinci bölümünün üç alt bölümünden ilki, Frankfurt Üniversitesi'nde çalışmış Yahudi asıllı üç profesörün (Ernst Hirsch, Fritz Neumark, Philipp Schwarz) Türkiye'ye yolculuk hikâyesini ele alıyor. Sonrasında ise yüzlerce nitelikli bilim insanının Almanya'dan Türkiye'ye gelmesinde etkili olan "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği"nden bahsediliyor. "Darülfünundan Üniversiteye" başlıklı ikinci alt bölümde İstanbul Darülfünununun kuruluşu ve Cumhuriyetin ilk on yılındaki durum hakkında kısa tarihsel bilgi veriliyor. "Özgür Bir Yaşama Doğru - Türkiye" başlıklı üçüncü alt bölümde ise, yeni kurulması düşünülen üniversiteye alınacak mülteci profesörlerle ilgili protokol imzalanması, Üniversite Reformu çerçevesinde Darülfünun'un kapatılması ve İstanbul Üniversitesi'nin açılması ile ilgili bilgiler yer alıyor.

Kitabın en uzun bölümü olan ve "Her Birinin Ayrı Hikâyesi Var: Moda - Seçilen Mekân" başlığını taşıyan ikinci bölüm Almanya ve Avusturya'dan mülteci olarak gelen ve İstanbul'un Moda semtini yaşamak için kendilerine seçen profesörler ve ailelerine ayrılmıştır. Bu bölümde incelenen mülteciler, kitaptaki sırayla Ernst Hirsch, Fritz Neumark, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Hans Willbrandt, Alfred Isaac, Hans Reichenbach, Fritz Arndt, Hans Winterstein, Fritz Baade, Ernst Reuter, Martin Wagner, Richard von Mises, Hilda Geiringer, Kurt Steinitz, Erika Bruck, Julius ve Ruth Bauerstern, Heinz Anstock, Elisabeth Wolff, Heinrich von Franckenstein, Albert ve Erna Eckstein, Anita ve Sonja Tiedcke, Walter Ruben,

Josef Dobretsberger, Hans Rosenberg, Kurt Bittel, Felix Haurowitz, Walter Gottschalk, Leo Spitzer, Ernst Egli, Walter Kranz, Doris Zernot, Anton Hirsch, Edmund Franz, Eufredius, Pius Fidelis, Paul Zwatko ve Kurt Zuber'dir.

Bu isimlerin bir kısmı sürekli olarak Moda/Kadıköy'de yaşamış olmakla birlikte, bazılarının Moda'da ikamet ettikleri şüphelidir. Örnek olarak Ankara'da doktorluk yapan ve kitapta biyografisi yer alan Albert Eckstein verilebilir. Eckstein ailesi, belki de yaz aylarında ve kısa süreli olarak Moda'da yaşamış olabilir. Bölüm 3, s. 141-42'de biyografisi verilen kimyager Fritz Arndt'ın adresler bölümünde (s.167), bir süre Moda'da yaşadığı belirtilmiş ise de, Arndt'ın bir nekrolojisinde, onun tam da Boğaz'ın kıyısındaki bir evde yaşadığı ve bütün yaz mevsimi boyunca buradan denize girdiği belirtilmektedir. Ortaköy'deki bu evin yerinde bugün Boğaziçi Köprüsü'nün (Birinci Köprü, 1973) ayakları vardır¹. Dolayısıyla Arndt'ın Kadıköy'de yaşamış olması çok az bir ihtimaldir.

İkinci bölümde; kimisi uzun yıllar boyunca Moda'da yaşamış, kimisi ise kısa süre kalıp başka bir ülkeye gitmiş olan 41 akademisyen hakkındaki bilgiler, onların anılarından derlenerek hazırlanmış ve yer yer öyküleyici bir anlatım tarzı kullanılarak sunulmuştur. Bu bölüm, mültecilerin İstanbul'da buldukları dönemde günlük hayatta karşılaştıkları durumlardan örnekler içermektedir. Bölüm'e İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ilk hocalarından ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kurucularından Ernst Hirsch'in İstanbul'a gelişinden başlanmıştır. Hirsch'in üniversite ve çevresi ile ilgili gözlemleri, yaşayacağı evi bulması, Türkçe ders verme problemi, Türkiye'deyken yaptığı ikinci evliliği, Türk vatandaşlığına geçişi gibi konulara yer verilmiştir. Bu bölümde ele alınan bir diğer isim, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurucularından Fritz Neumark'tır. Neumark'ın, sisli bir sonbahar sabahı gemiyle İstanbul'a gelişinden itibaren Moda'da ev tutmasına ve Türkiye'de kaldığı yıllar boyunca yaşadığı olaylara yer verilmiştir. Kitabın ikinci bölümünde bahsedilen bir başka isim ise Yahudi asıllı matematikçi Richard von Mises'tir. Berlin Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde Uygulamalı Matematik Enstitüsü direktörü olarak görev yaparken, 1934 yılında mülteci olarak Türkiye'ye gelmeye karar veren R. von Mises'in İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde uygulamalı matematik dersleri vermesinden ve Albert Einstein ile olan yazışmalarından söz edilmiştir. Mülteci bilim insanlarının hayat hikâyelerinden kesitlerle devam eden bu bölümde Türkiye'de tanışıp evlenen, Türk vatandaşlığına geçen ve İstanbul'da vefat edip bu şehirde gömülü olanlardan da bahsedilmiştir.

Kitabın ikinci bölümde ele alınan mülteci akademisyenlerin, ülkemizde buldukları yıllarda yaptıkları bilimsel katkılarından da kısaca söz edilmiştir. Yahudi asıllı iç hastalıkları uzmanı Kurt Steinitz'in İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde İç Hastalıkları Kliniği Laboratuvarının kuruluşundaki çabaları, katkılardan sadece biridir. Bir başka örnek,

1 W. Walter ve B. Eistert, "Fritz Arndt, 1885-1969," *Chemische Berichte*, 108. Jahrgang, Nr.1 (1975): XVI-XVII.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kütüphanesinin kurulması ve kitap kataloglarının düzenlenmesini sağlayan kütüphaneci Sonja Tiedcke'nin çalışmalarıdır. Bu bölümde yer verilen diğer bir gurup ise eğitimcilerdir. St. Joseph Lisesi 'Frer'leri olarak adlandırılan ve St. Joseph Lisesi'nde öğretmenlik yapan 'Frer'lerin yanı sıra, Doris Zernot gibi özel ders veren eğitimciler bunlar arasında bulunmaktadır.

İkinci bölümün sonunda "Moda'daki Alman Kampı" başlığı altında bir ek yapılarak Gençlik Halk Örgütü 'Jungwolk', Hitler Gençlik Örgütü 'Hitler Jugend' ve Alman Genç Kızlar Örgütü 'Bund Deutscher Mädchen' hakkında bilgi verilmiştir. Nasyonal Sosyalist Parti, iktidara geldikten sonra, Nazi ideolojisini Almanya'da yayabilmek amacıyla her düzeyde eğitim kurumunda faaliyette bulunmuş, ayrıca bazı örgütler de kurmuştu. Hakkı Bilen'in kitabının ikinci bölümüne ait Ek kısmında, Nasyonal Sosyalistlerin Türkiye'de de bu tür faaliyetler gerçekleştirdiklerinden ve bu çerçevede Moda'da kurulan Alman kampından bahsedilmiştir.

Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise Moda'da yaşamış olan mülteci profesörlerin tespit edilebilen aile bireylerinin kısa biyografilerine yer verilmiştir. Bu biyografik bilgiler, soyadlarına göre alfabetik olarak listelenmiştir. Bölümün sonuna, mültecilerin o dönem yaşadıkları tespit edilen adresler ve bu adreslerin günümüzdeki durumlarını gösteren bir de liste eklenmiştir.

Kitabın sonunda, 22 adet fotoğraf yer almaktadır. Türkçe ve yabancı dilde yayınların yer aldığı Kaynakça kısmında, mültecilerin akademik katkılarını içeren yazıların yanı sıra, biyografi ve anı kitabı niteliğindeki çalışmalardan da yararlanıldığı görülmektedir. Hakkı Bilen'in araştırması, emek harcanarak hazırlanmış ve keyifle okunan bir eserdir.

Türkiye’de Madencilik Kilit İsmi Sadrettin Alpan

Sadrettin Alpan: The Key Man of Mining in Turkey

Turgut Hulûsi, *Maden Bilimcilerin Duayeni Sadrettin Alpan: “İnsanı Maden Yaşatır”* (İstanbul: Doğan Kitap, 2019), 494 sayfa, ISBN 978-605-09-6253-6.

Elif Aslan Küskü¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim ve Teknoloji Tarihi, İstanbul, Türkiye.

ORCID: E.K. 0000-0001-8391-5879

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elif Aslan Küskü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: elifaslankusku@gmail.com

Başvuru/Submitted: 17.10.2021 • **Kabul/Accepted:** 20.10.2021

Atıf/Citation: Aslan Küskü, Elif. “Türkiye’de Madencilik Kilit İsmi Sadrettin Alpan.” Turgut Hulûsi’nin “Maden Bilimcilerin Duayeni Sadrettin Alpan: “İnsanı Maden Yaşatır”” adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 23, 1 (2021): 211-217. <https://doi.org/10.26650/oba.1011031>

Anahtar Sözcükler: Sadrettin Alpan, madencilik tarihi, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, jeoloji tarihi, maden mühendisliği

Keywords: Sadrettin Alpan, Mining History, Mineral Research and Exploration Institute of Turkey (MTA), History of Geology, Mining Engineering

Cumhuriyet ilan edildikten hemen sonra, ülkenin bilim, sanayi, eğitim alanında ilerlemesini sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Atatürk’ün vizyonu ve Cumhuriyet Hükümetinin desteği ile yurtdışına; özellikle Almanya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine hemen her alanda

yetişmek üzere devlet bursuyla öğrenci gönderilmeye başlanmıştır.¹ Bu doğrultuda, farklı bilim dallarında yetişecek öğrenciler 1924 yılında açılan bir sınavla (Avrupa Konkuru)² seçilerek 1925 yılından itibaren yurtdışına gönderilmiştir. Yurtdışında eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrencilerin, ülkeye döndüklerinde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ihtiyaç duyduğu gelişmeye katkı sağlamaları beklenmiştir. Değişik bakanlıkların yanı sıra, 1935 yılında kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) gibi bazı kurumlar da yurtdışına burslu öğrenci göndermiştir. MTA, kuruluş amacı itibariyle ülkenin sanayi atılımını sırtlanacak bir kurum olarak düşünülmüştü. Bu sanayi atılımıyla, ülkenin işletmeye elverişli maden ve taşocağı sahaları belirlenecek, madencilik alanında hem teknik eleman ve mühendis yetiştirilecek hem de bilimsel araştırma yapılacaktır. Dolayısıyla MTA, maden mühendisliği, jeoloji mühendisliği ile petrol mühendisliği gibi alanlarda yetiştirmeleri için mecburi hizmet karşılığı yurtdışına öğrenci göndermeye başladı. Öğrenciler yurda geri döndüklerinde gerek üniversitelerde gerekse devlet kuruluşlarında ülkenin gelişmesi için büyük çaba harcadılar. MTA’nın yurtdışına gönderdiği öğrencilerden biri de Sadrettin Alpan olup uzun süre MTA’da Genel Direktör olarak hizmet etmiştir.

Bu tanıtım yazısında, Hulusi Turgut’un Sadrettin Alpan’ın hayatını ve çalışmalarını aktaran kitabını tanıtacağız. Hulusi Turgut’un çeşitli gazetelerde yayımlanmış araştırma ve belgesel yazı dizileri, biyografi ve belge-kitap özelliği taşıyan yirminin üzerinde eseri bulunmaktadır. *Maden Bilimcilerin Duayeni Sadrettin Alpan: İnsanı Maden Yaşatır* başlıklı kitap bunlardan biridir. Kitap, kapağında “Anı” ve “Biyografi” yazmasının yanı sıra bir de “Söyleşi” özelliği taşımaktadır. Madenlerin önemini vurgulayarak başlayan bu eser, Sadrettin Alpan’ın hayat öyküsünü içerir. Kitap, Alpan tarafından yazılmış zengin bir önsöz, Yurt Madencilik Geliştirme Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Güven Önal, MTA Genel Müdürü Cengiz Erdem ve İTÜ Jeoloji Profesörü A. M. Celâl Şengör tarafından yazılan teşekkür yazıları ile Hulusi Turgut’un sunuş yazısıyla başlamaktadır.

1 II. Dünya Savaşı (1939-1945) Avrupa üniversitelerinde öğrenimi zorlaştırdığından, savaş sırasında ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’ne de öğrenci gönderilmiştir.

2 Neziha Başgelen, *Atatürk’ün Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Projesi ve Eskiçağ Bilimleri Alanında İlk Yetişenler* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011), 11-23.

Önsözde, okurlara madencilğin faydaları ve hangi amaçlarla kullanıldığı tek tek açıklanmıştır. Kitabın adında da geçen ve önsözde üzerinde durulan “İnsanı Maden Yaşatır” sözü, insanın yaşaması için gerekli olan gıdaların, günlük ihtiyaçların, tıbbın, ilaçların üretiminde ya da en basit şekilde ev yapımında bile madenlere duyulan ihtiyaç ifade etmektedir. Aynı zamanda madenlerin, ülkelerin kalkınmasındaki önemi örneklerle açıklanmıştır. Kitabın, madencilğin geniş kullanım alanıyla ilgili verdiği ilginç bilgiler ve muhtelif örnekler ile ilk sayfalardan itibaren okuyucuyu heyecanlandırıldığını söylemek yanlış olmaz.

Kitap altı bölümden oluşmaktadır. Bölümler, kendi içlerinde alt kategorilere ayrılmakta ve her bölümün ilk sayfasında bir ana başlık ve bölüm hakkında bir-iki cümlelik açıklayıcı not bulunmaktadır. Bu giriş sayfaları, genel olarak okuyucuyu bölümün içeriğine hazırlayarak kitabın daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan, bölümü okurken aynı bilgileri tekrar görmek, okuyucuya aynı sayfaları defalarca okuduğu hissini vermektedir.

Kitabın birinci bölümü, Sadrettin Alpan'ın ailesini tanıtmakta ve onun ilköğretim, ortaokul ve lise öğrenimi hakkında bilgi vermektedir. Bu bölüm, Cumhuriyet'in ilk yıllarına da ışık tutulmaktadır. Bunun sebebi, Sadrettin Alpan'ın babası Bahri Bey'in asker olmasıdır. Babasının görev yerinin sıklıkla değişmesi, Alpan'a Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin birçok şehrinde yaşama imkânı vermiştir (Yalova, İstanbul, Akşehir, Niğde, Hatay, Elazığ, Malatya, Sivas). Elazığ'da ikamet ederken, babasının görevi nedeniyle, yeni kurulan Ergani Bakır Madeni Tesisleri'ne Atatürk ile aynı trende gitme fırsatı bulmuştur. Bu çocukluk anısı, Sadrettin Alpan'ı oldukça heyecanlandırmış ve gelecekte bu madene tekrar gelme fırsatı olduğunda, o yılları sevgi ve hürmetle yad etmiştir. Madencilik ile arasındaki bağın o gezi esnasında başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Beş çocuklu ailenin ikinci çocuğu olan genç Sadrettin, Malatya Lisesi'nde başladığı lise öğrenimini dönemin seçkin liselerinden olan İstanbul Kabataş Erkek Lisesi'nde bitirmiştir (1941). Mezun olmaz hayatını tümüyle değiştirecek olan MTA'nın yurtdışı sınavını kazanmış, parlak bir öğrenci olduğu için Avrupa'ya gideceği vakit gelene kadar boş durmamak amacıyla İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydolmuştur. Zira o tarihte, öğrencilerin yurtdışına gidişleri II. Dünya Savaşı nedeniyle sürekli ertelenmekteydi.

Kitabın ikinci bölümü, Sadrettin Alpan'ın İngiltere'ye burslu öğrenci olarak gitme serüvenini ve İngiltere'deki öğrencilik yıllarını anlatmaktadır. Sadece biyografi ile ilgilenenlerin değil, yurtdışına öğrenci gönderme projesiyle ilgilenenler için de oldukça bilgilendirici olan bu ikinci bölümü okuyanlar 1940'ların İngiltere'si ve savaş durumundaki Avrupa'yı gözlerinde canlandıracak, kitabı adeta bir roman gibi okuyacaklardır. MTA, 1943 yılında Maden Mühendisliği öğrenimi için İngiltere'ye 6 öğrenci gönderir. Savaş nedeniyle rotaları bir hayli uzamış olan Türk öğrenciler birçok zorlukla ve eşine rastlanmayacak bir macerayla Mısır ve Akdeniz üzerinden İngiltere'ye ulaşabilmişlerdir. Giden öğrencilerin

17-18 yaşlarında olduklarını düşünürsek, Cebelitarık’tan geçtikleri sırada, Alman savaş uçaklarının bombalar atarak tepelerinden geçmesi, o yaştaki gençler için inanılmaz bir tecrübe olmalıydı. Dil okulunda İngilizce öğrendikten sonra Birmingham Üniversitesi’nde Maden Mühendisliği bölümüne başlayan Sadrettin Alpan, yaz stajlarında aktif olarak madenlere inmiş, mesleğini daha çok sevmeye başlamıştır. Onun anılarında, İngiltere’de öğrencilerin mesleğe uyum sağlaması için pratiğe ne kadar önem verildiği görüldüğü gibi, bu genç Türk öğrencinin İngiltere’deki maceraları ve yaşam standardı hakkında da bilgi edinilmektedir. Alpan, öğrenim için gittiği İngiltere’de 8 yıl kalmış, ve doktorasını³ aynı üniversitede tamamlayarak Temmuz 1951’de yurda geri dönmüştür.

Kitabın üçüncü bölümü, Alpan’ın Türkiye’ye döndükten sonraki iş yaşamını anlatmaktadır. İlk görevine Eylül 1951’de Akköprü’deki (Ankara) MTA tesisinde başladı. Ardından Üçköprü Krom Sondaj Kampı’nda madene indi. Daha sonra iki kez daha bu madende çalışacaktır. Gittiği madenlerde gördüğü hataları söylemesi üzerine ya askere yollandı ya da birçok kez görev değişikliği yapıldı. İlk başlarda Alpan’ın, görevinde bildiklerini anlatmasına fırsat verilmediğini okumak, okuyucuyu şaşırtmamalı. Çünkü 1948’den itibaren yurtdışına gönderilen öğrenciler için farklı bir algı söz konusuydu ve dönen genç mühendislerin bilgilerine bazı kişilerce itibar edilmiyordu.⁴ İş hayatının erken dönemlerinde karşılaştığı bu durumu hızlıca aşıp, bilgisini halkın ve MTA’nın hizmetine nasıl sunduğuna ve çeşitli maden kaynakları hakkındaki görüşlerine bu bölümde şahit oluyoruz. Bunlardan ilki ve akademik hayatında da ayrı bir önemi olan, Uludağ’daki volfram (tungsten) yataklarını bulmasıdır. Bu başarısıyla “Türkiye’nin ilk Maden Mühendisliği Doçenti” unvanını almış ve “İlk Türk Maden Mühendisi Üniversite Öğretim Üyesi” kadrosuna atanmıştır. MTA’da ise baş mühendisliğe terfi etmiştir. Uludağ’daki keşifle birlikte kendini kanıtladığını ve yapmayı planladığı şeyleri sırasıyla uygulamaya koyduğunu görüyoruz. Bunların en önemlisi, Türkiye’de uçakla maden arama çalışmalarının onunla başlayıp, olumlu sonuçlar alınmasıdır. Alpan’ın aldığı görevler ve bu görevlerindeki başarıları bu bölümün ana konusudur. Bu bölüm bizlere, ülkesi için büyük hayalleri olan idealist bir mühendis portresi çizmektedir.

Dördüncü bölüm, kitabın en uzun bölümüdür (127 sayfa). Bölümde, Alpan’ın MTA’daki anıları ve yaptığı yenilikler anlatılmaktadır. Mühendislikten Genel Direktörlüğe uzanan yolda emin adımlarla ilerlemektedir. Bu bölümde daha büyük projelere imza attığını ve ülkenin maden yataklarının tek tek ve başarıyla bulunduğunu görmekteyiz. Bu dönemlerde MTA Genel Direktörlüğü yanında, ODTÜ Mütevelli Heyeti ve Atom Enerji Komisyonu

3 Doktora konusu taş delme makinelerinde kullanılan “drilling bit (matkap ucu)” hakkındaydı ve tezini sondaj makineleri imal eden Siemens-Schuckert firması destekledi. Tezi İngiltere’de oldukça popüler oldu ve İngiltere Maden Mühendisleri Odası (Institute of Mining Engineers) bülteninde yayınlanınca Victor Ödülü’ne layık görüldü.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kansu Şarman, *Türk Promethe’ler: Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)*, 5. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

üyeliklerine de atanmıştır. Dönemin siyasi tarihine de ışık tutan kitapta, 1960 Askeri Darbesine ve Alpan'ın Kıbrıs Barış Harekâtındaki rolüne de değinilmiş ve anıları paylaşılmıştır. Alpan, MTA'nın başına geçince öncelikle kurumu daha etkin bir hale getirmek için çabalamıştır. Bu sebeple MTA ana yerleşkesini, geniş bir araziye taşımak için Ankara'nın Eskişehir Yolu'nda inşaat başlatmıştır. Bu bölümde maden arama çalışmalarının yanı sıra MTA tarafından yürütülen başka projeler de dikkat çekmekte, MTA'nın vizyonunun değiştiğine ve geliştiğine şahit olmaktayız. Örneğin Türkiye'nin ilk kapsamlı Deprem Fay Hatları Haritası MTA'lı uzmanlar tarafından bu dönemde yapılmıştır. 1960'lı yılların başında UNESCO ile Balkan Deprem Projesi başlatılmış ve Sadrettin Alpan bu projenin başına getirilmiştir. MTA'nın diğer atılımlarından biri ise, ülkeye yeni enerji santrallerini kurmak olmuştur. Ülkedeki ilk tabii buhar kaynağı yine MTA'nın çalışmalarıyla 1963'te Agamemnon'da (İzmir) keşfedilmiştir. MTA'lı uzmanlar tarafından bu buhardan elektrik üretilerek çevre köylere elektrik sağlanmıştır. Alpan yönetimindeki MTA, 1979 yılında Marmaris'te Güneş ve Enerji Araştırma Merkezi'ni kurmuştur. Bu bölümden anlaşılacağı gibi MTA, kurumun başında bulunan Sadrettin Alpan ve ekibi sayesinde, ülkenin hızla sanayileşmesinde önemli katkı sağlamış, birçok alternatif enerji kaynağına ulaşmıştır. Öte yandan Ege Denizi'nde petrol arama çalışmalarında kullanmak üzere Alpan tarafından yaptırılan Sismik-1 denize indirilmiştir. Altın, ilk kez Manisa'daki akarsu yataklarındaki çalışmalar sonucu 1970'li yılların ortalarında bulunmuştur. Dünyanın en zengin bor tuzu kaynağı olan ülkemiz, Dünya bor rezervinin %73'ünü oluşturmaktadır.⁵ Çeşitli alanlarda kullanılabilen⁶ ve oldukça stratejik olan bu maden Alpan'ın yönettiği bir sondaj sırasında ilk kez Kırka'da (Eskişehir) bulunmuştur. Bunlardan apayrı bir proje olarak Alpan, Balkanlar ve Ortadoğu'nun en büyük Tabiat Tarihi Müzesi'ni kurarak, MTA'nın ilk yıllarından itibaren arazi araştırmaları sırasında bulunan fosil ve maden örneklerini dolaplarda hapsolmaktan kurtarmış ve çağdaş bir müze açmıştır. Bu müze çeşitli katkılarla daha da zenginleşmiştir.

Şüphesiz MTA ve Sadrettin Alpan iş birliği, ülkeye önemli hizmetler sağlamıştır. Bu iş birliği sayesinde Türkiye'nin jeolojik haritaları hazırlanmış, birçok maden arama çalışması başarıyla yürütülmüştür. Havadan, karadan ve denizden yapılan maden arama çalışmalarında yeni teknolojiler denenmiştir. Ayrıca deprem fay hatlarının haritaları oluşturulmuş, alternatif enerji santralleri kurulmuş ve bir doğa tarihi müzesi ülkemize kazandırılmıştır.

Kitabın beşinci bölümü, üçüncü bölümde değinmiş olduğumuz Sadrettin Alpan'ın akademik yönünü tanıtmaktadır. Üçüncü bölümde, Uludağ'daki volfram (tungsten) yataklarını bulmasıyla "Türkiye'nin ilk Maden Mühendisliği Doçenti" unvanını aldığını ve "İlk Türk Maden Mühendisi Üniversite Öğretim Üyesi" kadrosuna atanmış olduğundan

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Türkiye'de Bor," erişim: 18 Ekim 2021, <https://www.etimaden.gov.tr/turkiyede-bor>

6 Bor; cam sanayi, seramik sanayi, temizlenme ve beyazlatma sanayi, tarım, metalürji, nükleer uygulamalarda kullanılabilen bir madendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Madenlerin Kullanım Alanları," erişim: 18 Ekim 2021, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-kullanim-alanlari#bor>

bahsetmiştik. MTA ve Sadrettin Alpan, bir yandan maden ararken diğer yandan yerbilimcilerin yetişmesinde bilfiil görev almıştır. Ülkede yerbilimleri alanında çalışacak insan gücünün eksikliğinin farkına varan Alpan, Cumhuriyet’in ilanından itibaren açılan üniversitelerin bir kısmında yerbilimleri fakülte ve bölümlerinin açılması için büyük çaba harcamıştır. Böylece Türkiye’nin ilk Maden Fakültesi, 1953 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nde kurulmuş ve bunu, diğer üniversiteler takip etmiştir. ODTÜ’nün yeni kampüsüne kavuşması ve yeniden yapılanmasında önemli roller üstlenen ve Mütevelli Heyet’te önce üye sonra başkan olarak görev yapan dönemin MTA Genel Direktörü Sadrettin Alpan, ODTÜ Maden ve Jeoloji Bölümlerinin kurulması için de büyük emekler harcamış ve öğrencilerle birçok anıyı paylaşmıştır.⁷ Öğrencilerle iletişim halinde kalmayı hedefleyen Alpan, ODTÜ’nün yeni kampüsünün MTA’nın yanına kurulmasında etkili olmuştur. Hacettepe Üniversitesi’nin Yerbilimleri Enstitüsü de Alpan’ın tavsiyesi ve MTA desteğiyle kurulmuştur.⁸

Kitabın altıncı (son) bölümünde, Sadrettin Alpan’ın uluslararası öyküsü⁹ anlatılmakla birlikte, yazarın kendisiyle yapılan söyleşilerden birine de yer verilmiştir. Bu söyleşide ülkenin kalkınmasından siyaset erkânı ile anılarına, madencilikle ilgili görüşlerinden maden sektörünün diğer ülkeleri nasıl geliştirdiğine kadar farklı alanlarda sorulan sorulara cevaplar vermiştir. Söyleşinin ardından okuyucuyu büyük bir Sadrettin Alpan albümü beklemektedir. Albümdeki görseller ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olup Alpan’ın özel hayatına ve meslek hayatına dair anıları okuyucuyla buluşturmaktadır. Altıncı bölümün son kısmında ise Alpan’ın kronolojisi ve kaynakça yer alır.

Kitabın yazımında birinci elden kaynak olarak Sadrettin Alpan’ın anıları kullanılmış, bu anılar görsel ve gazete arşiviyle desteklenmiştir. Alpan’ın üniversite diploması, sertifikaları ve doktora çalışmasının çizimleri de okuyucuyla paylaşılmıştır. Görseller genellikle Alpan’ın aile fotoğrafları, öğrencilik yıllarına ait fotoğraflar ve meslek yaşamına dair fotoğraflar olarak ayrılabilir.

Bu eser, Sadrettin Alpan’ın yaşam öyküsünün yanı sıra, ihtiva ettiği konuların çeşitliliği sebebiyle farklı alanlarda araştırma yapanlar için de faydalıdır. Örneğin Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yapılan sanayi atılımları ve sanayinin nasıl yapıldığı, 1923’ten 1980’li yıllara

7 Türkiye’deki öğrenci hareketleri özellikle 1960’lı yıllarda zirve yapmıştı. ODTÜ de bu olayların en yoğun yaşandığı üniversitelerden biriydi. ODTÜ de önce Mütevelli Heyeti üyeliği daha sonra Mütevelli Heyeti Başkanlığı görevinde bulunan Alpan öğrencilerle yönetim arasında köprü vazifesi gördü.

8 Konusunun uzmanı yerbilimciler tarafından başlatılan eğitim, Yerbilimleri Enstitüsü adı altında beş yıl boyunca devam etmiştir. 1974 yılında Yerbilimleri Enstitüsü, Maden ve Jeoloji Mühendisliği Bölümlerine ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Hacettepe Üniversitesi Maden Mühendisliği Bölümü Bölüm Tarihçesi,” erişim: 18 Ekim 2021, <http://www.maden.hacettepe.edu.tr/tr/tanitim-10>

9 Sadrettin Alpan, MTA Genel Direktörlüğü’nden ayrıldıktan sonra, Birleşmiş Milletler’in New York’taki merkezinde Bölgelerarası Danışmanlık görevine getirildi. 1979-1991 yılları arasında, 47 ülke için sanayileşme ve kalkınma projeleri hazırlarken Kuzey Kore’den Yemen’e; Hindistan’dan, Güney Amerika’ya kadar birçok ülkeyi ziyaret etti.

kadar sanayi politikalarının nasıl yürütüldüğü, yurtdışına öğrencilerin gönderilmesi ve bu sürecin nasıl ilerlediği, MTA'nın kuruluşu ve ülkemize kazandırdıkları, diğer ülkelerdeki madenciliğin durumu gibi çok çeşitli konulardan anılar ışığında faydalanılabilir.

Kitapta, her bölümün konusu, başlangıcından itibaren anlatıldığından, çoğu yerde tekrarlar oluşmuştur. Konu geriye giderek anlatılmamış olsa da, yazar Hulûsi Turgut anıyı yazdıktan sonra, Sadrettin Alpan'ın da o anıyı anlattığına şahit olduk. Bu sebeple çoğu anıyı iki kez, bazen üç kez okumuş olduk. Kitabın gelecek baskılarında, sadece Alpan'ın anlatışına yer verilirse kitap daha akıcı olabilir. Bunun yanı sıra Alpan'ın *Cevher Zenginleştirme*, *Türkiye'nin Yeraltı Serveti Potansiyeli*, *Drenaj*, *Havalandırma* gibi eserleri olmasına rağmen kitapta bunlara değinilmemiştir. Gelecek baskılarda son bölüme bir "Sadrettin Alpan Bibliyografyası" eklenebilir. Böylece Alpan'ın yazdığı kitaplar da okuyucuya sunulmuş olur.

Doç. Dr. Sadrettin Alpan'ın anılarına dayanan bu özgün çalışma, alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu eser, aynı zamanda MTA'nın az bilinen çalışmalarına, kurumun nasıl yapılandığı ve neleri başardığına ve madencilik sektörünün gelişimine de ışık tutmaktadır.

AMAÇ-KAPSAM

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science, bilim, teknoloji ve tıp tarihi konularında hakem değerlendirmesinden geçmiş, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yazılmış orijinal araştırma makaleleri, derleme makaleler, çeviri makaleler yanında, araştırma notları, katkılar, kitap tanıtımları ve toplantı raporları yayımlar. Ocak ve Temmuz aylarında yayınlanır.

Derginin kapsadığı konular arasında, özellikle bilim, teknoloji ve tıp alanında etkin olmuş kurumların tarihi; değişik bilim dallarının ve tekniklerin gelişimi; bilimsel ve teknik bilginin toplumlar arasında aktarımı; bilim ve teknik kitapların çevirileri; bilim eğitimi tarihi; bilim insanlarının özgeçmişleri ve ilgili konular yer almaktadır. Eczacılık tarihiyle ilgili yazılar da kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye'deki bilimsel etkinliklerin tarihi (14-20.yüzyıllar) özellikle dergi kapsamı içinde olup, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki (1923'ten sonra) bilimsel etkinlikleri inceleyen yazılar da yayımlanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmış olduğu bölgelerdeki (Ortadoğu ve Balkanlar) bilimsel faaliyetlerle ilgili yazılar da kabul edilmektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör (Baş Editör) tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildiriler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmancının kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmancının sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre

raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

YAZARLARA BİLGİ

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştan gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://oba.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır. **Not:** Tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu Formu makalenin yayına kabul edilmesinden ve kabul bilgisinin yazara ulaştırılmasından sonra hazırlanıp Editör'e yazışma alanından gönderilmelidir.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak hazırlanabilir. Yazıların, 10 000 kelimeyi (dipnotsuz) ve 120 dipnot sayısını aşmaması tercih edilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına iki özet eklenir. Makalenin dilinde yazılacak ilk özet, anahtar sözcükler hariç 100-150 kelime olacaktır. İkinci (genişletilmiş) özet, anahtar sözcükler hariç 600-800 kelime içerecek ve İngilizce dilinde yazılacaktır. Özetlerin sonunda, en fazla 10'ar adet makalenin dilinde ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Her anahtar sözcük birden fazla kelime içerebilir. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar DergiPark'a yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir.
4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.

5. Yüzyıllar ve tarihler açık ve tam yazılır:“Onbeşinci yüzyıl”;“29 Ekim 1923” gibi. İngilizce metinlerde BCE ve CE, Fransızca metinlerde AEC ve EC, Türkçe metinlerde MÖ ve MS kullanılması önerilir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller DergiPark sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16’yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış değildir. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Osmanlı Bilimi Araştırmaları - Studies in Ottoman Science dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu insan bilimleri konularında araştırma yapanların çoğu tarafından kullanılan “dipnot ve kaynakça” belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style’in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsmalıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve ‘Salih Zeki’ şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adıvar, A. Adnan).

Örnekler:

ID ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

ID Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

ID Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

ID İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz."; kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

ID Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

ID Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergün, "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine," *Osmanlı Uygarlığı 1*, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002) içinde, 405.

SD Günergün, "Metroloji," 408.

K Günergün, Feza. "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine." *Osmanlı Uygarlığı 1*. Hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, "Eczacı Mektebi'nde," 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

ID Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

ID Adnan Adivar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adivar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adivar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

ID "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

ID Feza Günergun, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergun, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergun, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

ID Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

İD Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 150 kelime makale dilinde ve 150 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: Maksimum 10 adet makale dilinde ve 10 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek belirtilmelidir
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Baş editor : Feza GÜNERGUN

E-mail : oba@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 455 57 00 - 15978

Adres : İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No: 6
Laleli Fatih 34134 İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The journal *Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları* publishes peer-reviewed original research articles (in Turkish, English, French and German), review articles and articles in translation on the history of science technology and medicine. Research notes, addenda, book reviews and reports of scientific meetings in the field are also accepted. The journal is published in January and July.

The journal covers research on the history of science, technology and medicine especially dealing with the historical aspects of scientific institutions; the development of scientific disciplines and techniques; the transmission of scientific and technical knowledge among various societies; the translation of scientific and technical books; the science education; biographies of scientists and many other themes of the history of science. History of pharmacy is also included in the scope. Focus is given on the history of scientific activities in Turkey during the Ottoman Empire (14-20th c.) and occasionally during the Turkish Republic (beginning as from 1923). The historical studies dealing with science in former Ottoman territories such as the Middle East and the Balkans, are also welcomed.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be

followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?

INFORMATION FOR AUTHORS

- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

OPEN ACCESS STATEMENT

Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to users. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in *Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları* are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

INFORMATION FOR AUTHORS

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct the editor will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Studies in Ottoman Science-Osmanlı Bilimi Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://oba.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

INFORMATION FOR AUTHORS

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English, German or French. Preferably, the manuscript should not exceed 10,000 words (not including notes) and 120 notes.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask you not to send a pdf file. The title should be written with capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).
3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts: The first (100-150 words) will be written in the language of the article. The second (extended) abstract (600-800 words) will be in English. Maximum 10 keywords will be provided underneath both of the abstracts. Each keyword can include more than one word. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the DergiPark system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section.
4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the main text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
5. Centuries and dates should be written in full: fifteenth century, 29 October 1923. For dates please use BCE and CE in English texts, AEC and EC in French texts, and MÖ and MS in Turkish texts.
6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to DergiPark system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the main text. Reference numbers should follow the punctuation marks (.35 ,23).
10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, German and French) in which they were written. English and French language editing will not be provided by the editor. Non-English and non-French speaking authors are kindly invited to consult language editing services before sending their manuscript and abstract.
11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

References

Studies in Ottoman Science - Osmanlı Bilimi Araştırmaları has adopted the “**notes and bibliography**” documentation system preferred by many in the humanities, including those in literature, history, and the arts. This style presents bibliographic information in notes and a bibliography.

Authors who would send proposals to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the *Chicago Manual of Style* (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html). A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the *Chicago Manual of Style* (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author’s name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: Salih Zeki should enter the bibliography under the letter S. Authors with surnames are listed after their surnames (i.e. Adıvar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, “Walking,” in *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata

INFORMATION FOR AUTHORS

(Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "*King Lear* and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

sn Rutz, "*King Lear*," 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. "*King Lear* and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition" (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, "Such Stuff as Dreams."

bib Adelman, Rachel. "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition." Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bibTopkapı Palace Museum Archives(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fnKatie Bouman, "How to Take a Picture of a Black Hole," filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, "Black Hole."

bib Bouman, Katie. "How to Take a Picture of a Black Hole." Filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn "Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals’s reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
 - ✓ Abstracts (150 words) both in the language of manuscript and in English
 - ✓ Key words: maximum 10 words both in the language of manuscript and in English
 - ✓ Manuscript body text
 - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
 - ✓ References and bibliography
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Editor-in-chief : Feza GÜNERGUN

E-mail : oba@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 455 57 00 - 15978

Address : Istanbul University, Faculty of Letters,
Department of History of Science
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No: 6
34134 Laleli, Fatih, Istanbul, Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Studies in Ottoman Science
Dergi Adı: Osmanlı Bilimi Araştırmaları

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname <i>Adı-Soyadı</i>	E-mail <i>E-Posta</i>	Signature <i>İmza</i>	Date <i>Tarih</i>
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) <i>Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)</i>	
--	--

Responsible/Corresponding Author: <i>Sorumlu Yazar:</i>	
---	--

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone: mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfla bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından aynı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: <i>Sorumlu Yazar;</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....

